

Г О Д И Ш Н И К
НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

Философски факултет

Библиотечно-информационни науки

A N N U A L
OF SOFIA UNIVERSITY
“ST. KLIMENT OHRIDSKI”

Faculty of Philosophy

Library and Information Science

Том/Volume 16, 2024

УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ST. KLIMENT OHRIDSKI UNIVERSITY PRESS

СОФИЯ • 2024 • SOFIA

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

ДОЦ. Д-Р МИЛЕНА МИЛАНОВА (ГЛАВЕН РЕДАКТОР)
ГЛ. АС. МАРИЯ АВРАМОВА (ОТГОВОРЕН РЕДАКТОР)

ПРОФ. ДФН ИВАНКА МАВРОДИЕВА
ПРОФ. ДФН ОЛЯ ХАРИЗАНОВА
ПРОФ. ДН ЦВЕТАНКА ПАНЧЕВА
ДОЦ. Д-Р ВАЛЕНТИНА МИТКОВА
ДОЦ. Д-Р ДЕСИСЛАВА ЛИЛОВА
ДОЦ. Д-Р ЕЛИ ПОПОВА
ДОЦ. Д-Р ЕЛИЦА ЛОЗАНОВА-БЕЛЧЕВА
ДОЦ. Д-Р ИЛКО ПЕНЕЛОВ

СЕКРЕТАР
ВЕСЕЛА ЦОКЕВА

© Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Философски факултет
2024

ISSN 1313-4256

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
Библиотечно-информационни науки
Том 16, 2024

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”
FACULTY OF PHILOSOPHY
Library and Information Science
Volume 16, 2024

**БИБЛИОТЕКИТЕ ЗА ХОРАТА
И ХОРАТА В БИБЛИОТЕКИТЕ**

В чест на доц. д-р Ели Попова

LIBRARIES FOR PEOPLE AND PEOPLE IN LIBRARIES

In honor of Assoc. Prof. Dr. Eli Popova

СЪДЪРЖАНИЕ

<i>Весела Цокева. БИБЛИОГРАФИЯ НА ПУБЛИКАЦИИТЕ НА ДОЦ. Д-Р ЕЛИ ПОПОВА</i>	9
<i>Ваня Грашкина. ЕДИН ТЪРСЕЩ И НЕСПОКОЕН ПРОФЕСИОНАЛЕН ДУХ: ДОЦ. Д-Р ЕЛИ ПОПОВА НА 65 ГОДИНИ</i>	27
<i>Анна Попова. ЗА ЕЛИ ПОПОВА, ПРИЯТЕЛСТВОТО И БИБЛИОТЕКИТЕ</i> ...	52
<i>ДОКУМЕНТАЛНО НАСЛЕДСТВО</i>	
<i>Стоянка Кендерова. САН-СТЕФАНСКИЯТ МИРЕН ДОГОВОР И СЪДБАТА НА БЪЛГАРСКИТЕ ЗАТОЧЕНИЦИ</i>	57
<i>Цветанка Панчева. ПЪТЕПИСИТЕ НА ЧУЖДЕСТРАННИ ПЪТЕШЕСТВЕНИЦИ ОТ XV-XIX ВЕК КАТО ИЗТОЧНИК ЗА КРАЕЗНАНИЕТО И КРАЕВЕДСКАТА БИБЛИОГРАФИЯ</i>	71
<i>Антоанета Лесенска. ПОГЛЕД ВЪРХУ ЛИЧНИТЕ БИБЛИОТЕКИ В ПЛОВДИВСКАТА НАРОДНА БИБЛИОТЕКА: ПРЕДВАРИТЕЛНИ БЕЛЕЖКИ</i>	95
<i>СЪВРЕМЕННО БИБЛИОТЕКОЗНАНИЕ</i>	
<i>Евгения Русинова. ВИЗИЯ И АДАПТАЦИЯ. ПРОБЛЕМНИ ПОЛЕТА НА БИБЛИОТЕЧНОТО РАЗВИТИЕ</i>	111
<i>Елица Лозанова-Белчева. РАЗВИТИЕ НА ИНФОРМАЦИОННА И МЕДИЙНА ГРАМОТНОСТ ПРИ НЕВРОДИВЕРГЕНТНИ ПОТРЕБИТЕЛИ – ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО ПРЕД БИБЛИОТЕКИТЕ</i>	129
<i>Надя Карачоджукова. ЕТИЧНИ ПРОБЛЕМИ НА НОРМАТИВНАТА ДЕЙНОСТ</i>	143
<i>БИБЛИОТЕЧНО-ИНФОРМАЦИОННО ОБРАЗОВАНИЕ</i>	
<i>Мария Аврамова, Милена Миланова. ОБРАЗОВАНИЕ, ПРОФЕСИЯ И РЕАЛИЗАЦИЯ НА ПАЗАРА НА ТРУДА НА СТУДЕНТИТЕ В КАТЕДРА „БИБЛИОТЕКОЗНАНИЕ, НАУЧНА ИНФОРМАЦИЯ И КУЛТУРНА ПОЛИТИКА“, СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“</i>	157
<i>КУЛТУРНА ПОЛИТИКА</i>	
<i>Цветан Давидков. КАК ДА РАЗБИРАМЕ ЦЕННОСТИТЕ</i>	185
<i>Поли Муканова. ЧЕТЕНЕ, БИБЛИОТЕКАРИ И ТВОРЧЕСКО ПИСАНЕ</i>	203

ИНФОРМАЦИОННИ И КОМУНИКАЦИОННИ ТЕХНОЛОГИИ

Милена Модева. ИЗКУСТВЕНИЯТ ИНТЕЛЕКТ

И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА ПРЕД ПРАВНАТА РЕГУЛАЦИЯ 219

Кирил Камбуров. ДИГИТАЛНО ИЗДАТЕЛСТВО, КНИЖАРНИЦА

И БИБЛИОТЕКА С OPEN MONOGRAPH PRESS 245

CONTENTS

<i>Vesela Tsokeva</i> . BIBLIOGRAPHY OF THE PUBLICATIONS OF ASSOC. PROF. ELI POPOVA, PHD.....	7
<i>Vanya Grashkina-Mincheva</i> . A SEARCHING AND RESTLESS PROFESSIONAL SPIRIT: ASSOC. PROF. ELI POPOVA AT 65	27
<i>Anna Popova</i> . ABOUT ELI POPOVA, FRIENDSHIP AND LIBRARIES.....	52
<i>DOCUMENTARY HERITAGE</i>	
<i>Stoyanka Kenderova</i> . THE SAN-STEPHANO PEACE TREATY AND THE FATE OF THE BULGARIAN EXILES.....	57
<i>Tsvetanka Pancheva</i> . THE TRAVELOGUES OF FOREIGN TRAVELERS FROM THE 15TH-19TH CENTURIES AS A SOURCE FOR LOCAL STUDIES AND LOCAL BIBLIOGRAPHY	71
<i>Antoaneta Lesenska</i> . A LOOK AT ACCESSIONED PRIVATE LIBRARIES IN THE PLOVDIV PUBLIC LIBRARY (PRELIMINARY NOTES)	95
<i>CONTEMPORARY LIBRARIANSHIP</i>	
<i>Evgeniya Rusinova</i> . VISION AND ADAPTATION. PROBLEM AREAS OF LIBRARY DEVELOPMENT	111
<i>Lozanova-Belcheva, Elitsa</i> . INFORMATION AND MEDIA LITERACY DEVELOPMENT AMONG NEURODIVERGENT USERS – CHALLENGE FACED BY LIBRARIES	129
<i>Nadia Karachodjukova</i> . ETHICAL PROBLEMS OF AUTHORITY WORK.....	143
<i>LIBRARY AND INFORMATION SCIENCE EDUCATION</i>	
<i>Maria Avramova, Milena Milanova</i> . EDUCATION, PROFESSION, AND LABOR MARKET REALIZATION OF STUDENTS IN THE DEPARTMENT OF “LIBRARY SCIENCE, SCIENTIFIC INFORMATION, AND CULTURAL POLICY,” SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”	157
<i>CULTURAL POLICY</i>	
<i>Tsvetan Davidkov</i> . HOW TO UNDERSTAND VALUES.....	185
<i>Polly Mukanova</i> . READING, LIBRARIANS AND CREATIVE WRITING	203
<i>INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES</i>	
<i>Milena Modeva</i> . ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND THE CHALLENGES TO LEGAL REGULATION.....	219
<i>Cyрил Kamburov</i> . DIGITAL PUBLISHING HOUSE, BOOKSTORE AND LIBRARY WITH OPEN MONOGRAPH PRESS	245

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Библиотечно-информационни науки

Том 16, 2024

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF PHILOSOPHY

Library and Information Science

Volume 16, 2024

БИБЛИОГРАФИЯ НА ПУБЛИКАЦИИТЕ НА ДОЦ. Д-Р ЕЛИ ПОПОВА

ВЕСЕЛА ЦОКЕВА

Vesela Tsokeva. БИБЛИОГРАФИЯ НА ПУБЛИКАЦИИТЕ НА ДОЦ. Д-Р ЕЛИ ПОПОВА

Vesela Tsokeva. BIBLIOGRAPHY OF THE PUBLICATIONS OF ASSOC. PROF. ELI POPOVA, PHD

I. ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД

- 1. Карьерното развитие на библиотечния персонал в контекста на информационното общество :** Дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“, област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.5. Обществени комуникации и информационни науки, научна специалност „Информационно-търсещи системи“. – София : [Е. Попова], 2014. – 362 л. : с табл., цв. диагр.

Науч. ръководител: Оля Харизанова. – Рец.: Цветан Първанов Давидков, Елена Асенова Янакиева. – Библиогр.: л. 345–354. – Предложен от СУ „Св. Климент Охридски“. Философски фак. Кат. „Библиотекознание, научна информация и културна политика“ ; Защитен пред науч. жури / 11.11.2014.

II. КНИГИ

- 2. Карьерно развитие на библиотечния персонал в контекста на информационното общество. Ч. 1, Проучвания 2012–2015.** – София : Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2016. – 245 с. – ISBN 978-954-07-4177-2. *Достъпно онлайн от: Научноизследователски портал на Софийски университет „Св. Климент Охридски“.* – Начин на достъп URI: <http://hdl.handle.net/10506/1397>. – Прегледан на 26.07.2024.

Рец.: Русинова, Евгения Стефанова. [Рецензия за книгата...].

В: *Наука*. – ISSN 0861-3362. – Год. 27, бр. 4 (2017), с. 78 ;

Младенова, Мария Вутова. Сериозен изследователски труд по проблемите на кариерното развитие на библиотечния персонал в България.

В: *ББИА онлайн*. – ISSN 1314-7285. – Год. 7, бр. 3 (2017), с. 46–48.

3. Потребители и ползване на библиотеките / науч. ред. Елица Лозанова-Белчева. – София : Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2019. – 264 с. – ISBN 978-954-07-4576-3.

4. Library and society : Contemporary challenges / sci. ed. Elitsa Lozanova-Belcheva. – Sofia : St. Kliment Ohridski Univ. Press, 2021. – 106 p. – ISBN 978-954-07-5119-1.

Достъпно онлайн от: *Научноизследователски портал на Софийски университет „Св. Климент Охридски“*. – Начин на достъп URI: <http://hdl.handle.net/10506/2420>. – Прегледан на 26.07.2024.

5. Достъпност на информационните електронни услуги на регионалните библиотеки / Оля Харизанова ... [и др.] = *Accessibility of information electronic services of regional libraries* / Olya Harizanova ... [и др.] ; transl. Bilyana Yavrukova. – София : Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2023. – 258 с. – ISBN 978-954-07-5870-1.

Други авт.: Цветанка Панчева, Иванка Мавродиева-Георгиева, Елица Лозанова-Белчева, Ели Попова.

III. СТУДИИ И СТАТИИ В НАУЧНИ СБОРНИЦИ

1998

6. Регионалните библиотеки и предизвикателствата на времето (научни или общообразователни са регионалните библиотеки).

В: *Общодостъпните библиотеки и предизвикателството на промените : Доклади [от] Национална конференция [на СБИР], 30–31 октомври 1997 г., Благоевград* / състав. Ваня Грашкина. – София : Съюз на библ. и информ. работници ; Регионална библ. – Благоевград, 1998, с. 25–30.

2003

7. Публичните библиотеки и мястото им в разпространяването на информация за Европейския съюз : Модел за включването на националната библиотечна мрежа в изграждането на информационната стратегия за ЕС.

В: *Обществената отговорност на публичните библиотеки и тяхната роля в демократичното общество : Доклади от Национална конференция [на СБИР], Евксиноград, 24–26 септември 2003 г.* – София : Съюз на библ. и информ. работници, 2003, с. 55–60.

2005

8. Официалните издания: възможности за сътрудничество между Народната библиотека и публичните библиотеки.

В: *Библиотеката – минало и настояще : Юбилеен сборник, посветен на 125-годишнината на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“* / науч. ред. Александра Дипчикова, Елисавета Мусакова. – София : Нар. библ. „Св. св. Кирил и Методий“, 2005. – ISBN 954-523-082-7. – с. 145–149.

2008

9. Публичните библиотеки – регионални разпространители на информация за Европейския съюз.

В: *С модерни библиотеки – достойно в Европа : Доклади от XVI национална конференция на СБИР, 8–9 юни 2006 г.* – София : Съюз на библ. и информ. работници, 2008, с. 98–95. – ISBN 978-954-9837-15-5.

Достъпно онлайн от: *Българска библиотечно-информационна асоциация*. – (Конференции). – 38 слайда. – Начин на достъп URL: <https://www.lib.bg/konferencii/nk2006/prezentacii/eliporova.pdf>. – Прегледан на 26.07.2024.

2012

10. Библиотечната професия и поведението на библиотекаря – стара тема с ново съдържание.

В: *Библиотеките днес – иновативни политики и практики : Доклади от XXII национална конференция на ББИА, София, 7–8 юни 2012 г.* – София : Бълг. библ.-информ. асоц., 2012. – ISBN 978-954-9837-23-0. – с. 151–158.

Достъпно онлайн от: *Българска библиотечно-информационна асоциация*. Издателска дейност. Издания на ББИА. Доклади от конференции на ББИА. – Начин на достъп URL: https://www.lib.bg/publish/BBIA/sbornik_konf_2012.pdf. – Прегледан на 26.07.2024.

2013

11. Професионалните измерения на организационното поведение и комуникацията на кариерното развитие на библиотечния персонал.

В: *За книгите, библиотеките и хората в тях : Доклади от Национална конференция с международно участие 27–28 септември 2012 г., Шумен.* – Шумен : Регионална библ. „Стилиян Чилингиров“, 2013. – ISBN 978-954-2936-09-1. – с. 15–23.

2014

12. Агестацията на библиотечните служители – знак за качество и ефективност.

В: *Ефективността на библиотеките и подготовката на библиотечните кадри – залог за тяхното бъдеще : Доклади от XXII национална конференция на ББИА, София, 6–7 юни 2013 г.* – София : Бълг. библ.-информ. асоц., 2014. – ISBN 978-954-9837-27-8. – с. 95–104.

Достъпно онлайн от: *Българска библиотечно-информационна асоциация*. Издателска дейност. Издания на ББИА. Доклади от конференции на ББИА. – Начин на достъп URL: https://www.lib.bg/publish/BBIA/sbornik_konf_2013.pdf. – Прегледан на 26.07.2024.

13. Кариерното развитие на библиотечния персонал в контекста на всеобщата трансформация на библиотеките.

В: *Библиотеки в трансформация : Проблеми, предизвикателства, нови възможности : Доклади от XXIV национална конференция на ББИА, София, 5–6 юни 2014 г.* – София : Бълг. библ.-информ. асоц., 2014. – ISBN 978-954-9837-28-5. – с. 76–84.

Достъпно онлайн от: *Българска библиотечно-информационна асоциация*. Издателска дейност. Издания на ББИА. Доклади от конференции на ББИА. – Начин на достъп URL: https://www.lib.bg/publish/BBIA/sbornik_konf_2014.pdf. – Презентация достъпна от: <https://www.lib.bg/konferencii1/nk2014/eporova.pptx>. – Прегледан на 26.07.2024.

14. Модели за кариерно развитие на библиотечния персонал в контекста на информационното общество (концептуални насоки и подходи).

В: *Литература... Наука... Библиография : Сборник, посветен на 70-годишния юбилей на доц. д-р Татяна Янакиева / състав. Милена Миланова.* – София : Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2014. – ISBN 978-954-07-3779-9. – с. 204–215.

2016

15. Акценти в развитието на библиотечната организация и на библиотечния персонал в контекста на информационното общество.

В: *Лидерство и организационно развитие [онлайн] : Сборник с доклади [от] международна научна конференция, Китен, България, 16–19 юни 2016 / състав. Снежана Илиева ... [и др.].* – София : Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2016. – ISBN 978-954-07-4129-1. – с. 471–477.

Загл. на англ. ез.: *Leadership and organization development : International scientific conference, Kiten, Bulgaria, 16–19 June 2016.*

Достъпно от: <https://unipress.bg/image/catalog/1pdf/6.pdf>. – Прегледан на 02.01.2023.

16. Интересно и любопитно за виното – в дигитални текстове и образи от света и България / Цветанка Панчева, Ели Попова.

Във: *Виното – история и вдъхновение : Сборник доклади от Национална науч. конференция с международно участие, 25–26 април 2016 г., Русе.* – Русе : Регионална библ. „Любен Каравелов“, 2016. – ISBN 978-954-91511-9-0. – с. 213–221.

17. Какво мислят за кариерата в библиотека успешите хора (резултати от задочни интервюта).

В: *През призмата на информационната наука : Сборник, посветен на 70-годишния юбилей на доц. д-р Нина Шуманова / състав., науч. ред. Елица Лозанова-Белчева. – София : Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2016. – ISBN 978-954-07-4164-2. – с. 282–296.*

18. Съвременното управление на човешките ресурси и неговата роля за ефективността на библиотечната организация.

В: *Библиотеката на XXI век – практики, комуникации, ефективност : Сборник с доклади от Национална конференция с международно участие, 8–9 септември 2016 г., Шумен. – Шумен : Регионална библ. „Стилиян Чилингиров“, 2016. – ISBN 978-954-2936-28-2. – с. 151–164.*

2017

19. Аспектите на свободата в контекста на библиотеката.

В: *Свободата вчера, свободата днес, свободата утре – на върха на копчето ли е? : Сборник доклади от международна научна конференция, 25–26 април 2017 г., Регионална библиотека „Любен Каравелов“. – Русе : Регионална библ. „Любен Каравелов“, 2017. – ISBN 978-619-7404-01-2. – с. 278–288.*

20. Обучение по оцифровка на документи в рамките на библиотечно-информационно образование в България и в контекста на съвременните европейски изисквания (идеи и практики в Софийския университет „Св. Климент Охридски“) / Ц. Х. Панчева, Е. Д. Попова.

В: *Сахаровские чтения – 2017 : Сборник статей по материалам VI международной научно-практической конференции, Санкт-Петербург, 1–2 декабря 2017 г. / науч. ред. М. Н. Колесникова. – Санкт-Петербург : Култ-Информ-Пресс, 2017. – с. 154–159.*

Загл. на англ. ез.: Training in digitalization within the framework of library and information education in Bulgaria and in the context of modern European requirements (Ideas and practices in Sofia University „St. Kliment Ohridski“) / Tsvetanka Hristova Pancheva, **Eli Draganova Popova**. – Рез. на рус. и англ. ез.

Достъпно онлайн от: Научна електронна библиотека eLIBRARY.RU. – Начин на достъп URL: <http://www.spsl.nsc.ru/fulltext/SOTR/Сахаровские%20чтения-2017.pdf>. – Прегледан на 02.07.2024.

2018

- 21. Мястото на „Теренна практика 2“ (ТП2) в модерното образование по специалност „Библиотечно-информационни науки“ (БИН). Резултати, опит, перспективи.**

В: *Културната памет във времето и пространството : Сборник, посветен на 65-годишния юбилей на проф. д.изк.н. Симеон Недков / състав. Петър Миладинов ; науч. ред. Десислава Лилова. – София : Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2018. – ISBN 978-954-07-4426-1. – с. 893–903.*

- 22. Уеб сайтът на съвременната обществена библиотека – ново качество в комуникацията с потребителите (по примера на три регионални библиотеки в България).**

В: *Коммуникативные возможности современных музеев, библиотек и архивов : Сборник материалов VIII международных музейных чтений „Современные проблемы музеологии“, Орел, 16–17 мая 2017 г. Вып. 6 [електронен ресурс]. – Орел : Орловский государственный институт культуры, 2018. – ISBN 978-5-905436-25-3.*

Достъпно от: <https://yadi.sk/mail/?hash=sDhi80TwZIUyby4AagCbhVUhamBjEBzFWsUSWmxgoJ8%3D>. – Прегледан на 29.07.2024.

2019

- 23. Технологията и човешкият фактор във формулата за ефективност на съвременната библиотека.**

В: *Музеи, библиотеки и архивы как центры современных источниковедческих исследований : Сборник материалов IX Международных музейных чтений „Современные проблемы музеологии“ Орел, 15–16 мая 2019 г. Вып. 7 / ред. Е. Ю. Степанова – глав. ред. и др. – Орел : Орловский гос. инст. культуры, 2019. – ISBN 978-5-905436-34-5. – с. 144–150.*

Рез. на рус., бълг. и англ. ез.

Достъпно онлайн от: *Научная электронная библиотека : ELibrary.ru. – Начин на достъп URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41349025&pff=1>. – Прегледан на 26.07.2024.*

2020

- 24. Ролята на потребителите в опазването на културното наследство.**

В: *Регионални културни политики за опазване на книжовно-документалното наследство в институциите на паметта – библиотеки, архиви, музеи (Кюстендилски сборник) : Сборник с доклади от кръгла маса, Кюстендил, 21–22 октомври 2019 г. / състав. Анета Дончева ; науч. ред. Цветанка Панчева. – София : Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2020. – (Книга – Информация – Общество, ISSN 2683-0515 ; 2). – ISBN 978-954-07-5118-4. – с. 20–36.*

Загл. на англ. ез.: *The role of users in the preservation of cultural heritage / Eli Popova. – Рез. на бълг. и англ. ез.*

2021

25. Образователните функции на институциите на паметта, отразени в политики, в перспективи и в добри практики.

В: *Образователни функции на институциите на паметта (Библиотеки, музеи, архиви) : Сборник с доклади и материали от дискуссионна кръгла маса, София, 1 дек. 2020 г. / състав. Петър Миладинов ; науч. ред. Цветанка Панчева. – София : Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2021. – (Книга – Информация – Общество, ISSN 2683-0515 ; 3). – ISBN 978-954-07-5411-6. – с. 91–116.*

Загл. на англ. ез.: The educational functions of the institutions of memory reflected in policies, perspectives and good practices / **Eli Popova**. – Рез. на бълг. и англ. ез.

26. Проектиране на иновационни услуги за потребителите.

В: *Архиви, библиотеки, музеи в интерактивния свят : Международна видеоконференция, София-Орел, 15 май 2020 г. : Сборник с доклади / състав. Ели Попова, Елена Степанова ; ред. кол. Ели Попова ... [и др.]. – София : Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2021. – ISBN 978-954-07-5213-6 – с. 56–67*

27. Стойността на библиотеката в новите реалности на съвременния свят.

В: *Музеи, библиотеки и архиви в реалиях современного мира : Сборник материалов X международных музейных чтений „Современные проблемы музеологии“, Орел, 20 мая 2021 г. Вып. 9 / гл. ред. Е. Ю. Степанова. – Орел : Орловский гос. инст. культуры, 2021. – с. 127–134.*

Рез. на рус., бълг. и англ. ез.

Достъпно онлайн от: *Научная электронная библиотека* : ELibrary.ru. – Начин на достъп URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=48002406&pff=1>. – Прегледан на 26.07.2024.

2022

28. Библиотечният PR – акценти и предизвикателства.

В: *Посветени на библиотеките : Сборник в чест на доц. д-р Анета Дончева / състав. Мария Аврамова; науч. ред. Цветанка Панчева. – София : Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2022. – (Книга – Информация – Общество, ISSN 2683-0515 ; 4). – ISBN 978-954-07-5536-6. – с. 98–114.*

Загл. на англ. ез.: Library PR – highlights and challenges / **Eli Popova**. – Рез. на бълг. и англ. ез.

2023

29. Въздействие на организационната култура върху ефективността на библиотеката.

В: *Библиотеките, културното наследство и паметта : Сборник в чест на проф. дн Цветанка Панчева / състав. Ели Попова; науч. ред. Милена Миланова. – София : Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2023. – (Книга –*

Информация – Общество, ISSN 2683-0515 ; 5). – ISBN 978-954-07-5840-4. – с. 343–364.

Загл. на англ. ез.: Impact of organization culture on library performance / **Eli Popova**. – Рез. на бълг. и англ. ез.

30. Всеобщата връзка, отразена в библиотечните пространства.

В: *Предизвикателствата на миналото, трансформирани в бъдещето : Сборник с доклади от международна научна конференция, 27–28 април 2023 г., Т. 1* / ред. кол. Теодора Евтимова ... [и др.]. – Русе : Регионална библи. „Любен Каравелов“, 2023, с. 185–200. – ISBN 978-619-7404-44-9.
Рез. на бълг. и англ. ез.

31. Социалната функция на библиотеките в подкрепа на преодоляването на структурното насилие в обществото.

В: *Структурно насилие и човешко достойнство : Сборник статии от академична конференция* / състав., ред. Александра Трайкова, Огнян Касабов ; науч. ред. Емилия Маринова, Стоян Ставру. – София : Изток-Запад, 2023. – ISBN 978-619-01-1275-4. – с. 199–208.

32. Некоторые акценты из веб-сайтов общественных библиотек.

В: *Сахаровские чтения-2023 : Сборник материалов IX Международной научно-практической конференции. Посвящается Году педагога и наставника и 105-летию института, Санкт-Петербург, 30 ноября – 01 декабря 2023 г.* – Санкт-Петербург : Русская христианская гуманитарная академия им. Ф. М. Достоевского, 2023. – ISBN: 978-5-907613-86-7. – с. 140–144.

2024

33. Книгата и четенето като акценти в уеб сайтовете на регионалните библиотеки (Проучване).

В: *Женските лица на историята : Сборник в чест на Красимира Даскалова = The women's faces of history : Collection in honor of Krassimira Daskalova* / състав. Валентина Миткова, Илко Пенелов. – София : Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2024. – ISBN 978-954-07-5936-4. – с. 486–506.

34. Рускоезични публикации за цифрова трансформация и цифрова зрялост (кратък обзор).

В: *Процесите на дигитализация и прехода към дигиталната ера в институциите на паметта : Сборник с доклади и материали от международна видеоконференция София – Орел, 14 май 2024* / състав. Ели Попова, Кирил Камбуров, Елена Степанова. – София : Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2024. – ISBN 978-954-07-6088-9. – с. 24–36.

IV. СТУДИИ И СТАТИИ В ПЕРИОДИЧНИ ИЗДАНИЯ

1994

35. По повод на едно съвещание. – (Професия).

В: *Библиотека*. – ISSN 0861-847X. – Год. 2, бр. 2 (1994), с. 13–16.

За проведено на 14.12.1993 г. в гр. Перник обсъждане на възможността за създаване на обединение на универсалните научни библиотеки (сега – регионални) от Югозападна България.

1999

36. Успешен семинар. – (Новини).

В: *Библиотека*. – ISSN 0861-847X. – Год. 6, бр. 3–4 (1999), с. 86–88.

Представяне на структурата и организацията на информационните ресурси на ООН в Интернет и обучение на библиотечни специалисти за работа с тях.

37. Семинар на ИФЛА. – (Новини).

В: *Библиотека*. – ISSN 0861-847X. – Год. 6, бр. 5 (1999), с. 99–102.

Представяне на международния научно-практически семинар на тема „Ролята на библиотеките в осигуряването на обществен достъп до официалните издания и правителствената информация“, проведен в Москва, май 1999.

2001

38. Семинар в Брюксел.

В: *Библиотека*. – ISSN 0861-847X. – Год. 8, бр. 1 (2001), с. 72.

Представяне на проведен семинар за работата на Европейските документационни центрове и депозитни за ЕС библиотеки (Брюксел, януари 2001 г.).

2002

39. Национална мрежа на Европейските документални центрове у нас. – (Кръгзор).

В: *Библиотека*. – ISSN 0861-847X. – Год. 9, бр. 4–5 (2002), с. 81–83.

2003

40. Богати фондове от български и чужди официални издания.

В: *Библиотека*. – ISSN 0861-847X. – Год. 10, бр. 6 (2003), с. 72–75.

За отдел „Официални издания“ на Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

41. Читателите на отдел „Официални издания“ и тяхното обслужване. – (Професия).

В: *Библиотека*. – ISSN 0861-847X. – Год. 10, бр. 3 (2003), с. 31–35.

Анализ на проведено проучване в отдел „Официални издания“ на Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

2006

- 42. Българските библиотеки и информацията за Европейския съюз.** – (Професия).

В: *Библиотека*. – ISSN 0861-847X. – Год. 13, бр. 2 (2006), с. 5–13.

Достъпно онлайн от: *Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“*. Онлайн ресурси. Списание Библиотека. – Начин на достъп URL: https://nationallibrary.bg/wp/wp-content/uploads/2021/01/Biblioteka_br2_2006.pdf. – Прегледан на 29.07.2024.

- 43. Служебните публикации в отдел „Официални издания“ – ползването им по хронологичен, тематичен и езиков признак.** – (Професия).

В: *Библиотека*. – ISSN 0861-847X. – Год. 13, бр. 3–4 (2006), с. 21–25.

Достъпно онлайн от: *Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“*. Онлайн ресурси. Списание Библиотека. – Начин на достъп URL: https://nationallibrary.bg/wp/wp-content/uploads/2021/01/Biblioteka_br3-4_2006.pdf. – Прегледан на 29.07.2024.

- 44. С модерни библиотеки – достойно в Европа.** – (Събития).

В: *Библиотека*. – ISSN 0861-847X. – Год. 13, бр. 3–4 (2006), с. 12–13.

По повод XVI национална годишна конференция на Съюза на библиотечните и информационни работници, 8–9 юни 2006 г.

Достъпно онлайн от: *Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“*. Онлайн ресурси. Списание Библиотека. – Начин на достъп URL: https://nationallibrary.bg/wp/wp-content/uploads/2021/01/Biblioteka_br3-4_2006.pdf. – Прегледан на 29.07.2024.

2007

- 45. Европейската тема и читателите в навечерието на приемането ни в ЕС.** – (Професия).

В: *Библиотека*. – ISSN 0861-847X. – Год. 14, бр. 2 (2007), с. 38–41.

Достъпно онлайн от: *Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“*. Онлайн ресурси. Списание Библиотека. – Начин на достъп URL: <https://www.nationallibrary.bg/wp/wp-content/uploads/2020/11/B-2-2007.pdf>. – Прегледан на 29.07.2024.

2009

- 46. Българското участие на Световния конгрес на ИФЛА.** – (Кръгозор).

В: *Библиотека*. – ISSN 0861-847X. – Год. 16, бр. 5–6, (2009), с. 14.

Достъпно онлайн от: *Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“*. Онлайн ресурси. Списание Библиотека. – Начин на достъп URL: https://nationallibrary.bg/wp/wp-content/uploads/2020/05/Biblioteka_2009_br_5-6.pdf. – Прегледан на 29.07.2024.

2011

- 47. „Библиотеките в общественото пространство“ – разговор с продължение.** – (Библиотеки и архитектура).

В: *Библиотека*. – ISSN 0861-847X. – Год. 18, бр. 3 (2011), с. 19–22.

Достъпно онлайн от: *Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“*. Онлайн ресурси. Списание Библиотека. – Начин на достъп URL: <https://nationallibrary.bg/wp/wp-content/uploads/2020/05/Biblioteka-3-2011.pdf>. – Прегледан на 29.07.2024.

2012

48. **Библиотечният персонал в контекста на модерното общество.** – (Професия).

В: *Библиотека*. – ISSN 0861-847X. – Год. 19, бр. 2 (2012), с. 5–11.

Достъпно онлайн от: *Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“*. Онлайн ресурси. Списание Библиотека. – Начин на достъп URL: https://nationallibrary.bg/wp/wp-content/uploads/2016/12/Biblioteka_2_2012.pdf. – Прегледан на 29.07.2024.

49. **Библиотечната професия в контекста на информационното общество.** – (Професия).

В: *ББИА онлайн*. – ISSN 1314-7285. – Год. 2, бр. 2, (2012), с. 34–42.

50. **Наградата на ББИА „Подкрепа за библиотеките 2011“.** – (ББИА).

В: *ББИА онлайн*. – ISSN 1314-7285. – Год. 2, бр. 6, (2012), с. 20–21.

2013

51. **Кариерното развитие в българските библиотеки през погледа на студентите в специалност „Библиотекознание“.**

В: *Библиотека*. – ISSN 0861-847X. – Год. 20, бр. 2–3 (2013), с. 148–165. – Броят се посвещава на юбилея на доц. д-р Нина Шуманова / състав. Елица Лозанова-Белчева.

Достъпно онлайн от: *Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“*. Онлайн ресурси. Списание Библиотека. – Начин на достъп URL: https://nationallibrary.bg/wp/wp-content/uploads/2016/12/Biblioteka_2-3_2013.pdf. – Прегледан на 29.07.2024.

52. **Кариерното развитие на служителите в българските библиотеки – реалност и перспективи.**

В: *Библиотека*. – ISSN 0861-847X. – Год. 20, бр. 5 (2013), с. 91–97. – Броят се посвещава на юбилея на доц. д-р Елена Янакиева.

Достъпно онлайн от: *Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“*. Онлайн ресурси. Списание Библиотека. – Начин на достъп URL: https://nationallibrary.bg/wp/wp-content/uploads/2016/12/Biblioteka_5_2013.pdf. – Прегледан на 29.07.2024.

2014

53. **Българската библиотечно-информационна асоциация и координацията, кооперирането и комуникацията в професионалната общност.**

В: *Годишник на Български информационен консорциум*. – ISSN 1312-4773. – (2014) [за 2013], с. 37–40. – Сборник с доклади от I-ва международна конференция „Библиосвят: Технологии, ресурси, практики“, 26–27 септември 2013 г., Технически университет, гр. София.

Загл. на англ. ез.: *The Bulgarian Library and Information association and coordination, cooperation and communication in the profesional community / Eli Popova*

Достъпно онлайн от: *Български информационен консорциум*. Издания. Годишник на БИК. – Начин на достъп URL: <https://bic.bg/files/booklet.pdf>. – Прегледан на 29.07.2024.

54. Професионалното четене на библиотекарите.

В: *Littera et Lingua. Електронно списание за хуманитаристика* [онлайн]. – ISSN 1312-6172. – Год. 11, бр. 3 (есен, 2014).

Достъпно от: *Св. Наум: Studia serdicensia humanitatis. Littera et Lingua.* – Начин на достъп URL: <https://naum.slav.uni-sofia.bg/lilijournal/2014/11/3/popovae>. – Прегледан на 29.07.2024.

2015

55. Ролята на управлението на човешките ресурси за организационната култура в библиотеките.

В: *Библиотека.* – ISSN 0861-847X. – Год. 24, бр. 5 (2015), с. 71–82.

Достъпно онлайн от: *Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.* Онлайн ресурси. Списание Библиотека. – Начин на достъп URL: https://nationallibrary.bg/wp/wp-content/uploads/2016/12/Biblioteka_5-2015.pdf. – Прегледан на 29.07.2024.

2016

56. Някои аспекти в развитието на библиотечния персонал в контекста на променящата се библиотечна професия и библиотека през последните две десетилетия.

В: *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.* Философски факултет. Библиотечно-информационни науки. – ISSN 1313-4256. – Т. 8 (2016), с. 175–227.

Загл. на англ. ез. *Some Aspects of the Development of Library Staff in the Context of the Changes in Libraries and the Library Profession over the Last Few Decades / Eli Popova.* – Рез. на бълг., англ. ез. Достъпно онлайн от: *Научноизследователски портал на Софийски университет „Св. Климент Охридски“.* – Начин на достъп URI: <http://hdl.handle.net/10506/1404>. – Прегледан на 29.07.2024.

2017

57. Изследване представянето на ефективността на регионалните библиотеки във виртуалното пространство : Услугите, достъпът и възможностите за комуникации с потребители, представени на уебсайтовете на обществените библиотеки / Ели Попова, Надя Карачоджукова.

В: *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.* Философски факултет. Библиотечно-информационни науки. – ISSN 1313-4256. – Т. 9 (2017), с. 81–115.

Загл. на англ. ез. *A study of the presentation of the effectiveness of public libraries in the technological world / Eli Popova, Nadia Karachodjukova.* – Рез. на бълг., англ. ез.

Достъпно онлайн от: *Научноизследователски портал на Софийски университет „Св. Климент Охридски“.* – Начин на достъп URI: <http://hdl.handle.net/10506/2140>. – Прегледан на 29.07.2024.

58. Информационната култура в контекста на професионалните компетентности на съвременния библиотекар. – (Професия).

В: *ББИА онлайн.* – ISSN 1314-7285. – Год. 7, бр. 1 (2017), с. 10–14.

59. Нови подходи за присъствието на българските регионални библиотеки във виртуалното пространство. (Изследване на Катедра „Библиотечнознание, научна информация и културна политика“ (БИНКП) на СУ на тема „Оценка на информационната стойност на уеб сайтовете на регионалните библиотеки (РБ) в България. Конструирание на препоръчителен модел на уеб сайт, отразяващ резултатите от дейността на регионалната библиотека”) / Анета Дончева, **Ели Попова**.

В: *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*. Философски факултет. Библиотечно-информационни науки. – ISSN 1313-4256. – Т. 9 (2017), с. 43–58.

Загл. на англ. ез. New approaches to the presentation of Bulgarian regional libraries in the virtual space / Aneta Doncheva, **Eli Popova**. – Рез. на бълг., англ. ез.

Достъпно онлайн от: *Научноизследователски портал на Софийския университет „Св. Климент Охридски“* [Електронен ресурс]. – Начин на достъп URI: <http://hdl.handle.net/10506/2140>. – Прегледан на 29.07.2024.

60. Социалната значимост на обществената библиотека през призмата на съвременните пространства за межкултурен диалог.

В: *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*. Философски факултет. Библиотечно-информационни науки. – ISSN 1313-4256. – Т. 9 (2017), с. 7–42.

Загл. на англ. ез. Social importance of public library in the context of contemporary spaces for intercultural dialogue / **Eli Popova**. – Рез. на бълг., англ. ез.

Достъпно онлайн от: *Научноизследователски портал на Софийския университет „Св. Климент Охридски“* [Електронен ресурс]. – Начин на достъп URI: <http://hdl.handle.net/10506/2140>. – Прегледан на 29.07.2024.

61. „Дигитализация на културното наследство“ в контекста на модерното образование по библиотечно-информационни науки : Идеи и практики в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ / Цветанка Панчева, Ели Попова.

В: *Библиотеки, четене, комуникации : Петнадесета национална науч. конференция с международно участие, Велико Търново, 17–18 ноември 2016 г. : Посветена на дигиталната конверсия на книжовното и културно-историческото наследство*. – ISSN 1313-8138. – 2017, с. 24–33.

2018

62. New approaches to the presentation of Bulgarian regional libraries in the virtual space / Aneta Doncheva, Eli Popova.

В: *Реторика и комуникации* [онлайн]. – ISSN 1314-4464. – Бр. 32 (януари 2018). – Специален брой с доклади и статии от конференции на СИЕТАР. Достъпно от: <https://rhetoric.bg/aneta-doncheva-eli-popova-new-approaches-to-the-presentation-of-bulgarian-regional-libraries-in-the-virtual-space>. – Прегледан на 29.07.2024.

63. The role of the library in the modern interpersonal and intergroup intercultural dialogue.

В: *Реторика и комуникации* [онлайн]. – ISSN 1314-4464. – Бр. 33 (март 2018). – Special issue – papers of 4th ESTIDIA conference „Dialogues without borders: strategies of interpersonal and inter-group communication“.

Достъпно от: <https://rhetoric.bg/eli-popova-the-role-of-public-libraries-in-the-modern-interpersonal-and-inter-group-intercultural-dialogue>. – Прегледан на 29.07.2024.

2019

64. Отношението на библиотеките към потребителите определя настоящето и бъдещето на институцията (Част 1). – (Актуални изследвания).

В: *ББИА онлайн*. – ISSN 1314-7285. – Год. 9, бр. 6 (2019), с. 3–11.

65. Въздействие и резултатност на библиотеката в съвременните измерения на институцията и нейния персонал.

В: *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*. Философски факултет. Библиотечно-информационни науки. – ISSN 1313-4256. – Т. 11 (2019), с. 7–39.

Загл. на англ. ез. Impact and effectiveness of the library in the modern dimensions of the institution and its staff / **Eli Popova**. – Рез. на бълг., англ. ез.

2020

66. Отношението на библиотеките към потребителите определя настоящето и бъдещето на институцията (Част 2) : Национални измерения. – (Актуални изследвания).

В: *ББИА онлайн*. – ISSN 1314-7285. – Год. 10, бр. 1 (2020), с. 3–11.

67. Културата – споделено групово светоусещане (Разговор с проф. д-н Цветан Давидков за новата му книга) / Цветан Давидков ; интервюто взе Ели Попова.

В: *ББИА онлайн*. – ISSN 1314-7285. – Год. 10, бр. 4 (2020), с. 46–48.

За: Цветан Давидков. *Изследвания върху културите : културни ориентири на управлението*. – София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2019. 568 с.

68. Некоторые аспекты в отношениях современной библиотеки и современных пользователей (часть 1). – (Изучаем зарубежный опыт).

В: *Култура : теория и практика : Электронный научный журнал*. – ISSN 2619-032X. – Т. 36, бр. 3 (май–юнь 2020).

Достъпно от: <http://theoryofculture.ru/issues/114/1365/>. – Прегледан на 29.07.2024.

69. Некоторые аспекты в отношениях современной библиотеки и современных пользователей (часть 2). – (Изучаем зарубежный опыт).

В: *Култура: теория и практика : Электронный научный журнал*. – ISSN 2619-032X. – Т. 37, бр. 4 (юль–август 2020).

Достъпно от: <http://theoryofculture.ru/issues/115/1371/>. – Прегледан на 29.07.2024.

2022

70. Уеб сайтовете на регионалните библиотеки – портали към знание за всички.

In: *Knowledge – International Journal*. – ISSN (print) 2545-4439; ISSN (online) 1857-923X. – Vol. 51, No 2 (2022), pp. 307–312.

Загл. на англ. ез. The regional libraries websites – entrances to the various knowledge of all. – Рез. на бълг. и англ. ез.

Достъпно онлайн от: *Knowledge – International Journal*. – ISSN (online) 1857-923X. – Vol. 51, No 2 (2022). – Начин на достъп URL: <https://ikm.mk/ojs/index.php/kij/article/view/5065/5042>. – Прегледан на 29.07.2024.

2024

71. За проф. Панчева и за сборника, посветен на нейната 65-годишнина. – (Отзиви).

В: *ББИА онлайн*. – ISSN 1314-7285. – Год. 14, бр. 1 (2024), с. 46–48.

Рец. за: Библиотеките, културното наследство и паметта. Сборник в чест на проф. дн Цветанка Панчева / състав. Ели Попова; науч. ред. Милена Миланова. – София : Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2022. – (Книга – Информация – Общество, ISSN 2683-0515 ; 5). – 480 с. – ISBN 978-954-07-5840-4.

V. ПРЕВОДИ

2009

72. Особенности на създаването и развитието на библиотеките в Белорусия през X–XXI в. / Роман Степанович Мотулски ; прев. Ели Попова. – (Кръгзор).

В: *Библиотека*. – ISSN 0861-847X. – Год. 16, бр. 2 (2009), с. 13–21.

2017

73. Библиопсихологически портрет на Иван Дуйчев, създаден от Н. А. Рубакин : По повод 110-годишнината от рождението на проф. Иван Дуйчев / Юрий Столяров ; прев. от рус. ез. Ели Попова. – (В подкрепа на четенето).

В: *ББИА онлайн*. – ISSN 1314-7285. – Год. 7, бр. 4 (2017), с. 18–21.

74. Рубакин е искал да бъде полезен за България / Юрий Столяров ; прев. от рус. Ели Попова. – (Глобус).

В: *ББИА онлайн*. – ISSN 1314-7285. – Год. 7, бр. 3 (2017), с. 35–40.

2018

75. Креативността – това не е лозунг, а конкретни дела : Колективен портрет на съвременната библиотека / Едуард Сукиасян ; прев. от рус. ез. Ели Попова. – (Библиотеките и обществото).

В: *ББИА онлайн*. – ISSN 1314-7285. – Год. 8, бр. 6 (2018), с. 9–16.

2019

76. **Парадоксалната съдба на големия руски библиотековед : По повод 120-годишнината на Юрий Владимирович Григориев (1899–1973) / Юрий Столяров; прев. от рус. ез. Ели Попова. – (Юбилеи).**
В: *ББИА онлайн*. – ISSN 1314-7285. – Год. 9, бр. 3 (2019), с. 41–45.
77. **Разсъждения за ефективността: икономическа и социална / Едуард Сукиасян ; прев. от рус. ез. Ели Попова. – (Актуални изследвания).**
В: *ББИА онлайн*. – ISSN 1314-7285. – Год. 9, бр. 2 (2019), с. 22–28.

2020

78. **Да мислиш и да анализираш : Защо библиотекарят трябва да бъде аналитик? / Едуард Сукиасян ; прев. от рус. Ели Попова. – (Професия).**
В: *ББИА онлайн*. – ISSN 1314-7285. – Год. 10, бр. 1, (2020) с. 11–16.
79. **Първоначални сведения за системната същност на библиотеката / Юрий Столяров ; прев. от рус. ез. Ели Попова. – (Актуални изследвания).**
В: *ББИА онлайн*. – ISSN 1314-7285. – Год. 10, бр. 5 (2020), с. 9–12.
80. **Дамска логика в библиотечното терминология / Юрий Столяров ; прев. от рус. ез. Ели Попова. – (Дискусивно).**
В: *ББИА онлайн*. – ISSN 1314-7285. – Год. 10, бр. 6 (2020), с. 19–21.

2021

81. **Организация на пространството на библиотеката на вуза в нестандартните условия на дворцово здание / Марина Колесникова; прев. от рус. ез. Ели Попова. – (Актуални изследвания).**
В: *ББИА онлайн*. – ISSN 1314-7285. – Год. 11, бр. 1 (2021), с. 3–7.

VI. СЪСТАВИТЕЛ, РЕДАКТОР, ЧЛЕН НА РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ В ПРОДЪЛЖАВАЩИ ИЗДАНИЯ

2012

82. **ББИА онлайн : Списание на Българската библиотечно-информационна асоциация. – Год. 2, бр. 1 (2012) – Год 5, бр. 6 (2015) . – София : Бълг. библиотечно-информ. асоц., 2011 – . – ISSN 1314-7285 ; eISSN 1314-4944.**
Отг. редактор на бр. 1, 5 (2012); бр. 1, 3, 5 (2013); бр. 1, 3, 5 (2014); бр. 2, 4, 6 (2015).

2019

- 83. Музеи, библиотеки и архивы как центры современных источниковедческих исследований** : Сборник материалов IX Международных музейных чтений „Современные проблемы музеологии“ Орел, 15–16 мая 2019 г. Вып. 7 / гл. ред. Степанова Е. Ю. – Орел : Орловский гос. инст. культуры, 2019. – 286 с. ISBN 978-5-905436-34-5.
Член на ред. колегия.
- 84. Перспективи за културните институции на паметта – библиотеки, музеи, архиви в дигиталната ера, [Ч. 1.]** Международна видеоконференция : Сборник с доклади, София – Орел, 9–11 май, 2018 г. / състав. Елена Ю. Степанова, **Ели Попова**, Петър Миладинов. – София : Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2019. – 455 с. ISBN 978-954-07-4596-1.
- 85. Перспективи за културните институции на паметта – библиотеки, музеи, архиви в дигиталната ера, [Ч. 2.]** : Сборник с доклади, София – Орел, 9–11 май, 2018 г. / състав. Елена Ю. Степанова, **Ели Попова**, Петър Миладинов. – София : Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2019. – 134 с. ISBN 978-954-07-4855-9.

2021

- 86. Архиви, библиотеки, музеи в интерактивния свят** : Международна видеоконференция, София-Орел, 15 май 2020 г. : Сборник с доклади / състав. **Ели Попова**, Елена Степанова ; ред. кол. **Ели Попова** ... [и др.]. – София : Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2021. – 240 с. ISBN 978-954-07-5213-6.
Други ред.: Петър Миладинов, Елена Степанова, Елена Терехова. - Текст и на рус. ез.
- 87. Музеи, библиотеки и архиви в реалния свят** : Сборник материалов X Международных музейных чтений „Современные проблемы музеологии“ Орел, 20 мая 2021 г. Вып. 9 / гл. ред. Степанова Е. Ю. ; ред. кол. Махонин Е. В ... [и др.]. – Орел : Орловский гос. инст. культуры, 2021. – 319 с.
Други ред.: Миладинов, П., **Попова Е.**, Леонова Б. А., Терехова Е. А. – Достапно онлайн от: *Научна електронна библиотека* : ELibrary.ru. – Начин на достъп URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_48002394_19478127.pdf. – Прегледан на 31.07.2024.
- 88. Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Философски факултет. Специалност Библиотечно-информационни науки.** – Т. 12/13 (2021) – . – София : Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2008 – . – ISSN 1313-4256.
Член на ред. колегия. – Достапно и онлайн от: *Научноизследователски портал на Софийски университет „Св. Климент Охридски“*. – Начин на достъп URL: <https://research.unisofia.bg/handle/10506/1289>

2022

89. **Библиотеките, културното наследство и паметта : Сборник в чест на проф. дн Цветанка Панчева / състав. Ели Попова ; науч. ред. Милена Миланова. – София : Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2022. – (Книга – Информация – Общество, ISSN 2683-0515 ; 5). – 480 с. ISBN 978-954-07-5840-4.**

2024

90. **Музеи, архиви и библиотеки в XXI век: традиции и новации : Сборник материалов XI Международных музейных чтений „Современные проблемы музеологии“ (11 мая 2023 года) / науч. ред. и сост. Матвеев В. В., Степанова Е. Ю. ; ред. кол. Анненкова А. А., Леонова Б. А., Миладинов П., Попова Е. – Министерство культуры Российской Федерации ; Орел : Орловский государственный институт культуры, 2024. – 186 с. ISBN 978-5-905436-64-2.**
91. **Процесите на дигитализация и прехода към дигиталната ера в институциите на паметта : Сборник с доклади и материали от международна видеоконференция София – Орел, 14 май 2024 / състав. Ели Попова, Кирил Камбуров, Елена Степанова. – София : Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2024. – ISBN 978-954-07-6088-9.**

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Библиотечно-информационни науки

Том 16, 2024

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF PHILOSOPHY

Library and Information Science

Volume 16, 2024

ЕДИН ТЪРСЕЩ И НЕСПОКОЕН ПРОФЕСИОНАЛЕН ДУХ: ДОЦ. Д-Р ЕЛИ ПОПОВА НА 65 ГОДИНИ

ВАНЯ ГРАШКИНА-МИНЧЕВА

Ваня Грашкина-Минчева. ЕДИН ТЪРСЕЩ И НЕСПОСОЕН ДУХ: ДОЦ. Д-Р ЕЛИ ПОПОВА НА 65 ГОДИНИ

Статията си поставя за цел да проследи по-важните постижения в професионалната и научноизследователската дейност на Е. Попова, като открие нейните приноси в съвременното развитие на библиотечното дело и библиотековедската наука у нас. Направен е опит да се очертае най-същественото и характерното за професионалиста и човека Е. Попова, което е определящо за нейния висок авторитет в библиотечната общност. Статията е структурирана в 3 части. Във въведението се изяснява свързаността ми с Е. Попова, съвместната ни професионална дейност и сътрудничество. Във втората част се проследява професионалната ѝ дейност и постиженията ѝ с национални измерения като ръководител на структури в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, ББИА и като преподавател в Катедра БНИКП към Философски факултет на СУ „Св. Климент Охридски“. Третата част съдържа аналитичен обзор на богата и разнообразна научна продукция на Е. Попова, която включва 3 книги и една глава от книга в съавторство, 63 студии и статии в научни сборници и периодични издания, 10 превода на научни статии, съставителство, редакторство и членство в редколегията на списание „ББИА онлайн“, и 8 научни сборника. Проследени за тематичните области, обект на нейните научни интереси, като са изведени основните ѝ приноси. В заключението се подчертават някои от по-изявените ѝ личностни качества, които в съчетание с професионализма ѝ я превръщат в един от най-ярките представители на библиотечната общност в България.

Ключови думи: библиотечно дело, България; Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (НБКМ); библиотекознание; библиотечен персонал; библиотечно обслужване; библиотечно образование; дигитализация; Българска библиотечно-информационна асоциация (ББИА).

The article aims to trace the more important achievements in the professional and research activities of E. Popova, highlighting her contributions to the contemporary development of librarianship and library science in Bulgaria. An attempt is made to outline the most essential and characteristic features of the professional and human E. Popova, which is decisive for her high authority in the library community. The article is structured in 3 parts. The introduction clarifies my affiliation with E. Popova, our joint professional activity and cooperation. The second part traces her professional activities and achievements with national dimensions as head of structures at the National Library “St. St. Cyril and Methodius”, BBIA and as an assistant professor at the Department of Library Science, Scientific Information and Cultural Policy at the Faculty of Philosophy of Sofia University “St. Kliment Ohridski”. The third part contains an analytical review of rich and diverse scientific production of E. Popova, which includes 3 books and one co-authored book chapter, 63 studies and articles in scientific journals and collections, 10 translations of scholarly articles, compiling, editing and membership in the editorial board of the journal “BBIA Online” and 8 scholarly collections. The thematic areas of her research interests are traced, and her main contributions are outlined. The conclusion highlights some of her more prominent personal qualities, which, combined with her professionalism, make her one of the brightest representatives of the library community in Bulgaria.

Keywords: Librarianship, Bulgaria; National Library St. St. Cyril and Methodius National Library; librarianship; library staff; library service; library education; digitalization; Bulgarian Library and Information Association (BLIA).

ВЪВЕДЕНИЕ

Е. Попова е част от поколението, на което беше съдено да преживее най-пълноценните си години в тежките условия на прехода. Особено кризисни бяха тези години за библиотечния сектор – подценяван в националните политики, нереструктуриран и недофинансиран. Целия си професионален път Е. Попова посвети на каузата на библиотеките и тяхното развитие в синхрон с обществените потребности, въпреки трудните условия, които обезсърчиха мнозина.

Е. Попова има богата професионална биография, тъй като е работила във всички области на библиотечния сектор. Израснала в годините като изключителен професионалист и натрупала ценен опит, през последното десетилетие тя се посвети на преподавателската и научноизследователската дейност. Целеустремена и амбициозна, на всяка от заеманите позиции тя търси иновативни решения на проблемите и не се поколебава да ги внедрява. Изследователските ѝ наклонности и аналитичното ѝ мислене се проявяват още в първите години на професионалната ѝ реализация и логично се разгръщат през последните години, когато е изключително продуктивна. Смело може да се каже, че Е. Попова завоюва своя „ниша“ в библиотечното дело у нас и съвременното българско библиотекознание.

Съдбата ме срещна с Е. Попова през студентските ни години в Държавния библиотечарски институт (ДБИ). След това заедно се обучавахме в Минския ин-

ститут за култура в продължение на четири години, което ни сближи и направи повече от приятели. Професионалният ни път ни събра първо в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (НБКМ), а по-късно 5 години работихме съвместно по проекта на Българската библиотечно-информационна асоциация (ББИА) „Напредък и устойчиво развитие на библиотечния сектор в България“. През всички тези години, независимо колко интензивни са били контактите ни, съм чувствала Е. Попова като съмишленик и съратник, чието професионално и лично мнение винаги е било уважавано и търсено в общността.

Настоящото изложение си поставя за цел да проследи по-важните постижения в професионалната и научноизследователска дейност на Е. Попова, като открие нейните приноси за развитието на библиотечното дело у нас и в библиотековедската наука.

ПРОФЕСИОНАЛНА ДЕЙНОСТ

Е. Попова извървява целия път на професионалното образование – от най-ниската степен до най-високата. Завършва ДБИ през 1979 г. Висшето си образование продължава в Института по културата, гр. Минск, Беларус по специалност „Библиотекознание и библиография“ на образователно-квалификационна степен „магистър“, която завършва с отличие през 1983 г. През 2014 г. защитава докторска дисертация на тема „Кариерното развитие на библиотечния персонал в контекста на информационното общество“ като ѝ е присъдена образователната и научна степен „доктор“ в професионално направление 3.5. *Обществени комуникации и информационни науки*.

Целият трудов път на Е. Попова преминава през различни сфери на библиотечния сектор. Впечатлява нейният разнообразен професионален опит, натрупан в регионална, академична и Националната библиотека, неправителствени организации и университетското образование. През 1983 г. постъпва в Регионална библиотека „Светослав Минков“ – гр. Перник като библиотекар. В резултат на изявените ѝ професионални и организационни умения, както и открояващите се лични качества като силна мотивация, чувство за отговорност, комуникативност, инициативност, творческо мислене, тя е назначавана през годините за завеждащ отдел, главен библиотекар и след конкурс за неин директор. Е. Попова ръководи библиотеката от 1995 до 1997 г. Още през тези първи години от трудовия ѝ стаж тя проявява съпричастност към професионалните проблеми и публикува статии, свързани с функциите на регионалната библиотека (РБ) и възможностите за координиране на дейностите на този вид библиотеки в Югозападна България¹.

¹ **Попова**, Ели. По повод на едно съвещание. В: *Библиотека*, 1994, № 2, с. 13–16; **Попова**, Ели. Регионалните библиотеки и предизвикателствата на времето (научни или общообразователни са регионалните библиотеки). В: *Общодостъпните библиотеки и предиз-*

Семейни причини налагат преместването ѝ в София и тя трябва спешно да си намери нова работа. В продължение на една година работи в библиотеката на Нов български университет (1998–1999), където се изявява като висококачествен специалист в библиотечно-информационната дейност. Отново с конкурс постъпва в НБКМ, където работи до 2009 г. Заема експертни и ръководни длъжности като главен библиотекар на отдел „Официални издания“ и завеждащ Европейския документационен център към мрежата EuropeDirect на ЕК, началник на направление „Специални колекции“. На Е. Попова се пада трудната задача в навечерието на приемането на България в ЕС да осъществи изпълнението на всички необходими условия от страна на НБКМ, за да отговори на високите изисквания към Европейските документационни центрове. Именно под нейно ръководство отдел „Официални издания“ е присъединен към мрежата EuropeDirect на ЕК, като тя се справя отлично с тази задача. Е. Попова е сред малцината практики, които пишат активно по професионални проблеми. Водена от чувството за високата отговорност, която носи, и личната си убеденост във важността на процеса по присъединяването ни, още тогава тя публикува поредица от статии, посветени на: ролята на обществените библиотеки в разпространяването на информация за ЕС; националната мрежа на Европейските документационни центрове; задачите на българските библиотеки за разпространяване на информация за ЕС². Информира за резултатите от проведените международни форуми, в които участва по тази проблематика.

Със същата отговорност и професионализъм тя се отнася към работата с българските и чуждестранни официални и служебни издания. В отделни статии разглежда възможностите за сътрудничество между НБКМ и обществените библиотеки по отношение на официалните издания, анализира читателите и ползването на тези издания в НБКМ, прави достойние дейността на секцията на ИФЛА „Правителствена информация и официални издания“ в

викателството на промените: Докл. [от] Нац. конф. [на СБИР], 30–31 окт. 1997 г., Благоевград. София: Съюз на библ. и информ. работници; Регионална библ. – Благоевград, 1998, с. 25–30.

² **Попова**, Ели. Национална мрежа на Европейските документални центрове у нас. В: *Библиотека*, 2002, № 4–5, с. 81–83; **Попова**, Ели. Публичните библиотеки и мястото им в разпространяването на информация за Европейския съюз: Модел за включването на националната библиотечна мрежа в изграждането на информационната стратегия за ЕС. В: *Обществената отговорност на публичните библиотеки и тяхната роля в демократичното общество: Докл. от Нац. конф. [на СБИР], Евксиноград, 24–26 септ 2003 г.* – София: Съюз на библ. и информ. работници, 2003, с. 55–60; **Попова**, Ели. Българските библиотеки и информацията за Европейския съюз. В: *Библиотека*, 2006, № 2, с. 5–13; **Попова**, Ели. Европейската тема и читателите в навечерието на приемането ни в ЕС. В: *Библиотека*, 2007, № 2, с. 38–41.

която тогава членува³. По този начин тя популяризира една толкова важна за библиотеките и демократичното ни общество тема.

Ели Попова поддържа активна комуникация с културни и информационни институции на ЕС и продължава да развива професионалните и организационните си умения. Придобива сериозен опит в международната дейност. В този период тя участва в различни обучения за повишаване на квалификацията, организирани както в България, така и в чужбина (Хага, Дрезден, Букурещ). Обогатява своите знания и умения в модерни направления като: управление на човешките ресурси, библиотеката като обществен информационен център, информация и документация на ЕС, работа с базата данни на ООН, търсене на информация в интернет и др. Това допринася значително за професионалното израстване на Е. Попова, която постепенно се утвърждава като един от авторитетите в библиотечната ни общност. Тясно свързана с темата за присъединяването на България към ЕС, тя инициира и участва в реализацията на поредица обучителни проекти на ББИА като „Срещи-семинари с регионалните разпространители на информация за Европейския съюз“ (2005), „Библиотеката въвежда Европа в моя живот“ (2008) и други. В резултат на авторитета, с който се ползва в професионалната общност, е избрана за член на Управителния съвет на ББИА. Именно поради високия си професионален капацитет през 2009 г. е привлечена в организацията и изпълнението на програмата „Българските библиотеки – място за достъп до информация и комуникация за всеки“, популярна като „Глоб@лни библиотеки – България“, финансирана от фондация „Бил и Мелинда Гейтс“. Като специалист обучения и ключов експерт тя участва в разработването на програмите за обучение на библиотекарите от над 960-те библиотеки участници, както и в проектирането на обучителните материали.

В периода 2010–2015 г. Е. Попова работи като директор на Изпълнителното бюро на ББИА, създадено за реализацията на дейностите по проекта „Напредък и устойчиво развитие на библиотечния сектор в България“, подкрепен от Фондация „Америка за България“. Проектът има изключителен принос за повишаването на организационния капацитет на сдружението, респективно разширяването на дейностите му в подкрепа на библиотечната общност. В качеството си на директор тя организира издателската, експертно-консултант-

³ **Попова**, Ели. Богати фондове от български и чужди официални издания. В: *Библиотека*, 2003, № 6, с. 72–75; **Попова**, Ели. Читателите на отдел „Официални издания“ и тяхното обслужване. В: *Библиотека*, 2003, № 3, с. 31–35; **Попова**, Ели. Официалните издания: възможности за сътрудничество между Народната библиотека и публичните библиотеки. В: *Библиотеката – минало и настояще: Юбил. сб., посветен на 125-год. на Нар. библ. „Св. св. Кирил и Методий“*. София: Нар. библ. „Св. св. Кирил и Методий“, 2005, с. 145–149; **Попова**, Ели. Служебните публикации в отдел „Официални издания“ – ползването им по хронологичен, тематичен и езиков признак. В: *Библиотека*, 2006, № 3–4, с. 21–25.

ската и квалификационната дейност на Сдружението. Включва се активно в застъпническата дейност, представлява ББИА в работни групи и съвещателни органи, създавани в Министерство на образованието и науката, Министерство на културата и други институции. Осъществявайки активни контакти с библиотекари от различни видове библиотеки, тя допринася за утвърждаването на ролята на ББИА като единствена професионално-творческа организация на библиотечните специалисти в България и повишаването на нейния авторитет.⁴ Съществен е нейният принос за включването на училищните библиотеки в Закона за предучилищното и училищно образование в резултат от участието ѝ в работната група по създаването на законопроекта. Взима присърце издаването на списание „ББИА онлайн“, допринася за списването му като отговорен редактор, публикува редица авторски материали и преводи на статии от видни руски учени като доброволец. Изготвя писмени консултации по запитвания на библиотекари, свързани с проблемите на библиотечния персонал.

Богатият професионален опит, натрупаните знания, интелигентността ѝ и умението ѝ да комуникира с хората закономерно отвеждат Е. Попова в катедрата по „Библиотекознание, научна информация и културна политика“ (БНИКП) към Философски факултет на СУ „Св. Климент Охридски“, в която през 2015 г. с конкурс заема академичната длъжност „главен асистент“. Високата ѝ научна продуктивност и преподавателска натовареност дават всички предпоставки да бъде избрана за доцент през 2018 г. Като главен асистент и доцент Ели Попова преподава по учебни дисциплини, тясно свързани с нейните научни интереси. Има лекционни курсове по дисциплините „Потребители и ползване на библиотеките“, „Проектиране на информационни услуги в библиотеки, музеи и архиви“, „Информационни системи в библиотеки, музеи и архиви“, „Развитие на персонала в библиотеката“. Води упражнения по „Дигитализация на културното наследство“, „Дигитализация на обекти“, „Въведение в дигитализацията“, „Краеведска библиография“. Ръководител е на теренната практика на студентите, която заема особено важно място в подготовката на бъдещите библиотекари. Ръководи дипломни работи на десетки студенти, с широк и разнообразен тематичен обхват. Избирана е за рецензент на два дисертационни труда за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ в професионално направление 3.5. *Обществени комуникации и информационни науки*: на Боряна Козарева – „Индикатори за изследване на информационното поведение на потребителите в университетските библиотеки в България“ (2021) и на Весела Георгиева – „Дигитализацията като фактор за развитието на музеите в България“ (2024). Участва в екипите на множество научноизследователски проекти, реализирани от Катедра БНИКП, сред кои-

⁴ Попова, Ели. Българската библиотечно-информационна асоциация и координацията, кооперирането и комуникацията в професионалната общност. В: *Годишник на Български информационен консорциум*, 2014 [за 2013], с. 37–40.

то: „Оценка на информационната стойност на уеб сайтовете на регионалните библиотеки в България. Конструирание на препоръчителен модел на уеб сайт, отразяващ резултатите от дейността на регионалната библиотека“ (2017); „Ловеч в българското културно пространство (История и съвременност, културни институции, културно наследство и съвременни технологии)“ (2018); „Регионални културни политики за опазване на книжовно-документалното наследство в институциите на паметта – библиотеки, музеи, архиви (добри практики в Кюстендилска област)“ (2019); „Образователни функции на институциите на паметта. Идентифициране и анализ на модели за отворено образование, приложими в библиотеки, музеи и архиви“ (2020); „Дигитална библиотека „Библиотечно-информационни науки“ (2021); Достъпност на информационни е-услуги на регионалните библиотеки“ (2022); „Софийски университет – маркер за иновации и технологичен трансфер“ (2023); SUMMIT BG-RRP-2.004-0008-C01. Изследване на дигиталната зрялост на обществени библиотеки в България (2024).

Включва се международната дейност на Катедра БНИКП, по-специално в организирането на съвместни конференции с руските партньори на катедрата. Участва в организационните комитети на съвместните конференции с Орловския държавен институт за култура, член е на редколегиите и съставител на сборниците с доклади от тези конференции.

ИЗСЛЕДОВАТЕЛ И УЧЕН. ОСНОВНИ ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ ТЕМИ И ПРОБЛЕМИ

Е. Попова проявява афинитет към изследването и анализа на явленията и процесите в професионалната си дейност от самото начало на трудовата си кариера. Далеч преди да започне да се занимава целенасочено с научно-изследователска дейност, тя пише по актуални теми и проблеми, свързани с дейностите, с които е ангажирана. Библиографията на публикациите ѝ включва 3 книги и една глава от книга в съавторство, 63 студии и статии в научни сборници и периодични издания, 10 превода на научни статии от руски език, съставителство, редакторство и членство в редколегиата на списание „ББИА онлайн“ и 8 научни сборника.

Без да си поставяме за цел пълнота на представянето на всички публикации, ще се спрем на основните тематични области в които Е. Попова се изявява като изследовател. Разнообразна е тематиката, обект на научен интерес от нейна страна: библиотечен персонал и кариерното му развитие, библиотечна професия; организационна култура на библиотеките; потребители и ползване на библиотеките; образованието по библиотечно-информационни науки; дигитализация на културното наследство; новата визия на библиотеките и тяхната обвързаност с обществото и общественото развитие. Тези области се характеризират със своята актуалност, значимост и оригиналност, и най-важ-

ното – всички те са недостатъчно изследвани досега в българското библиотекознание.

Водещата тема в научната дейност на авторката е библиотечния персонал и библиотечната професия. Най-значимото изследване в тази област е монографията ѝ „Кариерно развитие на библиотечния персонал в контекста на информационното общество: Част 1. Проучвания 2012–2015“, която доразвива проучванията, направени в дисертационния ѝ труд⁵. Важно е да се отбележи, че това е първото по рода си изследване по проблемите на кариерното развитие на библиотечния персонал в България, в съвременни условия. В увода се акцентира върху трансформацията на библиотеките в информационното общество и е представена обща характеристика на библиотечния персонал в българския библиотечен сектор. Изложението е структурирано в три глави. Първата глава „Предкариера“ е посветена на отношението към библиотечната професия на студентите по библиотечно-информационни специалности в българските университети и техните очаквания за кариера в библиотеката. Базирана е на анкетно проучване, като подборът на респондентите е на случаен принцип. Втората глава анализира резултатите от анкетното проучване сред практикуващите библиотекари в различни видове библиотеки. Използвана е същата методология като в първата глава. Особено ценна е третата глава, която обобщава резултатите от проведените дълбочинни интервюта с успели хора от гилдията – професионални експерти и административни ръководители. Изложението в трите глави е илюстрирано с множество графики, схеми и таблици, което го прави лесно за възприемане. В заключението се посочва наличието на противоречие между високата самооценка на библиотечните служители в полза на отговорното отношение към служебните задължения при липса на стимули, от една страна, и липсата на разбиране за ролята на кариерното развитие в неговите съвременни характеристики и измерения. Подчертава се niskия обществен статут на професията и неадекватните трудови възнаграждения в библиотечния сектор. Изводите на авторката, подкрепени с богат емпиричен материал, могат да изиграят важна роля за промяната на ситуацията и решаването на очертаните проблеми. Познаването ѝ от страна на експертите, формиращи държавната политика в библиотечния сектор е задължително с оглед на извършването на необходимите промени. Монографията предизвиква голям интерес сред професионалната общност и е обект на положителни отзиви⁶. Тя получава висока оценка и от двама видни руски професори в областта на общото библиотекознание, проф. Юрий Столяров

⁵ **Попова**, Ели. *Кариерно развитие на библиотечния персонал в контекста на информационното общество. Ч. 1, Проучвания 2012–2015*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2016, 245 с.

⁶ **Русинова**, Евгения. [Рецензия за книгата **Попова**, Е. *Кариерно развитие на библиотечния персонал в контекста на информационното общество. Ч. 1, Проучвания 2012–2015*]. В: *Наука*, 2017, № 4, с. 78; **Младенова**, Мария. Сериозен изследователски труд

и проф. Едуард Сукиасян в личната кореспонденция, която водят. Особено ценна е високата оценка на проф. Сукиасян, който е автор на значителни изследвания за кариерното развитие на библиотекарите в Русия.

Различни аспекти на темата за библиотечния персонал се разглеждат в редица доклади и статии на Е. Попова. Един такъв аспект са моделите на кариерно развитие⁷. Авторката разсъждава върху концептуалните насоки и подходи, като утвърждава тезата, че моделът за кариерно развитие трябва да е ориентиран към съвкупната общност от библиотечни специалисти от всички видове библиотеки, независимо от техния вид и големина.

Интересна тема, която също е слабо дискутирана от други автори, е атестирането на библиотечните специалисти. Атестационният процес в библиотеката като част от действията и механизмите на управлението за повишаване на ефективността на библиотечния персонал, респективно на функционирането на библиотечната институция е анализиран на теоретично ниво⁸. В доклада се акцентира върху същността и целите на оценяването, необходимостта от нормативното му регулиране, ролята му за повишаване на ефективността на библиотеките.

Настъпващите промени в библиотечната организация вследствие на новите условия несъмнено изисква промени в управлението на библиотечния персонал⁹. Докладът отразява някои аспекти във взаимосвързаните процеси на развитие на библиотечните институции и повишаването на капацитета на библиотечния персонал. Разгледани са определящи професионални характеристики, необходимите нови знания и умения, новите подходи в професионалното развитие на специалистите, повлияни от информационното общество.

В контекста на библиотеките Е. Попова разглежда и темата за връзката между технологиите и човешкия фактор, и как тя е адресирана в общите разработки по проблемите на съвременното общество. В идентифицирането на ефективни средства за работа всяка модерна библиотека търси правилната

по проблемите на кариерното развитие на библиотечния персонал в България. В: *ББИА онлайн*, 2017, № 3, с. 46–48.

⁷ **Попова**, Ели. Модели за кариерно развитие на библиотечния персонал в контекста на информационното общество (концептуални насоки и подходи). В: *Литература... Наука... Библиография: Сб., посветен на 70-год. юбил. на доц. д-р Татяна Янакиева*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2014, с. 204–215.

⁸ **Попова**, Ели. Атестацията на библиотечните служители – знак за качество и ефективност. В: *Ефективността на библиотеките и подготовката на библиотечните кадри – залог за тяхното бъдеще: Докл. от XXII нац. конф. на ББИА, София, 6–7 юни 2013 г.* София: Бълг. библ.-информ. асоц., 2014, с. 95–104.

⁹ **Попова**, Ели. Акценти в развитието на библиотечната организация и на библиотечния персонал в контекста на информационното общество. В: *Лидерство и организационно развитие* [онлайн]: Сб. с докл. [от] *международ. науч. конф., Китен, България, 16–19 юни 2016*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2016, с. 471–477. Достъпно от: <https://unipress.bg/image/catalog/1pdf/6.pdf>.

формула за използване на технологиите при изпълнение на своите задачи, програми и цели, както и за развитието на човешките ресурси¹⁰.

На спецификата на управлението на човешките ресурси (УЧР) в библиотеките, основните дейности, които се включват в съдържанието на това понятие, като планиране, изготвяне на длъжностни характеристики, набиране на персонал, система за повишаване на квалификацията, атестиране, трудово възнаграждение и други, Е. Попова посвещава един от своите научни доклади¹¹. В него се проследява и ролята на всяка една от дейностите по УЧР за ефективността на библиотеката.

Пряката връзка между библиотечния персонал и организационната култура логично насочват вниманието на Е. Попова към тази проблематика и тя е сред малцината изследователи, изкушени от темата за организационната култура на библиотеките. В студията „*Въздействие на организационната култура върху ефективността на библиотеката*“ тя разглежда организационната култура като фактор, който влияе върху дейностите и имиджа на библиотеките, подчертава необходимостта от изследване на нивото ѝ в нашите библиотеки с оглед предприемането на адекватни мерки за подобряването ѝ. Направен е обзор на чуждестранни публикации по темата от представители на различни школи в библиотекознанието. Нарастващата роля на организационната култура и влиянието ѝ върху ефективността на библиотеките налагат тя да бъде поставена в центъра на вниманието на нашите библиотеки.

Е. Попова се спира и на един от аспектите на темата, а именно ролята на УЧР за организационната култура в библиотеките. Статията разглежда отговорностите и възможностите на УЧР като направление в библиотечния мениджмънт за формирането и поддържането на организационна култура в съвременната библиотека. Подходът към проблематиката е отраслов. Представено е виждане за ролята на служителите или отделите, които се занимават с УЧР за създаването на професионални стандарти на организационно поведение в библиотечния сектор¹².

На библиотечната професия в България е посветен докладът „Библиотечната професия и поведението на библиотекаря – стара тема с ново съдържа-

¹⁰ **Попова**, Ели. Технологията и човешкият фактор във формулата за ефективност на съвременната библиотека. В: *Музеи, библиотеки и архиви как центрове на съвременните историкоизследователски изследвания: Сб. материалов IX междунар. музейных чтений „Современные проблемы музеелогии“ Орел, 15–16 мая 2019 г. Вып. 7.* Орел: Орловский гос. инст. культуры, 2019, с. 144–150.

¹¹ **Попова**, Ели. Съвременното управление на човешките ресурси и неговата роля за ефективността на библиотечната организация. В: *Библиотеката на XXI век – практики, комуникации, ефективност: Сб. с докл. от Нац. конф. с междунар. участие, 8–9 септ. 2016 г., Шумен.* Шумен: Регионална библ. „Стилиан Чилингиров“, 2016, с. 151–164.

¹² **Попова**, Ели. Въздействието на организационната култура върху ефективността на библиотеката. В: *Библиотеките, културното наследство и паметта: Сб. в чест на проф. дн Цветанка Панчева.* София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2022, с. 343–364.

ние“. Той е базиран на лични впечатления и наблюдения от развитието на библиотечната професия у нас. Формулирани са насоките, в които вече протичат или назряват промени; очертават се тенденциите в съвременното възприемане на библиотечната професия; акцентите в отговорностите на библиотечните специалисти за авторитета на професията извън библиотеките; факторите, свързани с качествено развитие на библиотечния персонал¹³.

Друга област, в която задълбочено работи Е. Попова, е потребителите и ползването на библиотеките. На тази тема е посветен учебникът, резултат на апробиране в продължение на три години в курсовете по специалността¹⁴. Трябва да се отбележи, че това е първият по рода си съвременен учебник по една от най-важните специални учебни дисциплини не само у нас, но и в чужбина. В увода Е. Попова посочва комплексния характер на дисциплината, но акцентира върху двата обекта – потребителите и ползването, като ги разглежда в контекста на видовата принадлежност на библиотеките. Обслужването е фокусът, в който се съсредоточават резултатите от останалите библиотечни дейности. Това е определящо за ефективността, а обслужването според нея е „кулминация на библиотечната стойност“, създадена от организационните, технологични и човешки ресурси на библиотеката. Изхождайки от комплексния характер на тематиката, авторката проследява въздействието на съвременни социологически, икономически и други изследвания върху потребителите и ползването на библиотечни услуги. Обект на изложението са политиките на библиотеките и библиотечните услуги, видовете библиотечни услуги и спецификата им в различните видове библиотеки, комуникации в библиотеката и библиотечна конфликтология, четенето и развитието на читателя, типологията на читателите, изучаването на потребителите на библиотеката, организацията и технологията на библиотечното обслужване, видовете работа с потребителите и библиотечните програми, популяризирането и рекламирането на библиотеките, библиотекарят като субект на обслужването. Към всяка тема има препоръчителна литература, въпроси за дискусии и самоподготовка, формат на упражнения. Теоретичните знания по някои от темите са онагледени с добри примери от практиката на български библиотеки. Изданието има редица приноси, които заслужава да бъдат отбелязани. На първо място това е съвременният комплексен подход към учебната дисциплина. Библиотечното обслужване се разглежда като еманация на библиотечната дейност, неговото качество е определящо за ефективността на библиотеките. Използването на изследвания от други научни области значително обогатява и разширява

¹³ **Попова**, Ели. Библиотечната професия и поведението на библиотекаря – стара тема с ново съдържание. В: *Библиотеките днес – иновативни политики и практики: Докл. от XXII нац. конф. на ББИА, София, 7–8 юни 2012 г.* София: Бълг. библ.-информ. асоц., 2012, с. 151–158.

¹⁴ **Попова**, Ели. *Потребители и ползване на библиотеките*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2019, 264 с.

познанията по учебната дисциплина. Темите са разгледани в логическата им последователност и взаимовръзка. Проследена е спецификата на библиотечните услуги в различните видове библиотеки. Като се има предвид хроничната липса на съвременни учебни материали по специалните дисциплини, изданието запълва една значителна празнота, то е полезно не само за студентите, но и за библиотечните специалисти в областта на обслужването, маркетинга и мениджмънта, които са получили своето образование преди години.

На потребителите и ползването на библиотеките е посветена и студията *„Социалната значимост на обществената библиотека през призмата на съвременните пространства за межкултурен диалог“*¹⁵. Е. Попова разглежда предпоставките и възможностите на съвременната библиотека да създава пространство за диалог между отделните личности, между различните поколения, общности и групи, между хората от различни култури, между библиотечните специалисти и организации. Доказано е повишаването на нейната обвързаност с развитието на обществените процеси, нарастващата отговорност и участието на библиотеката в решаването на проблеми и кризи в общностите чрез методите на хуманизма и общочовешките ценности. Представени са основополагащи за дейността на библиотеките документи, политики, добри практики, които стимулират повишаването на нейната социална и демократична роля.

Студия в съавторство с Н. Карачоджукова анализира резултатите от проведено изследване върху представянето на информацията за услуги, достъп и възможностите за комуникация между потребителите и екипите на регионалните библиотеки чрез техните уеб сайтове¹⁶. Направен е обстоен преглед на предварително подбрани рубрики и подрубрики от уеб сайтовете. Проучването се допълва с примери от аналогични рубрики от уеб сайтовете на чуждестранни обществени библиотеки със същите големина, вид и задачи. На основата на количествените и съдържателните анализи на събраните данни, както и на сравненията с добрите практики на европейски обществени библиотеки са направени изводи и препоръки за подобряването на присъствието на регионалните библиотеки в интернет пространството и представянето на тяхната ефективност чрез уебсайтовете им.

¹⁵ **Попова**, Ели. Социалната значимост на обществената библиотека през призмата на съвременните пространства за межкултурен диалог. В: *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*. Философски факултет. Библиотечно-информационни науки, 2017, Т. 9, с. 7–42.

¹⁶ **Попова**, Ели, **Карачоджукова**, Надя. Изследване представянето на ефективността на регионалните библиотеки във виртуалното пространство: услугите, достъпът и възможностите за комуникация с потребители, представени на уебсайтовете на обществените библиотеки. В: *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*. Философски факултет. Библиотечно-информационни науки, 2017, Т. 9, с. 81–115.

На същата проблематика е посветена и публикацията „*Уеб сайтът на съвременната обществена библиотека – ново качество в комуникацията с потребителите (по примера на три регионални библиотеки в България)*“¹⁷. Разгледани са уебсайтовете на три регионални библиотеки в градове с различно по големина население (Варна, Габрово и Кюстендил), които се оценяват като развити в еднаква степен и в трите библиотеки. Анализът установява, че съвременните средства за комуникации повишават качеството на общуването в библиотеките както по отношение на използването на техните ресурси, така и по отношение на активността на потребителите.

В статията „*Информационната култура в контекста на професионалните компетентности на съвременния библиотекар*“ се разглежда същността на понятията информационна грамотност и информационна култура; новите предизвикателства, с които трябва да се справи библиотекарят в информационното общество и мястото им в новите компетентности в картата на знанията и уменията на библиотечните специалисти¹⁸. Идентифицират се допирните точки на информационната култура и библиотеката. Информационната култура е условие за ползване на библиотечните ресурси. В съвременните програми и услуги на библиотеката се предлага обучение по информационна грамотност и поетапно формиране на информационна култура като необходим елемент от личностното развитие.

В доклада *Аспекти на свободата в контекста на библиотеката* Е. Попова разсъждава върху многоаспектната взаимовръзка между библиотеката и свободата¹⁹. Свободата на достъпа до богатите ресурси на съвременната библиотека, разнообразието от източници, които предлага и най-вече свободата на избора тя определя като ключови в изграждането на знаещата и можеща личност. Връзката между библиотеката и свободата е илюстрирана чрез изчерпателното представяне на свободата като съдържание в ресурсите на библиотеката, в разнообразието от видове документи, техните формати и жанрове в библиотечните колекции.

¹⁷ **Попова**, Ели. Уеб сайтът на съвременната обществена библиотека – ново качество в комуникацията с потребителите (по примера на три регионални библиотеки в България). В: *Коммуникативные возможности современных музеев, библиотек и архивов: Сб. материалов VIII междунар. музейных чтений „Современные проблемы музеологии“*, Вып. 6, Орел, 16–17 мая 2017 г. [електронен ресурс]. Орел: ФГБОУ ВО „Орловский государственный институт культуры“, 2018. Достъпно от: <https://yadi.sk/mail/?hash=s-Dhi80TwZIUyby4AagCbhVUhamBjEBzFWsUSWmxgoJ8%3D>

¹⁸ **Попова**, Ели. Информационната култура в контекста на професионалните компетентности на съвременния библиотекар. В: *ББИА онлайн*, 2017, № 1, с. 10–14.

¹⁹ **Попова**, Ели. Аспекти на свободата в контекста на библиотеката. В: *Свободата вчера, свободата днес, свободата утре – на върха на копчето ли е?: Сб. докл. от междунар. науч. конф., 25–26 април 2017 г., Регионална библ. „Любен Каравелов“*. Русе: Регионална библ. „Любен Каравелов“, 2017, с. 278–288.

Докладът „Проектиране на иновативни услуги за потребителите“ разглежда темата в контекста на активното присъствие на библиотеки, музеи и архиви в дигиталната среда²⁰. Изяснена е същността на понятието „иновация“. Проектирането на иновативни услуги се анализира от гледна точка на ефективността и индикаторите, с които тя се измерва в библиотеките. Представени са факторите, от които зависи проектирането на иновативни услуги.

Проблемите, свързани с висшето образование по библиотечно-информационни науки също са обект на научните интереси на Е. Попова. Статията „Дигитализация на културното наследство“ в контекста на модерното образование по библиотечно-информационни науки. Идеи и практики в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, написана в съавторство с проф. Цв. Панчева, титуляр на дисциплината, разглежда настоящата структура на обучението по дигитализация на културното наследство, провеждано в катедра БНИКП в Софийския университет „Св. Климент Охридски“²¹. Представени са курсовете в бакалавърските и магистърски програми, идеите и принципите, заложили във формите на преподаване. Изтъкнато е значението на задълбочаващата се връзка между теоретичната подготовка на студентите и практическите им познания и умения. Очертани са перспективите на развитие на учебната програма и стратегическите цели, които си поставя. Проследена е и дейността на създадените към отделни факултети и катедри дигитални центрове и ресурсни бази и тяхното използване в учебната, изследователската и проектната дейност. Статията с малки промени и допълнения е публикувана и на руски език²².

Статията „Мястото на „Теренна практика 2“ (ТП2) в модерното образование по специалност „Библиотечно-информационни науки“ (БИН). Резултати, опит, перспективи“ разглежда мястото на новата дисциплина „Теренна практика 2“ в учебния план на Катедра БНИКП²³. Целта е студентите да се

²⁰ **Попова**, Ели. Проектиране на иновационни услуги за потребителите. В: *Архиви, библиотеки, музеи в интерактивния свят: международна видеоконференция, София-Орел, 15 май 2020 г.: Сб. с докл.* София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2021, с. 56–67.

²¹ **Панчева**, Цветанка, **Попова**, Ели. „Дигитализация на културното наследство“ в контекста на модерното образование по библиотечно-информационни науки. Идеи и практики в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. В: *Библиотеки, четене, комуникации: Петнадесета нац. науч. конф. с междунар. участие, Велико Търново, 17–18 ноем. 2016 г.*, 2017, с. 24–33.

²² **Панчева**, Цветанка, **Попова**, Ели. Обучение по оцифровка на документи в рамките на библиотечно-информационното образование в България и в контекста на съвременните европейски изисквания (идеи и практики в Софийския университет „Св. Климент Охридски“). В: *Сахаровски четения – 2017: Сб. статей по материалам VI междунар. науч.-практ. конф., Санкт-Петербург, 1–2 декември 2017 г.* Санкт-Петербург: Культ-Информ-Пресс, 2017, с. 154–159.

²³ **Попова**, Ели. Мястото на „Теренна практика 2“ (ТП2) в модерното образование по специалност „Библиотечно-информационни науки“ (БИН). Резултати, опит, перспек-

поставят в реална работна среда, където да приложат придобитите знания, да овладеят нови знания и практически умения за работа в културните институции. Представени са изводите от анкетно проучване сред студентите, които доказват полезността на обновената програма по дисциплината и съдържат насоки за постигането на по-добри резултати. Дадени са конкретни препоръки за повишаване на ефективността на учебната дисциплина.

На дигитализацията на културното наследство е посветен докладът в съавторство с проф. Цв. Панчева „*Интересно и любопитно за виното – в дигитални текстове и образи от света и България*“²⁴. Авторките по интригуващ начин разкриват присъствието на темата за виното в дигиталните портали и библиотеки. Представени са разнообразни видове дигитални документи за виното, издирени от Световната дигитална библиотека, Европеана, от национални и регионални дигитални библиотеки. Проучването доказва върху огромното разнообразие от теми, сфери на дейност, области на обществен живот и на отделния човек, свързани с виното. Акцентира се на българските публикации по темата, идентифицирани в Европеана и националните и регионални дигитални библиотеки.

Няколко публикации на Е. Попова разглеждат различни аспекти на съвременното развитие на библиотеките и техните функции²⁵.

В студията „*Въздействие и резултатност на библиотеката в съвременните измерения на институцията и нейния персонал*“ авторката разсъждава върху въздействието и резултатността, които библиотеката създава за общностите и индивидуалните потребители²⁶. Предлага се един нов поглед върху

тивни. В: *Културната памет във времето и пространството: Сб. посветен на 65-год. юбил. на проф. д.изк.н. Симеон Недков*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2018, с. 893–903.

²⁴ **Панчева**, Цветанка, **Попова**, Ели. Интересно и любопитно за виното – в дигитални текстове и образи от света и България. Във: *Виното – история и вдъхновение: Сб. докл. от Нац. науч. конф. с междунар. участие, 25–26 април 2016 г., Русе*. Русе: Регионална библ. „Любен Каравелов“, 2016, с. 213–221.

²⁵ **Попова**, Ели. Стойността на библиотеката в новите реалности на съвременния свят. В: *Музеи, библиотеки и архиви в реалиях съвременного мира: Сб. материалов X междунар. музейных чтений „Современные проблемы музеологии“, Орел, 20 мая 2021 г. Вып. 9*. Орел: Орловский гос. инст. культуры, 2021, с. 127–134; **Попова**, Ели. Всеобщата връзка, отразена в библиотечните пространства. В: *Предизвикателствата на миналото, трансформирани в бъдещето: Сб. с докл. от междунар. науч. конф., 27–28 април 2023 г. Т. 1*. Русе: Регионална библ. „Любен Каравелов“, 2023, с. 185–200; **Попова**, Ели. Социалната функция на библиотеките в подкрепа на преодоляването на структурното насилие в обществото. В: *Структурно насилие и човешко достойнство: Сб. статии от академична конф.* София: Изток-Запад, 2023, с. 199–208.

²⁶ **Попова**, Ели. Въздействие и резултатност на библиотеката в съвременните измерения на институцията и нейния персонал. В: *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Философски факултет. Библиотечно-информационни науки*, 2019, Т. 11, с. 7–39.

механизмите за утвърждаването на библиотечната институция сред съвременните публични институции за информация, образование и култура, посочват се компоненти, които да бъдат използвани за изграждането и укрепването на нейния авторитет и обществен престиж. Изказаните становища се базират на тенденциите в представянето на библиотеката, както и върху теорията на организацията, организационното поведение и организационната култура. Посочените въздействия разкриват пазарната ниша за библиотечните продукти и услуги и очертават нов подход за видимостта на библиотеката в обществото.

Студията *„Образователните функции на институциите на паметта, отразени в политики, в перспективи и в добри практики“* разглежда образователната функция на институциите на паметта и по-специално на библиотеките, отразена в международни и европейски документи и политики²⁷. Проследяват се съвременните тенденции в развитието на библиотеките и тяхната образователна функция. Разгледана е реализацията на образователната функция в институциите на паметта в контекста на съвременното обществено развитие и единното информационно пространство на знанието.

Резултат от стремежа на Е. Попова да привлече вниманието на по-широка и неспециализирана аудитория не само от академичните среди към съвременното състояние на библиотеките е книгата ѝ *„Library and Society: Contemporary challenges“*²⁸. Тя съдържа шест теми по проблемите на модерните библиотеки и техните потребители, които вече са публикувани в различни български издания: *Технологията и човешкият фактор във формулата за ефективност на модерната библиотека*; *Ролята на потребителите в опазването на културното наследство*; *Отношението на библиотеките към потребителите определя настоящето и бъдещето на институциите*; *Ценността на библиотеката в съвременните измерения на институцията и нейния персонал*; *Библиотеката – пространство за комуникация между хората и културите*. Авторката поддържа позицията, че *„библиотеките остават съкровищници, неоправдано неизползвани от съвременните поколения. За твърде много хора, подчинени и обсебени от технологичните придобивки на 21 век, те са неоткрит и неоценен източник на знание и информация“*²⁹.

Най-новите публикации на Е. Попова отразяват резултатите от работата по научни проекти³⁰. *„Нови подходи за присъствието на българските регионал-*

²⁷ **Попова**, Ели. *Образователните функции на институциите на паметта, отразени в политики, в перспективи и в добри практики*. В: *Образователни функции на институциите на паметта (Библиотеки, музеи, архиви): Сб. с докл. и материали от дискуссионна кръгла маса, София, 1 дек. 2020 г.* София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2020, с. 91–116.

²⁸ **Попова**, Ели. *Library and society: contemporary challenges*. Sofia: St. Kliment Ohridski Univ. Press, 2021, 106 p.

²⁹ *Пак там*, с. 8 (прев. автора).

³⁰ **Попова**, Ели. *Уеб сайтовете на регионалните библиотеки – портали към знание за всички*. In: *Knowledge – International Journal*, Vol. 51, 2022, No 2, p. 307–312; **Попова**,

ни библиотеки във виртуалното пространство“ в съавторство с доц. А. Дончева обобщава резултатите от изследване на Катедра БНИКП на тема „Оценка на информационната стойност на уеб сайтовете на регионалните библиотеки (РБ) в България. Конструирание на препоръчителен модел на уеб сайт, отразяващ резултатите от дейността на регионалната библиотека”³¹. Проучено е състоянието на уеб сайтовете на 27-те РБ по система от показатели, представени в матрица. Анализирани са и уеб сайтовете на 12 обществени библиотеки в Европа по аналогични показатели. Събраните и систематизирани данни служат за установяване на състоянието на уеб сайтовете на българските РБ, както и за сравнителен анализ на подходите в изграждането им в България и в някои европейски страни. Резултатите от проучванията, направените сравнения и съпоставки служат за основа при разработването на примерен модел за информационна архитектура на уеб сайтовете на РБ. Принципиите за тяхното изграждане са насочени към съвременни подходи за атрактивното представяне на ефективността на обществените библиотеки във виртуалното пространство.

В заключителното издание по проекта „Достъпност на информационни е-услуги на регионалните библиотеки“ на Катедра БНИКП, Е. Попова е съавтор на глава от книгата, която разглежда практиката на РБ при разработване и предоставяне на е-услуги и изискванията към персонала за разработване и поддържане на е-услуги³².

Без да претендира за изчерпателност, направеният преглед на по-значимите публикации на Е. Попова показва, че „червената нишка“ в тях са измеренията

Ели. Некоторые акценты из веб-сайтов общественных библиотек. В: *Сахаровские чтения-2023: Сб. материалов IX междунар. науч.-практич. конф. Посвящается Году педагога и наставника и 105-летию института. Санкт-Петербург, 30 ноября – 01 декабря 2023 г.* Санкт-Петербург: Русская христианская гуманитарная академия им. Ф.М. Достоевского, 2023, с. 140–144; **Попова**, Ели. Книгата и четенето като акценти в уеб сайтовете на регионалните библиотеки (проучване). В: *Женските лица на историята: Сб. в чест на проф. Красимира Даскалова*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2024, с. 486–506.

³¹ **Дончева**, Анета, **Попова**, Ели. Нови подходи за присъствието на българските регионални библиотеки във виртуалното пространство (Изследване на Катедра „Библиотекознание, научна информация и културна политика“ (БИНКП) на СУ на тема „Оценка на информационната стойност на уеб сайтовете на регионалните библиотеки (РБ) в България. Конструирание на препоръчителен модел на уеб сайт, отразяващ резултатите от дейността на регионалната библиотека.”). В: *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Философски факултет. Библиотечно-информационни науки*, 2017, Т. 9, с. 43–58.

³² **Попова**, Ели. Практиката на регионалните библиотеки при разработване и предоставяне на е-услуги и изискванията към персонала за разработване и поддържане на е-услуги. В: *Достъпност на информационните електронни услуги на регионалните библиотеки*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2023, с. 91–109.

на съвременната модерна библиотека и нейната ефективност в контекста на информационното общество, като акцентира върху ролята на библиотечния персонал и кариерното му развитие, адекватността на библиотечните услуги на обществените и индивидуални информационни потребности.

ВМЕСТО ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В изложението се опитам да се дистанцирам от личните си пристрастия и да бъда обективна. Накрая ще си позволя да споделя защо ценя и уважавам Е. Попова. Наред с професионалните ѝ качества, бих искала да отбележа и някои характерни лични качества. Интелигентна, деликатна и скромна, романтична натура с богата душевност, ерудиция и задълбочени интереси в областта на литературата и изкуството. Личност с активна гражданска позиция, тя активно защитава хуманни и общочовешки каузи, в които вярва. Взискателна и самокритична към себе си, амбициозна и отговорна личност с неспокоен и търсец дух, която никога не се задоволява с постигнатото – това са само част от качества, които определят нейната принадлежност към елита на нашата библиотечна общност. С преподавателската си и изследователска дейност тя допринася не само за създаването на висококвалифицирани библиотечни специалисти, но и за формирането на толкова важните за успешната им реализация мотивация и любов към професията.

Ели, бъди здрава и запази своя търсец и неспокоен дух още дълги години!

ЦИТИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ:

Дончева, Анета, **Попова**, Ели. Нови подходи за присъствието на българските регионални библиотеки във виртуалното пространство (Изследване на Катедра „Библиотекознание, научна информация и културна политика“ (БИНКП) на СУ на тема „Оценка на информационната стойност на уеб сайтовете на регионалните библиотеки (РБ) в България. Конструирание на препоръчителен модел на уеб сайт, отразяващ резултатите от дейността на регионалната библиотека.“). В: *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*. Философски факултет. Библиотечно-информационни науки, 2017, Т. 9, с. 43–58.

Младенова, Мария Вутова. Сериозен изследователски труд по проблемите на кариерното развитие на библиотечния персонал в България. В: *ББИА онлайн*, 2017, № 3, с. 46–48.

Панчева, Ц. Х., **Попова**, Е. Д. Обучение по оцифровка на документи в рамките на библиотечно-информационното образование в България и в контекста на съвременните европейски изисквания (идеи и практики в Софийския университет „Св. Климент Охридски“). В: *Сахаровски четения – 2017: Сб. статии по материали на VI международна науч.-практич. конф., Санкт-Петербург, 1–2 декември 2017 г.* Санкт-Петербург: Култ-Информ-Пресс, 2017, с. 154–159.

Панчева, Цветанка, **Попова**, Ели. „Дигитализация на културното наследство“ в контекста на модерното образование по библиотечно-информационни науки. Идеи

и практики в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. В: *Библиотеки, четене, комуникации. Петнадесета нац. науч. конф. с международ. участие, Велико Търново, 17–18 ноем. 2016 г., 2017*, с. 24–33.

Панчева, Цветанка, **Попова**, Ели. Интересно и любопитно за виното – в дигитални текстове и образи от света и България. Във: *Виното – история и вдъхновение: Сб. докл. от Нац. науч. конф. с международ. участие, 25–26 април 2016 г., Русе*. Русе: Регионална библ. „Любен Каравелов“, 2016, с. 213–221.

Попова, Ели, **Карачоджукова**, Надя. Изследване представянето на ефективността на регионалните библиотеки във виртуалното пространство: услугите, достъпът и възможностите за комуникации с потребители, представени на уебсайтовете на обществените библиотеки. В: *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Философски факултет. Библиотечно-информационни науки*, 2017, Т. 9, с. 81–115.

Попова, Ели. Официалните издания: възможности за сътрудничество между Народната библиотека и публичните библиотеки. В: *Библиотеката – минало и настояще: Юбил. сб., посветен на 125-год. на Нар. библ. „Св. св. Кирил и Методий“*. София: Нар. библ. „Св. св. Кирил и Методий“, 2005, с. 145–149.

Попова, Ели. Акценти в развитието на библиотечната организация и на библиотечния персонал в контекста на информационното общество. В: *Лидерство и организационно развитие [онлайн]: Сб. с докл. [от] международ. науч. конф., Китев, България, 16–19 юни 2016*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2016, с. 471–477. Достъпно от: <https://unipress.bg/image/catalog/1pdf/6.pdf>. Прегледан на 02.01.2023.

Попова, Ели. Аспекти на свободата в контекста на библиотеката. В: *Свободата вчера, свободата днес, свободата утре – на върха на копието ли е?: Сб. докл. от международ. науч. конф., 25–26 април 2017 г., Регионална библиотека „Любен Каравелов“*. Русе: Регионална библ. „Любен Каравелов“, 2017, с. 278–288.

Попова, Ели. Атестацията на библиотечните служители – знак за качество и ефективност. В: *Ефективността на библиотеките и подготовката на библиотечните кадри – залог за тяхното бъдеще: Докл. от XXII нац. конф. на ББИА, София, 6–7 юни 2013 г.* София: Бълг. библ.-информ. асоц., 2014, с. 95–104.

Попова, Ели. Библиотечната професия и поведението на библиотекаря – стара тема с ново съдържание. В: *Библиотеките днес – иновативни политики и практики: Докл. от XXII нац. конф. на ББИА, София, 7–8 юни 2012 г.* София: Бълг. библ.-информ. асоц., 2012, с. 151–158.

Попова, Ели. Богати фондове от български и чужди официални издания. В: *Библиотека*, 2003, № 6, с. 72–75.

Попова, Ели. Българската библиотечно-информационна асоциация и координацията, кооперирането и комуникацията в професионалната общност. В: *Годишник на Български информационен консорциум*. 2014 [за 2013], с. 37–40.

Попова, Ели. Българските библиотеки и информацията за Европейския съюз. В: *Библиотека*, 2006, № 2, с. 5–13.

Попова, Ели. Всеобщата връзка, отразена в библиотечните пространства. В: *Предизвикателствата на миналото, трансформирани в бъдещето: Сб. с докл. от международ. науч. конф., 27–28 април 2023 г. Т. 1*. Русе: Регионална библ. „Любен Каравелов“, 2023, с. 185–200.

- Попова**, Ели. Въздействие и резултатност на библиотеката в съвременните измерения на институцията и нейния персонал. В: *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*. Философски факултет. Библиотечно-информационни науки, 2019, Т. 11, с. 7–39.
- Попова**, Ели. Въздействие на организационната култура върху ефективността на библиотеката. В: *Библиотеките, културното наследство и паметта. Сб. в чест на проф. дн Цветанка Панчева*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2022, с. 343–364.
- Попова**, Ели. Европейската тема и читателите в навечерието на приемането ни в ЕС. В: *Библиотека*, 2007, № 2, с. 38–41.
- Попова**, Ели. Информационната култура в контекста на професионалните компетентности на съвременния библиотекар. В: *ББИА онлайн*, 2017, № 1, с. 10–14.
- Попова**, Ели. *Кариерно развитие на библиотечния персонал в контекста на информационното общество. Ч. 1, Проучвания 2012–2015*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2016, 245 с.
- Попова**, Ели. Книгата и четенето като акценти в веб сайтовете на регионалните библиотеки (проучване). В: *Женските лица на историята: Сб. в чест на проф. Крастимира Даскалова*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2024, с. 486–506.
- Попова**, Ели. Модели за кариерно развитие на библиотечния персонал в контекста на информационното общество (концептуални насоки и подходи). В: *Литература... Наука... Библиография: Сб., посветен на 70-год. юбилей на доц. д-р Татяна Янакиева*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2014, с. 204–215.
- Попова**, Ели. Мястото на „Теренна практика 2“ (ТП2) в модерното образование по специалност „Библиотечно-информационни науки“ (БИН). Резултати, опит, перспективи. В: *Културната памет във времето и пространството: Сб. посветен на 65-год. юбилей на проф. д.изк.н. Симеон Недков*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2018, с. 893–903.
- Попова**, Ели. Национална мрежа на Европейските документални центрове у нас. В: *Библиотека*, 2002, № 4–5, с. 81–83.
- Попова**, Ели. Некоторые акценты из веб-сайтов общественных библиотек. В: *Сахаровские чтения-2023: Сб. материалов IX междунар. науч.-практич. конф. Посвящается Году педагога и наставника и 105-летию института. Санкт-Петербург, 30 ноября – 01 декабря 2023 г.* Санкт-Петербург: Русская христианская гуманитарная академия им. Ф.М. Достоевского, 2023, с. 140–144.
- Попова**, Ели. Образователните функции на институциите на паметта, отразени в политики, в перспективи и в добри практики. В: *Образователни функции на институциите на паметта (Библиотеки, музеи, архиви): Сб. с докл. и материали от дискуссионна кръгла маса, София, 1 дек. 2020 г.* София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2020, с. 91–116.
- Попова**, Ели. По повод на едно съвещание. В: *Библиотека*, 1994, № 2, с. 13–16.
- Попова**, Ели. *Потребители и ползване на библиотеките*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2019, 264 с.
- Попова**, Ели. Практиката на регионалните библиотеки при разработване и предоставяне на е-услуги и изискванията към персонала за разработване и поддържане на е-услуги. В: *Достъпност на информационните електронни услуги на регионалните библиотеки*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2023, с. 91–109.

- Попова**, Ели. Проектиране на иновационни услуги за потребителите. В: *Архиви, библиотеки, музеи в интерактивния свят: международна видеоконференция, София-Орел, 15 май 2020 г.*: Сб. с докл. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2021, с. 56–67.
- Попова**, Ели. Публичните библиотеки и мястото им в разпространяването на информация за Европейския съюз: Модел за включването на националната библиотечна мрежа в изграждането на информационната стратегия за ЕС. В: *Обществената отговорност на публичните библиотеки и тяхната роля в демократичното общество: Докл. от Нац. конф. [на СБИР], Евксиноград, 24–26 септември 2003 г.* – София: Съюз на библ. и информ. работници, 2003, с. 55–60.
- Попова**, Ели. Регионалните библиотеки и предизвикателствата на времето (научни или общообразователни са регионалните библиотеки). В: *Общодостъпните библиотеки и предизвикателството на промените: Докл. [от] Нац. конф. [на СБИР], 30–31 окт. 1997 г., Благоевград.* София: Съюз на библ. и информ. работници; Регионална библ. – Благоевград, 1998, с. 25–30.
- Попова**, Ели. Служебните публикации в отдел „Официални издания“ – ползването им по хронологичен, тематичен и езиков признак. В: *Библиотека*, 2006, № 3–4, с. 21–25.
- Попова**, Ели. Социалната значимост на обществената библиотека през призмата на съвременните пространства за межкултурен диалог. В: *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Философски факултет. Библиотечно-информационни науки*, 2017, Т. 9, с. 7–42.
- Попова**, Ели. Социалната функция на библиотеките в подкрепа на преодоляването на структурното насилие в обществото. В: *Структурно насилие и човешко достойнство: Сб. статии от академична конф.* София: Изток-Запад, 2023, с. 199–208.
- Попова**, Ели. Стойността на библиотеката в новите реалности на съвременния свят. В: *Музеи, библиотеки и архиви в реалиях на съвременния свят: Сб. материали Х Международ. музейни четения „Современные проблемы музеологии“*, Орел, 20 май 2021 г. Вып. 9. Орел: Орловский гос. инст. культуры, 2021, с. 127–134.
- Попова**, Ели. Съвременното управление на човешките ресурси и неговата роля за ефективността на библиотечната организация. В: *Библиотеката на XXI век – практики, комуникации, ефективност: Сб. с докл. от Нац. конф. с международ. участие, 8–9 септ. 2016 г., Шумен.* Шумен: Регионална библ. „Стилиан Чилингиров“, 2016, с. 151–164.
- Попова**, Ели. Технологията и човешкият фактор във формулата за ефективност на съвременната библиотека. В: *Музеи, библиотеки и архиви как центрове на съвременните изследвания: Сб. материали IX Международ. музейни четения „Современные проблемы музеологии“* Орел, 15–16 май 2019 г. Вып. 7. Орел: Орловский гос. инст. культуры, 2019, с. 144–150.
- Попова**, Ели. Уеб сайтовете на регионалните библиотеки – портали към знание за всички. In: *Knowledge – International Journal*, Vol. 51, 2022, No 2, p. 307–312.
- Попова**, Ели. Уеб сайтът на съвременната обществена библиотека – ново качество в комуникацията с потребителите (по примера на три регионални библиотеки в България). В: *Коммуникативные возможности современных музеев, библиотек и архивов: Сб. материалов VIII междунар. музейных чтений „Современные проблемы музеологии“*, Вып. 6, Орел, 16–17 мая 2017 г. [електронен ресурс]. Орел:

ФГБОУ ВО „Орловский государственный институт культуры“, 2018. Доступно от: <https://yadi.sk/mail/?hash=sDhi80TwZIUyby4AagCbhVUhamBjEBzFWsUSWm xgoJ8%3D>

Попова, Ели. Читателите на отдел „Официални издания“ и тяхното обслужване. В: *Библиотека*, 2003, № 3, с. 31–35.

Русинова, Евгения Стефанова. [Рецензия за книгата **Попова**, Е. Карьерно развитие на библиотечния персонал в контекста на информационното общество. Ч. 1, Прочувания 2012–2015]. В: *Наука*, 2017, № 4, с. 78.

Попова, Ели. *Library and society: contemporary challenges*. Sofia: St. Kliment Ohridski Univ. Press, 2021, 106 p.

REFERENCES:

Doncheva, Aneta, Popova, Eli. Novi podhodi za prisastviето na balgarskite regionalni biblioteki vav virtualното prostranstvo (Izledvane na Katedra „Bibliotekoznanie, nauchna informatsia i kulturna politika“ (BINKP) na SU na tema „Otsenka na informatsionnata stoinost na ueb saytovete na regionalnite biblioteki (RB) v Bulgaria. Konstruirane na preporachitelen model na ueb sayt, otrazyavasht rezultatite ot deynostta na regionalnata biblioteka.”). V: *Godishnik na Sofiyskia universitet „Sv. Kliment Ohridski“*. *Filosofski fakultet. Bibliotechno-informatsionni nauki*, 2017, T. 9, s. 43–58.

Mladenova, Maria Vutova. Seriozen izsledovatelски труд po problemite na kariernoto razvitie na bibliotechnia personal v Bulgaria. V: *BBlA onlayn*, 2017, № 3, s. 46–48.

Pancheva, Ts. H., Popova, E. D. Obuchenie po otsifrovke dokumentov v ramkah bibliotechno-informatsionnogo obrazovania v Bolgarii i v kontekste sovremennyh evropeyskih trebovaniy (idei i praktiki v Sofiyskom universitete Sv. Klimenta Ohridskogo). V: *Saharovskie chenia – 2017: Sb. statey po materialam VI mezhdunar. nauch.-praktich. konf., Sankt-Peterburg, 1–2 dekabrya 2017 g.* Sankt-Peterburg: Kulyt- Inform-Press, 2017, s. 154–159.

Pancheva, Tsvetanka, Popova, Eli. „Digitalizatsia na kulturnoto nasledstvo“ v konteksta na modernoto obrazovanie po bibliotechno-informatsionni nauki. Idei i praktiki v Sofiyskia universitet „Sv. Kliment Ohridski“. V: *Biblioteki, chetene, komunikatsii: Petnadeseta nats. nauch. konf. s mezhdunar. uchastie, Veliko Tarnovo, 17–18 noem. 2016 g.*, 2017, s. 24–33.

Pancheva, Tsvetanka, Popova, Eli. Interesno i lyubopitno za vinoto – v digitalni tekstove i obrazi ot sveta i Bulgaria. Vav: *Vinoto – istoria i vdahnovenie: Sb. dokl. ot Nats. nauch. konf. s mezhdunar. uchastie, 25–26 april 2016 g.*, Ruse. Ruse: Regionalna bibl. „Lyuben Karavelov“, 2016, s. 213–221.

Popova, Eli, Karachodzhukova, Nadya. Izledvane predstavyaneto na effektivnostta na regionalnite biblioteki vav virtualното prostranstvo: uslugite, dostapat i vazmozhnostite za komunikatsii s potrebiteli, predstaveni na uebsaytovete na obshtestvenite biblioteki. V: *Godishnik na Sofiyskia universitet „Sv. Kliment Ohridski“*. *Filosofski fakultet. Bibliotechno-informatsionni nauki*, 2017, T. 9, s. 81–115.

Popova, Eli. Ofitsialnite izdania: vazmozhnosti za satrudnichestvo mezhdu Narodnata biblioteka i publichnite biblioteki. V: *Bibliotekata – minalo i nastoyashte: Yubil. sb., posveten na 125-god. na Nar. bibl. „Sv. sv. Kiril i Metodiy“*. Sofia: Nar. bibl. „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2005, s. 145–149.

- Popova, Eli.** Aktsenti v razvitiето na bibliotechnata organizatsia i na bibliotechnia personal v konteksta na informatsionnoto obshtestvo. V: *Liderstvo i organizatsionno razvitie [onlayn]: Sb. s dokl. [ot] mezhdunar. nauch. konf., Kiten, Bulgaria, 16–19 yuni 2016.* Sofia: Univ. izd. „Sv. Kliment Ohridski“, 2016, s. 471–477. Dostapno ot: <https://unipress.bg/image/catalog/1pdf/6.pdf>. Pregledan na 02.01.2023.
- Popova, Eli.** Aspektite na svobodata v konteksta na bibliotekata. V: *Svobodata vchera, svobodata dnes, svobodata utre – na varha na kopieto li e?: Sb. dokl. ot mezhdunar. nauch. konf., 25–26 april 2017 g., Regionalna biblioteka „Lyuben Karavelov“.* Ruse: Regionalna bibl. „Lyuben Karavelov“, 2017, s. 278–288.
- Popova, Eli.** Atestatsiyata na bibliotechnite sluzhiteli – znak za kachestvo i efektivnost. V: *Efektivnostta na bibliotekite i podgotovkata na bibliotechnite kadri – zalog za tyahното badeshte: Dokl. ot HHII nats. konf. na BBIA, Sofia, 6–7 yuni 2013 g.* Sofia: Balg. bibl.-inform. asots., 2014, s. 95–104.
- Popova, Eli.** Balgarskata bibliotechno-informatsionna asotsiatsia i koordinatsiyata, kooperirano i komunikatsiyata v profesionalnata obshtnost. V: *Godishnik na Balgarski informatsionen konsortsium. 2014 [za 2013],* s. 37–40.
- Popova, Eli.** Balgarskite biblioteki i informatsiyata za Evropeyskia sayuz. V: *Biblioteka,* 2006, № 2, s. 5–13.
- Popova, Eli.** Bibliotechnata profesia i povedeniето na bibliotekarya – stara tema s novo sadarzhanie. V: *Bibliotekite dnes – inovativni politiki i praktiki: Dokl. ot XXII nats. konf. na BBIA, Sofia, 7–8 yuni 2012 g.* Sofia: Balg. bibl.-inform. asots., 2012, s. 151–158.
- Popova, Eli.** Bogati fondove ot balgarski i chuzhdi ofitsialni izdania. V: *Biblioteka,* 2003, № 6, s. 72–75.
- Popova, Eli.** Chitatelite na otdel „Ofitsialni izdania“ i tyahното obsluzhvane. V: *Biblioteka,* 2003, № 3, s. 31–35.
- Popova, Eli.** Evropeyskata tema i chitatelite v navecheriето na priemaneto ni v ES. V: *Biblioteka,* 2007, № 2, s. 38–41.
- Popova, Eli.** Informatsionnata kultura v konteksta na profesionalnite kompetentnosti na savremennia bibliotekar. V: *BBIA onlayn,* 2017, № 1, s. 10–14.
- Popova, Eli.** *Karierno razvitie na bibliotechnia personal v konteksta na informatsionnoto obshtestvo. Ch. 1, Prouchvania 2012–2015.* Sofia: Univ. izd. „Sv. Kliment Ohridski“, 2016, 245 s.
- Popova, Eli.** Knigata i cheteneto kato aktsenti v ueb saytovete na regionalnite biblioteki (prouchvane). V: *Zhenskite litsa na istoriyata: Sb. v chest na prof. Krasimira Daskalova.* Sofia: Univ. izd. „Sv. Kliment Ohridski“, 2024, s. 486–506.
- Popova, Eli.** *Library and society: contemporary challenges.* Sofia: St. Kliment Ohridski Univ. Press, 2021, 106 p.
- Popova, Eli.** Modeli za karierno razvitie na bibliotechnia personal v konteksta na informatsionnoto obshtestvo (kontseptualni nasoki i podhodi). V: *Literatura... Nauka... Bibliografia: Sb., posveten na 70-god. yubiley na dots. d-r Tatyana Yanakieva.* Sofia: Univ. izd. „Sv. Kliment Ohridski“, 2014, s. 204–215.
- Popova, Eli.** Myastoto na „Terenna praktika 2“ (TP2) v modrenoto obrazovanie po spetsialnost „Bibliotechno-informatsionni nauki“ (BIN). Rezultati, opit, perspektivi. V: *Kulturnata pamet vav vremeto i prostranstvoto: Sb. posveten na 65-god. yubiley na prof. d.izk.n. Simeon Nedkov.* Sofia: Univ. izd. „Sv. Kliment Ohridski“, 2018, s. 893–903.

- Popova, Eli.** Natsionalna mrežha na Evropeyskite dokumentalni tsentreve u nas. V: *Biblioteka*, 2002, № 4–5, s. 81–83.
- Popova, Eli.** Nekotorye aktsenty iz veb-saytov obshtestvennyh bibliotek. V: *Saharovskie chenia-2023: Sb. materialov IH mezhdunar. nauch.-praktich. konf. Posvyashtaetsya Godu pedagoga i nastavnika i 105-letiyu instituta. Sankt-Peterburg, 30 noyabrya – 01 dekabrya 2023 g.* Sankt-Peterburg: Russkaya hristianskaya gumanitarnaya akademija im. F.M. Dostoevskogo, 2023, s. 140–144.
- Popova, Eli.** Obrazovatelnite funksi na institutsiite na pametta, otrazeni v politiki, v perspektivi i v dobri praktiki. V: *Obrazovatelni funksi na institutsiite na pametta (Biblioteki, muzei, arhivi): Sb. s dokl. i materiali ot diskusionna kragla masa, Sofia, 1 dek. 2020 g.* Sofia: Univ. izd. „Sv. Kliment Ohridski“, 2020, s. 91–116.
- Popova, Eli.** Po povod na edno saveshitanie. V: *Biblioteka*, 1994, № 2, s. 13–16.
- Popova, Eli.** *Potrebiteli i polzvine na bibliotekite.* Sofia: Univ. izd. „Sv. Kliment Ohridski“, 2019, 264 s.
- Popova, Eli.** Praktikata na regionalnite biblioteki pri razrabotvane i predostavyane na e-uslugi i iziskvaniyata kam personala za razrabotvane i poddarzhane na e-uslugi. V: *Dostapnost na informatsionnite elektronni uslugi na regionalnite biblioteki.* Sofia: Univ. izd. „Sv. Kliment Ohridski“, 2023, s. 91–109.
- Popova, Eli.** Proektirane na inovatsionni uslugi za potrebitelite. V: *Arhivi, biblioteki, muzei v interaktivnia svyat: mezhdunar. videokonferentsia, Sofia-Orel, 15 may 2020 g.: Sb. s dokl.* Sofia: Univ. izd. „Sv. Kliment Ohridski“, 2021, s. 56–67.
- Popova, Eli.** Publichnite biblioteki i myastoto im v razprostranyavaneto na informatsia za Evropeyskia sayuz: Model za vklyuchvaneto na natsionalnata bibliotechna mrežha v izgrazhdaneto na informatsionnata strategija za ES. V: *Obshtestvenata otgovornost na publichnite biblioteki i tyahnata rolya v demokratichnoto obshtestvo: Dokl. ot Nats. konf. [na SBIR], Evksinograd, 24–26 septemvri 2003 g.* – Sofia: Sayuz na bibl. i inform. rabotnitsi, 2003, s. 55–60.
- Popova, Eli.** Regionalnite biblioteki i predizvikelstvata na vremeto (nauchni ili obshtoobrazovatelni sa regionalnite biblioteki). V: *Obshtodostapnite biblioteki i predizvikelstvoto na promenite: Dokl. [ot] Nats. konf. [na SBIR], 30–31 okt. 1997 g., Blagoevgrad.* Sofia: Sayuz na bibl. i inform. rabotnitsi; Regionalna bibl. – Blagoevgrad, 1998, s. 25–30.
- Popova, Eli.** Savremennoto upravlenie na choveshkite resursi i negovata rolya za effektivnostta na bibliotechnata organizatsia. V: *Bibliotekata na XXI vek – praktiki, komunikatsii, effektivnost: Sb. s dokl. ot Nats. konf. s mezhdunar. uchastie, 8–9 sept. 2016 g., Shumen.* Shumen: Regionalna bibl. „Stiliyan Chilingirov“, 2016, s. 151–164.
- Popova, Eli.** Sluzhebnite publikatsii v otdel „Ofitsialni izdania“ – polzvaneto im po hronologichen, tematischen i ezikov priznak. V: *Biblioteka*, 2006, № 3–4, s. 21–25.
- Popova, Eli.** Sotsialnata funksi na bibliotekite v podkrepa na preodolyavaneto na strukturnoto nasilie v obshtestvoto. V: *Strukturno nasilie i choveshko dostoynstvo: Sb. statii ot akademichna konf.* Sofia: Iztok-Zapad, 2023, s. 199–208.
- Popova, Eli.** Sotsialnata znachimost na obshtestvenata biblioteka prez prizmata na savremennite prostranstva za mezhdukulturen dialog. V: *Godishnik na Sofiyskia universitet „Sv. Kliment Ohridski“. Filosofski fakultet. Bibliotechno-informatsionni nauki*, 2017, T. 9, s. 7–42.

- Popova, Eli.** Stoynostta na bibliotekata v novite realnosti na savremennia svyat. V: *Muzei, biblioteki i arhivy v realiyah sovremennogo mira: Sb. materialov H Mezhdunar. muzeynyh chteniy „Sovremennye problemy muzeologii“*, Orel, 20 maya 2021 g. *Vyp. 9*. Orel: Orlovskiy gos. inst. kulytury, 2021, s. 127–134.
- Popova, Eli.** Tehnologiyata i choveshkiyat faktor vav formulata za effektivnost na savremennata biblioteka. V: *Muzei, biblioteki i arhivy kak tsenry sovremennyh istochnikovedcheskih issledovaniy: Sb. materialov IIXMezhdunar. muzeynyh chteniy „Sovremennye problemy muzeologii“* Orel, 15–16 maya 2019 g. *Vyp. 7*. Orel: Orlovskiy gos. inst. kulytury, 2019, s. 144–150.
- Popova, Eli.** Ueb saytat na savremennata obshtestvena biblioteka – novo kachestvo v komunikatsiyata s potrebitelite (po primera na tri regionalni biblioteki v Bulgaria). V: *Kommunikativnye vozmozhnosti sovremennyh muzeev, bibliotek i arhivov: Sb. materialov VIII mezhdunar. muzeynyh chteniy „Sovremennye problemy muzeologii“*, *Vyp. 6*, Orel, 16–17 maya 2017 g. [elektronen resurs]. Orel: FGBOU VO „Orlovskiy gosudarstvennyy institut kulytury“, 2018. Dostapno ot: <https://yadi.sk/mail/?hash=sDhi80TwZIUyby4AagCbhVUhamBjEBzFWsUSWmxgoJ8%3D>
- Popova, Eli.** Ueb saytovete na regionalnite biblioteki – portali kam znanie za vsichki. In: *Knowledge – International Journal*, Vol. 51, 2022, No 2, p. 307–312.
- Popova, Eli.** Vazdeystvie i rezultatnost na bibliotekata v savremennite izmerenia na institutsiyata i neynia personal. V: *Godishnik na Sofiyaska universitet „Sv. Kliment Ohridski“*. *Filosofski fakultet. Bibliotechno-informatsionni nauki*, 2019, T. 11, s. 7–39.
- Popova, Eli.** Vazdeystvie na organizatsionnata kultura varhu effektivnostta na bibliotekata. V: *Bibliotekite, kulturnoto nasledstvo i pametta. Sb. v chest na prof. dn Tsvetanka Pancheva*. Sofia: Univ. izd. „Sv. Kliment Ohridski“, 2022, s. 343–364.
- Popova, Eli.** Vseobshtata vrazka, otrazena v bibliotechnite prostranstva. V: *Predizvikatelstvata na minaloto, transformirani v badeshteto: Sb. s dokl. ot mezhdunar. nauch. konf., 27–28 april 2023 g. T. 1*. Ruse: Regionalna bibl. „Lyuben Karavelov“, 2023, s. 185–200.
- Rusinova, Evgenia Stefanova.** [Retsenzia za knigata Popova, E. Karierno razvitie na bibliotechnia personal v konteksta na informatsionnoto obshtestvo. Ch. 1, Prouchvania 2012–2015]. V: *Nauka*, 2017, № 4, s. 78.

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
Библиотечно-информационни науки
Том 16, 2024

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”
FACULTY OF PHILOSOPHY
Library and Information Science
Volume 16, 2024

ЗА ЕЛИ ПОПОВА, ПРИЯТЕЛСТВОТО И БИБЛИОТЕКИТЕ

АННА ПОПОВА

Анна Попова. ЗА ЕЛИ ПОПОВА, ПРИЯТЕЛСТВОТО И БИБЛИОТЕКИТЕ.

Anna Popova. ABOUT ELI POPOVA, FRIENDSHIP AND LIBRARIES.

В дългата ми библиотечна кариера едни от най-приятните мигове на разбирателство и радост от труда са прекарани с Ели Попова по времето, когато работехме в Изпълнителното бюро на Българската библиотечно-информационна асоциация (2010–2015). И малко преди това – като обучители по проекта ABLE (Американо-български библиотечен обмен) (2003–2007). Разбирахме се без думи. Споделяхме ентузиазма за шансовете пред библиотеките, организирахме кампаниите на Националната библиотечна седмица, управлявахме проекти, планирахме събития и обучения.

Съпреживявахме всичко, допълвахме се взаимно. Преценките ни за хора и събития съвпадаха удивително. Обичахме се. Разговаряхме дълго и напоително за библиотеки, читатели, изкуство, театър, книги... Понякога ни бъркаха, защото сме с еднакви фамилни имена. Питаха ни дали сме сестри. Може би усещаха невидимата нишка, която ни свързва – доверието и сговорчивостта между нас, общата жажда за предизвикателства и нови хоризонти.

Ели Попова е всеотраслен библиотечен експерт, с изключително богат практически и управленски опит, в началото като библиотекар и директор на Регионална библиотека „Светослав Минков“ – Перник, а по-късно като ръководител на отдел „Официални издания“ в Националната библиотека. Едно от първите ми впечатления беше свързано с нейната мисия да популяризира европейските документационни центрове и да обучи библиотекарите как да

предоставят информация за потребителите. Обучаваше със страст и удоволствие, осъзнавайки историческия момент на присъединяването ни към Европейския съюз и ролята на нашата гилдия да информира обществото.

Огромният ѝ опит и ентузиазмът, породен от новите възможности за библиотеките в XXI век, я превърнаха в лидер, преподавател и застъпник, който убеждава с дар слово, емоция и аргументи. Лидер, който вярва в силата на нашите потребители да се застъпват за собствените си библиотеки, да изискват от нас, да проектират нови услуги. Изкуството ѝ да говори пред публика е вроден талант. Този талант и вътрешната необходимост да споделя натрупания опит може би бяха основният подтик да продължи като преподавател в Алма Матер.

За Ели Попова управлението в библиотечната организация е преди всичко партньорство с екипа и доверие към сътрудниците, човешка топлина и взаимност. Когато си уважаван, ти си ангажиран и ефективен. Нейното главно „оръжие“ е насърчението и мотивацията. Ели Попова е изключително внимателна към човешкия фактор в библиотеката, отворена към хората, с интуиция за техните качества и потенциал, с искрен интерес и уважение към неповторимото и ценното във всеки човек.

Изследователският ѝ интерес към кариерното израстване на библиотекаря са естествено продължение на задълбоченото вглеждане в нуждите на всеки един библиотекар да бъде щастлив и удовлетворен на работното място. Университетският курс „Потребители и ползване на библиотеките“ е венец на всичко проучено, преживяно, постигнато и мечтано от Ели Попова в невероятната вселена, наречена библиотека.

Ели Попова е влюбена в библиотеките, но не поради обикновена привързаност към професията, а защото социалната ѝ чувствителност много силно улавя огромния им потенциал да правят хората по-щастливи, а обществото – по-справедливо и солидарно. Истината, която мотивира Ели Попова да пише, преподава, проповядва, е че не умеем да използваме цялата им мощ за прогреса на човечеството, още повече да ги пазим и развиваме – у нас и на много места по света. Затова целият професионален път на Ели Попова е ежедневно и неуморно застъпничество за по-богати и по-отзивчиви библиотеки, с много по-решителна роля в нашия живот. Неспирно будителство, което увлекателно и систематично разкрива библиотеката като развиващ се организъм, като инструмент на демокрацията, като памет и бъдеще едновременно.

Ели Попова има да споделя още много идеи и опит със студентите и с нас, нейните колеги. Нека любовта към хората и библиотеките ѝ дават много сила и вдъхновение за нови приноси в науката и драгоценни мигове в изкуството на преподаването! И най-важното – като награда за нейната отдаденост – да има щастието да види българските библиотеки по-богати и модерни, по-нужни от всякога и по-близки до сърцата на новите поколения.

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
Библиотечно-информационни науки
Том 16, 2024

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”
FACULTY OF PHILOSOPHY
Library and Information Science
Volume 16, 2024

ДОКУМЕНТАЛНО НАСЛЕДСТВО

DOCUMENTARY HERITAGE

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Библиотечно-информационни науки

Том 16, 2024

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF PHILOSOPHY

Library and Information Science

Volume 16, 2024

САН-СТЕФАНСКИЯТ МИРЕН ДОГОВОР И СЪДБАТА НА БЪЛГАРСКИТЕ ЗАТОЧЕНИЦИ

СТОЯНКА КЕНДЕРОВА

Стоянка Кендерова. САН-СТЕФАНСКИЯТ МИРЕН ДОГОВОР И СЪДБАТА НА БЪЛГАРСКИТЕ ЗАТОЧЕНИЦИ.

На 12/24 април 1877 г. е издаден Манифест на император Александър II (1855–1881), с който Русия обявява война на Османската империя. Този акт предизвиква силно безпокойство сред представителите на османската власт, които се опасават от сериозни размирици и бунтове по места. Предприемат се строги мерки – изявени с революционните си настроения и влиятелни сред населението българи са изпратени на заточение в по-далечни провинции на империята. Изследването представя два документа на османотурски език, съхранявани в Османския архив в Истанбул (І.В 185) и датирани от 19 Ребиюлеввел 1295 г. (23 март 1878). Те разкриват имената на 74 видни българи, арестувани и заточени след обявяването на войната и освободени по силата на Сан-Стефанския мирен договор от 19 февруари (3 март) 1878 г. Лицата са от различни селища, намиращи се в Одрински вилает: Сливен, Ямбол, Бургас, Чирпан, както и пет души, затворени в столицата.

Ключови думи: Руско-турска Освободителна война; Сан-Стефански мирен договор; български заточеници; Османски архив – Истанбул

Stoyanka Kenderova. THE SAN-STEPHANO PEACE TREATY AND THE FATE OF THE BULGARIAN EXILES.

On April 12/24, 1877 a Manifesto of Emperor Alexander II (1855–1881) was issued, with which Russia declared war on the Ottoman Empire. This act caused great concern among the Ottoman authorities who fear of serious disturbances and riots in places. Strict measures are being taken – Bulgarians, prominent with their revolutionary attitudes and influential among the population, were sent into exile in more distant provinces of the empire. The study presents two documents in Ottoman Turkish language preserved in the Ottoman Archives in İstanbul (İ.B 185), dated Rebiülevvel 19, 1295 (March 23, 1878). They reveal the names of 74 prominent Bulgarians arrested and exiled after the declaration of the war and released under the San-Stephano Peace Treaty of February 19 (March 3), 1878. The persons are from different settlements located

in the vilayet of Edirne: Sliven, Yambol, Burgas, Chirpan, as well as five people imprisoned in the capital.

Keywords: Russian-Turkish War of Liberation; San-Stephano Peace Treaty; Bulgarian Exiles; Ottoman Archives in İstanbul

По силата на член 17 от Сан-Стефанския мирен договор¹ от 19 февруари (3 март) 1878 г. османското правителство се задължава да освободи всички задържани, затворени и заточени лица. От редица градове на територията на османската държава (Аккя, Диярбекир, Болу, Мосул, Родосто, Кипър, Маден-и Аргана, Мардин, Триполи и др.) към Истанбул се насочват стотици българи – гладни, изнемощели, болни и без никакви средства². Преодолели множество трудности по пътя до османската столица, те се обръщат за помощ към Българската екзархия, за да продължат пътя си към родните места. В самата Екзархия се подготвят списъци с имената на останалите без средства освободени от затвори или заточеници, на бежанци и на отвлечени българи и усилено се работи за тяхното завръщане в отечеството³.

Не всички заточеници обаче получават свободата си веднага. Цели пет месеца след Сан-Стефано все още не са освободени участниците в четата на Хаджи Димитър⁴. Българското правителство също има сведения за неизпълненията по договора, поради което нарежда да се изпрати Списък на останалите неосвободени заточеници, които да се издирят от Министерство на външните работи⁵.

В настоящото изследване се съсредоточаваме върху два документа на османотурски език, които разкриват имената на **74 души видни българи**, арестувани и заточени след обявяването на войната и освободени по силата на Сан-Стефанския мирен договор. Документите се съхраняват в Османския архив в Истанбул и бяха издирени от моя страна през декември 1993 г., по

¹ Текстът на член 17 е следният: „Пълна и неограничена амнистия ще дарува Високата Порта на всички отомански поданици, които са се компрометирали в последните събития и всички лица, които са затворени или заточени по тоя повод тутакси ще се освободят“.

² Османската власт издава специални документи (най-вероятно пътни *тезкирета*), според текста на които целта е освободените българи да бъдат улеснени по време на пътуванията им до родните места. Относно заточеници, предимно от Шумен, в затвора в Мосул и тяхното освобождение вж. *Шумен и Шуменско XV-XIX век (Документи и материали)*. Събрал и ред. Д. Георгиева и М. Пенков. Шумен: Исторически музей, 1996, с. 446–451.

³ **Томова**, Дора. Документи от архива на Петър Оджакوف за връщането на български заточеници и бежанци по родните места (март-май 1878 г.). В: *Изв. на Нар. библ. „Св. св. Кирил и Методий“*, 1994, Т. XXII (XXVIII), с. 427–456.

⁴ Според Никола Обретенов по силата на договора от Мала Азия са освободени всички заточеници – около 12 хиляди души. Вж. **Каракостов**, Стефан. *Диярбекирски заточеници. Героични сенки. Биографични скици, писма и дневници*. София: Иван Куюмджиев, 1946, с. 545–546.

⁵ *Пак там*, с. 546.

време на първия осъществен обмен между Главно управление на архивите на България (дн. Агенция „Архиви“) и Османския архив към Министерствено-председателството на Република Турция в Истанбул⁶. И двата документа са заведени под една архивна единица (І.В 185) и са изписани на бланка на Министерство на външните работи на османската държава. В първия от тях (л. 1; ил. 1) се дават пояснения относно заточениците в крепостта Аккя⁷. От 132-ма души българи девет са се включили в бунтовете през 1868 г. Това са всъщност участници в четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. Други 47 души са осъдени на каторга поради участие в Априлското въстание. Останалите 76 души са затворени през месец юли (*temmuz*), предвид събитията, свързани с идването на руската армия.

На 12/24 април 1877 г. в Кишинев е издаден Манифест на император Александър II, с който Русия обявява война на Османската империя. Този акт предизвиква силно безпокойство сред представителите на османската власт, които се опасяват от сериозни размирици и бунтове по места. Предприемат се строги предохранителни мерки – изявени с революционните си настроения и влиятелни сред населението българи са изпратени на заточение в подалечни провинции на империята. Имената на 74 души, затворени по време на войната, са отразени във втория документ (л. 2 и 3; ил. 2 и 3). Отбелязано е също така, че той е превод от друг документ, най-вероятно изготвен на български език (възможно и превод на Списъка, подготвен от българското Външно министерство, за който споменахме по-горе)⁸. На първо място са

⁶ Колегите от Османския архив ми предоставиха голяма по формат Инвентарна тетрадка с надпис *Bulgaristan Mesalihine dair. 1255–1327 (По въпроси, свързани с България. 1840–1909)*. Тя съдържа хронологично изложени анотации на османотурски език с посочени сигнатури на документите. Първият документ е от 15 *Зилхиджже* 1255 г. (19 февруари 1840) и се отнася за българи, минали във Влашко с цел подготовка на въстание в родината им. За разглежданите тук документи е отбелязана датата 19 *Ребиюлеввел* 1295 г. (**23 март 1878**).

⁷ За документи за българските заточеници в Аккя (Акра, Сен Жан д’Акр, Израел), съхранявани в отдел „Ориенталски сбирки“ в НБКМ, вж. **Кендерова**, Стоянка. Нови документи на арабски и османотурски език за българските заточеници в Аккя през 1868–1877 г. Във: *Военноисторически сборник*, 1979, № 1, с. 96–106; **Кендерова**, Стоянка. Участниците в „Ломското съзаклятие“ пред турския съд – 1868 г. (Документи от турските държавни архиви). В: *Балканът и светът. Modus concurrendi*. София: Институт по балканистика с Център по тракология – БАН, 2014, с. 319–328 (*Studia Balcanica*, 30); **Спасов**, Радослав. Българите заточеници в крепостта Акра (Акия) и британската външна политика. В: *Библиотека*, 2015, № 5, с. 94–102.

⁸ Информация за тези принудителни актове на османската власт се съдържат и в записките на заточения в Диярбекир Хаджи Боне Петров, който пише следното за арестуването на софийските първенци и дейци за народна свобода: „На 25 ноември 1877 г. като ни навързаха желяза на ръцете, подараха ни на заточение. И така от затвор в затвор, стигнахме до Едирне, гдето Сюлейман паша катадневно качваше по няколко души българи на бесилката...“. След два дни останалите живи са качени във вагони и на

посочени имената на 28-ма души от Сливенска каза (околия; днес – община), последвани от осем души от Ямболско⁹.

В документ на Сливенския военен съд до Министъра на полицията в столицата е казано: „тъй като тия лица са влиятелни българи в град Сливен и са в състояние чрез влиянието си да повдигнат бунт, то ние Ви ги изпращаме, за да направите с тях, както намерите за добро“¹⁰. На 9 декември 1877 г. 24 души измежду сливенските и ямболските първенци са повикани един след друг от окръжния управител (*мютекаррѳ*) Фехим паша, арестувани са и са хвърлени в затвора, където стоят три дни, след което са откарани в Цариград, оковани във вериги двама по двама, а на 12-ти същия месец са изпратени на заточение в град Болу. Повечето от тях са на възраст над 60 години¹¹.

След имената на арестуваните от Сливен и преди да бъдат изредени тези от Ямбол, е отразено името на д-р Йорги [Георги Вълков] Миркович (1826–1905). Той е натоварен с организирането на въстание във Видинския край, поради което е заточен в Диярбекир на 5 септември 1874 г. Практикува лекарската

4 декември достигат до Цариград. Това са Хаджи Мано Стоянов, Димитри Трайкович, Димитри Митович, Димитри Х. Коцев, Атанас Филипов, Никола Десов, Димитри Х. Манов и Боне Петров. Един ден след тяхното пристигане в столицата са докарани и 28 души „сливенлии и ямболии“. Вж. **Каракостов**, Стефан. *Цит. съч.*, с. 541–542. Дописки за арестуването и заточаването на видни българи след обявяването на войната са поместени в лондонския *Times*, както и в *Daily News*, където са оповестени и имената на заточените сливенски първенци. Същото събитие е отразено и във в-к *Courrier d'Orient*, издаван в Цариград. Вж. **Табак**ов, С. *Опит за история на град Сливен. Т. II*. София: Комитет „Историята на гр. Сливен“, 1924, с. 314.

⁹ Впоследствие установих, че двата документа са включени в тома, съставен от Панчо Дорев. Вж. **Документи** за българската история. Т. IV. *Документи из турските държавни архиви. Част II* (1863–1909). Подбрал Панчо Дорев. София: БАН, 1942, № 75, с. 47–48. За коментар относно превода, осъществен от Хр. Трайков, вж. **Стоянов**, Валери. Изследване и обнародване на османотурски документи за историята на България. В: *България през XV–XVIII в. Историкографски изследвания „България XV–XIX в.“. Т. I*. София: Изд. на БАН, 1987, с. 284. Предаване, посветено на тези документи, беше осъществено с мое участие по БНТ в началото на 1994 г.

Панчо Дорев издирва документи за българската история в Османския архив през 1929 г. и в писма до Г. Соколов изразява задоволството си от успешната работа. Вж. *Bulgaristan'a Satılan Evrak ve Cumhuriyet Dönemi Arşiv Çalışmaları*. Proje Yöneticisi İsmet Binark. Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1993, с. 248–258 (Ек 44–48). Публикуваните от него извори са без посочена сигнатура, което навежда на мисълта, че тогава те все още не са били обработени и инвентирани; липсват и копия на документите, което е обяснимо за онзи период.

¹⁰ **Табак**ов, С. *Цит. съч.*, с. 314.

¹¹ *Пак там*, с. 313–314; **Каракостов**, Стефан. *Цит. съч.*, с. 543. Дватама автори дават и имената им.

си професия и в Мардин. Поради застъпничеството на арменец, получава разрешение да се движи свободно в града и да му бъдат свалени оковите¹².

Следващият лекар, посочен в документа, е доктор Начо Планински (1847–1895), който поддържа връзки с Г. С. Раковски и Васил Левски и лекува четници на Панайот Хитов. По време на Априлското въстание осигурява медикаменти и превързочни материали за въстаниците¹³.

На заточение е изпратен и българският екзарх Антим I (1816–1888)¹⁴. Той не се съгласява да подпише подготовения от Високата порта мемоар, в който се казва, че българският народ е доволен от турското управление. В доклад на Великото везирство до султанската канцелария за него е отбелязано следното: „понеже бившият български екзарх Антим от известно време насам се е проявил като недобронадежден поради своите подстрекателства и пребиваването му повече в Цариград не е уместно особено в такова бурно време като сегашното, заради това реши се да се изпрати под стража чрез Измид в Анкара заедно с някои други бунтовници“¹⁵.

Между най-известните българи, изпратени на заточение след обявяването на войната, са и д-р Христо Т. Стамболски (1843–1932)¹⁶ и д-р Георги Вълкович (1833–1892)¹⁷, чиито имена обаче не са споменати в разглежданите тук документи.

Д-р Христо Стамболски завършва Султанското военно медицинско училище в османската столица (*Mekteb-i Tibbiyye-i Askeriyye-i Şahane*) и е професор

¹² **Каракостов**, Стефан. *Цит. съч.*, с. 95–162; **Табаков**, С. *Цит. съч.*, с. 230–238; **Българската възрожденска интелигенция**. *Учители, свещеници, монаси, висши духовници, художници, лекари, аптекари, писатели, издатели, книжари, търговци, военни*. *Енциклопедия*. Състав. Н. Генчев, Кр. Даскалова. София: Държ. Издат. „Д-р Петър Берон“, 1988, с. 421; **Кендерова**, Стоянка. *Българските лекари през XIX век*. Приноси в европейската медицинска наука и книжовна дейност по опазване здравето на населението. В: *Библиотека*, 2016, № 5, с. 66–77; **Kenderova**, Stoyanka. *Construire une nation saine et vigoureuse. Les médecins bulgares au XIXe siècle*. In: *Médecins et ingénieurs ottomans à l'âge des nationalismes*. Sous la direction de M. Anastassiadou-Dumont. Paris: Maisonneuve & Larose, IFEA, 2003, p. 187.

¹³ **Българската възрожденска интелигенция ...**, с. 534.

¹⁴ *Пак там*, с. 41; **Каракостов**, Стефан. *Цит. съч.*, с. 543–544.

¹⁵ *Документи за българската история ...*, № 65, с. 41.

¹⁶ *Дневници и спомени на д-р Христо Танев Стамболски от Казанлък*. Т. III (1877–1931). София: Държавна печатница, 1931; Вж. и обстоятелството изследване на **Strauss**, Johann. *Twenty years in the Ottoman Capital. The Memoirs of Dr. Hristo Tanev Stambolski of Kazanlik (1843–1932) From an Ottoman Point of View*. In: *Istanbul-Kushta-Constantinople. Narratives of Identity in the Ottoman Capital, 1830–1930*. Ed. by Chr. Herzog and R. Wittmann. London and New York: Routledge, 2020, pp. 246–302.

¹⁷ **Българската възрожденска интелигенция ...**, с. 127–128; **Peev**, Gueorgui. *Gueorgui Valkovitch (1833–1892): un médecin militaire ottoman au service de l'État bulgare*. In: *Médecins et ingénieurs ottomans à l'âge des nationalismes*. Sous la direction de M. Anastassiadou-Dumont. Paris: Maisonneuve & Larose, IFEA, 2003, pp. 313–330.

по анатомия в Медицинския факултет¹⁸. Откритата му позиция по отношение борбата за църковна независимост е причина османската власт да го смята за опасен и да го изпрати на заточение в Йемен, където работи в болницата в Сана. По същото време в страната върлува страшна епидемия, която засяга главно армията. От него, като авторитетен професор в Медицинския факултет, както и като хирург, очакват помощ в борбата с това страшно бедствие. Д-р Стамболски започва обстойни наблюдения над болните и проучва условията на живот на войниците, които страдат от болестта. Въпреки че разполага само с един малък и слаб микроскоп, той е изпълнен с твърдата воля да установи причините за произхода на болестта и нейното развитие, както и да намери начин за предпазване и пълното ѝ прекратяване. Епидемията е разпространена изключително между войниците на турския гарнизон не само в Сана, но и в други йеменски градове и се изразявала в излизането на дълги червеи изпод повърхността на човешката кожа¹⁹. През цялата продължителност на заточението си д-р Стамболски работи над поставената му задача, установява, че причината се корени в нечистата питейна вода и съставя своя труд *Le ver de Médine*.

Д-р Георги Вълкович също завършва Военномедицинското училище в Цариград и след конкурс е назначен за началник на хирургическата клиника и преподавател по хирургия. Близък сътрудник на Г. С. Раковски, той е и дописник на неговите вестници. По време на Сръбско-турската война от 1876 г. е началник на турската военна болница в Ниш и София, произведен е в чин *миралай-бей* (полковник), а след обявяването на Руско-турската война е интерниран в Дамаск.

Между арестуваните и заточените след обявяването на Руско-турската Освободителна война се оказват и други българи, които заемат държавни постове²⁰. Поради изявените си политически позиции те се оказват за османската власт потенциални организатори на бунтове и размирици. Арестувани, хвърлени във влажните затвори на столицата или отдалечени от родните места, те трябва да дочакат обявяването на края на войната и подписването на мирния договор. По-долу поместваме факсимилета на двата документа и превод на същите.

¹⁸ Тук той съставя труда си „Ключ по анатомия“ (*Miftah-i Tesrih*), превод от френски език. За него вж. **Strauss, Johann.** *Op. cit.*, pp. 284–288; вж. и **Иванова, Зорка.** Още „изненади“ в сбирката на старопечатни книги. *Miftah-i Tesrih* или „Увод в анатомията“. В: *Библиотека*, 1993, № 1, с. 36–38.

¹⁹ Този червей (*filarial Medinensis*) се нарича Медински, защото най-напред е открит в град Медина, а после и в Сенегал и Гвинея.

²⁰ Така например Руско В. Миркович и Панайот Минков са членове на Сливенския *Меджлис* (Съвет), а Стефан Сараиванов, Панайот Минков и Кутьо Карапанчев са високи държавни служители – *капуджибашии* (вратари) на султанските палати и са носели военни униформи. **Табакон, С.** *Цит съч.*, с. 315.

ПРИЛОЖЕНИЕ: Превод на документите

Лист 1.

ВИСОКАТА ПОРТА (*BAB-I ALİ*)

Височайшо Министерство на външните работи (*Nezaret-i Celile-i Hariciyye*)

Бюро – Преводи (*Tercüme Odası*)

От 132-та души българи²¹, затворени в крепостта Аккя, поради участието си в бунта през [18]68 г., **девет души** са [осъдени] да бъдат използвани за тежка работа. Осъдени на каторга са били **47 души**, поради това, че са участвали във въстанието през [18]76 г. Останалите **76 души** са били затворени във връзка със събитията, станали през [месец] юли²² [18]77 г., т.е., при пристигането на руската армия.

Споменатите лица²³ са в състояние на изключителна нищета и бедност, поради което 38 души от тях са починали от глад.

Лист 2.

ВИСОКАТА ПОРТА (*BAB-I ALİ*)

Височайшо Министерство на външните работи (*Nezaret-i Celile-i Hariciyye*)

Бюро – Преводи (*Tercüme Odası*)

Превод на Списък, поясняващ имената на заточените и/или затворени в столицата българи²⁴

От каза Ислимийе (от околия Сливен)

1. Параскева Боянов, 2. Панайот Минков, 3. Андон Икономов, 4. Захари Жечков²⁵, 5. Андон Златанов, 6. Хаджи Стефан Хаджи Стоянов, 7. Панайот Ж. Попович, 8. Кутьо Панчев [Константин М. Карапанчов], 9. Недялко²⁶

²¹ Отделни думи и изрази са болдвани от нас с цел да бъдат по-добре разграничени. Цифрите пред имената са поставени също от нас.

²² В превода в изданието на П. Дорев неправилно е отбелязан месец юни. В документа ясно е изписано *Temmuz*, т.е. юли.

²³ В документа е записано *Eşhas-ı merkume*, което се превежда като „споменатите лица“, а не „въпросните престъпници“, както е дадено в изданието на П. Дорев.

²⁴ Доста трудно е за един турски администратор да предаде славянски имена на арабика. Поради допуснатите редица неточности при изписването им в документа, при разчитането им се съобразихме и с начина, по който те са представени в цитираните изследвания на Каракозов и Табаков. Не винаги формата, която отразяваме в настоящата публикация, съвпада с тази, посочена в изданието на П. Дорев.

²⁵ Според документа фамилното име се разчита като Гечков или Кечков.

²⁶ Името се разчита като Неджалко.

Сотиров, 10. Русчо Вълков²⁷, 11. Димитър Милков, 12. Стефан Сараиванов, 13. Хаджи Дж. Добрев, 14. Йован [Иван] Събев, 15. Теодор Добрев, 16. Добри Панайотов, 17. Доктор Планински²⁸, 18. Димитраки Боев, 19. Ненко Хаджи Райнов²⁹, 20. Йорги [Георги] Карамалаков, 21. Димитар Хаджи Манолов, 22. Андре Христодоров Топракчиев³⁰, 23. Михалаки Хаджи Панайотов³¹

По време на настоящата война споменатите лица са били заточени в град Болу, вилает Кастамону

24. Доктор Йорги [Георги] Миркович

Споменатият е бил заточен в Диярбекир преди началото на войната

По времето, когато султанските войски напускат Сливен, петима души от почитаното население [на града], [чиито] имена са описани по-долу, са били изведени заедно.

25. Петраки Еленков³², 26. Александър Пенков, 27. Христо Тиквалиев, 28. Панайот Калчев, 29. М. Н. Булашков³³

От каза Янболу (от околия Ямбол)

30. Хаджи Илия Златиев, 31. Васили Кожаров, 32. Йорги [Георги] Козловски³⁴, 33. Киро³⁵ Икономов, 34. Йорги [Георги] Хаджи Панайотов, 35. Димитраки Хаджи Йованов [Иванов], 36. и 37. Тено и Филип Хаджи Митев от с. Кашлъ³⁶

Лист 3.

От каза Бергос (от околия Бургас)

38. Димитри Бракалов

Споменатите лица са били заточени в град Болу по време на настоящата война

От град Едирне (Одрин)

²⁷ Това е Руско Вълков Миркович, брат на заточения в Диярбекир д-р Миркович. Вж. **Табаков, С. Цит. съч.**, с. 314.

²⁸ Името се разчита като Планинечки.

²⁹ Името се разчита като Ражанов.

³⁰ Името се разчита като Топракриев.

³¹ Накрая в Списъка, публикуван от С. Табаков (с. 314), фигурират и Хаджи Петър Бояджиев и Хаджи Тодор Бояджиев, които отсъстват в документа.

³² Името се разчита като Йелков. Администраторът е пропуснал да означи буквата „нун“, за да се прочете ката Йеленков.

³³ Табаков (с. 316) дава името Стефан Н. Булашков.

³⁴ В изданието на П. Дорев името е разчетено като Тузлувски.

³⁵ Името е предадено като Кира.

³⁶ с. Кашлъ (с. Къшла къой, дн. с. Зимница, Ямболска област).

39. Йорги [Георги] Карамихалов, 40. Нако Греков³⁷, 41. Матфеи Греков, 42. Груйо Чернов Греков, 43. Гери [или Киро] Пенчев, 44. Димитри Пенчев, 45. Апостолаки Чомаков, 46. Петро Станчев, 47. Йован [Иван] Манов Ханджията, 48. Кирчо Вълков Пехливаноглу, 49. Йоргаки Чобан, 50. Недо Бозаджъ, 51. Димитро Бозаджъ, 52. Учителят³⁸ Димо Петков, 53. Хаджи Йорги [Георги] Унджу³⁹, 54. Хаджи Ганчо Пазарджъ, 55. Стефан Пантев⁴⁰, 56. Евстати Пантев, 57. Дийамандаки, зет⁴¹ на Пантев, 58. Учителят Стоян Поп Марков, 59. Павел Милов Абаджъ, 60. Чифтчи Атанас, 61. Петро Стойков, 62. Трифон, зет на Стойков, 63. Димитро Милан⁴², 64. Продан [или Йордан] Киренджеджи?⁴³, 65. Петко Стойков⁴⁴

От населението на столицата (*Dersaadet ehalisinden*)

66. Българският екзарх Антимос, 67. Иконом⁴⁵ Попович, 68. Йорги Тахров, 69. Йорги Тишев, 70. Иван Нанджеренов⁴⁶.

От населението на Чирпан (*Çirpan ehalisinden*)

71. Неделчо Зайчаров, 72. Михалаки Стамов, 73. Илиязчо Стамов, 74. Иванчо Поп Андонов

Споменатите лица са затворени в столицата и/или са заточени на друго място

ЦИТИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

Българската възрожденска интелигенция. Учители, свещеници, монаси, висши духовници, художници, лекари, аптекари, писатели, издатели, книжари, търговци, военни. Енциклопедия. Състав. Н. Генчев, Кр. Даскалова. София: Държ. издат. „Д-р Петър Берон“, 1988.

Дневници и спомени на д-р Христо Танев Стамболски от Казанлък. Т. III (1877–1931). София: Държавна печатница, 1931.

Документи за българската история. Т. IV. Документи из турските държавни архиви. Част II (1863–1909). Подбрал Панчо Дорев. София: БАН, 1942.

³⁷ Според документа името се разчита като Анако/Енако. В изданието на П. Дорев фамилията е прочетена като Киреков.

³⁸ Тук и за номер 58 в документа е отбелязано *Mekteb Hocası*. Думата *mekteb* означава начално училище.

³⁹ *Унджу* – лице, което добива или продава брашно.

⁴⁰ Тази фамилия е разчетена в изданието на П. Дорев като Пенжиев.

⁴¹ В документа е отбелязана думата *enişte* – зет, мъж на сестра или на леля.

⁴² В изданието на П. Дорев името е предадено като Милятев.

⁴³ В изданието на П. Дорев името е разчетено като Кираджи.

⁴⁴ В изданието на П. Дорев името е предадено като Стайков.

⁴⁵ Думата се разчита като Ико[н]он.

⁴⁶ В изданието на П. Дорев името е предадено като Найденов.

- Иванова**, Зорка. Още „изненади“ в сбирката на старопечатни книги. *Miftah-i Tesrih* или „Увод в анатомията“. В: *Библиотека*, 1993, № 1, с. 36–38.
- Каракостов**, Стефан. *Диарбекирски заточеници. Героични сенки. Биографични скици, писма и дневници*. София: Иван Куюмджиев, 1946.
- Кендерова**, Стоянка. Българските лекари през XIX век. Приноси в европейската медицинска наука и книжовна дейност по опазване здравето на населението. В: *Библиотека*, 2016, № 5, с. 66–77.
- Кендерова**, Стоянка. Нови документи на арабски и османотурски език за българските заточеници в Акя през 1868–1877 г. Във: *Военноисторически сборник*. 1979, № 1, с. 96–106.
- Кендерова**, Стоянка. Участниците в „Ломското съзаклятие“ пред турския съд – 1868 г. (Документи от турските държавни архиви). В: *Балканът и светът. Modus concurrendi*. София: Институт по балканистика с Център по тракология – БАН, 2014, с. 319–328 (*Studia Balcanica*, 30).
- Спасов**, Радослав. Българите заточеници в крепостта Акра (Акия) и британската външна политика. В: *Библиотека*, 2015, № 5, с. 94–102.
- Стоянов**, Валери. Изследване и обнародване на османотурски документи за историята на България. В: *България през XV–XVIII в. Историкографски изследвания „България XV–XIX в.“*. Т. I. София: Изд. на БАН, 1987, с. 276–308.
- Табак**, С. *Опит за история на град Сливен*. Т. II. София: Комитет „Историята на гр. Сливен“, 1924.
- Томова**, Дора. Документи от архива на Петър Оджаков за връщането на български заточеници и бежанци по родните места (март–май 1878 г.). В: *Изв. на Нар. библ. „Св. св. Кирил и Методий“*. 1994, Т. XXII (XXVIII), с. 427–456.
- Шумен и Шуменско XV–XIX век (Документи и материали)**. Състав. и ред. Д. Георгиева и М. Пенков. Шумен: Исторически музей, 1996, с. 446–447.
- Bulgaristan’a Satılan Evrak ve Cumhuriyet Dönemi Arşiv Çalışmaları**. Proje Yöneticisi İsmet Binark. Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1993.
- Kenderova**, Stoyanka. Construire une nation saine et vigoureuse. Les médecins bulgares au XIXe siècle. In: *Médecins et ingénieurs ottomans à l’âge des nationalismes*. Sous la direction de M. Anastassiadou-Dumont. Paris: Maisonneuve & Larose, IFEA, 2003, pp. 185–206.
- Peev**, Gueorgui. Gueorgui Valkovitch (1833–1892): un médecin militaire ottoman au service de l’État bulgare. In: *Médecins et ingénieurs ottomans à l’âge des nationalismes*. Sous la direction de M. Anastassiadou-Dumont. Paris: Maisonneuve & Larose, IFEA, 2003, pp. 313–330.
- Strauss**, Johann. Twenty years in the Ottoman Capital. The Memoirs of Dr. Hristo Tanev Stambolski of Kazanlik (1843–1932) From an Ottoman Point of View. In: *Istanbul-Kushta-Constantinople. Narratives of Identity in the Ottoman Capital, 1830–1930*. Ed. by Chr. Herzog and R. Wittmann. London and New York: Routledge, 2020.

REFERENCES

- Balgarskata** vazrojdenska inteligentsiya. Uchiteli, sveshtenitsi, monasi, visshi duhovnitsi, lekari, aptekari, pisateli, izdateli, knjari, targovtsi, voenni. *Entsiklopediya*. Sastav. N. Genchev, Kr. Daskalova. Sofia: Darjavno izdatelstvo „D-r Petar Beron“, 1988.

- Bulgaristan'a Satılan Evrak ve Cumhuriyet Dönemi Arşiv Çalışmaları.** Proje Yöneticisi İsmet Binark. Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1993.
- Dnevnitsi i spomeni na d-r Hristo Tanev Stambolski ot Kazanlak. T. III (1877–1931).** Sofia: Darjavna pechatnitsa, 1931.
- Dokumenti za balgarskata istoriya. T. IV. Dokumenti iz turskite darjavni arhivi. Chast II (1863–1909).** Podbral Pancho Dorev. Sofia: BAN, 1942.
- Ivanova, Zorka.** Oshite „iznenadi“ w sbirkata na staropechatni knigi. *Miftah-i Tesrih* ili „Uvod v anatomiyata“. V: *Biblioteka*, 1993, № 1, pp. 36–38.
- Karakostov, Stefan.** *Diarbekirski zatochenitsi. Geroichni senki. Biografichni skitsi, pisma i dnevnitsi.* Sofia: Ivan Kuyumdjiev, 1946.
- Kenderova, Stoyanka.** Balgarskite lekari prez XIX vek. Prinosi v evropeyskata meditsinska nauka i knijovna deynost po opazwane zdraweto na naselenieto. V: *Biblioteka*, 2016, № 5, pp. 66–77.
- Kenderova, Stoyanka.** Construire une nation saine et vigoureuse. Les médecins bulgares au XIXe siècle. In: *Médecins et ingénieurs ottomans à l'âge des nationalismes.* Sous la direction de M. Anastassiadou-Dumont. Paris: Maisonneuve & Larose, IFEA, 2003, pp. 185–206.
- Kenderova, Stoyanka.** Novi dokumenti na arabski i osmanoturski ezik za balgarskite zatochenici v Akhya prez 1868–1877 g. Vav: *Voenoistoricheski sbornik*, 1979, № 1, pp. 96–106.
- Kenderova, Stoyanka.** Uchastnitsite v „Lomskoto sazaklyatie“ pred turskiya sad – 1868 g. (Dokumenti iz turskite darjavni arhivi). – In: *Balkanat i svetat. Modus concurrandi.* Sofia; Institut po balkanistika s Tsentar po trakologiya – BAN, 2014, pp. 319–328 (*Studia Balcanica*, 30).
- Peev, Gueorgui.** Gueorgui Valkovitch (1833–1892): un médecin militaire ottoman au service de l'État bulgare. In: *Médecins et ingénieurs ottomans à l'âge des nationalismes.* Sous la direction de M. Anastassiadou-Dumont. Paris: Maisonneuve & Larose, IFEA, 2003, pp. 313–330.
- Shumen i Shumensko XV–XIX vek (Dokumenti i material).** Sastav. i red. D. Georgieva i M. Penkov. Shumen: Istoricheski muzey, 1996, pp. 446–447.
- Spasov, Radoslav.** Balgarskite zatochenitsi v krepostta Akra (Akiya) i britanskata vanshna politika. V: *Biblioteka*, 2015, №. 5, pp. 94–102.
- Stoyanov, Valeri.** Izsledvane i obnarodvane na osmanoturski dokumenti za istoriyata na Balgariya. In: *Balgariya prez XV–XVIII v. Istoriografski izsledvaniya „Balgariya XV–XIX v.“. T. I.* Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1987, pp. 276–308.
- Strauss, Johann.** Twenty years in the Ottoman Capital. The Memoirs of Dr. Hristo Tanev Stambolski of Kazanlik (1843–1932) From an Ottoman Point of View. In: *Istanbul-Kushta-Constantinople. Narratives of Identity in the Ottoman Capital, 1830–1930.* Ed. by Chr. Herzog and R. Wittmann. London and New York: Routledge, 2020.
- Tabakov, S.** *Opit za istoriya na grad Sliven. T. II.* Sofia: Komitet „Istoriyata na grad Sliven“, 1924.
- Tomova, Dora.** Dokumenti ot arhiva na Petar Odjakov za vrachtaneto na balgarskite zatochenitsi i bejantsi po rodnite mesta (mart–may 1878 g.). V: *Izvestiya na Narodnata biblioteka „Sv. sv. Kiril i Metodiy“*, 1994, T. XXII (XXVIII), pp. 427–456.

نظرات ابن خلدون
تجزیه اولیه

عناقده منجس بوسان بوز ارتوز ایلی بخارده لفظ نفوس المذکوره فی اختلاف ذی دهن اول قوی چند عیان
ساقده استخدام ارتفع در قوه یری نفوس جسمه الی سانش و قوی ارعا اولناہ اختلاف داخل اول قوی ایچین
یافتہ بنه ایلرہ و تصور جسمه الی نفوس ذی جسمه یری سمش تموزیک یعنی درس اوردنک وروزیک نظر اولیه
حالاته بی جسم اولتہ.
بفصاحه کماله نظر و سخا لندہ برلوب ایچلدنہ ارتوز سکر کنی دهن اجدقده تحفه اولتہ

I. B - 185

برهنی قصیده

دیو برانالوجی
آتشین و شور سار به حلقه آسایع بولم سهرینه نفس اینشور

اور سهرینه

بورگه رخ سیمانوز	اما تو کیه توف	ما نظره کیه توف	عزیزونون کیه توف	کرو توف
دیو بر توف	ایوسو کیه توف	بزو اساتوف	یوانه منور حاجی	کیچو و دوتوف یوانه اونجی
یورگه یوانه	زوبوزو چی	دیو و بوزو چی	عقبه خواهرس دیو توف	حاجی بورگه اونجی
حاجی غایب باز چی	استقامه خیف	استقامه خیف	بختک آتشی و یانمانه	عقبه خواهرس یوانه یوانه
یادک بیلون چی	میفتین آتشی	یرو اسونون	استونون آتشی زلفونه	دیو و بیلانه

بر و اب کیچون بقدر سونون

در سعادت اعلیانه

بغضه انکاره اتجس	ایقوله بیج	یورگه خوروف	یورگه خیف	ایوانه ناخج توف
خیزر و ایجروف	میاندک استاسوف	ایلیه یوانه استاسوف	ایز خوبه	ایز توف

آتشین مرقوم در سعادت چیچون و یانمانه انورموج سفن و رار

Lucm 3.

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Библиотечно-информационни науки

Том 16, 2024

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF PHILOSOPHY

Library and Information Science

Volume 16, 2024

ПЪТЕПИСИТЕ НА ЧУЖДЕСТРАННИ ПЪТЕШЕСТВЕНИЦИ ОТ XV-XIX ВЕК КАТО ИЗТОЧНИК ЗА КРАЕЗНАНИЕТО И КРАЕВЕДСКАТА БИБЛИОГРАФИЯ

ЦВЕТАНКА ПАНЧЕВА

*На доц. д-р Ели Попова с
благодарност за ползотворното
сътрудничество през годините*

Цветанка Панчева. ПЪТЕПИСИТЕ НА ЧУЖДЕСТРАННИ ПЪТЕШЕСТВЕНИЦИ ОТ XV-XIX ВЕК КАТО ИЗТОЧНИК ЗА КРАЕЗНАНИЕТО И КРАЕВЕДСКАТА БИБЛИОГРАФИЯ.

Пътеписите на чуждестранни пътешественици, минали през Балканите, са в полето на изследователския интерес на българските учени още от първите години след Освобождението на България от османска власт. Настоящата студия има за цел да проучи най-ранните публикации от български периодични издания с научен профил като „Периодическо списание на Българското книжовно дружество“, „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“, „Архив за поселищни проучвания“ и други, а също да проследи по-важните книги и сборници с пътеписи излизали до днес по темата.

Фокусът на изследването е най-вече върху значението на тази пътеписна книжнина за информационното осветляване на историята на голям брой населени места в България, а и за попълване на белите полета в краеведската библиография. Акцент е поставен и върху имената на известни учени от миналото, посветили значителни усилия за популяризиране на темата за чуждестранните пътеписи като Константин Иречек, Иван Шишманов, Любомир Милетич, Васил Миков, Христо Кесяков, Атанас Шопов, Димитър Гаджанов, а в по-ново време Страшимир Димитров, Бистра Цветкова, Михаил Йонов, Петър Миятев и др.

Ключови думи: Пътеписи, чуждестранни; Балкански полуостров; XV-XIX век; история; краезнание.

Tsvetanka Pancheva. THE TRAVELOGUES OF FOREIGN TRAVELERS FROM THE 15TH-19TH CENTURIES AS A SOURCE FOR LOCAL STUDIES AND LOCAL BIBLIOGRAPHY.

The travelogues of foreign travellers who passed through the Balkans have been in the field of research interest of Bulgarian scholars since the first years after the liberation of Bulgaria from Ottoman rule. The present study aims to examine the earliest publications of Bulgarian periodicals with a scientific profile, such as the Periodical Journal of the Bulgarian Literary Society, the Collection of Folk Minds, Science and Literature, the Archive for Settlement Studies, etc., and to trace the more important books and collections of travelogues published to date on the subject.

The focus of the study is mainly on the importance of this travel literature for the informative illumination of the history of a large number of settlements in Bulgaria, and for filling in the white fields in local history bibliography. Emphasis is also placed on the names of well-known scholars of the past who devoted considerable efforts to illuminating the subject of foreign travelogues, such as Konstantin Irecek, Ivan Shishmanov, Lyubomir Miletich, Vasil Mikov, Hristo Kesiakov, Atanas Shopov, Dimitar Gadzhanov, and in more recent times Strasimir Dimitrov, Bistra Tsvetkova, Mikhail Ionov, Petar Miyatev, etc.

Keywords: Travelogues, foreign; Balkans; XV–XIX century; history; local studies.

Този род публикации са оценени от българските учени още в първите години на следосвобожденска България, защото макар и да носят субективната гледна точка на авторите си, в много случаи съдържат ценни свидетелства, включително подробно описание на населени места и цели области, на особеностите на бита, езика, фолклора на даден регион, съобщават за исторически събития и лица с местна и национална значимост. Те са особено важни за краезнанието и краеведската библиография, защото много често дават най-ранни сведения за повечето селища и цели региони, населени с българи, особено в периода на Османското владичество. Пътеписите имат и още една важна особеност – дават гледната точка на образования, а в много от случаите и на високопоставения в политическата, дипломатическата, военната и научната йерархия чужденец – за характерните черти, поведението и действията на българина, в пряка връзка със средата, в която той живее. В основната си част това са представители на дипломатически мисии, членове на военни и политически делегации, учени, писатели, духовници, преводачи и др. – все лица с широки познания и полиглотски умения. И не на последно място пътеписите на чуждестранни пътешественици са важни, защото представляват значим дял от изворите, предлагащи краеведски сведения – предполага се, че са около 1000 имената на чужденците, оставили пътеписни бележки за български земи от XV до XIX век.

Пътеписите на чуждестранни пътешественици се появяват най-напред на страниците на големите научни периодични издания в България, още в първото десетилетие след Освобождението ни, в превод и с коментар от известни български учени.

Най-ранни подобни текстове се срещат на страниците на „**Периодическо списание на Българското книжовно дружество**“. На първо място в тази категория публикации могат да се поставят подробните пътеписи на **Константин Иречек** като „Пътни бележки за Средна гора и за Родопските планини“ (*Периодическо списание на Българското книжовно дружество*, 1884, № 8, с. 1–45; 1884, № 9, с. 1–51; 1884, № 10, с. 1–51; 1884, № 11, с. 1–33); описанието „Рилският манастир“ (*Периодическо списание на Българското книжовно дружество*, 1885, № 18, с. 360–389), с подробни бележки и за селища и географски обекти в околностите му.

Подобен характер имат и обнародваните впечатления на **Атанас Шопов**, подписани с псевдонима **Офейков** „Българи под стените на Цариград“ (*Периодическо списание на Българското книжовно дружество*, 1887, № 21–22, с. 480–499), които представляват пътни бележки и разсъждения за живота в българските села близо до Цариград, допълнени с песните, които е записал и с обяснения за говора и обичаите им.

В голяма степен субективност, фрагментарност, а на места и явна неточност на изложението може да се проследи в пътеписите на редица чужденци, оставили сведения за български земи и българско население. Заслуга на „Периодическо списание на Българското книжовно дружество“ е, че публикува подобни материали, тъй като те са все пак едни от най-ранните публикувани свидетелства за живота на българите под османска власт. За да предпази читателите си от погрешното им тълкуване, редакцията на списанието ги обнародва с превод, коментар, бележки и мнения на български учени османисти, историци, които най-подробно са ги проучвали. Самите изследователи изтъкват субективността в преценката на пътеписците, но обективно отчитат, че тези пътеписи съдържат интересни и полезни сведения за населени места, дават страничен поглед към по-глобални исторически процеси, разкриват по-често непредубедените впечатления на чужденеца за особеностите на бита, поминъка, нравите, обичаите, културата и образоваността (или липсата им) на българите от различни части на страната.

Сред този тип публикации са „Стари пътешествия по България от XV–XVIII столетие“ (*Периодическо списание на Българското книжовно дружество*, 1882, № 3, с. 60–83; 1883, № 4, с. 67–105; 1883, № 6, с. 1–44; 1884, № 7, с. 96–127), в която Константин Иречек за пръв път оповестява пътеписи на:

– един от най-ранните европейски пътешественици преминал през българските земи след турското завоевание, бургундският рицар и поклонник до Светите земи, като се връща по суша през Балканите – **Бертрандон де ла Брокиер**. Той е преминал през българските земи през 1433 г. Книгата, посветена на пътуванията му – „Задморско пътешествие“ (*Le Voyage d'Outre-Mer*), е подробно описание на политическата ситуация и специфичните обичаи на различните региони, посетени от него. Пътеписите му са публикувани много по-късно и като самостоятелно издание през 1968 г. под редакцията и с бележ-

ки от проф. Вера Мутафчиева¹. Той пише за желанието на българския народ да се освободи: „*Всички хора на тази страна имат голямо желание да се отърват от робството, ако намерят кой да им помогне...*“²;

– на **Феликс Петанчич**, известен като Рагузинус и Далмата – рагузки (добровнишки) учен, унгарски дипломат, историк и османист, калиграф и миниатюрист, оставил пътеписни бележки от 1502 г. Петанчич е полиглот – знае латински, италиански, южнославянските езици, арабски и турски. В ръкописа си „*За пътищата в Турция*“ („*De itineribus in Turciam libellus*“, който е издаден като книга във Виена през 1522 г. под заглавието „*De itineribus in Turciam libellus Felice Petantio cancellario Segniae autore*“) той посочва сведения за пътищата, бегло споменавайки и за някои селища. Първият път – „горният път“ – води от Белград през Ниш и София към Пловдив и Одрин до Цариград; вторият, т. нар. „долен път“ – от Белград на юг през Косово поле, Прищина, Ново бърдо, Велбъжд (Кюстендил) и Самоков, след което се слива с „горния път“; третият път води от Панония към Тракия – по него като главни селища се споменават Сибиу, Брашов, Търговище (с изрично упоменати разклонения към Видин и Никопол на Дунава) и при Браила на Дунава към Черно море. Важно е да се отбележи, че по личния си екземпляр на книгата на Феликс Петанчич, а именно изданието от 1522 г., Константин Иречек публикува в „Периодическо списание“ (4, 1883, с. 67–75) за пръв път на български език части от книгата в публикацията си „Стари пътешествия по България до XV–XVIII столетие“. Допълнителни сведения за книгите на Феликс Петанчич и за негова биография могат да се намерят и в съвременни научни публикации³;

– на **Бенедикт Курипешич** (определян и като словенец и като австриец), в своето пътуване през България от 1530 г. описва Костенец с неговите лековити бани. Участва в австрийското пратеничество до Високата порта през 1530 г. за сключване на примирие между двете държави. След завръщането си издава пътните си бележки, в които предоставя интересни данни за населението в османските територии. За България и българите пише: „Това е една хубава, равна и добре обработена страна, в която има много повече хора и добитък, отколкото в другите [страни, подчинени на султана]. Тук има в изобилие всякакви потребни за човека неща. Жителите изповядат също вярата на св. Павел, както и сърбите. Имат свои свещеници и църкви, боят се твърде много от бога, пазят се, доколкото могат, от злото, срамни дела, пороци и

¹ **Бертрандон де ла Брокниер**. *Задморско пътешествие*. Прев. [от фр.] Никола Колев; ред. и бел., [предг.] Вера Мутафчиева. София: НС ОФ, 1968, 132 с.

² *Пак там*, с. 99.

³ **Ракова**, Снежана. Феликс Петанчич, Буда и Венеция: интересът към Османската империя в началото на XVI век. В: *Балканите и светът: modus concurrendi*. [Състав. и ред. Лиляна Симеонова]. София [т.е. Пловдив]: Фонд. Бълг. ист. наследство, 2014, с. 241–250.

грехове...“⁴. Съобщава за пътуването си през „едно хубаво, добре обработено поле наречено Знеполе, та обърнахме се през една малка планина наляво и дойдохме до Грахово поле в един градец Брезник, гдето има и много сребърни руди, и там останахме“ (№ 4, с. 87). Става дума също за преминаване през Софийското поле, през Вакарел и до „един турски градец Ихтиман“, селата Клисурса и Ветрен. По-нататък пътят му минава през град Татарджик, „после се обърнахме на Пловдивското поле и там възвихме от пътя на дясно в едно село Говедарово, гдето ношувахме“ (№ 4, с. 90); на венецианеца **Бенедето Рамберти** със сведенията му от 1534 г. Той е секретар на изпратения от венецианците за посланик при султан Сюлейман Даниила де Лудовичи (Даниело Лудовизи). В своята статия Константин Иречек го определя като млад човек, един от видните дипломати и учени на венецианската република в онова време, който е участвал и в „разни други посланичества в Германия, Италия и Франция и най-после е бил управител на прочутата библиотека Марциана“ (днес известна като Библиотека Марчана, намира се на площад „Сан Марко“ във Венеция) (№4, с. 94-95.). В пътеписа му има описание на София, за която казва, че е наречена така заради църквата св. София, която е „преобърнатата в турска джамия“. В града има много търговци – добровничани и евреи, но най-голяма част от жителите са турци. Къщите почти всички са от дъски и глина и по-малко от камък. След това описва пътя им до Филипопол (Пловдив), прави описание на разположението му, определя го като „много стар“ и „някога твърде голям“, „сега може да има обем от седем мили“;

– на фламандския писател, дипломат и естественик **Ожие Гислен дьо Бусбек** (Ожие Гислен дьо Бюсбек) (1553). Иречек дава в публикацията си подробни биографични сведения за него и за писмата му, съдържащи интересни сведения за посланичеството му в Турция – с описание на Цариград и други селища на империята, за държавното устройство, за природата и как живеят турците и останалите поданиците на империята. За българските земи сведенията му са доста общи. Среща се много кратко описание на София, по-подробно се описва облеклото на българката. За Пловдив се казва, че „лежи върху единия от тритях хълмове, които от другите планини са отделени и като отцепени, и градът, поставен върху тях, изглежда като едно избрано тяхно украшение“ [в бележка под линия Иречек уточнява, че тук има известно противоречие в описанието – говори се най-напред за един хълм, а после за три] (№ 6, с. 15).

– на немския проповедник **Стефан Герлах** (1573 и 1578). Според Иречек пътеписите на Герлах са „с най-обилен и с най-драгоценен материал, особено

⁴ *Османско владичество: Българският бит през XVI–XVII век. Из „Пътеписа на Бенедикт Курпешич 1530–1531 г.г.* Публикува се по: Немски и австрийски пътеписи за Балканите: XV–XVI век. Увод, подбр. и комент. Йоно Митев. София: Наука и изкуство, 1979, с. 147. Достъпно и от: <https://www.istorianasveta.eu/извори/ct-menu-item-11/османско-владичество/515-българският-бит-през-xvi—xvii-в.html>. [Прегледан 16.11.2024].

за познаване на тогавашното положение на християните, на раята и най-много на българите от всички пътеписи на XVI-тото столетие“ (№ 6, с. 17). Откъсът от пътеписите му, който е публикуван от Иречек съдържа кратко описание на София – голям град с много джамии, лежащ в една хубава равнина посред градини. Много по-подробни сведения за пътеписите на Стефан Герлах могат да бъдат намерени в отделна книга „Дневник на едно пътуване до Османската порта в Цариград“, издание от 1976 г., под редакцията и с предговор на професор Бистра Цветкова⁵. Макар и сведенията за български селища да са оскъдни, такива могат да бъдат намерени. Според т. нар. „Коментар – показалец“ в края на книгата могат да се проследят стари имена на селища с уточнение за новите им наименования, напр. за Пловдив, Търново, Поморие, Вакарел, Ветрен, Драгоман, Казичене, Клокотница, Никопол, Поповица, Свиленград, проходите Траянови врата.

Друг автор, направил много за изучаване и публикуване на чуждестранни пътеписи за български земи, е д-р **Христо Ц. Кесяков** – юрист и преводач, който публикува в статията си „Пътуване през българско в 1636 година“ (*Периодическо списание на Българското книжовно дружество*, 1886, № 19–20, с. 63–69) данни за пътуването на **Станислав Освйецим**⁶, дворянин на полския крал Владислав IV, тръгнал с дружината на пратеника Георги Красински през март 1636 г. за Истанбул. В пътеписа му има описание на Силистра, бележки за Провадия, Ичера, Хирсово, Карнобат и други места; друга негова статия „Стари пътувания през България. В година 1557 и 1569“ (1887, № 21–22, с. 339–347) Кесяков предава съдържанието на пътеписните дневници, запазени в библиотеката на граф Хенрик Илински в град Романов „подготвени за печат от известния полски просветител и книжовник **Йосиф Игнатий Крашевски** и издадени от Казимир Туровски в Краков през 1860 г.“⁷ Става въпрос за пътеписните записки, в които има сведения за Пазарджик, Провадия, Айтос, село Ченге (Аспарухово, Варненско) и др., а също и за ръкопис № 224, съхранен в библиотеката в Лвов, с бележки от пътуването през 1640 г. на Войцех Мясковски през Силистра, Омуртаг, Провадия, Айтос и др. Отново Хр. Кесяков публикува пътеписните бележки на австрийския посланик граф Волфганг Еттингенски „Стари пътувания през България. Граф Волфганг Еттингенски“ (*Периодическо списание на Българското книжовно дружество*, 1896, № 58, с. 630–640).

⁵ **Герлах**, Стефан. *Дневник на едно пътуване до Османската порта в Цариград*. Подб., прев. [от нем.], увод и коментар Мария Киселинчева; предг. и ред. Бистра А. Цветкова. София: ОФ, 1976, 291 с.

⁶ **Oświęcim**, Stanisław. *Z podróży Oświęcima: Turcyja, Francya, Niemcy, Włochy*. Widział z rękopisu Klemens Kantecki. Lwów, 1875.

⁷ **Kraszewski**, Józef Ignacy. *Podróże i poselstwa polskie do Turcji a mianowicie: Podróż E. Otwinowskiego 1557, Jędrzeja Tarnowskiego komornika j. k. m. 1569, i Poselstwo Piotra Zborowskiego 1568*. Krakow, 1860.

Именно на страниците на „Периодическо списание на Българското книжовно дружество“ **Атанас Шопов** публикува за пръв път части от подробните десеттомни пътеписи (събрани от него в „Книга на пътешествията“ или Саяхатнаме) от османския пътешественик и историк **Евлия Челеби**, заедно със сведения за него (1901, № 62, свезка 3, с. 161–194). Шопов го определя като „един от първостепенните – ако не и най-главният и интересният – турски пътувачи от миналите векове“ (с. 161). Акцентирано е върху пътуването му из Македония, Сърбия и България. Запазен е стилът на изложението му, изпъстрен с интересни краеведски сведения, напр. за Кюстендил, Дупнишката крепост, Прилеп, Битоля, Лерин, Костур и Костурското езеро, Скопие и мн. др. места, където се споменават български черкви и др. интересни местни обекти – пазари, площи, бани, ханове, училища, а също обичаи на местното население, облекла, празници. Известният наш тюрколог **Димитър Гаджанов** продължава традицията да се обнародват на български език части от пътеписите на Евлия Челеби. Той превежда пропуснатите от А. Шопов части от пътеписите му от т. III и т. V на оригиналите и ги публикува под заглавие „Пътуване на Евлия Челеби из българските земи през средата на XVII век“ (*Периодическо списание на Българското книжовно дружество*, 1909, № 70, с. 639–724). Пътеписите обхващат различни пътувания през българските земи и включват сведения за Айтос, село Ченге (Аспарухово), Ново село (Дългопол), Провадия, Шумен, Разград, Русе, Свищов, Никопол, Силистра, Хаджиоглу Пазарджик (Добрич), Балчик, Каварна, София, Сливен, Нова Загора, Стара Загора, Пловдив, Пазарджик, Асеновград, Ихтиман, Казанлък, Шипка, Габрово, Плевен, Враца, Видин, Оряхово, Нови пазар и др.

През 1943 г. Петър Дървингов също издава брошура с извадки от пътеписите на Евлия Челеби, отнасящи се до западните български земи⁸.

Непълнотите и недостатъците на тези преводи са забелязани от по-късните български историци, като са преодолени в най-голяма степен от превода на най-големи части от тях, направени от проф. Страшимир Димитров⁹. Изданието е снабдено и с подробни бележки, които изобилстват и с имена на селища и местности, местоположението им и съвременните им имена, което улеснява проучването на текстовете именно за извличане на краеведски сведения.

Важно е да се подчертае оценката, която проф. Страшимир Димитров дава на пътеписа на Евлия Челеби: „Няма съмнение, че като източник за написване на своята работа Евлия Челеби ползва не само своите наблюдения. Сам той отбелязва на едно място, че е стоял над кадастралните регистри, за да извлече сведенията си за дадения град. Но даже и заетите данни са пречупени

⁸ **Дървингов**, Петър Георгиев. *Евлия Челеби и западните български земи: Евлия Челеби и книжовните му трудове; Турция и българите в XV, XVI и XVII векове; Извадки от Пътеписанието на Евлия Челеби*. София: Полиграфия, 1943, 39 с.

⁹ **Евлия Челеби**. *Пътепис*. Прев. от османотур., състав и ред. [с предг.] Страшимир Димитров. София: ОФ, 1972, 319 с.

през призмата на неговото собствено виждане, носят окраската на неговия светоглед и в резултат се е получило не компилативно систематизиране на сведения, а оригинално съчинение, което с успех може да бъде причислено към описателната география, а също и към занимателната белетристика на тогавашния Ориент“ (с. 18–19). Проф. Страшимир Димитров напълно споделя позицията и на своите предшественици, че пътеписите на турския пътешественик имат най-голяма стойност като ранен извор именно за местни проучвания, заключавайки: „Особено интересен е той за краеведските изследвания. Почти няма град, за който да не е отделил място и да не е обрисувал състоянието му. От неговото съчинение личи голямата несигурност, царуваща по пътищата на империята през средата на XVII в. Евлия Челеби непрекъснато се оплаква от хайдути и разбойници, а описанието на сражението с хайдутите в Шипченския проход е уникално в източниците и литературата от онова време. Ако правилно се подходи към него, трудът на Евлия Челеби се превръща в първостепенен извор не само за социално-икономическата, но и за политическата история на нашия народ. Колоритните описания на обичаите за системно помохамеданчване на християни възстановяват пред нас живота на онази епоха, видян през погледа на този образован ориенталец...“ (с. 19–20).

Свидетелство за интереса към пътеписите на Евлия Челеби е и издаването на второ самостоятелно издание на превода на Страшимир Димитров през 2014 г. в поредицата „Terra incognita“¹⁰, а също издаването на части от пътеписите му в по-ранен превод на Димитър Гаджанов отново през 2016 г.¹¹

Заслуга на „Периодическо списание на Българското книжовно дружество“ и конкретно на историка и юриста **Гаврил Занетов** е публикацията „Едно пътуване от Цариград до Яш в Молдова през зимата на 1785 г. от конт D’Hauterive“ (*Периодическо списание на Българското книжовно дружество*, 1906, № 66, с. 391–403). Освен че превежда неговите пътни бележки, изпстрени с множество краеведски сведения за населени места, любопитни случки и характеристики на християнското и мюсюлманско население в някои части на днешна България и днешна Турция, като цяло той дава и висока оценка на описаното от него. Занетов обръща внимание, че „ако и да са писани в една лека юмористична форма, но авторът като развит и проникателен човек, е могъл да схване и отбележи много важни черти от живота на населението в страната, през която е минал“ (с. 391).

Още един автор – **Пр. Отшелников** публикува сведения от чуждестранни пътеписи със заглавие „От Солун до Белград. Пътни бележки и наблюдения из „Revue Des Deux Mondes““ (*Периодическо списание на Българското*

¹⁰ **Евлия Челеби**. *Пътепис*. Прев. от османотур., състав. и ред. Страшимир Димитров. 2. изд. (Terra incognita). София: Изток-Запад, 2014, 350 с.

¹¹ **Евлия Челеби**. *Пътуването на Евлия Челеби из българските земи през средата на XVII век*. [Прев. от османотур., предг.] Д. Гаджанов; [състав. Димитър Христов]. Фототип. изд. София: Фараго, 2016, 107 с.

книжовно дружество, 1888, № 23–24, с. 757–795). Той съзнателно изучава обнародваните във френското списание пътни бележки, силно удивен, че в тях няма нито географски, нито етнографски или статистически издирвания, а „авторът дори се пази да се произнесе по съвременни въпроси и особено по въпроса относително народонаселението в Македония“ (с. 758). И все пак намират се пасажи, в които той описва българите в тези земи като изключително трудолюбиви и упорити хора, но и като такива, които имат непоклатимо търпение и рефлекс за подчиненост. „Войните, революциите, завоеванията са изминали върху тия нрави, без да ги изменят... Впрочем, навсякъде, гдето живеят българи вие ще срещнете същата картина на порядък и на благосъстояние. Колко пъти не са били те разграбени, не са били подложени на откуп и на планинските арнаути! Но напразно се разтуря с разни удари техния мравуняк, те захващат отново работата си с чудна търпеливост, сеят и жънат инстинктивно на най-раздрусканата земя и навсякъде оставят дири от своята изобретателна упоритост. Те показват, че нищо не се губи в едно царство, гдето се уважава доброто и солидно устройство на семейството“ (с. 782).

Към автентичните текстове на чуждестранни пътеписи и коментари на български автори за тях следва да прибавим и публикацията на **К. Стоянов** „Пътуване от Цариград през България в 1827 година. от R. Walsh“. (*Периодическо списание на Българското книжовно дружество*, 1908, № 69, с. 238–252). В нея са представени откъси от най-известния труд („Narrative of a Journey from Constantinople to England“ R. Walsh, London, 1828) на ирландския публицист и дипломат на британска служба, капелан към британското посолство в Константинопол **Робърт Уолш**, предприел пътешествие из Европейска Турция през 20-те години на XIX в. Неговият пътепис, заедно с пътеписите на още около 25 английски пътешественици са публикувани и в отделна книга през 1987 г. със заглавие „Английски пътеписи за Балканите – края на XVI – 30-те години на XIX век“¹². Пътеписът на Уолш е изпъстрен с интересни случки, илюстриращи бита, нравите и обичаите на българите. Срещат се и описания на градове като Шумен, Разград, Русе.

Друг български автор – **Л. Попов**, представя на страниците на списанието впечатленията на немския математик, картограф и пътешественик-изследовател на датска служба **Карстен Нибуър** (Carsten Niebuhr) в статията си „Пътуване от Цариград през България в XVIII век. от C. Niebuhr“ (*Периодическо списание на Българското книжовно дружество*, 1908, № 69, с. 280–291).

Направеният анализ на публикациите в „Периодическо списание на Българското книжовно дружество“, отнасящи се до чуждестранни пътеписи, насочват към наличието на интерес към тази тематика от страна на водещи наши

¹² *Английски пътеписи за Балканите – края на XVI–30-те год. XIX в.* Увод, състав. и комент. Мария Н. Тодорова; прев. от англ. Росица Градева и др. София: Наука и изкуство, 1987, 824 с.

учени, които превеждат и коментират публикуваните пътеписи. По-голямата част от представените в списанието пътеписи стават основа на по-задълбочени изследвания по темата, довели до по-късни (60–80-те години на XX в., а и през XXI в.) самостоятелно издадени книги с пътеписи, което свидетелства за интереса към този жанр и до днес.

По примера установен вече в „Периодическо списание на Българското книжовно дружество“, известни наши учени представят ранни пътеписни и мемоарни текстове на чужденци, с ценни сведения от географско, етнографско и историческо естество и в друго важно периодично издание, каквото е „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“ (СБНУНК). В повечето случаи, освен преводи на самите пътеписи и мемоари, публикациите съдържат ценни анализи, бележки, както и по-подробна библиография, съставени от самите учени, които ги откриват.

За пръв път в СБНУНК **проф. Иван Шишманов**, по примера на Константин Иречек и Христо Кесяков (които публикуват подобни материали в „Периодическо списание на Българското книжовно дружество“), оповестява преводи на части от чуждестранни пътеписи и обръща внимание на значението на сведенията, поместени в тях. Без да игнорира субективния им характер той ги намира за твърде важни при изучаването на миналото ни, заради факта, че от падането на България под османска власт и до средата на XVIII в. историческите документи и други извори, на които може да се опре един изследовател са твърде оскъдни. Именно затова проф. Шишманов, оценявайки високо започнатото анализиране и публикуване на чуждестранни пътеписи от Константин Иречек, продължава да търси „безценни“ исторически, географски и етнографски сведения за България и българите от публикувани в чуждестранни издания на пътеписи, като библиографските му бележки в това отношение представляват допълнителен ценен информационен ресурс, който многократно е използван от различни учени и в по-ново време, включително и за издирване на по-пълни краеведски данни. В обширната си публикация „Стари пътувания през България в посока на римския път от Белград за Цариград“ (СБНУНК, 4, 1891, с. 320–483; 6, 1891, с. 172–176. Подпис: Д-р И. Д. Ш.) проф. Шишманов изследва пътеписите на немския протестантски свещеник **Соломон Швайгер** (от 1578), на **Мелхиор Безолт** (от 1584), който е описал пътуването на барон Хайнрих фон Лихтенщайн и Николсбург, изпратен от императора на Свещената римска империя Рудолф II за посланик в Цариград, на **Адам Венер фон Крайлсхайм** (от 1616), на йезуитът **Паул Тафернер** (от 1665), който отбелязва при преминаването си през София за църквата „Св. София“ „че едно време била българска, а сега обърната в „проклетата джамия“ (с. 466). За Пловдив той посочва, че „има кула с часовник, на който се забелязват много признаци от старост (часовникът биел и показвал часовете), което във варварските земи на малко други места се намерва (даже Цариград и Едрене нямали подобен часовник)“ (с. 468). Както Тафернер, така и граф

Совбьоф, който споменава за подобен градски часовник в Пазарджик, изразяват учудването си от този факт, като смятат че „това е нещо необикновено, защото турската вяра не търпи такива часовници“ (с. 480).

В същата публикация проф. Шишманов цитира и откъси от пътеписи на **Савиюр Люзинян** (от 1786) с много кратки описания на Пловдив, Пазарджик, с. Ветрен, Траянови врата, Ихтиман, Вакарелската клисура, София и на **граф Фериер дьо Совбьоф** (Луи-Франсоа, граф дьо Фериер-Совбьоф) (от 1788), с оскъдни сведения за живота в София, Пловдив, Пазарджик. Според пътеписеца българите обичат земеделието и тихия живот. Той отбелязва, че „техните села имат много сиромашки вид и свидетелстват за умереността на жителите, тяхното богатство се състои в многобройни стада и толкова земя, колкото могат да обработват. Към пътниците се показват много гостоприемни. В техните къщи често намервах искреността и простодушието на добрите араби в пустинята. Те изповядват „гръцката вяра“ и са изобщо много набожни, но никога не са се увличали от фанатизма. Жените се стараят винаги да посрещат добре чужденците, а техните дъщери, кокетството на които се ограничава само в това, дето спущат косите си в дълги плетеници, помагат скромно на майките си, за да пригответ на госта някой простичък, но вкусен обяд“ (с. 479). През 2022 г. в поредицата „Съкровищница на българската наука“ тези пътеписи, обнародвани от проф. Иван Шишманов, са издадени в самостоятелна книга¹³.

Пътеписно-мемоарната линия в СБНУНК продължава и **Любомир Милетич** чрез публикацията си „Стари пътувания през България I и II“ (СБНУНК, 6, 1891, с. 113–166), в която оповестява за пръв път на български език откъси от пътеписите на **Герард Корнелиус Дриш** (от 1718) и на **Руджер Йосип Бошкович** (от 1762). Дриш е пътувал, в качеството си на секретар, с великото австрийско посланичество, предвождано от граф Дамиан Хуго фон Вирмонт (Дамян Хуго Франц Адриан Антон фон Фирмонд). Проследявайки пътя им от Белград до Цариград, той оставя интересни сведения за няколко български селища – София, Ихтиман, Самоков, Пазарджик, Пловдив, Свиленград, описва по-подробно моста на Мустафа паша (Старият мост), строен от известния османски архитект Мимар Синан (Коджа мимар Синан ага). По мнението на Дриш „такива хубави мостове има малко в цяла Европа“ (с. 136). За пътешествието на Бошкович проф. Милетич уточнява, че то е значително по две причини: защото не описва пътуване по познатия и използван от всички пътешественици маршрут по римския път, а е през един от балканските проходи, а и защото „авторът на описанието е един от най-забележителните учени на миналото столетие – славен математик и астроном със светски глас, а при това още родом славянин – хърватин от Дубровник“ (с. 138). Посочват се кратки

¹³ **Шишманов, Иван.** *Стари пътувания през България в посока на римския военен път от Белград за Цариград: публикуван в Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, книга IV, 1891 г., с. 320–483.* София: Шамбала, 2022, 260 с.

сведения за селищата Карабунар, Карнобат, Шумен, очертават се природни забележителности на още множество села. Цялостно пътеписите на Дриш са издадени в самостоятелна книга много по-късно – през 1975 г.¹⁴

В статията си „Стари пътувания през България. III. Рико“ (СБНУНК, 6, 1891, с. 167–171) **д-р Христо Кесяков** доразвива темата за чуждестранните пътеписи. В нея той оповестява сведения за пътуването на **Рико** (от 1665) като секретар на английския посланик граф Виншелзей, пратеник на Карл II в Цариград по времето на султан Мохамед IV. Пътеписът съдържа кратки характеристики на природни и градски забележителности.

Към същия жанр могат да се отнесат и мемоарно-пътеписните бележки на полския писател и османски паша **Садък паша** (Михаил Чайковски или Чайка Чайковски), представени от неговата дъщеря Каролина Суходолска в студията „Българите в неиздадените мемоари на Чайка Чайковски (Садък-паша)“ (СБНУНК, 10, 1894, с. 429–468), където се съдържат откъслечни краеведски данни.

Прегледът на публикациите в СБНУНК, които съдържат съществена краеведска информация, потвърждава напълно изводите, направени за статиите, опиращи се на местна тематика и представени на страниците на „Периодическо списание на Българското книжовно дружество“. И в двете периодични издания се публикуват за пръв път откъси от пътеписи на чуждестранни пътешественици с бележки, коментар и допълнителни биографични и библиографски сведения от български учени, със съзнанието, че те, макар и да съдържат субективни оценки за живота в българските земи, могат да се приемат за съществен извор материал за краезнанието, погледнато в много широк топографски диапазон.

Известното краеведско списание от края на 30-те и началото на 40-те години на ХХ в. „**Архив за поселищни проучвания**“, също както „Периодическо списание на Българското книжовно дружество“ и „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“, има амбицията да предостави непубликувана до момента информация за български селища от пътеписите на чуждестранни пътешественици, преминали през нашите земи, както и от чуждестранни извори за българската история.

Така например **Васил Миков** в публикацията си „Стари пътешествия през българските земи, преведени на български език“ (Архив за поселищни проучвания, 1938, №1, с. 107–120), прави своеобразен регистър на селищата, посочвани от чуждестранните пътеписци. В нея той очертава 7 възможни пътища, през които са минавали чуждестранните пътешественици:

¹⁴ **Бошковиц**, Руджер Йосип. *Дневник на едно пътуване: [От Цариград до Полша XVIII в.]*. София: ОФ, 1975, 120 с.

1. Белград – София – Цариград, с разклонения: Дубровник – Ново бърдо – Враня – София; Дубровник – Скопие – Кюстендил – София; Видин – Ниш – София; Пловдив – Родопите – Сяр – Солун;

2. Русе – Силистра и Тулча през Източна Стара планина – Одрин или Лозенград – Цариград;

3. По река Дунав и от нея Русе – Варна;

4. Черноморският път;

5. Солун – Цариград;

6. Солун – река Дунав;

7. Пътуване из разни краища на българските земи.

Следвайки отделните маршрути Васил Миков обрисова и хронологична картина на пътуванията от XV до XIX век като посочва имената на отделните пътешественици и за всеки от тях – селищата, през които са минали и за които са оставили сведения. Допълнителна ценност на посочения регистър придават и библиографските сведения, от които са извлечени данните за пътеписците и техните маршрути. В публикацията се посочват имената на над 60 чуждестранни пътешественици, преминали през стотици селища, в които живеят българи. Сред тях най-ранни пътеписи за наши земи са оставили: *през XV в. – Берtrandон де ла Брокиер (1443); Арнолд фон Харф (1499); през XVI в. – Феликс Петанчич (1502); Бенедикт Курпешич (1530); Бенедето Рамберти (1534); Ожие Гислен дьо Бусбек (1553); Филип дьо Фреан-Капай (1573); Стефан Герлах (1573–1578); Яков Соранс (1575); Соломон Швайгер (1578); Мелхиор Безолт (1584); Вратислав из Митровица (1591); през XVII в. – Адам Венер фон Крайлсхайм (1616), Хенрих Ранцовен (1623); Зигмунд фон Биркен (1643); Евлия Челеби (1650, 1663, 1668); Джон Бърбъри (1664); Паул Тафернер (1665); Рико (1665); Пратеничеството на граф Волфганг фон Етинген (1700).*

От по-късните пътеписи особено значение за краеведски проучвания имат тези на *Ами Буе, Ламартин, Феликс Каниц, Константин Иречек, Руджер Йосип Бошкович, Доменико Сестини, Жером-Адолф Бланки и др.*, повечето от които имат и последващи издания^{15,16}.

Друга публикация със сведения от пътеписен характер е статията на **Иван Кр. Стойчев** „Пътуването на Карла XII шведски през български земи в 1713–14 г.“ (*Архив за поселищни проучвания*, 1939–1940, № 1, с. 61–72), в която са приведени множество историографски сведения от чуждестранни извори и се обръща внимание на някои неточности в по-ранното осветляване на този въпрос.

Освен пътеписите на страниците на „Архив за поселищни проучвания“ намират място и други откъси от съчинения на чужденци, в които се описват

¹⁵ **Бланки**, Жером-Адолф. *Пътуване из България през 1841 година*. Прев. от фр. Елиана Райчева; Предг. Иван Илчев. София: ИК Колибри, 2005, 220 с.

¹⁶ **Буе**, Ами. *Маршрути из Европейска Турция*. Т. 1. Прев. от фр. Георги Маринов Георгиев. Варна: Cumba – Кумба, 2023, 600 с.

български селища и места с компактно българско население. Те се обнародват за първи път на български език с въведения и коментари на български учени. Такъв характер има описанието „Румелия и Босна“ на османския историк, географ, теолог, писател и библиограф **Мустафа бен Абдуллах**, познат в българската историография като **Хаджи Калфа**. Части от съчинението му, което почива освен на лични впечатления и на проучването на различни документи от османски източници, са преведени и представени на български език от Стоян Аргиров на базата на немското издание, направено от Йозеф фон Хамер, от ръкописа, открит в библиотеката на граф Венцеслав Ржевуски в Австрия (*Архив за поселищни проучвания*, 1938, № 2, с. 63–110; 1938, № 3, с. 48–98). Описанията на селищата са направени според мястото, което заемат в по-големи региони (санджаци) и съдържат множество краеведски сведения за десетки населени места в България. Обръща се внимание върху мястото на града в административно-териториалната система на Османската империя, географското му разположение, наличие на крепости, джамии, минерални извори и бани, училища и други забележителности, пътни съоръжения, изброяват се близките околности и по-малки населени места.

Важно значение за бъдещи краеведски проучвания имат и преведените и публикувани за пръв път на български език „Бележки върху градовете отатък Балкана“ (*Архив за поселищни проучвания*, 1938, № 1, с. 121–129), които представляват извадка от съчинението на генерал-щабния полковник **Г. Енехолм**, издадено в Санкт Петербург през 1830 г.¹⁷ Книгата му съдържа: I. Общ поглед върху Тракия. 1. Исторически спомени; 2. Общо описание на Тракия; II. Описание на Тракийските градове. В преведения на български език текст са представени описанията само на градовете в България – Малко Търново, Ахтопол, Царево, Созопол, Бургас, Поморие, Несебър, Айтос, Карнобат, Сливен, Ямбол, Свиленград. За всяко от селищата следва типова схема за неговото описание, която включва: произход на селището, географско разположение, води (вкл. брой чешми в града), брой на къщите и на жителите, управление, доходи (данъци, които плаща), търговия, земеделие, скотовъдство, пътища. Повечето от частите на описанието са кратки, но са наситени с множество статистически сведения и друга ценна краеведска информация.

Например в описанието на Сливен се отбелязва, че градът е разделен на три части – Сливен, Кадлекьой и Ново село (Нов квартал). В частта за броя на къщите се отбелязва наличието на „...21 джамии, една стара гръцка църква в Ново село и две други, с модерна архитектура в Кадлекьой; понастоящем се строи една църква в самия Сливен, който притежава 14 воденици, 2 бани, една кланица, едно пазарище от около 462 дюкяна; едно гръцко училище, 2150 тур-

¹⁷ **Eneholm, G.** *Notice sur les villes au dela du Balkan occupées parles troupes russes pendant la glorieuse campagne de 1829.* St Petersburg, 1830.

ски къщи, 2070 български и гръцки къщи, 25 арменски, всичко 4245 къщи с около 20 000 жители“ (с. 126–127).

Ранни сведения за пътеписи и мемоари на чужденци, отнасящи се конкретно до град Варна срещаме и в „**Известия на Варненското археологическо дружество**“. В него са публикувани адаптираните пътеписи на османския историк и пътешественик **Евлия Челеби** „Варна преди 260 години“¹⁸ и обобщението на френския **католически свещеник Прива Белар** (Privat Belard, Леон Белар) „Французите във Варна в 1854 г.“¹⁹

В пътеписа си за Варна Челеби пише „Целият град е разположен на равно място с лозя и градини. Има всичко четири хиляди едноетажни и двуетажни къщи, които са гивгирени [кивгирени] и покрити с червени керемиди. Седем махали са мюсюлмански и пет гръцки, еврейски и арменски“. Съобщава се също, че в града има близо 40 джамии, че търговията на пристанището в ръцете на гърците, арабите и аджемите (персийци), а самото пристанище е много оживено – ежегодно 1500 кораба „носят и изнасят стоки по всички морета“.

Интердисциплинарен характер, включително и с поместените краеведски публикации има и „**Родина: Списание за българска историческа култура**“, списвано от професорите **Богдан Филов** и **Борис Йоцов**. Списание то излиза със сътрудничеството на известни български учени, писатели и обществени фигури като: професорите Михаил Арнаудов, Александър Балабанов, Александър Теодоров-Балан, Иван Батаклиев, Петър Бицилли, Гаврил Кацаров, Юрдан Иванов, Иван Лазаров, Димитър Михалчев, Стефан Младенов, Петър Мутафчиев, Михаил Попруженко, Николай Райнов, Константин Гълъбов, Христо Негенцов и др.; по-младите тогава учени, като Тодор Боров, Александър Бурмов, Христо Вакарелски, Иван Велков, Иван Дуйчев, Христо Гандев, Найден Шейтанов; литераторите Тодор Влайков, Любомир Владикин, Димитър Бабев. Изброяването на имената им (като емблематични представители на различни научни направления) е с цел да се покаже широкото тематично поле на списанието, обхванато с понятието „българска историческа култура“, както и за да се подчертаят възможните му краеведски контури.

Особен интерес за разглежданата тук тема за чуждестранните пътеписи има една публикация на Евдокия Петева-Филова, озаглавена „Едно пътуване през България в 1764 година“ (*Родина*, 1940, № 3, с. 58–66), в което се привеждат ранни сведения за множество български земи, описани в пътеписите на италианския граф **Джузепе Горани** от Милано. Много важна е и обективната оценка на самата Евдокия Петева-Филова за достоверността на пътеписния жанр: „Осемнадесетият век не е много богат от към сведения, документи и исторически извори, засягащи българската културна история. Тъкмо затова,

¹⁸ **Евлия Челеби**. Варна преди 260 години. В: *Известия на Варненското археологическо дружество*, 1911, 4, с. 74–76.

¹⁹ **Прива Белар**. Французите във Варна в 1854 г. В: *Известия на Варненското археологическо дружество*, 1911, 4, с. 49–68.

колкото и да са недокументирани и случайни дневниците на посетилите България пътешественици през тази епоха, те са за нас от голям интерес. Един пътник не е никога съвършено обективен и безпристрастен. Той винаги наблюдава, отбелязва това, което го интересува. Той винаги съди за много неща и обстоятелства според своя интелект, културна подготовка и своя мироглед изобщо. Нам се пада да преценим кое е наивно, кое би могло да бъде действително, кое е плод на неговата романтична душа, на неговия темперамент, кое е белег на неговата раса. Без друго, дневниците и пътеписите съдържат скритата характеристика на самия автор. И все пак се чувства понякога, колко истински, точни, спонтанни са наблюденията на тези хора²⁰.

На границата между мемоарния и пътеписния жанр може да се определи и книгата на **Константин Иречек** „Български дневник“²¹, в която са описани отделни особености на населените места или интересни случки в тях, например природните забележителности на Берковица; описание на нравите и бита на населението, включително народните носии в Провадия; посрещане на княз Александър Батенберг в Свищов, с организираните в негова чест тържества и балове; София и Софийско в началото на 80-те години на XIX в. с първи дворцови балове, празници и обичаи и др.

Като цяло пътеписен характер има и втората част от книгата на Константин Иречек „Княжество България. Неговата повърхнина, природа, население, духовна култура, управление и новейша история“, озаглавена „Пътувания по България“²². В нея са отразени впечатленията от пътуванията му из различните краища на страната. Изложението ѝ е разделено на четири части:

1. От двете страни на Балкана – София и околностите ѝ, от София до Пловдив, Пловдив, Стара Загора, Казанлък и Габрово, Търново, Крайдунавие.
2. Средна гора и Родопите – Златишко поле, Средна гора, Гьопса (река Стряма), Родопи.
3. Западна България – Трънски планини, Брезник и Радомир, Кюстендил, Осоговска планина, Кюстендилско краище, Дупница, Рила планина и Рилски манастир, Самоков.
4. Черноморието – Ямбол и Долна Тунджа, Сливен и Котел, Карнобат и Айтос, Бургаски залив, Анхиало и Месембрия, Варна и Калиакра, Провадия и Шумен, от Преслав за София.

Поднесената от К. Иречек краеведска информация няма обаче само пътеписен характер, защото е допълнена с исторически, географски, статистиче-

²⁰ **Петева-Филова**, Евдокия. Едно пътуване през България в 1764 година. В: *Родина*, 1940, № 3, с. 58–66.

²¹ **Иречек**, Константин. *Български дневник*. Т. 1–2. Пловдив, София: Хр. Г. Данов, 1930–1932.

²² **Иречек**, Константин. *Княжество България: Негова повърхнина, природа, население, духовна култура, управление и новейша история*: Ч. 1–2. Пловдив: Хр. Г. Данов, 1899. Съдържа: Ч. 1: Българска държава, 432 с.; Ч. 2: Пътувания по България, 943 с.

ски и стопански сведения, издирвани и анализирани от него от други източници. Безспорно чрез нея се обогатяват значително описаните лични впечатления, но понякога, както признава и сам Иречек в предговора към книгата си, те разкъсват целостта и автентичността на личния разказ. За да предпази читателите си от погрешни очаквания към пътеписите си К. Иречек уточнява: „Пътеписът е литературен труд от субективен характер. Разнородният материал е свързан с нишката на собствения итинерар [пътуване, пътна карта] и от случайната редица на личните наблюдения; всеки в него може да намери нещо за себе си. Често се слушат оплаквания по света, че в пътеписните съчинения първоначалните преки впечатления често се заличават от тежестта на учения материал, по-късно с мъка събран. Туй зло не можах да избегна, тъй като собствените мои изучавания, историческата география и народопис със своя апарат от многобройни цитати понякога много взимат преднина. При единични места събрах много разпръснат или забравен материал за тяхното минало, често свършено нови неща. Много бележки се отнасят до населението и за икономическите отношения, които сега, подир Освобождението на България, се намират в свършено преходно положение... Книгата, въпреки моите намерения, излезе много голяма. Но в пътеписа никога се не знае, коя подробност в свое време ще има цена“ (с. XV от предговора му).

Пътеписите на К. Иречек, както и първата част на книгата „Княжество България“, имат голямо значение за развитието на краеведските изследвания в следосвобожденска България. Не е случаен фактът, че от всички публикувани пътеписи на чуждестранни пътешественици и учени, само тези на Иречек са издадени в самостоятелна книга до края на XIX век. Макар и да се отчита от редица български учени от този период значението на чуждите източници, включително пътеписите, като извори за проучване на българската история, те се превеждат и публикуват до този момент фрагментарно и само на страниците на периодични издания.

Единствената друга книга с пътеписи, издадена самостоятелно до края на Втората световна война, освен тази на К. Иречек е „Дунавска България и Балканът. Историко-географско-етнографски пътеписни проучвания от 1860 до 1879 г.“ на **Феликс Каниц**²³. Книгата му още приживе претърпява две немски и едно френско издание²⁴, а неговата карта на Северна България е препечатана от генералния щаб на руската армия и въз основа на нея се водят някои от военните действия по време на Руско-турската война. Трудът му, илюстриран с негови саморъчно рисувани графики, получава най-висока оценка и златен медал на Парижкия географски конгрес през 1879 г. Пътеписите му за българ-

²³ **Каниц**, Феликс Филип. *Дунавска България и Балканът. Ист.-геогр.-етногр. пътеписни проучвания от 1860 до 1879 г.* Т. 1. София: Бълг. ист. библ., 1932, 165 с.

²⁴ **Kanitz**, Felix. *Donau-Bulgarien und der Balkan: historisch-geographisch-ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1860–1875.* Leipzig, 1875–1879; **Kanitz**, Felix. *La Bulgarie danubienne et le Balkan études de voyage (1860–1880).* Paris, 1882.

ски земи единодушно са оценени като много точен пътеводител по историята, етнографията и географията на отделните селища в посещения от него Дунавски регион и се приемат за едни от най-емоционалните описания за България, написани от чужденец – човека с перото и четката или както го наричат „Колумб на Балканите и откривателят на България“²⁵. Пътеписите на Феликс Каниц имат и още две съвременни издания – от 1995 и 2003 г. с допълнителни материали и коментари от съвременни български учени.

За пръв път части от книгата на Феликс Каниц със заглавие „Градът Ловеч от основаването му до освобождението му“ излизат като отделна брошура още през 1902 г. в превод и с предговор на проф. Параскев Стоянов²⁶. В нея е публикувано и писмо на самия Феликс Каниц до преводача, в което приветства издаването на част от пътеписите му, отнасящи се до Ловешко, като споделя и допълнителни впечатления от този край и общуването му с хората там. Брошурата претърпява и второ издание през 2001 година.

Извън тези по-ранни сведения (от първите години на следосвобожденска България и до края на Втората световна война) за публикации на чуждестранни пътеписи за българските земи, които са обект на настоящето изследване, струва си до отбележим, че тази тематика има сериозно развитие и в следващите периоди и чак до наши дни – както с посочените до тук преиздания, така и с публикуването на сборници с пътеписи, съставени на езиков принцип. Като примери могат да се посочат изданията от поредицата „Чужди пътеписи за Балканите“, която включва френски пътеписи за Балканите (съставено от проф. Бистра Цветкова)²⁷, както и подобни издания на английски (съставено от проф. Мария Тодорова)²⁸, немски и австрийски (съставено от проф. Михаил Йонов)²⁹, маджарски (съставено от проф. Петър Миятев)³⁰, руски³¹, ар-

²⁵ **Фехер**, Геза. *Феликс Ф. Каницъ: Живот, пътувания и науч. дело*. Под ред. [с предг.] на Ст. Романски. [2.] фототип. изд. София: Лит. форум, [2000], 172 с.

²⁶ **Каниц**, Феликс Филип. *Градът Ловеч от основаването му до освобождението му*. Прев. от нем. П. Ив. Стоянов. Ловеч: Труд, 1902, 24 с.

²⁷ **Френски пътеписи за Балканите XV–XVIII век**. Т. 1–2. Състав., ред. [с предг.] Бистра А. Цветкова. София: Наука и изкуство, 1975–1981.

²⁸ **Английски пътеписи за Балканите – края на XVI – 30-те год. XIX в.** Увод, състав. и комент. Мария Н. Тодорова; прев. от англ. Росица Градева и др. София: Наука и изкуство, 1987, 824 с.

²⁹ **Немски и австрийски пътеписи за Балканите XVII – средата на XVIII век**. Увод, подб. и комент. Михаил Йонов. София: Наука и изкуство, 1986, 416 с.

³⁰ **Маджарски пътеписи за Балканите XVI–XIX век**. Подб., прев. [от унг.] и комент. Петър Миятев. София: Наука и изкуство, 1976, 144 с.

³¹ **Руски пътеписи за българските земи XVII–XIX век**. Състав., предг., комент. и бел. Маргарита Николова Кожухарова. София: ОФ, 1986, 395 с.

менски³², чешки³³ пътеписи за нашите земи от XV до XIX век. Към тях може да се прибави и сборника, съставен от Георги Клисаров „Доосвобожденски пътеписи“³⁴, в който са включени откъси от пътеписи на Берtrandон де ла Брокиер, Ожие Гислен де Бусбек, Стефан Герлах, Евлия Челеби, Рико, Руджиер Йосиф Бошкович, Доменико Сестини, Робърт Уолш, Хелмут Молтке, Адолф Бланки, Феликс Каниц, Виктор Григорович, Т. Прерадович, Софроний Врачански, Панайот Хитов, Иван Богоров, Любен Каравелов, Бачо Киро Петров, Христо Ботев, Христо Македонски, Захари Стоянов.

От най-новите изследвания на пътеписна тематика следва да се споменат антологията, съставена от професор Васил Гюзелев „Бях в три страни, които и трите се казват България“³⁵ и книгата на Ивайла Попова „Средновековните Балкани през погледа на европейски пътешественици (14.–15. в.)“³⁶, която е стойностна и заради обширната си библиография от български и чуждестранни извори.

Тематиката е проучвана и чрез текстове и библиография, издадени от български библиотеки и видни библиографи. В тази връзка може да се спомене хабилитационния труд на преподавателката от Софийския университет Мария Кайнарова „Френски пътеписи за Балканите: 1800–1852“³⁷ както и справочното издание на Столична библиотека „София XV–XX век: Спомени, впечатления, чужди пътеписи“³⁸.

Интересът към този род литература не стихва и до днес, защото макар и да отразяват личната гледна точка на авторите си, да са изпълнени и с редица неточности (често споменавани в бележките на известни наши историци към изданията), те продължават да бъдат важни източници, които хвърлят светлина върху историческото, икономическото и културното развитие на българите,

³² *Арменски пътеписи за Балканите*. Състав., прев. от древноарм., коментар [с предг.] Агоп Орманджиян. София: Наука и изкуство, 1984, 248 с.

³³ *България през погледа на чешки пътешественици*: [Пътеписи]. Състав. Венцислава Бехиньова; Под ред. на Янко Бъчваров; Прев. [от чеш. ез.] Любомир Кючуков, Соня Каникова. София: ОФ, 1984, 271 с.

³⁴ *Доосвобожденски пътеписи*: [Сборник]. Състав. Георги Клисаров; ред. Любомир Динев. София: Наука и изкуство, 1969, 391 с.

³⁵ *Бях в три страни, които и трите се казват България: географско-пътеписни съчинения за България и българите от XV век: антология*. Увод, подб., комент. Васил Гюзелев. Пловдив: Фонд. Бълг. ист. наследство, 2014, 297 с.

³⁶ *Попова, Ивайла Любомирова. Средновековните Балкани през погледа на европейски пътешественици (14.–15. в.)*. София: Кирило-Методиевски науч. център, 2018, 254 с.

³⁷ *Кайнарова, Мария. Френски пътеписи за Балканите 1800–1852*: библиография. Рец.: Тодор Боров, Елена Н. Кирова. София: [М. Кайнарова], 1979, 107 л. Избрана в БАН. ЕЦ за ез. и лит. СНС по литературознание. Утвърдена от ВАК с протокол № 6 за доцент.

³⁸ *София XV–XX век: Спомени, впечатления, чужди пътеписи*. Състав. Ана Анастасова и др.; ред., [предг.] Румяна Пашалийска; прев. на материали от фр., итал., рус., англ. ез. Мария Исайева и др. София: ОКИ Столична библиотека, 2009, 199 с.

върху техния бит и народопсихология, върху състоянието на множество населени места през епохата на Османското владичество, явяват се отправна точка за разнообразни по своята тематика съвременни краеведски изследвания.

ЦИТИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

- Английски пътеписи за Балканите –края на XVI–30-те год. XIX в.* Увод, състав. и комент. Мария Н. Тодорова; прев. от англ. Росица Градева и др. София: Наука и изкуство, 1987, 824 с.
- Арменски пътеписи за Балканите.* Състав., прев. от древноарм., коментар [с предг.] Агоп Орманджиян. София, 1984, 248 с.
- Бертрандон де ла Брокнер.** *Задморско пътешествие.* Прев. [от фр.] Никола Колев; ред. и бел., [предг.] Вера Мутафчиева. София: НС ОФ, 1968, 132 с.
- Бланки,** Жером-Адолф. *Пътуване из България през 1841 година.* Прев. от фр. Елиана Райчева; предг. Иван Илчев. София: ИК Колибри, 2005, 220 с.
- Бошкович,** Руджер Йосип. *Дневник на едно пътуване: [От Цариград до Полша XVIII в.]*. София: ОФ, 1975, 120 с.
- Бое,** Ами. *Маршрути из Европейска Турция. Т. 1.* Прев. от фр. Георги Маринов Георгиев. Варна: Сумба – Кумба, 2023, 600 с.
- България през погледа на чешки пътешественици: [Пътеписи].* Състав. Венцислава Бехиньова ; Под ред. на Янко Бъчваров ; Прев. [от чеш. ез.] Любомир Кючуков, Соня Каникова. София: ОФ, 1984, 271 с.
- Бях в три страни, които и трите се казват България: географско-пътеписни съчинения за България и българите от XV век: антология.* Увод, подб., комент. Васил Гюзелев. Пловдив: Фонд. Бълг. ист. наследство, 2014, 297 с.
- Герлах,** Стефан. *Дневник на едно пътуване до Османската порта в Цариград.* Подб., прев. [от нем.], увод и коментар Мария Киселинчева; предг. и ред. Бистра А. Цветкова. София: ОФ, 1976, 291 с.
- Доосвободенски пътеписи: [Сборник].* Състав. Георги Клисаров; ред. Любомир Динев. София: Наука и изкуство, 1969, 391 с.
- Дървингов,** Петър Георгиев. *Евлия Челеби и западните български земи: Евлия Челеби и книжовните му трудове; Турция и българите в XV, XVI и XVII векове; Извадки от Пътеписанието на Евлия Челеби.* София: Полиграфия, 1943, 39 с.
- Евлия Челеби.** Варна преди 260 години. В: *Известия на Варненското археологическо дружество*, 1911, 4, с. 74–76.
- Евлия Челеби.** *Пътепис.* Прев. от османотур., състав и ред. [с предг.] Страшимир Димитров. София: ОФ, 1972, 319 с.
- Евлия Челеби.** *Пътепис.* Прев. от османотур., състав. и ред. Страшимир Димитров. 2. изд. (Тerra incognita). София: Изток-Запад, 2014, 350 с.
- Евлия Челеби.** *Пътуването на Евлия Челеби из българските земи през средата на XVII век.* [Прев. от османотур., предг.] Д. Гаджанов; [състав. Димитър Христов]. Фототип. изд. София: Фараго, 2016, 107 с.
- Иречек,** Константин. *Български дневник.* Т. 1–2. Пловдив, София: Хр. Г. Данов, 1930–1932.

- Иречек**, Константин. *Княжество България: Негова повърхнина, природа, население, духовна култура, управление и новейша история*: Ч. 1–2. Пловдив: Хр. Г. Данов, 1899. Съдържа: Ч. 1: Българска държава, 432 с.; Ч. 2: Пътувания по България, 943 с.
- Кайнарова**, Мария. *Френски пътеписи за Балканите 1800–1852: Библиография*. Рец.: Тодор Боров, Елена Н. Кирова. София: [М. Кайнарова], 1979, 107 л. Избрана в БАН. ЕЦ за ез. и лит. СНС по литературознание. Утвърдена от ВАК с протокол № 6 за доцент.
- Каниц**, Феликс Филип. *Градът Ловеч от основаването му до освобождението му*. Прев. от нем. П. Ив. Стоянов. Ловеч: Труд, 1902, 24 с.
- Каниц**, Феликс Филип. *Дунавска България и Балканът. Ист.-геогр.-етногр. пътеписни проучвания от 1860 до 1879 г. Т. 1*. София: Бълг. ист. библ., 1932, 165 с.
- Маджарски пътеписи за Балканите XVI–XIX век**. Подб., прев. [от унг.] и комент. Петър Миятев. София: Наука и изкуство, 1976, 144 с.
- Немски и австрийски пътеписи за Балканите XVII–средата на XVIII век**. Увод, подб. и комент. Михаил Йонов. София: Наука и изкуство, 1986, 416 с.
- Османско владичество: Българският бит през XVI–XVII век**. Из „Пътеписа на Бенедикт Курупешич 1530–1531 г.г. Публикува се по: Немски и австрийски пътеписи за Балканите: XV–XVI век. Увод, подб. и комент. Йонко Митев. София: Наука и изкуство, 1979, с. 147. Достъпно и от: <https://www.istorianasveta.eu/извори/ст-меню-item-11/османско-владичество/515-българският-бит-през-xvi—xvii-в.html>. [Прегледан 16.11.2024].
- Петева-Филова**, Евдокия. *Едно пътуване през България в 1764 година*. В: *Родина*, 1940, № 3, с. 58–66.
- Попова**, Ивайла Любомирова. *Средновековните Балкани през погледа на европейски пътешественици (14.–15. в.)*. София: Кирило-Методиевски науч. център, 2018, 254 с.
- Прива Белар**. *Французите във Варна в 1854 г.* В: *Известия на Варненското археологическо дружество*, 1911, 4, с. 49–68.
- Ракова**, Снежана. Феликс Петанчич, Буда и Венеция: интересът към Османската империя в началото на XVI век. В: *Балканите и светът: modus concurrendi*. [Състав. и ред. Лиляна Симеонова]. София [т.е. Пловдив]: Фонд. Бълг. ист. наследство, 2014, с. 241–250.
- Руски пътеписи за българските земи XVII–XIX век**. Състав., предг., комент. и бел. Маргарита Николова Кожухарова. София: ОФ, 1986, 395 с.
- София XV–XX век: Спомени, впечатления, чужди пътеписи**. Състав. Ана Анастасова и др.; ред., [предг.] Румяна Пашалийска; Прев. на материали от фр., итал., рус., англ. ез. Мария Исаяева и др. София: ОКИ Столична библиотека, 2009, 199 с.
- Фехер**, Геза. *Феликс Ф. Каницъ: Живот, пътувания и науч. дело*. Под ред. [с предг.] на Ст. Романски. [2.] фототип. изд. София: Лит. форум, [2000], 172 с.
- Френски пътеписи за Балканите XV–XVIII век**. Т. 1–2. Състав., ред. [с предг.] Бистра А. Цветкова. София: Наука и изкуство, 1975–1981.
- Шишманов**, Иван. *Стари пътувания през България в посока на римския военен път от Белград за Цариград*: публикуван в *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, книга IV, 1891 г.*, с. 320–483. София: Шамбала, 2022, 260 с.

- Eneholm, G.** *Notice sur les villes au dela du Balkan occupées parles troupes russes pendant la glorieuse campagne de 1829.* St Petersburg, 1830.
- Kanitz, Felix.** *Donau-Bulgarien und der Balkan: historisch-geographisch-ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1860–1875.* Leipzig, 1875–1879.
- Kanitz, Felix.** *La Bulgarie danubienne et le Balkan études de voyage (1860–1880).* Paris, 1882.
- Kraszewski, Józef Ignacy.** *Podróże i poselstwa polskie do Turcji a mianowicie: Podróż E. Otwinowskiego 1557, Jędrzeja Tamowskiego komornika j. k. m. 1569, i Poselstwo Piotra Zborowskiego 1568.* Krakow, 1860.
- Oświęcim, Stanisław.** *Z podróży Oświęcima: Turcya, Francya, Niemcy, Włochy.* Widalski z recopisu Klemens Kantecki. Lwów, 1875.

REFERENCES

- Anglijski** patepisi za Balkanite – kraya na XVI–30-te god. XIX v. Uvod, sastav. i koment. Maria N. Todorova; prev. ot angl. Rositsa Gradeva i dr. Sofia: Nauka i izkustvo, 1987, 824 s.
- Armenski** patepisi za Balkanite. Sastav., prev. ot drevnoarm., komentar [s predg.] Agop Ormandzhian. Sofia, 1984, 248 s.
- Bertrandon de la Brokier.** *Zadmorsko pateshestvie.* Prev. [ot fr.] Nikola Kolev; red. i bel., [predg.] Vera Mutafchieva. Sofia: NS OF, 1968, 132 s.
- Blanki, Zherom-Adolf.** *Patuvane iz Bulgaria prez 1841 godina.* Prev. ot fr. Eliana Raycheva; predg. Ivan Ilchev. Sofia: IK Kolibri, 2005. 220 s.
- Boshkovich, Rudzher Yosip.** *Dnevnik na edno patuvane: [Ot Tsarigrad do Polsha XVIII v.].* Sofia: OF, 1975, 120 s.
- Bue, Ami.** *Marshruti iz Evropeyska Turtsia. T. I.* Prev. ot fr. Georgi Marinov Georgiev. Varna: Cumba - Kumba, 2023, 600 s.
- Bulgaria** prez pogleda na cheshki pateshestvenitsi: [Patepisi]. Sastav. Ventsislava Behinyova ; Pod red. na Yanko Bachvarov ; Prev. [ot chesh. ez.] Lyubomir Kyuchukov, Sonya Kanikova. Sofia: OF, 1984, 271 s.
- Byah** v tri strani, koito i trite se kazvat Bulgaria: geografsko-patepiski sachinenia za Bulgaria i balgarite ot XV vek: antologia. Uvod, podb., koment. Vasil Gyuzelev. Plovdiv: Fond. Balg. ist. nasledstvo, 2014. 297 s.
- Doosvobozhdenski** patepisi: [Sbornik]. Sastav. Georgi Klisarov; red. Lyubomir Dinev. Sofia: Nauka i izkustvo, 1969, 391 s.
- Darvingov, Petar** Georgiev. *Evliia Chelebi i zapadnite balgarski zemi: Evliia Chelebi i knizhovnite mu trudove; Turtsia i balgarite v XV, XVI i XVII vekove; Izvadki ot Patepisanieto na Evliia Chelebi.* Sofia: Poligrafia, 1943, 39 s.
- Eneholm, G.** *Notice sur les villes au dela du Balkan occupées parles troupes russes pendant la glorieuse campagne de 1829.* St Petersburg, 1830.
- Evliia Chelebi.** Varna predi 260 godini. V: *Izvestia na Varnenskoto arheologichesko druzhestvo*, 1911, 4, s. 74–76.
- Evliia Chelebi.** *Patepis.* Prev. ot osmanotur., sastav i red. [s predg.] Strashimir Dimitrov. Sofia: OF, 1972, 319 s.
- Evliia Chelebi.** *Patepis.* Prev. ot osmanotur., sastav. i red. Strashimir Dimitrov. 2. izd. (Terra incognita). Sofia: Iztok-Zapad, 2014, 350 s.

- Evlia Chelebi.** *Patuvaneto na Evlia Chelebi iz balgarskite zemi prez sredata na XVII vek.* [Prev. ot osmanotur., predg.] D. Gadzhanov; [sastav. Dimitar Hristov]. Fototip. izd. Sofia: Farago, 2016, 107 s.
- Fehér,** Geza. *Feliks F. Kanitsa: Zhivot, patuvania i nauch. delo.* Pod red. [s predg.] na St. Romanski. [2.] fototip. izd. Sofia: Lit. forum, [2000], 172 s.
- Frenski patepisi za Balkanite XV–XVIII vek. T. 1–2.** Sastav., red. [s predg.] Bistra A. Tsvetkova. Sofia: Nauka i izkustvo, 1975–1981.
- Gerlah,** Stefan. *Dnevnik na edno patuvane do Osmanskata porta v Tsarigrad.* Podb., prev. [ot nem.], uvod i komentar Maria Kiselincheva; predg. i red. Bistra A. Tsvetkova. Sofia: OF, 1976, 291 s.
- Irechek,** Konstantin. *Balgarski dnevnik. T. 1–2.* Plovdiv, Sofia: Hr. G. Danov, 1930–1932.
- Irechek,** Konstantin. *Knyazhestvo Bulgaria: Negova povarhnina, priroda, naselenie, duhovna kultura, upravljenie i noveysya istoria: Ch. 1–2.* Plovdiv: Hr. G. Danov, 1899. Sadarzha: Ch. 1: Balgarska darzhava, 432 s.; Ch. 2: Patuvania po Bulgaria, 943 s.
- Kanitz,** Felix. *La Bulgarie danubienne et le Balkan études de voyage (1860–1880).* Paris, 1882.
- Kanitz,** Felix. *Donau-Bulgarien und der Balkan: historisch-geographisch-ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1860–1875.* Leipzig, 1875–1879.
- Kanits,** Feliks Filip. *Dunavska Bulgaria i Balkanat. Ist.-geogr.-etnogr. patepiski prouchvania ot 1860 do 1879 g. T. 1.* Sofia: Balg. ist. bibl., 1932, 165 s.
- Kanits,** Feliks Filip. *Gradat Lovech ot osnovavaniето mu do osvobozhdeniето mu.* Prev. ot nem. P. Iv. Stoyanov. Lovech: Trud, 1902, 24 s.
- Kaynarova,** Maria. *Frenski patepisi za Balkanite 1800–1852: bibliografija.* Rets.: Todor Borov, Elena N. Kirova. Sofia: [M. Kaynarova], 1979, 107 l. Izbrana v BAN. ETs za ez. i lit. SNS po literaturoznanie. Utvardena ot VAK s protokol № 6 za dotsent.
- Kraszewski,** Józef Ignacy. *Podróże i poselstwa polskie do Turcji a mianowicie: Podróż E. Otwinowskiego 1557, Jędrzeja Tarnowskiego komornika j. k. m. 1569, i Poselstwo Piotra Zborowskiego 1568.* Krakow, 1860.
- Madzharski patepisi za Balkanite XVI–XIX vek.** Podb., prev. [ot ung.] i koment. Petar Miyatev. Sofia: Nauka i izkustvo, 1976, 144 s.
- Nemski i avstriyski patepisi za Balkanite XVII–sredata na XVIII vek.** Uvod, podb. i koment. Mihail Yonov. Sofia: Nauka i izkustvo, 1986, 416 s.
- Osmansko vladichestvo: Balgarskiyat bit prez XVI–XVII vek.** Iz „Patepisa na Benedikt Kuripeshich 1530–1531 g.g. Publikuva se po: Nemski i avstriyski patepisi za Balkanite: XV–XVI vek. Uvod, podbr. i koment. Yono Mitev. Sofia: Nauka i izkustvo, 1979, s. 147. Dostapno i ot: <https://www.istorianasveta.eu/izvori/ct-menu-item-11/osmansko-vladichestvo/515-balgarskiyat-bit-prez-xvi—xvii-v.html>. [Pregledan 16.11.2024].
- Oświęcim,** Stanisław. *Z podróży Oświęcima: Turcyja, Francya, Niemcy, Włochy.* Widál z recopisu Klemens Kantecki. Lwów, 1875.
- Peteva-Filova,** Evdokia. *Edno patuvane prez Bulgaria v 1764 godina.* V: *Rodina*, 1940, № 3, s. 58–66.
- Popova,** Ivayla Lyubomirova. *Srednovekovnite Balkani prez pogleda na evropeyski pateshestvenitsi (14.–15. v.).* Sofia: Kirilo-Methodievski nauch. tsentar, 2018, 254 s.
- Priva Belar.** Frantsuzite vav Varna v 1854 g. V: *Izvestia na Varnenskoto arheologichesko druzhestvo*, 1911, 4, s. 49–68.

- Rakova**, Snezhana. Feliks Petanchich, Buda i Venetsia: interesat kam Osmanskata imperia v nachaloto na XVI vek. V: *Balkanite i svetat: modus concurrandi*. [Sastav. i red. Lilyana Simeonova]. Sofia [t.e. Plovdiv]: Fond. Balg. ist. nasledstvo, 2014, s. 241–250.
- Ruski patepisi za balgarskite zemi XVII–XIX vek**. Sastav., predg., koment. i bel. Margarita Nikolova Kozhuharova. Sofia: OF, 1986, 395 s.
- Shishmanov**, Ivan. *Stari patovania prez Bulgaria v posoka na rimskia voenen pat ot Belgrad za Tsarigrad: publikuvan v Sbornik za narodni umotvorenia, nauka i knizhnina, kniga IV, 1891 g., s. 320–483*. Sofia: Shambala, 2022, 260 s.
- Sofia XV–XX vek: Spomeni, vpechatlenia, chuzhdi patepisi**. Sastav. Ana Anastasova i dr.; red., [predg.] Rumyana Pashaliyska ; Prev. na materiali ot fr., ital., rus., angl. ez. Maria Isayeva i dr. Sofia : OKI Stolichna biblioteka, 2009, 199 s.

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Библиотечно-информационни науки

Том 16, 2024

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF PHILOSOPHY

Library and Information Science

Volume 16, 2024

ПОГЛЕД ВЪРХУ ЛИЧНИТЕ БИБЛИОТЕКИ В ПЛОВДИВСКАТА НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

Предварителни бележки

АНТОАНЕТА ТОДОРОВА ЛЕСЕНСКА

Антоанета Лесенска. ПОГЛЕД ВЪРХУ ЛИЧНИТЕ БИБЛИОТЕКИ В ПЛОВДИВСКАТА НАРОДНА БИБЛИОТЕКА.

Статията разглежда въпроса за личните библиотеки в Народната библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив като част от специалните библиотечни колекции. Представени са специфичните обстоятелства по придобиването, регистрирането, организирането, разкриването, ползването и съхранението на тези колекции в контекста на променящото се разбиране за тяхното уникално място в съвкупния библиотечен фонд.

Ключови думи: лични библиотеки; управление на колекции; специални библиотечни колекции.

Antoaneta Lesenska. A LOOK AT ACCESSIONED PRIVATE LIBRARIES IN THE PLOVDIV PUBLIC LIBRARY (PRELIMINARY NOTES).

The article examines the topic of private libraries in the Ivan Vazov Public Library – Plovdiv in their role as a part of special library collections. The specific circumstances surrounding acquisition, registration, organization, disclosure, use and preservation of these collections are examined in the context of the changing understanding of their unique place in the overall library collection.

Keywords: private libraries; collection management; special collections.

Статията си поставя за цел да опише накратко обстоятелствата по придобиването и управлението на личните библиотеки в Народната библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив, през периода на нейното съществуване. Извън обхвата на това изследване остават институционалните библиотеки в състава на съвкупния библиотечен фонд: Венелинската библиотека, собственост на Българско-

то ученическо дружество в Одеса, библиотеката на българското читалище в Цариград, библиотеките на управлението на Източна Румелия (румелийските дирекции, генерал-губернатора, Постоянния комитет, Санитарния съвет).

ЛИЧНАТА БИБЛИОТЕКА НА ИВАН ДОБРОВСКИ

Първата лична библиотека е придобита посмъртно и принадлежи на Иван Добровски, първият уредник на книгохранилището при Дирекцията на народното просвещение на Източна Румелия. От м. май 1882 г. до м. февруари 1883 г. той работи като първи помощник на директорите Александър Башмаков и Илия Йовчев. През 1896 г. директорът Стоян Аргиров успява да получи личната му библиотека. След смъртта на Добровски през 1896 г., имуществото, заедно с личните му книжа, се съхраняват в едно от мировите съдилища на Пловдив. С писма¹ до Министъра на народното просвещение и до мировия съдия Аргиров успява да придобие личните книжовни притежания на Добровски. За обема и характера им той докладва² в началото на 1897 г.: „Библиотеката освен това получи книжното наследство на покойния Ив. Добровски, което се състои от 124 екз. стари и нови книжки, списания и вестници, 76 гръцки книги и цялата му кореспонденция и ръкописи.“³ Когато Аргиров напуска Пловдивската библиотека през декември 1897 г., той отнася лични книжа на Добровски със себе си, но част от тях остават в Пловдив и формират архивен фонд № 6, сега част от колекция Български исторически архив. В приемо-предавателния акт^{4,5}, с който имуществото на библиотеката и музея е предадена на директора Борис Дякович на 5 май 1901 г., са упоменати и липсите, констатирани в наличността на библиотеката на Иван Добровски.

Личната библиотека на Добровски, състояща се от книги на български, гръцки, френски, руски и английски език, е съхранявана компактно в хранилището на отдел „Специални сбирки“ до 1974 г. В периода 1975–2022 г. е

¹ Писмо Изх. № 203 от 15 апр. 1896 г. В: *Архив на НБИВ*; Писмо Изх. № 204 от 16 апр. 1896 г. В: *Архив на НБИВ*.

² Писмо Изх. № 26 от 12 февр. 1897 г. В: *Архив на НБИВ*.

³ За Иван Добровски и неговото книжовно наследство вж.: Данова, Надя. Един учител в средата на XIX в. и неговата библиотека. В: *Педагогика*, 2004, № 5, с. 95–102; Данова, Надя. Архивът на Иван Добровски като източник на информация за балканската история. В: *Библиотеката. Минало и настояще*. София: Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, 2005, с. 212–218; и за книгите на гръцки език от личната библиотека на Иван Добровски вж. Стоянов, Маньо. *Стари гръцки книги в България*. София: Нар. библ. Кирил и Методий, 1978, с. 423.

⁴ ДА–Пловдив, ф. 139к (Народна библиотека и музей – Пловдив), оп. 1, а.е. 1, л. 116–119.

⁵ Акт от 5 май 1901 г. за приемане и предаване на Народната библиотека и музей в Пловдив на Борис Дякович от Атилио Такела. В: *Архив на НБИВ*.

преместена в основното хранилище, откъдето се връща отново в „Специални сбирки“ през 2023 г.

От 1901 г. Борис Дякович въвежда нова регистрационна документация в библиотеката, включително инвентарна книга за даренията⁶, където постъпленията в състава на личните библиотеки получават индивидуалната си регистрация.

През 1920 г. е утвърден „Правилник за Народната библиотека в Пловдив“⁷, ключов за развитието както на институцията, така и на нейните специални колекции. Същият е създаден от Борис Дякович по силата на чл. 425 от Закона за народното просвещение и с обнародването си отменя „Правилник за народните библиотеки в София и Пловдив“ от 1898 г. Впрочем действието му е нищожно от 1915 г. с приемането на новия правилник на Софийската библиотека⁸. Правилникът съдържа пет дяла: А. Устройство и управление; Б. Книжен имот и неговата уредба; В. Ползуване от библиотеката; Г. Музей; Д. Канцеларска служба и статистика, общо осемнадесет глави с 211 параграф. *За първи път е уредена възможността за придобиване на дарени или завещаени лични библиотеки (§§ 55, 56, 57)*. Само такива, принадлежали на лица с обществени, научни или литературни заслуги, и след решение на библиотечния комитет, могат да се придобият, съхраняват и разкриват отделно, носейки името на дарителя. Ползването им е възможно след специално разрешение, а книгите от тях с автограф или ръкописна бележка придобиват статут на рядка и ценна книга със съответните рестрикции при заемане.

ЛИЧНАТА БИБЛИОТЕКА НА МАЛЕЙ МАЛЕЕВ

През 1919 г. към библиотечната колекция е добавена частната библиотека на Малей Малеев⁹. Малей Лулчев Малеев (1848–1933) е учител и преводач. Роден в Копривщица, ученик в Пловдивската мъжка гимназия и Цариград. Преподавател е в българското училище в Цариград, а по-късно в Хасково, Пловдив и София. Командирован през 1894–1895 г. в Софийската народна

⁶ *Инвентарна книга Дар*, № 1, 1903–1930 г. № 1 – 7302; *Инвентарна книга Дар*, № 2, 1931–1945 г. № 7303 – 15632.

⁷ *Правилник за Народната библиотека в Пловдив*. Утвърден от Министъра на Народното Просвещение с заповед № 1934 от 12 юний 1920 год. София: Държавна печатница, 1920, 52 с.

⁸ *Правилник за управление и уредба на Народната Библиотека в София*. В: *Държавен вестник*, № 223 от 2 окт. 1915 г.

⁹ *Протокол № 17 от 1 октомври 1919 г.* В: *Архив на НБИБ*; *Протоколи на Постоянния библиотечен комитет, 1911–1930 г.* В: *Архив на НБИБ*. С Протокол № 17 от 1 октомври 1919 г. е решено откупуването на личната агрономическа библиотека от 391 (от тях 171 на немски език) съчинения на загиналия в Първата световна война агроном Павел Минчев, предложена на библиотеката от неговата съпруга Ив. П. Минчева.

библиотека за проучване и описване на книгите на турски, арабски и персийски език. На 29 август с. г. той пише на директора за намерението си да подари личната си книжовна сбирка на Пловдивската библиотека¹⁰. Постоянният комитет взема решение да приеме дарението с благодарност и да го обособи в отделна колекция под името „Библиотека М. Л. Малеев“. Тя ще се управлява по клаузите на новия правилник (към отчетната 1919 г. още в проект), които засягат дарените на институцията лични библиотеки. За нея е отредено специално място в общото книгохранилище. Тя наброява 3071 съчинения в 3243 тома печатни и ръкописни книги (най-ранната сред които славянско първопечатно венецианско издание от 1519 г. на Божидар Вукович), архивни документи, 2 географски атласа, 10 карти, 12 шампи и 10 фотографии. Писмените документи са на български, руски, френски, немски, английски, сръбски, гръцки, турски, латински и други езици. Каталогизирането на колекцията в цялост приключва едва през 1930 г.¹¹ След Втората световна война волята на дарителя е пренебрегната и целостта на колекцията е заличена.

ЛИЧНА БИБЛИОТЕКА НА ЕМИЛИ АН СМИТ, ВИКОНТЕСА СТРАНГФОРД

Сред документите, постъпили в Отдела за ръкописи и старопечатни книги през 1921 г., са личната библия на лейди Емили Ан Смит, виконтеса Странгфорд, английска общественичка, пътешественичка, филантроп и радетелка за България по времето на Априлското въстание и след Освобождението. Създава фондация за набиране на средства, наречена „Bulgarian Present Relief Fund“. Пристига в България през септември 1876 г. и до пролетта на 1877 г. със събраните почти 30 000 британски лири оборудва 6 болници в най-опустошените селища след въстанието – Батак, Радилово, Перушица, Панагюрище, Карлово и с. Петрич. Обикаля общо около 59 селища в Пловдивско и Пазарджишко, снабдявайки жителите им с дрехи, храни, медикаменти, покъщнина. Иван Вазов ѝ посвещава написаното на 19 септември 1876 г. стихотворение „На леди Странгфорд“, част от стихосбирката „Тъгите на България“. Личната библиотека на виконтесата, подарена на кмета на Пловдив Вълко Ив. Шопов (който учи естествени науки в Лондон с нейна подкрепа), а след кончината му „разпръсната из целия град“ от неговата вдовица, по думите на Дякович, е прибрана и съхранена в Пловдивската библиотека в нейна памет. След Втората световна война тя не е запазена компактно, а се влива в общия фонд, с

¹⁰ *Годишник на Народната библиотека в Пловдив* [за 1912–19 г.], 1920, с. 69–70.

¹¹ **Кратък** отчет на Народната библиотека и Музей в Пловдив за времето от 9 юни 1923 г. до 30 ноември 1930 г. В: *Архив на НБИБ*; **Писмо** Изх. № 662 от 8 дек. 1930 г., с. 7. В: *Архив на НБИБ*.

изключение на единичните документи, вписани вече в инвентарния регистър на специалните колекции¹².

В Заповед № 9 от 1 май 1923 г.¹³ директорът Дякович разпорежда заемането на части от книжния имот да става единствено в библиотеката. Към групата на ръкописите и старопечатните книги, за които това отдавна е въведено, сега се добавят документи, отговарящи на зададените критерии: *редки и ценни издания* (по рядкост, наличие на визуални елементи, особеност на полиграфическото изпълнение), *специални видове издания* (албуми, ноти, музикални издания), *специални библиотеки, лични библиотеки**. Очертават се в зародиш стандартните граници на бъдещите специални колекции в библиотеката и се задава рамката, в която те ще бъдат мислени в годините напред.

ЛИЧНАТА БИБЛИОТЕКА НА ЙОАКИМ ГРУЕВ

През 1926 г. е подарена и личната библиотека на основателя на Пловдивската библиотека и музей – Йоаким Груев¹⁴. Сбирката е подарена от двамата му сина Салчо и Георги, наброява 273 заглавия в 308 тома, по-голямата част от които на български език, следват френски, руски, гръцки, турски, сръбски, хърватски и чешки език. Четирите тетрадки – ръкописи на Йоаким Груев, част от дарението, са вписани в инвентарната книга на колекция „Старопечатни книги и ръкописи“. Ценното постъпление продължава да се регистрира и през 1927 г. През 1938 г. д-р Салчо Груев, синът на учредителя Груев, подарява¹⁵ останалата част от библиотеката на баща си, състояща се от 1940 заглавия в

¹² Впоследствие станали част от архивния фонд на нейно име. Вж.: **НБИВ-БИА**, ф. № 29 (Лейди Емили Странфорд, 1834–1887).

¹³ **Заповедна** книга на Народната библиотека в Пловдив за 1921–1935 г. В: *Архив на НБИВ*.

* „Въз основа на чл. 421 от Закона за Народното Просвещение и в изпълнение на чл. 418 от същия закон и на §§ 57, 112, 138, 141, 154, 155, 190 и 193 от Правилника за Народната библиотека в Пловдив заповядвам занапред за домашно четене да не се дават: [...] 4. всички научни, литературни или художествени издания, ценни – било поради своята рядкост, било поради илюстрациите си, било поради особеността на изданието или подвързията си; [...] 6. енциклопедии, речници, закони, учебници, справни книги, албуми, ноти, каталози и музикални издания; 8. книги, отнесени към музейната библиотека; 9. книги от Венелинската библиотека и от библиотеките на виконтеса Странфорд, Добровски и М. Малеев [...]“.

¹⁴ **Живкова-Пеева**, Елисавета. Библиотека „Йоаким Груев“. В: *Годишник на Народната библиотека в Пловдив*, 1927 [за 1926], с. 15–21.

¹⁵ Вж.: **Писмо** Изх. № 735 от 7 окт. 1938 г. В: *ДА-Пловдив*, ф. 139к (Народна библиотека и музей – Пловдив), оп. 1, а.е. 54, л. 179; **Писмо** Изх. № 773 от 27 окт. 1938 г. В: *ДА-Пловдив*, ф. 139к (Народна библиотека и музей – Пловдив), оп. 1, а.е. 54, л. 180; **Писмо** Изх. № 904 от 19 дек. 1938 г. В: *ДА-Пловдив*, ф. 139к (Народна библиотека и музей – Пловдив), оп. 1, а.е. 54, л. 171.

2857 тома. Същата е регистрирана в инвентара на даренията под името „Дар – библиотеки Йоаким Груев, брат Г. Груев и синове: Салчо и Георги И. Груеви“. Дарението, заедно със стелажните шкафове, възлиза на около 150 000 лева. Книгите от библиотеката, подпечатани със специално изработен печат, са на френски, немски, английски, руски, италиански, гръцки, румънски, чешки, хърватски, латински, турски, арменски, сръбски, унгарски езици и български език. Дарен е и ценният личен архив на братята Йоаким и Георги Груеви. Той се регистрира в инвентарния регистър на отдела за ръкописи и старопечатни книги. С протокол № 4 от 24 октомври 1938 г. библиотечният комитет провъзгласява Салчо Груев за благодетел на Пловдивската библиотека и музей, а директорът му изпраща благодарствено писмо.

ЛИЧНАТА БИБЛИОТЕКА НА ГЕОРГИ ЛЪЖЕВ

През същата година наследниците на Георги Д. Лъжев, гимназиален учител и музикален деец, подаряват 472 заглавия в 534 тома от личната му библиотека^{16,17}, представляващи ценни научни издания от широкия спектър на хуманитаристиката – богословие, философия, филология, литература, история, естествени науки и изкуство на английски, френски, гръцки, немски, руски, санскрит, сърбо-хърватски и български език.

Георги Д. Лъжев (1866–1938) е деец на Българското възраждане в Македония, учител. Роден във Воден, тогава в Османската империя (дн. Едеса, Сев. Гърция). Събира народни песни, неговите трудове са печатани в „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“. Завършва Софийския университет, от 1893 г. преподава в Мъжката гимназия във Варна. Преподава църковно пееие в Търново. Владее немски, френски, английски, гръцки, старогръцки и санскрит. Дарената му библиотека надхвърля сумата 70 000 лв. Всички екземпляри от него са подпечатани с мемориален печат „Библиотека Георги Лъжев“, а паметна благодарствена бележка е изпратена до наследниците му в Пловдив, Бургас и София и редакциите на вестниците „Зора“, „Мир“ и „Днес“. За увековечаване делото на благодетеля на художника Асен Дочев е поръчан маслен портрет – мемориален знак на уважение, засвидетелстван и към наследниците на Йоаким Груев с негов художествен портрет от Владимир Рилски*. Доку-

¹⁶ **Писмо** Изх. № 474 от 3 юни 1938 г. В: *ДА–Пловдив*, ф. 139к (Народна библиотека и музей – Пловдив), оп. 1, а.е. 54, л. 44; **Писмо** Изх. № 491 от 9 юни 1938 г. В: *ДА–Пловдив*, ф. 139к (Народна библиотека и музей – Пловдив), оп. 1, а.е. 54, л. 103; **Писмо** Изх. № 468, 469, 470 от 1 юли 1938 г. В: *ДА–Пловдив*, ф. 139к (Народна библиотека и музей – Пловдив), оп. 1, а.е. 54, л. 89–92.

¹⁷ Вж. писма в Архива на НБИВ: Изх. № 232 от 3 юни 1939 г. (на Вх. № 159 от 1 юни 1939 г. на брата на дарителя Петър Лъжев); Изх. № 236 от 5 юни 1939 г.

* И двете картини понастоящем са част от графичната колекция на НБИВ.

ментите от личната библиотека стават част от общите книжни колекции на библиотеката.

Целенасочената дейност по издирване на място и прибиране на архивни документи и ценни книги за специалните си колекции библиотеката възобновава през 1950 г. Посещавани са редица селища в Пловдивска област и по-далече, за да се издирват архивни материали, да се проучват сбирките от старопечатни книги в читалищните библиотеки или да се преглеждат архивни документи по покана на местните власти. Такъв е случаят с придобиването на една от най-ценните лични библиотеки по това време – тази на рода Агушевици от с. Могилица, Смолянско.

ЛИЧНАТА БИБЛИОТЕКА НА АГУШЕВИЯ РОД ОТ С. МОГИЛИЦА

В края на м. март 1950 г. председателят на Околийския народен съвет в Смолян изпраща писмо¹⁸ до Народната библиотека с уведомление за това, че Съветът разполага с архивни материали, принадлежали на Агушевия род от с. Могилица. Директорът на библиотеката реагира своевременно и изпраща своята благодарност в уверение на това, че упълномощава специалист от библиотеката да разгледа и прибере ценните документи, като разчита на помощта на предложения от местните власти преводач от турски и арабски език¹⁹. Вера Ацева заминава за Смолян в периода 10–14 май, документите са докарани с камион в Пловдив, а в рамките на месец са уредени и всички подробности около пренасянето на сбирката и разходите около работата ѝ на място²⁰. Заедно с архивните документи в Пловдив пристигат 93 ръкописни и около 400 печатни книги на турски и арабски език. В отчета за 1950 г. директорът Мария Сиракова акцентира върху придобиването на Агушевата библиотека,

¹⁸ „[...]Съобщаваме Ви, че при съвета ни се намира архивата на стария феодален род от околията ни Агушевици, които напоследък са изселени в вътрешността на страната. Тази архива е написана на арабски и турски език и безспорно в нея може да се търсят големи исторически ценности. Молим във връзка с предстоящото откриване на Държавния архив при библиотеката Ви, да изпратите лице добре познаващо арабски и турски език, за да я разгледа. В околията ни има такова лице, което е единствено познаващо добре арабски и турски език на име Иван Корув от с. Райково, но въпреки това, намерихме за необходимо да Ви уведомим за тази ценна според нас архива.[..]“. Писмо Изх. № 7037 от 25 март 1950 г. на ОКНС, Смолян. В: *Архив на НБИВ*.

¹⁹ Вж. писма в Архива на НБИВ: Изх. № 129 от 28 март 1950 г.; Изх. № 224 от 9 май 1950 г.

²⁰ Вж. писма в Архива на НБИВ: Изх. № 258 от 22 май 1950 г.; Изх. № 259 от 22 май 1950 г. (за ютените чували и дървените сандъци, послужили за пренасянето); Вх. № 160 от 5 юни 1950 г. на КНИК; Изх. №302 от 10 юни 1950 г.; Изх. № 370 от юли 1950 г. (за командировъчните разходи и разходите по заплащането на двамата преводачи от турски и арабски език).

когато обобщава работата със специалните сбирки за годината²¹, като напомня за необходимостта от достатъчно финансови средства за работа на терен с цел издирване на редки и ценни документи. Минават двадесет години преди да бъде привлечен преводач за същностна работа по колекцията – Светослав Духовников, специалист по османотурски език, за превод и разкриване на формирания архивен фонд „Агушеви“²². През 1973 г. работата по Агушевата библиотека напредва с разкриването на 512 тома от нея²³. На заседание на Дирекционния съвет* през същата година се разглежда и въпросът за турските печатни книги в нейния състав²⁴. От постъпването на документалния масив колекциите в състава му са обработвани и разкривани поетапно. Ръкописните книги и архивът са усвоени с предимство, докато печатните книги на турски и арабски език очакват пълноценното си включване във фонда дълго време.

От общо 512 тома** Цветана Нанова, главен библиотекар в отдел „Специални сбирки“, предлага подбор на само два в състава на специалната сбирка „Редки и ценни издания“: „Кратка история на пророците, халифите и султаните“, 1874 г., в която се споменава османският военачалник Лала Шахин паша, първият бейлербей на Румелия и „Стихове“ от персийския поет Саади, 1796 г.** Възможността за останалите 510 тома е да бъдат прехвърлени в основния фонд или предадени на Народната библиотека „Кирил и Методий“. На съвета се чуват противоречиви предложения, някои от които твърде проблематични (напр. настояването книгите да се предадат на НБКМ, защото не представляват интерес за читателите на библиотеката). Въпросът остава отворен и бива поставен от Нанова на следващото заседание²⁵, когато тя приканва настоятелно членовете на съвета да гласуват за прехвърлянето на книгите в основния фонд, като каталожното описание се снабди с означението

²¹ „В течение на изтеклата година библиотеката е прибрала архивни материали и старопечатни книги на рода Агушевци от с. Могилица.“ Вж.: **Годишен отчет** за 1950 година. В: *ДА–Пловдив*, ф. 1533 (Народна библиотека „Иван Вазов“), оп. 2, а.е. 17, л. 56–57.

²² **Отчет** за 1971 г. В: *ДА–Пловдив*, ф. 1533 (Народна библиотека „Иван Вазов“), оп. 2, а.е. 21, л. 42–43, 213–215.

²³ **Отчет** за 1973 г. В: *ДА–Пловдив*, ф. 1533 (Народна библиотека „Иван Вазов“), оп. 2, а.е. 23, л. 42–43, 172–175.

* Основният колективен съвещателен орган, ръководен от директора и съставен от ръководителите на отделните структурни звена в библиотеката.

²⁴ **Протокол № 3** на заседанието на Дирекционния съвет на 4 март 1973 г. В: *ДА–Пловдив*, ф. 1533 (Народна библиотека „Иван Вазов“), оп. 2, а.е. 4, л. 23.

** С описания, преведени от турски и арабски език, транслитерирани на латиница и анотирани от Св. Духовников.

*** Останалите книги с предимно религиозно съдържание са от средата и края на XIX и началото на XX в.

²⁵ **Протокол № 5** от заседанието на Дирекционния съвет при Народна библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив на 18 март 1973 г. В: *ДА–Пловдив*, ф. 1533 (Народна библиотека „Иван Вазов“), оп. 2, а.е. 5, л. 68.

„Дар-Агушеви“ (графичен знак за принадлежност към личната библиотека Агушеви), за да се запази връзката с другите сегменти на колекцията – архивът и ръкописната колекция. Удивителна е недалновидността на част от членовете на съвета, които negliжират стойността на ценното притежание, предлагайки библиотеката да се откаже доброволно от него (напр. чрез дарение за музея на рода Агушеви в Смолян). Съветът все пак бива убеден от ръководителя на отдел „Специални сбирки“, че НБИВ не може да се лиши от ценната сбирка и приема оставането ѝ в основния фонд, където тя е ситуирана и до момента. През 1978 г. е приключена обработката на архивния фонд „Агушеви“²⁶. Същият е обнародван 40 години по-късно в издание на Държавен архив – Смолян²⁷, който притежава малка част от фамилияния архив.

ЛИЧНАТА БИБЛИОТЕКА НА ПЕТЪР ДИНЕКОВ

На 29 май 1992 г. по волята на покойния Петър Динеков (1919–1992), виден литературен историк, критик, литературовед, фолклорист, археограф и преподавател, сестра му и негова единствена наследница Гена Динекова дарява безвъзмездно личната му библиотека на Народната библиотека „Иван Вазов“ в Пловдив²⁸. Динеков има особен сантимент към Пловдив и Народната библиотека още от ранните си години. В учредителен протокол от 29 септември 1937 г.²⁹, местни общественици, под председателството на кмета на града Божидар Здравков, областния училищен инспектор, директора на Пловдивския народен театър, директора на Пловдивската народна библиотека и музей, директора на Пловдивската мъжка гимназия, библиотекаря на Пловдивската народна библиотека и двама учители, единият от които Петър Динеков, преподавател във Френския колеж „Свети Августин“ по това време, основават Културен комитет, който има задачата да консултира общината по културни въпроси.

На 15 юли 1992 г. е подписан Протокол³⁰ за обема и вида на дарението, както следва: 14 927 книги, 1011 списания, 3959 отделни отпечатъци и автореферати. Всички дарени документи са подпечатани с нарочен печат, носещ името на дарителя. Според подписания договор, Народната библиотека се задължава да организира кабинет на името на дарителя, а колекцията да бъде организирана и предоставяна за ползване като самостоятелна библиотека.

²⁶ **Отчет** за 1978 г. В: *ДА–Пловдив*, ф. 1533 (Народна библиотека „Иван Вазов“), оп. 2, а.е. 28, л. 95.

²⁷ **Петров, Петър, Печилков, Андрей** (състав.). *Из миналото на средните Родопи (Документи от Агушевия семеен и родов архив)*. Т. 1 – 2. Смолян: Принтаком, 2018–2019.

²⁸ **Колева, Радка**. Дарение на академик П. Динеков за Народна библиотека „Иван Вазов“. В: *Годишник на Народна библиотека „Иван Вазов“ за 1989 – 1993 г.*, 1994, с. 61.

²⁹ *ДА–Пловдив*, ф. 1214 (Личен фонд „Димитър Цончев“), оп. 1, а.е. 264, л. 16.

³⁰ **НБИВ-БИА**, ф. №24 (Народна библиотека „Иван Вазов“), а.е. 90, л. 1–2.

Обработката на колекцията и организирането на специализирания кабинет се състои в периода юни 1992–април 1995 г. Масивът документи се съхранява на три места. Формирана е локална електронна база данни, за част от дарената библиотека е подготвен и издаден печатен каталог³¹.

На 31 май 1995 г. кабинет „Акад. Петър Динеков“ е открит за публика. Към тази дата колекцията още не е регистрирана и остойностена. Това е осъществено в периода 2020–2021 г. в резултат на проведената пълна инвентаризация³². През 2017 г. кабинетът „Акад. Петър Динеков“ е трансформиран в Читална зала № 2 със същото име на прякото разпореждане на главния библиотекар на отдел „Обслужване на потребители. Хранение. Междубиблиотечно заемане“. При реструктурирането на кабинета в читалня е заложено твърдото намерение библиотеката да се събере компактно на едно място, за да се подобри качеството на обслужване и да се гарантира сигурността при опазването на тази престижна колекция.

ЦИТИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

Акт от 5 май 1901 г. за приемане и предаване на Народната библиотека и музей в Пловдив на Борис Дякович от Атилио Такела. В: *Архив на НБИБ*.

Балджийска, Магда и др. (състав.). *Личната библиотека на академик Петър Динеков: Каталог, Т. 1. Книги с дарствени надписи*. Пловдив: Народна библиотека „Иван Вазов“, 1998.

Годишен отчет за 1950 година. В: *ДА–Пловдив*, ф. 1533 (Народна библиотека „Иван Вазов“), оп. 2, а.е. 17, л. 56–57.

Годишник на Народната библиотека в Пловдив [за 1912–19 г.], 1920, с. 69–70.

ДА–Пловдив, ф. 1214 (Личен фонд „Димитър Цончев“), оп. 1, а.е. 264, л. 16.

ДА–Пловдив, ф. 139к (Народна библиотека и музей – Пловдив), оп. 1, а.е. 1, л. 116–119.

Данова, Надя. Архивът на Иван Добровски като източник на информация за балканската история. В: *Библиотеката. Минало и настояще*. София: Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, 2005, с. 212–218.

Данова, Надя. Един учител в средата на XIX в. и неговата библиотека. В: *Педагогика*, XIV, 2004, № 5, с. 95–102.

Живкова-Пеева, Елисавета. Библиотека „Йоаким Груев“. В: *Годишник на Народната библиотека в Пловдив*, 1927 [за 1926], с. 15–21.

Заповедна книга на Народната библиотека в Пловдив за 1921–1935 г. В: *Архив на НБИБ*.

Инвентарна книга Дар, № 1, 1903–1930 г. № 1 – 7302.

³¹ **Балджийска**, Магда и др. (състав.). *Личната библиотека на академик Петър Динеков: Каталог, Т. 1. Книги с дарствени надписи*. Пловдив: Народна библиотека „Иван Вазов“, 1998.

³² **Протокол** за проверка на фонда на личната библиотека на акад. Петър Динеков от 05.03.2021 г.

Инвентарна книга Дар, № 2, 1931–1945 г. № 7303 – 15632.

Колева, Радка. Дарение на академик П. Динев за Народна библиотека „Иван Вазов“.

В: *Годишник на Народна библиотека „Иван Вазов“ за 1989 – 1993 г.*, 1994, с. 61.

Кратък отчет на Народната библиотека и Музей в Пловдив за времето от 9 юни 1923 г. до 30 ноември 1930 г. В: *Архив на НБИБ*.

НБИБ-БИА, ф. № 24 (Народна библиотека „Иван Вазов“), а.е. 90, л. 1–2.

НБИБ-БИА, ф. № 29 (Лейди Емили Странфорд, 1834 – 1887).

Отчет за 1971 г. В: *ДА–Пловдив*, ф. 1533 (Народна библиотека „Иван Вазов“), оп. 2, а.е. 21, л. 42–43, 213–215.

Отчет за 1973 г. В: *ДА–Пловдив*, ф. 1533 (Народна библиотека „Иван Вазов“), оп. 2, а.е. 23, л. 42–43, 172–175.

Отчет за 1978 г. В: *ДА–Пловдив*, ф. 1533 (Народна библиотека „Иван Вазов“), оп. 2, а.е. 28, л. 95.

Петров, Петър, **Печилков**, Андрей (състав.). *Из миналото на средните Родопи (Документи от Агушевия семеен и родов архив)*. Т. 1–2. Смолян: Принтактом, 2018–2019.

Писмо Вх. № 160 от 5 юни 1950 г. на КНИК. В: *Архив на НБИБ*.

Писмо Изх. № 26 от 12 февр. 1897 г. В: *Архив на НБИБ*.

Писмо Изх. № 129 от 28 март 1950 г. В: *Архив на НБИБ*.

Писмо Изх. № 203 от 15 апр. 1896 г. В: *Архив на НБИБ*.

Писмо Изх. № 204 от 16 апр. 1896 г. В: *Архив на НБИБ*.

Писмо Изх. № 224 от 9 май 1950 г. В: *Архив на НБИБ*.

Писмо Изх. № 232 от 3 юни 1939 г. (на Вх. № 159 от 1 юни 1939 г. на брата на дарителя Петър Лъжев). В: *Архив на НБИБ*.

Писмо Изх. № 236 от 5 юни 1939 г. В: *Архив на НБИБ*.

Писмо Изх. № 258 от 22 май 1950 г. В: *Архив на НБИБ*.

Писмо Изх. № 259 от 22 май 1950 г. (за ютените чували и дървените сандъци, послужили за пренасянето) В: *Архив на НБИБ*.

Писмо Изх. № 302 от 10 юни 1950 г. В: *Архив на НБИБ*.

Писмо Изх. № 370 от юли 1950 г. (за командировъчните разходи и разходите по заплащането на двамата преводачи от турски и арабски език). В: *Архив на НБИБ*.

Писмо Изх. № 468, 469, 470 от 1 юли 1938 г. В: *ДА–Пловдив*, ф. 139к (Народна библиотека и музей – Пловдив), оп. 1, а.е. 54, л. 89–92.

Писмо Изх. № 474 от 3 юни 1938 г. В: *ДА–Пловдив*, ф. 139к (Народна библиотека и музей – Пловдив), оп. 1, а.е. 54, л. 44.

Писмо Изх. № 491 от 9 юни 1938 г. В: *ДА–Пловдив*, ф. 139к (Народна библиотека и музей – Пловдив), оп. 1, а.е. 54, л. 103.

Писмо Изх. № 662 от 8 дек. 1930 г., с. 7. В: *Архив на НБИБ*.

Писмо Изх. № 773 от 27 окт. 1938 г. В: *ДА–Пловдив*, ф. 139к (Народна библиотека и музей – Пловдив), оп. 1, а.е. 54, л. 180.

Писмо Изх. № 735 от 7 окт. 1938 г. В: *ДА–Пловдив*, ф. 139к (Народна библиотека и музей – Пловдив), оп. 1, а.е. 54, л. 179.

Писмо Изх. № 904 от 19 дек. 1938 г. В: *ДА–Пловдив*, ф. 139к (Народна библиотека и музей – Пловдив), оп. 1, а.е. 54, л. 171.

Писмо Изх. № 7037 от 25 март 1950 г. на ОкНС Смолян. В: *Архив на НБИБ*.

- Правилник за Народната библиотека в Пловдив.** Утвърден от Министъра на Народното Просвещение с заповед № 1934 от 12 юний 1920 год. София: Държавна печатница, 1920, 52 с.
- Правилник за управление и уредба на Народната Библиотека в София.** В: *Държавен вестник*, № 223 от 2 окт. 1915 г.
- Протокол № 3** на заседанието на Дирекционния съвет на 4 март 1973 г. В: *ДА–Пловдив*, ф. 1533 (Народна библиотека „Иван Вазов“), оп. 2, а.е. 4, л. 23.
- Протокол № 5** от заседанието на Дирекционния съвет при Народна библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив на 18 март 1973 г. В: *ДА–Пловдив*, ф. 1533 (Народна библиотека „Иван Вазов“), оп. 2, а.е. 5, л. 68.
- Протокол № 17** от 1 октомври 1919 г. В: *Архив на НБИВ*.
- Протокол за проверка на фонда на личната библиотека на акад. Петър Динев от 05.03.2021 г.** В: *Архив на НБИВ*.
- Протоколи** на Постоянния библиотечен комитет, 1911–1930 г. В: *Архив на НБИВ*.
- Стоянов, Маньо.** *Стари гръцки книги в България.* София: Нар. библ. Кирил и Методий, 1978, с. 423.

REFERENCES

- Akt** от 5 май 1901 г. за приемане и предаване на Народната библиотека и музей в Пловдив на Boris Dyakovich от Atilio Takela. В: Архив на НБИВ.
- Baldzhiyska, Magda** i dr. (sastav.). *Lichnata biblioteka na akademik Petar Dinekov: Katalog, T. 1. Knigi s darstveni nadpisi.* Plovdiv: Narodna biblioteka „Ivan Vazov“, 1998.
- Godishen** otchet za 1950 godina. В: *ДА–Пловдив*, ф. 1533 (Народна библиотека „Иван Вазов“), оп. 2, а.е. 17, л. 56–57.
- Godishnik** na Narodnata biblioteka v Plovdiv [za 1912–19 g.], 1920, s. 69–70.
- ДА–Пловдив**, ф. 1214 (Lichen fond „Dimitar Tsonchev“), оп. 1, а.е. 264, л. 16.
- ДА–Пловдив**, ф. 139k (Народна библиотека и музей – Пловдив), оп. 1, а.е. 1, л. 116–119.
- Danova, Nadya.** Arhivat na Ivan Dobrovski kato iztochnik na informatsia za balkanskata istoria. В: *Bibliotekata. Minalo i nastoyashte.* Sofia: Narodna biblioteka „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2005, s. 212–218.
- Danova, Nadya.** Edin uchitel v sredata na XIX v. i negovata biblioteka. В: *Pedagogika*, XIV, 2004, № 5, s. 95–102.
- Inventarna kniga Dar**, № 1, 1903–1930 г. № 1 – 7302.
- Inventarna kniga Dar**, № 2, 1931–1945 г. № 7303 – 15632.
- Koleva, Radka.** Darenie na akademik P. Dinekov za Narodna biblioteka „Ivan Vazov“. В: *Godishnik na Narodna biblioteka „Ivan Vazov“ za 1989 – 1993 г.*, 1994, s. 61.
- Kratak** otchet na Narodnata biblioteka i Muzei v Plovdiv za vremeto ot 9 yuni 1923 g. do 30 noemvri 1930 g. В: *Архив на НБИВ*.
- НБИВ–BIA**, ф. № 24 (Народна библиотека „Иван Вазов“), а.е. 90, л. 1–2.
- НБИВ–BIA**, ф. № 29 (Leydi Emili Strangford, 1834 – 1887).
- Otchet** za 1971 г. В: *ДА–Пловдив*, ф. 1533 (Народна библиотека „Иван Вазов“), оп. 2, а.е. 21, л. 42–43, 213–215.
- Otchet** za 1973 г. В: *ДА–Пловдив*, ф. 1533 (Народна библиотека „Иван Вазов“), оп. 2, а.е. 23, л. 42–43, 172–175.

- Otchet** za 1978 g. V: *DA–Plovdiv*, f. 1533 (Narodna biblioteka „Ivan Vazov“), op. 2, a.e. 28, l. 95.
- Petrov, Petar, Pechilkov, Andrey** (sastav.). *Iz minaloto na srednite Rodopi (Dokumenti ot Agushevia semeen i rodov arhiv). T.1 – 2*. Smolyan: Printakom, 2018–2019.
- Pismo** Vh. № 160 ot 5 yuni 1950 g. na KNIK. V: *Arhiv na NBIV*.
- Pismo** Izh. № 26 ot 12 fevr. 1897 g. V: *Arhiv na NBIV*.
- Pismo** Izh. № 129 ot 28 mart 1950 g. V: *Arhiv na NBIV*.
- Pismo** Izh. № 203 ot 15 apr. 1896 g. V: *Arhiv na NBIV*.
- Pismo** Izh. № 204 ot 16 apr. 1896 g. V: *Arhiv na NBIV*.
- Pismo** Izh. № 224 ot 9 may 1950 g. V: *Arhiv na NBIV*.
- Pismo** Izh. № 232 ot 3 yuni 1939 g. (na Vh. № 159 ot 1 yuni 1939 g. na brata na daritelya Petar Lazhev). V: *Arhiv na NBIV*.
- Pismo** Izh. № 236 ot 5 yuni 1939 g. V: *Arhiv na NBIV*.
- Pismo** Izh. № 258 ot 22 may 1950 g. V: *Arhiv na NBIV*.
- Pismo** Izh. № 259 ot 22 may 1950 g. (za yutenite chuvali i darvenite sandatsi, posluzhili za prenasyaneto) V: *Arhiv na NBIV*.
- Pismo** Izh. № 302 ot 10 yuni 1950 g. V: *Arhiv na NBIV*.
- Pismo** Izh. № 370 ot yuli 1950 g. (za komandirovachnite razhodi i razhodite po zaplashtaneto na dvamata prevodachi ot turski i arabski ezik). V: *Arhiv na NBIV*.
- Pismo** Izh. № 468, 469, 470 ot 1 yuli 1938 g. V: *DA–Plovdiv*, f. 139k (Narodna biblioteka i muzey – Plovdiv), op. 1, a.e. 54, l. 89–92.
- Pismo** Izh. № 474 ot 3 yuni 1938 g. V: *DA–Plovdiv*, f. 139k (Narodna biblioteka i muzey – Plovdiv), op. 1, a.e. 54, l. 44.
- Pismo** Izh. № 491 ot 9 yuni 1938 g. V: *DA–Plovdiv*, f. 139k (Narodna biblioteka i muzey – Plovdiv), op. 1, a.e. 54, l. 103.
- Pismo** Izh. № 662 ot 8 dek. 1930 g., s. 7. V: *Arhiv na NBIV*.
- Pismo** Izh. № 773 ot 27 okt. 1938 g. V: *DA–Plovdiv*, f.139k (Narodna biblioteka i muzey – Plovdiv), op.1, a.e. 54, l. 180.
- Pismo** Izh. № 735 ot 7 okt. 1938 g. V: *DA–Plovdiv*, f.139k (Narodna biblioteka i muzey – Plovdiv), op.1, a.e. 54, l. 179.
- Pismo** Izh. № 904 ot 19 dek. 1938 g. V: *DA–Plovdiv*, f.139k (Narodna biblioteka i muzey – Plovdiv), op.1, a.e. 54, l. 171.
- Pismo** Izh. № 7037 ot 25 mart 1950 g. na OkNS Smolyan. V: *Arhiv na NBIV*.
- Pravilnik za Narodnata biblioteka v Plovdiv**. Utvarden ot Ministara na Narodnoto Prosveshlenie s zapoved № 1934 ot 12 yuniy 1920 god. Sofia: Darzhavna pechatnitsa, 1920, 52 s.
- Pravilnik za upravlenie i uredba na Narodnata Biblioteka v Sofia**. V: *Darzhaven vestnik*, № 223 ot 2 okt. 1915 g. B № 3 na zasedanieto na Direktsionnia savet na 4 mart 1973 g. V: *DA–Plovdiv*, f. 1533 (Narodna biblioteka „Ivan Vazov“), op. 2, a.e. 4, l. 23.
- Protokol** № 5 ot zasedanieto na Direktsionnia savet pri Narodna biblioteka „Ivan Vazov“ – Plovdiv na 18 mart 1973 g. V: *DA–Plovdiv*, f. 1533 (Narodna biblioteka „Ivan Vazov“), op. 2, a.e. 5, l. 68.
- Protokol** № 17 ot 1 oktomvri 1919 g. V: *Arhiv na NBIV*.
- Protokol** za proverka na fonda na lichnata biblioteka na akad. Petar Dinekov ot 05.03.2021 g. V: *Arhiv na NBIV*.

- Protokoli** na Postoyannia bibliotechnen komitet, 1911–1930 g. V: *Arhiv na NBIV*.
- Stoyanov**, Manyo. *Stari gratski knigi v Bulgaria*. Sofia: Nar. bibl. Kiril i Metodiy, 1978, s. 423.
- Zhivkova-Peeva**, Elisaveta. Biblioteka „Yoakim Gruev“. V: *Godishnik na Narodnata biblioteka v Plovdiv*, 1927 [za 1926], s. 15–21.
- Zapovedna** kniga na Narodnata biblioteka v Plovdiv za 1921–1935 g. V: *Arhiv na NBIV*.

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
Библиотечно-информационни науки
Том 16, 2024

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”
FACULTY OF PHILOSOPHY
Library and Information Science
Volume 16, 2024

СЪВРЕМЕННО БИБЛИОТЕКОЗНАНИЕ

CONTEMPORARY LIBRARIANSHIP

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Библиотечно-информационни науки

Том 16, 2024

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF PHILOSOPHY

Library and Information Science

Volume 16, 2024

ВИЗИЯ И АДАПТАЦИЯ ПРОБЛЕМНИ ПОЛЕТА НА БИБЛИОТЕЧНОТО РАЗВИТИЕ

ЕВГЕНИЯ РУСИНОВА

Евгения Русинава. ВИЗИЯ И АДАПТАЦИЯ. ПРОБЛЕМНИ ПОЛЕТА НА БИБЛИОТЕЧНОТО РАЗВИТИЕ.

Предлаганият текст обобщава основни тенденции в българската библиотечна сфера, наблюдавани в последните няколко години по отношение на общ мениджмънт, прилагане на маркетинг и ПР, планиране, отчетност, измерване на ефективността и качеството, информационна грамотност, професионално развитие на библиотекаря. Базира се на практика на регионални библиотеки в страната, на Националната библиотека, на Столична библиотека – София, както и на някои типични публични библиотеки в малки населени места. Изложението е обособено в четири проблемни кръга. Очертани са насоките на развитие, открити са основните проблеми и пътищата за тяхното преодоляване. Показани са постиженията и възможните бъдещи решения.

Ключови думи: адаптация; библиотечна прогностика; информационна грамотност; библиотечна професия

Evgeniya Rusinova. VISION AND ADAPTATION. PROBLEM AREAS OF LIBRARY DEVELOPMENT.

The proposed text summarizes the main trends in the Bulgarian library sector, observed in the last few years, in terms of general management, implementation of marketing and PR, planning, accountability, measurement of efficiency and quality, information literacy, and professional development of the librarian. It is based on the practice of regional libraries in the country, the National Library, the Sofia City Library, as well as some typical public libraries in small settlements. The text is divided into four problem areas. The directions of development are outlined, the main problems and the ways to overcome them are highlighted. The achievements and possible future solutions are shown.

Keywords: adaptation; library prognostics; information literacy; library profession

От второто десетилетие на XXI в. библиотеките в България навлизат в период на успешно развитие с разнообразни библиотечни дейности. Може да се говори за период на устойчиво развитие на библиотечната система с отделни добре изразени постижения в областта на въвеждане на иновациите, на разгръщане на процеса на дигитализация на материали от библиотечните фондове, в успешна работа с някои публики (например деца), в разширяване на културната работа и др. Споделен опит в тази насока се представя на страниците на специализираното списание „ББИА онлайн“.

Настоящата работа акцентира върху четири от основните полета на актуалната библиотечна дейност.

РАЗШИРЕНИЕ И АДАПТИРАНЕ НА БИБЛИОТЕЧНИТЕ ФУНКЦИИ

Предлаганият текст обобщава основни тенденции в българската библиотечна сфера, наблюдавани в последните няколко години по отношение на общ мениджмънт, прилагане на маркетинг и ПР, планиране, отчетност, измерване на ефективността и качеството, информационна грамотност, професионално развитие на библиотекаря. Базира се на практика на регионални библиотеки в страната, на Националната библиотека, на столичната библиотека – София, както и на някои типични публични библиотеки в малки населени места. Изложението е обособено в четири проблемни кръга.

В българската библиотечна сфера в годините на прехода, настъпил в самия край на 80-те години на миналия век, не съществува една съгласувана обща насока на поведение. Отсъства и концепция в национален мащаб за развитието на библиотеките. Въпреки това, както с публикации, така и с действия българските библиотечни специалисти периодично представят, анализират и предлагат пътища, за да разрешат основните проблеми, които стоят пред тях.

Първоначално, в първите години на прехода, наред със свиване на библиотечните функции, се забелязва едно неправилно разбиране под формата на очакване, че библиотеката е общопризната институция, на която автоматично държавата и обществото ще гласуват доверие, ще оказват подкрепа и осигурят финансиране. Започва период на лутане, на радикално скъсване със съветската библиотечна теория и опит и от друга страна, с откъсване от бързо изменящите се интереси на аудиторията. Правят се неудачни опити за самофинансиране. Встрани от вниманието на българската библиотечна колегия остават успешни практики на скандинавските библиотеки и на библиотеките от Централна Европа (Германия, Австрия, Швейцария).

Същевременно библиотеките остават изцяло извън ползването на политиките. Те са лошо финансирани. Всички тези фактори заплашват тяхното съществуване.

С времето библиотечните специалисти достигат до разбирането, че основното предизвикателство за българските библиотеки е адаптирането към бързо

променящата се информационна среда, към промените в технологиите и към изменящите се интереси на публиките. Постепенно отзвучава шокът от силно намалялото субсидиране и от бурната промяна в информационната сфера. С влизането на страната в Европейския съюз (2007) европейските образци за библиотечни политики и практики постепенно получават популярност. Библиотечната сфера навлиза в един нов период на активност. Той може да се характеризира като „отваряне“ към различни обществени среди, като разширяване на полето на дейност, и същевременно – като процес на адаптация към променящите се условия на средата.

Съвременната българска практиката категорично отхвърля разбирането за библиотеката само като място за четене и предоставяне на книги. При ограничения достъп до средства и бурното развитие на информационните технологии подобен път на развитие се оказва безперспективен. Утвърждава се един нов образ на библиотеката – като институция, която предоставя широк диапазон от услуги и която е отворена за различни демографски, професионални и възрастови сегменти. Тази нова представа формира една позитивна нагласа към настоящето и заляга в също така позитивна визия за бъдещето.

Промяната се осъществява по линия на разширяване на функциите на библиотеките. Едни от основните библиотеки в страната – Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и Столичната библиотека в София, Регионалната библиотека „П. Р. Славейков“ във Велико Търново, Народната библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив, Регионалната библиотека „Пенчо Славейков“ във Варна и др. все повече се превръщат във водещи културни центрове, в място за провеждане на национални културни инициативи – изложби, лектории, представяне на книги, конференции. Библиотеките поемат инициативи, пряко свързани с развитието на библиотечното дело в страната. От средите на Централната библиотека на Българската академия на науките произтича идеята за създаване на национален своден каталог с участието на няколко водещи библиотеки; библиотечни дейци осъществяват най-успешния национален библиотечен проект – каталога НАБИС.

Засилва се партнирането с общините, с което се компенсира в някаква степен липсата на държавна визия за бъдещето на библиотеките. Библиотеките са основните участници в такива успешни общонационални инициативи като дни на четенето, маратон на четенето и др.¹

Значителни резултати се постигат посредством кооперирането на отделни библиотеки, при активизиране на работата с деца и с училища. Съществува тенденцията публичните библиотеки да заменят в значителна степен ролята на твърде слабо финансираните и често зле управлявани училищни библиотеки.

¹ Стойкова, Д. Публичните библиотеки в услуга на гражданите на общината. В: *Библиотеки, четене, комуникации: Нац. науч. конф., посветена на 60-год. на доц. Стефан Коларов, В. Търново, 20–21 ноем. 2003 г.* В. Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 2004, с. 124–131.

Макар и трудно, библиотеките, като част от проблематиката за четенето и грамотността, влизат в дневния ред на медиите. Че съществува промяна свидетелства и организирания от административното ръководство на град Варна международен конкурс за сграда на регионалната библиотека в града.

В хода на процесите на адаптиране на библиотеките към новите условия на дневен ред се поставя въпроса за превръщането им в обществени информационни центрове по места. В това понятие в библиотечните среди се влага различно съдържание. В едни случаи се налага представата за библиотеката като за важна регионална културна институция, а в други – като за пункт за разпределяне на обществено значима информация, включително за търсене на работа, за различни комунални услуги и др., нещо като портал към местните административни услуги. По същество тези идеи представляват ориентация към библиотечния опит на САЩ. Американският опит има значителен иновационен потенциал, но неговото практическо осъществяване има скромни резултати. Това се дължи, на първо място на опитите буквално да се приложи чуждия опит в различна социално-психологическа среда, без отчитане на интересите и манталитета на потребителите.

Трябва да се отбележи, че българската практика обаче разполага с много добри традиции именно в сферата на дейности, свързани с превръщането на библиотеките в обществени информационни центрове и/или в основно културно средище на даден регион (селище, квартал).

Тази традиция води началото си още от втората половина на XIX век, със създаването на читалищата. Те са места за четене, но и дискутиране, обсъждане и решаване на различни обществени проблеми. В условия, в които българските земи са част от Османската империя, читалищата изпълняват разнообразни просветни, културни в по-широк план – обществени функции.

По-късно, със създаването на българска държавност, точно читалищата се превръщат в комплексни културни институции – библиотека, но преди всичко театрален салон, място за лектории, за кинопрожекции, музикални и други забавления – т.е. в подобие на съвременния културен център. По време на комунистическото управление към тези читалищни роли се прибавя тенденцията – те да се превърнат в културни клубове/домове (отглас от съветската практика на изграждане на културни домове). Тогава към техните основни дейности се прибавят и школи по езици, по изкуства – музикални и за художествено творчество, място за занимания по интереси – кръжоци и др. Този повече от вековен опит е основата по места – в селата, в малките градове и в кварталите на по-големите градове, читалищата да могат да се превърнат в местни културни центрове, място за активни социални контакти². Тази възможност все

² Руснинова, Е. Библиотеката като културен център – подходи за утвърждаване на тази роля в обществото. В: *Библиотеката – духовността на града: Сб. докл. от конф. по случай 120 год. от основаването на библиотека „Наука“ – Троян, 30–31 окт. 2012 г.* Троян: Нар. ч-ще „Наука-1870 г.“, 2013, с. 18–21.

още не е използвана. Идеята среща много трудности при осъществяването си. Но това е един от пътищата за успешно адаптиране на библиотеките към предизвикателствата на времето и интересите на публиките.

Необходимостта от адаптация все повече извежда на дневен ред и образователната функция на библиотеките – особено в полето на информационната грамотност. Засега успехи в това направление отбелязват университетските библиотеки и някои от регионалните библиотеки. Но темата за информационната грамотност е получила статута на основно място в обсъжданите от библиотечната колегия въпроси. Тя е обект на университетски курсове, както и на споделян в международен план опит.

Успешното развитие на процеса на адаптация, въвеждането на някои иновации, както и приобщаването на някои публики позволява да се постави на дневен ред темата за утвърждаването на библиотеката като специфично място за индивида (Ю. Савова, Е. Русинова), с всичката условност на тази постановка³.

В хода на развитието на библиотечната сфера и на библиотечното образование изпъква значението на библиотечния ПР и маркетинг. Макар и епизодично и ограничено започват да се обсъждат и проблемите, свързани с оценяването на ефективността и качеството на библиотечната дейност. Интензивните промени в социалната среда, засилената конкуренция на различни културни центрове, образователни институции и на развлекателната индустрия все повече откроява необходимостта от коопериране на усилията със сродни културни институти – музеи, архиви, книгоиздателства, с някои медии, общински и държавни институции и др.

Доминира практиката отделните библиотеки да обвързват дейността си с различни проекти. Това е подход, който позволява сравнително често и сравнително постоянно обновяване на библиотечните дейности.

Като една постоянна, разширяваща обема си дейност се развива дигитализацията на част от библиотечните фондове – преди всичко на редки и ценни книги, на ръкописни и старопечатни книги, на краеведски издания⁴.

Също една постоянна и приоритетна дейност е работата на регионалните библиотеки, както и на някои читалищни библиотеки с децата.

Накрая бих искала да маркирам темата за иновациите като една от особено важните изходни позиции (наред с тази за основните управленски комуникационни технологии като ПР и маркетинг и за дигитализацията) за разглеж-

³ Савова, Ю. За библиотечната комуникация и библиотеката като трето място. В: *Сб. науч. докл. от VII междунар. кръгла маса „Проблеми на обществените комуникации“*. София, 2021, с. 97–109.

⁴ Демирев, Е. Варненската дигитална библиотека – добри практики и перспективи. В: *Библиотеки, четене, комуникации: XXII нац. науч. конф. с междунар. участие 16–17 ноем. 2023, В. Търново*. В. Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 2024, с. 199–205.

дане актуалното състояние на библиотечната наука и като цяло на библиотечната сфера⁵.

В български условия съществува изразен консенсус за приоритетната роля на библиотечните иновации като средство за успешна адаптация на библиотеките към непрекъснато променящите се условия на околната среда и към изискванията на информационното общество.

От основните иновативни технологии, техники и подходи – ПР, маркетинг, управление на качеството, превръщане на публичните библиотеки в обществен информационен център, дигитализация, само в областта на последната се очертават ясно изразени тенденции на успешно развитие. Съществува противоречие между желанието за въвеждане на иновативни техники и технологии и възможността те да бъдат въведени на практиката. Причините за това са комплексни и се крият в общото състояние на българската библиотечна сфера, библиотечна наука и образование.

Въвеждането на иновативни подходи се осъществява преди всичко в резултат на:

- индивидуални усилия на отделни библиотечни специалисти/ ръководители;
- чрез отделни, несинхронизирани в общонационален мащаб, проекти;
- чрез външно, извънбюджетно (по европейски и други държавни и частни донорски програми) финансиране.

Това поставя въвеждането на иновациите в зависимост от времетраенето на подобни програми, както и на специфичните виждания на институцията, отпускаща средствата. Същевременно контактите с чуждестранни/ международни донори позволява натрупване на разнообразен полезен организационен и технологичен опит.

Като типичен пример за проблемите, които в български условия съпътстват библиотечната работа в полето на иновациите, може да се посочи дейността по дигитализиране на библиотечните фондове. Всъщност тази дейност бележи силен тласък едва при прякото обвързване с чужди практики, ориентири и финансиращи организации.

⁵ Русинова, Е. Избор и внедряване на иновации – организационни и комуникационни аспекти. В: *Библиотеките днес – иновативни политики и практики: докл. от XXII нац. конф. на ББИА, София, 7–8 юни 2012 г.* София: Бълг. библ.-информ. асоц., 2012, с. 72–75; Русинова, Е. Някои актуални проблеми пред българските библиотеки: внедряването. В: *Библиотеки, четене, комуникации: XI нац. науч. конф. с междунар. участие, 16–17 ноем. 2012.* В. Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий, 2013, с. 113–118.

Наблюдаваното развитие в българската библиотечна сфера откроява две тенденции:

Първата е на разширяване на библиотечните функции като резултат от необходимостта да се отговори на предизвикателствата на времето и на интересите на аудиторията. Този, по същество адаптационен процес, се извършва спонтанно. Той е така да се каже интуитивният отговор на въпроса за оцеляването на библиотеките в комерсиализиращо се високотехнологично общество.

Втората е на необходимостта от коопериране. Също така спонтанните и епизодични процеси на коопериране показват, че това е най-удачният начин да се компенсира липсата на интерес и адекватно финансиране от страна на държавата и на някои регионални институции.

Българската практика илюстрира трудностите, пред които е изправена библиотечна сфера, в която дълго са подценявани такива важни аспекти на съвременния библиотечен мениджмънт като стратегическото планиране, маркетинга, ПР дейностите. Пътят на самоуправление на библиотечната сфера в България навлиза в един нов, за момента успешен етап.

ВИЗИЯТА ЗА БИБЛИОТЕКАТА МЕЖДУ ПРОГНОСТИКА И УТОПИЯ

В условията на изключително бързи и фундаментални промени въпросът за визията за библиотечната дейност (респективно: визията за библиотеката) се превръща в централен за дневния ред на библиотечната колегия⁶.

Наблюденията над този аспект от библиотечната дейност позволяват да се направят някои изводи за състоянието на библиотечната мисъл, на различните нагласи на библиотечните специалисти. Представените по този въпрос изводи са направени на основа на наблюдения над специализираната периодика, на самостоятелни публикации и други материали. Те отразяват противоречието между успешното функциониране на библиотечната система и отделните постижения (привличане на публики, успешни процеси на дигитализация на библиотечните фондове, успехи при провеждане на информационна грамотност и др.) и отсъствието на стратегия за развитие на отрасъла.

Визията за бъдещето на библиотеката по същество представлява обобщени позитивни или негативни сценарии за нейното развитие.

Като изключим отделни, мимоходом изказвани съмнения, визията за библиотеката може да бъде характеризирана като своеобразна проява на *библиотечно-информационния оптимизъм*. Преобладаващите становища са за едно

⁶ Руснинова, Е. Реалност и перспективи пред библиотечната система в България. В: *Библиотеки, четене, комуникации: XV нац. науч. конф. с междунар. участие, В. Търново, 17–18 ноем. 2016 г., посветена на дигиталната конверсия на книжовното и културно-историческото наследство*. В. Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий, 2017, с. 134–143.

успешно бъдещо развитие, което, би трябвало да се подразбира, се радва на обществена подкрепа, задоволява основни обществени нужди и се проявява като основен елемент на демократичното общество. Бъдещото развитие на библиотеките се представя като форма на прогрес, а условията за бъдещата библиотечна дейност се очаква да бъдат благоприятни. Всъщност библиотечната визия много лесно може да се превърне в библиотечна утопия. Веднъж появила се, библиотечната утопия от своя страна се превръща в ограничаващ развитието на библиотечната мисъл фактор.

Същевременно анализирането на представите за бъдещето на библиотеката, отразени в статии, доклади и автореферати, появили се на български език в периода от началото на 90-те години на ХХ в. до днес показва, че нищо от това, което там е предсказано, не се е осъществило напълно. Нещо повече, може да се твърди, че визията фактически е станала утопия. Тази утопия почива на приемането на желаното за действително. Свидетелство за това е отношението към „насоките“ на ИФЛА. Тези текстове, които имат препоръчителен характер се възприемат като аргументи за осъществена, внедрена в практиката дейност и много често се използват едва ли не като характеристики на българското развитие, а не като своеобразни еталони и образци за съпоставка.

Без съмнение оптимизмът поражда ведра атмосфера и улеснява креативното мислене. Естествено е библиотекарят да си помечтае, но при условие, че мечтата няма да се превърне в самозаблуда, защото самозаблудата омаловажава трудностите и предизвикателствата.

Неаргументираната, произволно определена позитивна визия е особено вредна, когато се използва, за да бъдат заблудени спонсори, висшестоящи организации, медии или чуждестранни партньори. Задания „как си представяте библиотеката на бъдещето“, или разработки за библиотечното бъдеще в условията на глобализация, които пренебрегват конкретните факти и значението на различни регионални и национални фактори са интересни, но като цяло безполезни, освен ако не бъдат превърнати в повод за евристични упражнения.

Визията за бъдещето на библиотеката се основава на познаване на реалността – както в библиотечната сфера, така и сред публиката, в окръжаващата среда, в съответните институции⁷. Нито едно действие по отношение на бъдещето не може да се предприеме без познаването на реалната ситуация. Практиката на българските библиотеки, които реално отчитат своето моментно състояние, както и състоянието на средата, в която се намират, показва, че точно те имат и определени трайни успехи. Едно наблюдение позволява да се направи извода, че утопии за библиотечното бъдеще се поддържат най-интен-

⁷ Шивачев, М. Читателски групи и читателски интереси в РНБ „П. Р. Славейков“ (Социологически и психологически тенденции). В: *Библиотеки, четене, комуникации: X нац. науч. конф. с междунар. участие, 17–18 ноем. 2011, В. Търново: Ч. I. В. Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“*, 2012, с. 302–311.

живно там, където стратегическото планиране се пренебрегва и където не е въведен маркетинговият подход.

За да се разбере правилно актуалната ситуация е необходимо да се отговори на въпроса от какво се обуславя характера на визиите за библиотечното бъдеще. Ситуацията в библиотечната сфера се отличава с две тенденции. Първата е на конформизъм, неувереност, стремеж за придържане към развитие без резки промени, без необходимост от пренастройване на дейност. При втората водещи са позитивният климат, разбирането, че е необходима мобилизация на усилията. Всяка конкретна ситуация поражда и въпроса доколко библиотечният специалист трябва да бъде критичен, да идентифицира проблемите, да поеме риск, да откроява и посочва трудностите и негативните моменти. Поведение, което обаче може да доведе до безпочвена критика, апатия, обезверяване. Разкриването на „тесните места“ може да доведе и до самозаблуждението, че щом те са известни значи са разрешени.

Преодоляването на такива ситуации може да стане само при отчитане на реалностите, а това е възможно чрез анализ на ситуацията. Слабо звено при тази дейност е, че тя изисква добра квалификация, ясно познаване на реалиите (от библиотечни ресурси до нагласи в публиките), умения те да бъдат анализирани. Представянето на извършената библиотечна работа (в отчети, информации или по друг начин) трябва да показва подходите, трудностите, решенията за преодоляването им, възможностите за обвързване с други дейности. Особено важно е анализът на ситуацията да не се извършва фиктивно, по нереални показатели.

Изграждането на стратегии за развитие на библиотечната дейност изисква повече примери за успешно работещи библиотеки. Особено полезно е споделянето на проблеми, примерите за възможни конфликтни ситуации и възникващи трудности, както и за преодоляване на трудности. Представянето на всяка успешно внедрена нова дейност трябва да бъде съобразено с полезността за потребителите и с оценката на потребителите (например успешна дигитализация на библиотечни фондове, превръщане на библиотеката в обществен информационен център, въвеждане на система за отчитане на качеството и др.)

Една от основните причини за неуспешното формиране на визии за библиотеките се дължи, както вече отбелязах, на силното подценяване на планирането. Планирането е дейност, която на базата на реални показатели и при определяне на конкретни, влияещи върху проявата на библиотеките фактори, набелязва бъдещи дейности и очакваните от тях резултати. Успешното планиране изисква и познаването и прилагането на различни критерии и показатели, както и на механизми за анализ и оценка.

Практиката показва, че в краткосрочен план една библиотека може да съществува без стратегическо планиране, без изследване/анализ на средата, без прилагане на маркетинг. Това е естествено, доколкото библиотеката е самоу-

првяляваща се система, която при това е на бюджетно финансиране. Именно обаче посочените дейности позволяват да се очертава една представа за бъдещите възможности, за трудностите и за насоките на развитие на библиотеката.

Успешното формиране на визия за библиотеката е процес на прогнозиране. А прогнозирането, както е известно, се осъществява на базата на някакви конкретни показатели (информация).

„Тясното място“ на българската библиотечна практика е подценяването на библиотечните изследвания, формалното провеждане на анализите на актуалното им състояние, липсата на ясни критерии и показатели за оценка. Това не позволява да се отчетат и успехите при въвеждане на някои нови технологии, ефективността на библиотечната работа с отделни публики, възможностите за превръщане на някои библиотеки в обществени информационни центрове.

Разработването на полезни, ориентирани към практиката визии за бъдещото на библиотеките е съществена задача пред тях, пряко свързана с необходимостта от тяхното адаптиране към динамично променящите се условия на околната среда.

Едно от условията за успешното развитие на библиотечната евристика (част от която е създаването на визии за библиотеката) е създаването на психоклимат и утвърждаване на корпоративна култура и изграждането на управленски стил, които поощряват развитието на такъв библиотечен мениджмънт, който да се базира на библиотечни изследвания, стратегическо планиране и прогностика.

ИНФОРМАЦИОННАТА ГРАМОТНОСТ КАТО ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО ПРЕД БИБЛИОТЕЧНАТА СИСТЕМА

Моментното българско състояние показва отчетливо изключителното значение на информационната грамотност за развитието на обществото. Важността на въпроса за информационната грамотност произтича от такива ясно изразени динамични процеси като:

- непрекъснатата промяна в технологиите – въвеждането на нови техники и подходи във всички сфери на икономиката, администрацията, образованието;

- преминаване на основната част от услугите и информационните потоци в областта на финанси и банково дело, пазари, транспорт, административни услуги, здравеопазване, образование и др. към електронни форми на обслужване и чрез Интернет;

- необходимост от овладяване на негативни демографски и социални процеси;

- значителния интерес към проблемите и практиките от сферата на екологията – силните обществени нагласи към природосъобразен живот и към енергийна ефективност;

- изразена необходимост от реформиране на системата на образованието на всички нива и от осъществяване на практиките на продължаващо през целия живот образование,

– необходимост от постигане на високо ниво на общуване с технологиите за възможно най-широка обществена маса;

– приобщаване на малцинствени и маргинални групи – много важно за българското общество, което разполага с повече от половин милион души етнически малцинства⁸.

Актуалната ситуация (в библиотечната сфера и сред библиотечната колегия), свързана с осъществяването на информационната грамотност ще представя на база резултатите от SWOT анализ.

Силни места (Strengths)

Ситуацията сред информационните и библиотечни специалисти се характеризира с консенсус по отношение необходимостта от комплексно въвеждане на различни форми за предоставяне на информационна грамотност. Проявява се силен интерес към чуждата практика, наблюдава се готовност да се въвежда успешен чужд опит; много добре се познават основните европейски и световни практики, както и програмите и становищата на Европейския съюз и на международни организации (например ИФЛА) за информационната грамотност. Категорично може да се твърди, че проблемното поле „информационна грамотност“ не само се радва на интерес сред библиотечните и информационни среди, но и разполага със специалисти, които се занимават с тази проблематика. Освен това информационната грамотност е обект на образователни и изследователски програми и практически действия в различни висши учебни заведения (например в УниБИТ) и редица библиотеки – например библиотеката на Университета по архитектура, строителство и геодезия, на Нов български университет, на регионалните библиотеки във Варна, Велико Търново, Пловдив и др. По темата съществуват различни по вид публикации, както в теоретичен аспект, така и такива, които представят добри български и чужди практики.

На основа на анализ на различните български публикации и становища (на различни работни групи и организации, като например ББИА) може да се определи, че консенсусна постановка за българските специалисти е разбирането, че информационната грамотност е в основата на процесите на адаптация на индивида, респективно – на обществото, към променящите се условия и предизвикателствата на околната среда, към изискванията на пазара на труда и на услугите.

Наблюденията на български библиотечни специалисти, например, показват изразената връзка между умения за четене и социализация на индивида, както и реалното значение на образованието като фактор за ускорено развитие.

⁸ **Русинова, Е., Рафаилова, П.** Информационната грамотност: някои принципни постановки и практики. В: *Информационната грамотност – модели за обучение и добри практики: Сб. с науч. докл. и съобщения от Науч. семинар с междунар. участие, 18–19 окт. 2012, Унив. библ. на Икономическия унив., гр. Варна.* София: За буквите – О писменехъ, 2012, с. 315–320.

По отношение на информационната грамотност българската библиотечно-информационна колегия се придържа към следните разбирания за ролята на информационната грамотност като:

- средство за социализация на личността и същевременно важен фактор, който обезпечава образователна и трудова мобилност на индивидите;
- изходна позиция за осигуряване на трудова заетост;
- начин на привличане на групи от населението към професионален/социален живот;
- инструмент за приобщаване на лица в неблагоприятно положение и с ограничени възможности към социален /професионален живот;
- средство срещу маргинализацията на определени социални среди – преди всичко самотни и възрастни селски жители, безработни и др.

На основа на тези консенсусни позиции постепенно се оформя облика на направление „informational literacy research“. В практически план дейността в библиотечната сфера се изразява в разработване на специални програми за първична информационна грамотност (както и за повишаването ѝ) и се организират кампании за популяризиране на темата за информационната грамотност. В някои библиотеки специално внимание се отделя на формирането на мултимедийна грамотност (например регионалните библиотеки във Варна, Пловдив, библиотеката на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и др.).

Обобщената представа за информационната грамотност се определя като:

- набор от знания и умения/способност да се идентифицират проблеми, да се осигури информацията, необходима за решаването им;
- възможност да се прави подбор, филтриране на информацията и избиране на най-подходящите ресурси т.е. умения за търсене, анализ, систематизация, оценяване.

Слабите места (Weaknesses)

Разглежданата ситуация притежава ред слаби места, а осъществяването на отделните мероприятия и програми за информационна грамотност са придружени от постоянни трудности. Основните тенденции могат да се обобщят така:

- слаба координация на дейностите по информационна грамотност между институции и организации, както и в регионален и национален мащаб; изолирани, самоцелни и поради това само с временен резултат прояви;
- отсъствие на национално осмислени приоритети и национална програма за информационна грамотност (например все още не е осмислено, че придобиването на информационна грамотност е продължителен процес, който трае целия живот, слива се с процеса на обучение през целия живот);
- библиотеките заемат задно място в приоритетите на държавата и обществото, което осуетява възможността те да бъдат подпомагани в усилията си да формират информационна грамотност, особено на регионално/локално ниво, където са и най-острите проблеми, за чието решаване програмите за

информационна грамотност могат да допринесат – например за приобщаване на малцинства, маргинални групи, бежанци, чужденци и пр.;

– няма персонал, който да се профилира в областта на информационната грамотност (голяма част от читалищните библиотеки имат само по един библиотекар, като често този човек има задълженията и да организира културната/просветната дейност на библиотеката).

Възможности (Opportunities)

Състоянието на библиотечните изследвания и на библиотечната система и образование в страната разкриват значителни възможности за успешно осъществяване на програми и отделни мероприятия по информационна грамотност. Съществуват добре развити организационни структури, натрупан е значителен конкретен опит (включително и познаване на добри чужди практики). Сред колегията е ясно изразено разбирането за необходимостта библиотеките да бъдат активна страна в процеса на формиране на информационна грамотност. Всичко това обуславя възможност:

– библиотеките по места да се превърнат в образователни центрове за предоставяне на информационна грамотност. На практика всички библиотеки в селата и в повечето градове имат традицията да организират курсове по чужди езици, музика, рисуване, фотография и пр., както и за подготовка на ученици за матури, за кандидат-студентски курсове и пр.;

– да се осъществяват, с активното участие на библиотеките/библиотечни специалисти, формални и неформални образователни програми и подходи по информационна грамотност още на ниво гимназиално и процесът да продължи в университетското образование⁹;

– дейностите по предоставяне на информационна грамотност са една ниша, която библиотеките могат да запълнят, като не само активно участват в процеса на формиране на информационна грамотност, но и като поемат инициативата. Това разбира се е свързано с подготовка на библиотекари, които да могат да обучават на информационната грамотност. Чрез участието си в действия по предоставяне на информационна грамотност библиотеките биха засилили своето присъствие в обществото¹⁰.

– библиотеките и съответните библиотечни факултети към университетите към актуалния момент разполагат с добре подготвени специалисти и достатъч-

⁹ **Вълва**, Т. Социални образователни пространства и информационна грамотност. В: *Дни на науката 2013*. В. Търново: Съюз на учените в България, клон ВеликоТърново, 2014, с. 200–208.

¹⁰ **Харизанова**, О. Грамотността като фактор в дейността на библиотеките. В: *Четенето в реална и електронна среда: мотивация и опит на библиотеките и образователните институции*. София: За буквите–О писменехъ, 2014, с. 176–180.

но добри практики при обучаване по информационна грамотност¹¹, на основа на които могат да съдействат за изработване на национална стратегия в областта на информационната компетентност, която да включва диференциран подход към различните социални/професионални среди; дефиниране на набора от предоставяни ключови компетенции; ориентиране на предаваните знания към изискванията за професионална реализация и социална мобилност.

Заплахи (Threats)

Основна опасност пред разглежданата проблематика е да се изпусне възможността библиотеките да поемат и утвърдят като една от основните си дейности, предоставянето на информационна (компютърна, дигитална) грамотност. Реалността на тази заплаха произтича от два фактора (между впрочем равносилни и за други ситуации, свързани с дейността на библиотеките):

– разглеждане на проблематиката на описателно ниво, без реални практически стъпки (проблем, ясно изразен по отношение на ролята на библиотека-та като обществен информационен център);

– подценяване на изискванията за една успешна конкурентна надпревара, поради непознаване на ситуацията и другите участници в нея.

Тук трябва да се посочи и един трети фактор, който отсъства от дневния ред на колегията:

– силното подценяване (бих казала – ясно изразено разминаване) от страна на библиотечните среди на маргинализиращи се групи – възрастни/самотни хора, малцинства от многочислената ромска група, част от турското малцинство, както и маргинализирани градски групи като наркомани, безработни (включително и бежанци) и пр.

Представената проблематика е неделима част от големия комплекс на култура на учене и култура на четене. Тя същевременно трябва да се разглежда и като част от политическата грамотност и като основа на политическата култура.

Основно изискване при предоставяне на информационна грамотност е да се формират качества, които да улесняват не само ориентиране в информационните потоци, но и достъпа до пазара на труда, до основните дадености на информационното общество. Тя има и фундаментална роля в борбата срещу фалшивите новини, идеологическите манипулации, съвременните форми на престъпност. Информационната грамотност е социален феномен; тя е пряко свързана с нивото на качество на живот.

¹¹ **Шопова**, Т. Дигиталната грамотност – важен приоритет на европейското университетско образование в XXI век. В: *Дигиталното настояще и бъдеще: икономически, културни, образователни, правни и технологични въздействия: Сб. с докл. от науч. конф. с междудунар. участие, 9–10 април 2013 г., София*. София: За буквите – О писменехъ, 2013, с. 64–75.

ЗА НЯКОИ ПРОБЛЕМИ ПРЕД ПРОФЕСИЯТА БИБЛИОТЕКАР

В български условия, по темата за библиотечната професия можем да говорим за силни страни и добри практики и същевременно за проявяващи се тесни места и дефицити. Към първото трябва да се отбележат преди всичко традициите, най-вече в областта на квалификацията и преквалификацията. Полувисше и висше библиотечно образование в България съществуват от началото на 50-те години (1950 г.). Това образование отчита българските специфики, но се ориентира в много положения, както впрочем и цялото българско библиотечно дело, към развит чужд образец – съветския пример и практика.

Тесните места са свързани с липсата на цялостни програми, на финансиране и на „плащане на данък“ на моментни моди и конюнктурни, идеологически повлияни решения.

Едно от основните постижения в разглежданата сфера е изграждане на система на модерно, ориентирано към високите чужди образци, стабилно и практически ориентирано професионално библиотечно образование.

В хода на структурните промени в сферата на образованието, след промените от началото на 90-те години на ХХ в., се оформиха няколко центъра за получаване на висша квалификация (университетско образование) от областта на библиотечно-библиографските науки – в УниБИТ, в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, във Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“. Освен това, за да могат библиотекарите успешно да прилагат новите подходи и технологии, се организират поредица от квалификационни курсове – преди всичко от професионалната организация на българските библиотечни специалисти – ББИА.

За запознаването със съвременния чужд опит, с новостите в библиотечните технологии, с иновативни за български условия подходи от голямо значение е и дейността на програмата „Глобални библиотеки“ на фондация „Бил и Мелинда Гейтс“.

В областта на библиотечната квалификация се осъществява цялостен цикъл на работа – за придобиване на бакалаварска, магистърска и докторска степени, както и различни форми на допълнителни квалификации, курсове върху нови технологии и пр. Учебните програми не само са съобразени с различните изменения в дейността на библиотеките, с навлизането на нови информационни носители, както и с развитието на информационните технологии, но и активно се адаптират към непрекъснато променящите се изисквания на технологиите и средата. В системата на библиотечното образование по един или друг начин се популяризира опита от чужди образователни практики, а с участието в различни международни програми се получава възможност за непосредствено споделяне на опит и за повишаване на квалификацията.

Позитивен опит се натрупва и при организиране на студентски практики в чужбина. Същото може да се каже и при работа по проекти, пряко свързани с

определена чуждестранна библиотечна институция (например с асоциацията на библиотекарите от Колорадо, или при международни проекти с няколко участника, например от практиката на Народна библиотека „П.Р. Славейков”, Велико Търново).

Независимо от значителните успехи в сферата на библиотечното образование и допълнителна квалификация, като цяло библиотечната професия не е престижна. От сферата на разгледаните вече превратни визии и библиотечни утопии са представите за силно желаното от подрастващите библиотечно образование.

Различните застъпнически кампании, организирани от средите на библиотечната колегия като правило пренебрегват имиджа на библиотечната професия. Тук не поставям въпроса доколко такива има, а не съществуват само на страниците на библиотечните издания, нито за тяхната реална насоченост и резултатност – когато се провеждат.

Не бих искала да бъда силно критична, но не мога да не отбележа, когато става дума за библиотечно образование, че в отделни случаи има силно разминаване между идеите от научната област на библиотекознанието и реалността в библиотечната сфера, действителните проблеми и задачи на библиотеките и библиотекарите. Достатъчно е да се отбележи, че част от библиотекарите в читалищните библиотеки не притежават висока библиотечна квалификация, а някои дори въобще са без такава.

И в български условия, както и навсякъде по света, протича процес на усложняване на библиотекарския труд, на промяна на характера на професията. Основно, бих казала фундаментално изискване вече е библиотекарят не само да обслужва, но и да работи активно с читатели и с различни други публики, и това е особено важно за преобладаващия брой български библиотеки, тези които могат да се характеризират като общодостъпни, публични, читалищните и регионалните библиотеки. Новата роля на библиотекаря е да бъде едновременно изпълнител и организатор.

Двата основни проблема, с които се сблъсква библиотечната сфера и които рефлектират и върху библиотечната професия са:

а) отсъствие на държавна концепция и политика за развитието на библиотечната сфера, и

б) липса на държавно финансиране, а така също и на финансиране на местно и на друго ниво.

На дневен ред не стои откриване на нови библиотеки, строеж на нови библиотечни сгради или цялостни реконструкции на съществуващи (независимо от отделни позитивни примери). Сред изключенията са университетските библиотеки на трите частни български университета, както и на един чуждестранен университет – Американския университет в Благоевград. Случаят със забавянето на строителството на сграда за Варненската регионална библиотека, резултат от шумно представен международен конкурс, е достатъчно

свидетелство за разминаване между идеи и действителност в българската административна и политическа практика по отношение на библиотеките.

Не са за пренебрегване и съществуващите трудности вследствие от необходимостта да се адаптират към новите условия, резултат от прекъснатата връзка между дългогодишно апробирани и навлизащи нови практики, някои от които могат да се надграждат над вече съществуващия опит.

Тези проблеми се компенсират с определена активност в достъпните на библиотеките възможности – например по посока на популяризиране на четенето и на приобщаване на подрастващи към четенето. Тук трябва да се отбележат такива продължаващи и с отзвук инициативи като ежегодния маратон на четенето, лятното детско четене, отделни съвместни прояви с някои медии като „Голямото четене“ и др.

Липсата на държавна политика и подкрепа се компенсират от инициативите на различни, свързани с библиотечната и информационна сфера професионални организации или сдружения, консорциуми, чужди фондации и програми, които осигуряват техника, финансови средства, организират квалификационни мероприятия, финансират научни форуми и специализации в чужбина.

Темата за библиотечното образование е ключов аспект от проблемния кръг библиотечно кариерно развитие¹², както и от проблематиката за представата (имиджа) на професията, както и от имиджа на институцията.

Във всички случаи обаче, не трябва да се подценява широкопрофилния характер на библиотечната работа и съответно – спецификите на професията. Достатъчно е да припомним широкия кръг задачи, които стоят пред библиотекарите, включително: да приобщават към четенето, да участват в застъпнически кампании, да изпълняват ролята на мениджъри на информацията.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Така очертаната картина на някои основни библиотечни дейности изисква поредица от мерки, които стоят на дневен ред, но поради ред причини не са влезли във фаза на изпълнение. Най-общо става дума за:

- създаване (адаптиране) на система от критерии и показатели за измерване на ефективността и качеството на библиотечната работа;
- създаване на система за мониторинг на дейността на библиотеките и на звено, което да отговаря за тази дейност;
- насочване на усилията на библиотечните специалисти към усвояване и презентирание на иновативни чужди практики;

¹² Вж. обстойното изследване: **Попова, Е.** *Кариерно развитие на библиотечния персонал в контекста на информационното общество. Ч. 1, Проучвания 2012–2015.* София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2016, 245 с.

- създаване на национална програма за дигитализация на библиотечните фондове и орган, който да координира изпълнението ѝ;
- координиране на усилията по въвеждане в практиката на българските библиотеки на библиотечен ПР и маркетинг;
- разработване на модели за обучение и на програми за информационна грамотност;
- избор на подходи за адаптиране към българските условия на разпространени в международен план библиотечни практики от типа на застъпничество, доброволчество, контактна работа, брандиране и др.;
- провеждане на изследвания за определяне на възможните бъдещи задачи през библиотеките.

Решаването на тези задачи би облекчило както процеса на внедряване на иновации, така и работата в направления като създаване на изцяло практически ориентирано библиотечно образование, превръщане на определени видове библиотеки в обществени информационни центрове, постигане на висока ефективност в библиотечната работа, решаване на важни, с ключово значение за развитието на националната библиотечна система въпроси – например изграждане на депозиториуми.

Без съмнение в библиотечната колегия съществуват нагласи в полза на такова развитие, чието осъществяване обаче е въпрос на бъдеща дейност.

ЦИТИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

- Вълва**, Т. Социални образователни пространства и информационна грамотност. В: *Дни на науката 2013*. В. Търново: Съюз на учените в България, клон ВеликоТърново, 2014, с. 200–208.
- Демирв**, Е. Варненската дигитална библиотека – добри практики и перспективи. В: *Библиотеки, четене, комуникации: XXII нац. науч. конф. с международ. участие 16–17 ноем. 2023*, В. Търново. В. Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 2024, с. 199–205.
- Попова**, Е. *Кариерно развитие на библиотечния персонал в контекста на информационното общество. Ч. 1, Проучвания 2012–2015*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2016, 245 с.
- Русинова**, Е. Библиотеката като културен център – подходи за утвърждаване на тази роля в обществото. В: *Библиотеката – духовността на града: Сб. докл. от конф. по случай 120 год. от основаването на библиотека „Наука“ – Троян, 30–31 октомври 2012 г.* Троян: Нар. ч-ще „Наука-1870 г.“, 2013, с. 18–21.
- Русинова**, Е. Избор и внедряване на иновации – организационни и комуникационни аспекти. В: *Библиотеките днес – иновативни политики и практики: Докл. от XXII нац. конф. на ББИА, София, 7–8 юни 2012 г.* София: Бълг. библ.-информ. асоц., 2012, с. 72–75.
- Русинова**, Е. Някои актуални проблеми пред българските библиотеки: внедряването. В: *Библиотеки, четене, комуникации: XI нац. науч. конф. с международ. участие, 16–17 ноем. 2012*. В. Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 2013, с. 113–118.

- Русинова, Е.** Реалност и перспективи пред библиотечната система в България. В: *Библиотеки, четене, комуникации: XV нац. науч. конф. с междунар. участие, В. Търново, 17–18 ноем. 2016 г., посветена на дигиталната конверсия на книжовното и културно-историческото наследство*. В. Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 2017, с. 134–143.
- Русинова, Е., Рафаилова, П.** Информационната грамотност: някои принципни постановки и практики. В: *Информационната грамотност – модели за обучение и добри практики: Сб. с науч. докл. и съобщения от Науч. семинар с междунар. участие, 18–19 окт. 2012, Унив. библ. на Икономическия унив., гр. Варна*. София: За буквите–О писменехъ, 2012, с. 315–320.
- Савова, Ю.** За библиотечната комуникация и библиотеката като трето място. В: *Сборник научни доклади от VII международна кръгла маса „Проблеми на обществените комуникации“*. София, 2021, с. 97–109.
- Стойкова, Д.** Публичните библиотеки в услуга на гражданите на общината. В: *Библиотеки, четене, комуникации: Нац. науч. конф., посветена на 60-год. на доц. Стефан Коларов, В. Търново, 20–21 ноем. 2003 г.* В. Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 2004, с. 124–131.
- Харизанова, О.** Грамотността като фактор в дейността на библиотеките. В: *Четенето в реална и електронна среда: мотивация и опит на библиотеките и образователните институции*. София: За буквите–О писменехъ, 2014, с. 176–180.
- Шивачев, М.** Читателски групи и читателски интереси в РНБ „П. Р. Славейков“ (Социологически и психологически тенденции). В: *Библиотеки, четене, комуникации: X нац. науч. конф. с междунар. участие, 17–18 ноем. 2011, В. Търново: Ч. I. Велико Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 2012, с. 302–311.*
- Шопова, Т.** Дигиталната грамотност – важен приоритет на европейското университетско образование в XXI век. В: *Дигиталното настояще и бъдеще: икономически, културни, образователни, правни и технологични въздействия: Сб. с докл. от науч. конф. с междунар. участие, 9–10 април 2013 г., София*. София: За буквите – О писменехъ, 2013, с. 64–75.

REFERENCES:

- Demirev, E.** Varnenskata digitalna biblioteka – dobri praktiki i perspektivi. V: *Biblioteki, chetene, komunikatsii: XXII nats. nauch. konf. s mezhdunar. uchashtie 16–17 noem. 2023, V. Tarnovo*. V. Tarnovo: Univ. izd. „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2024, s. 199–205.
- Harizanova, O.** Gramotnostta kato faktor v deynostta na bibliotekite. V: *Cheteneto v realna i elektronna sreda: motivatsia i opit na bibliotekite i obrazovatelnite institutsii*. Sofia: Za bukvi-te–O pismenehy, 2014, s. 176–180.
- Popova, E.** Karierno razvitie na biblioteknia personal v konteksta na informatsionnoto obshtestvo. Ch. 1, Prouchvania 2012–2015. Sofia: Univ. izd. „Sv. Kliment Ohridski“, 2016, 245 s.
- Rusinova, E.** Bibliotekata kato kulturen tsentar – podhodi za utvarzhdavane na тази rolya v obshtestvoto. V: *Bibliotekata – duhovnostta na grada: Sb. dokl. ot konf. po sluchay 120 god. ot osnovavaneto na biblioteka „Nauka“ – Troyan, 30–31 okt. 2012 g.* Troyan: Nar. ch-shte „Nauka-1870 g.“, 2013, s. 18–21.

- Rusinova, E.** Izbor i vnedryavane na inovatsii – organizatsionni i komunikatsionni aspekti. V: *Bibliotekite dnes – inovativni politiki i praktiki: dokl. ot XXII nats. konf. na BBIA, Sofia, 7–8 yuni 2012 g.* Sofia: Balg. bibl.-inform. asots., 2012, s. 72–75.
- Rusinova, E.** Nyakoi aktualni problemi pred balgarskite biblioteki: vnedryavaneto. V: *Biblioteki, chetene, komunikatsii: XI nats. nauch. konf. s mezhdunar. uchastie, 16–17 noem. 2012.* V. Tarnovo: Univ. izd. „Sv. sv. Kiril i Metodiy, 2013, s. 113–118.
- Rusinova, E.** Realnost i perspektivi pred bibliotechnata sistema v Bulgaria. V: *Biblioteki, chetene, komunikatsii: XV nats. nauch. konf. s mezhdunar. uchastie, V. Tarnovo, 17–18 noem. 2016 g., posvetena na digitalnata konversia na knizhovnoto i kulturno-istoricheskoto nasledstvo.* V. Tarnovo: Univ. izd. „Sv. sv. Kiril i Metodiy, 2017, s. 134–143.
- Rusinova, E., Rafailova, P.** Informatsionnata gramotnost: nyakoi printsipni postanovki i praktiki. V: *Informatsionnata gramotnost – modeli za obuchenie i dobri praktiki: Sb. s nauch. dokl. i saobshtenia ot Nauch. seminar s mezhdunar. uchastie, 18–19 okt. 2012, Universitetska biblioteka na Ikonomicheskia univ., gr. Varna.* Sofia: Za bukvite–O pismenehy, 2012, s. 315–320.
- Savova, Yu.** Za bibliotechnata komunikatsia i bibliotekata kato treto myasto. V: *Sbornik nauchni dokladi ot VII mezhdunarodna kragla masa „Problemi na obshtestvenite komunikatsii”.* Sofia, 2021, s. 97–109.
- Shivachev, M.** Chitatelski grupi i chitatelski interesi v RNB „P. R. Slaveykov“ (Sotsiologicheski i psihologicheski tendentsii). V: *Biblioteki, chetene, komunikatsii: X nats. nauch. konf. s mezhdunar. uchastie, 17–18 noem. 2011, V. Tarnovo: Ch. I.* V. Tarnovo: Univ. izd. „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2012, s. 302–311.
- Shopova, T.** Digitalnata gramotnost – vazhen prioritet na evropeyskoto universitetsko obrazovanie v HHI vek. V: *Digitalното nastoyashte i badeshte: ikonomicheski, kulturni, obrazovatelni, pravni i tehnologichni vazdeystvia: Sb. s dokl. ot nauch. konf. s mezhdunar. uchastie, 9–10 april 2013 g., Sofia.* Sofia: Za bukvite – O pismenehy, 2013, s. 64–75.
- Stoykova, D.** Publichnite biblioteki v usluga na grazhdanite na obshtinata. V: *Biblioteki, chetene, komunikatsii: Nats. nauch. konf., posvetena na 60-god. na dots. Stefan Kolarov, V. Tarnovo, 20–21 noem. 2003 g.* V. Tarnovo: Univ. izd. „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2004, s. 124–131.
- Valova, T.** Sotsialni obrazovatelni prostranstva i informatsinna gramotnost. V: *Dni na naukata 2013.* V. Tarnovo: Sayuz na uchenite v Bulgaria, klon Veliko Tarnovo, 2014, s. 200–208.

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Библиотечно-информационни науки

Том 16, 2024

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF PHILOSOPHY

Library and Information Science

Volume 16, 2024

РАЗВИТИЕ НА ИНФОРМАЦИОННА И МЕДИЙНА ГРАМОТНОСТ ПРИ НЕВРОДИВЕРГЕНТНИ ПОТРЕБИТЕЛИ – ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО ПРЕД БИБЛИОТЕКИТЕ

ЕЛИЦА ЛОЗАНОВА-БЕЛЧЕВА

Елица Лозанова-Белчева. РАЗВИТИЕ НА ИНФОРМАЦИОННА И МЕДИЙНА ГРАМОТНОСТ ПРИ НЕВРОДИВЕРГЕНТНИ ПОТРЕБИТЕЛИ – ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО ПРЕД БИБЛИОТЕКИТЕ.

Акцентирането върху маргинализираните социални групи, сред които попадат и невронетипичните хора, което се дискутира приоритетно в контекста по-приобщаващото и по-равнопоставено общество, трябва да включва и разработване и прилагане на различни подходи в изграждането на ключови умения – информационни, медийни и дигитални компетентности. Ето защо, в настоящата статия интерес представлява издирването на научни публикации, свързани с развитието на информационна и медийна грамотност при невродивергентни потребители и открояването на ролята на библиотеките в този процес.

Ключови думи: невродивергентни потребители; информационна грамотност; медийна грамотност; невноразнообразие; библиотеки; достъпност; приобщаващо общество.

Elitsa Lozanova-Belcheva. INFORMATION AND MEDIA LITERACY DEVELOPMENT AMONG NEURODIVERGENT USERS – CHALLENGE FACED BY LIBRARIES.

Focusing on marginalized social groups, including neurodivergent individuals, which is a priority in the context of a more inclusive and equitable society, should also involve developing and applying various approaches to building key skills – informational, media, and digital competencies. Therefore, this article aims to explore scientific publications related to the development of information and media literacy among neurodivergent users and the role of libraries in this process.

Keywords: neurodivergent users; information literacy; media literacy; neurodiversity; libraries; accessibility; inclusive society.

Материалът се посвещава на доцент Ели Попова, която в своето професионално и научно развитие обръща специално внимание върху потребителите и комуникациите – вътре и извън библиотеките и тяхната комуникация в сложната информационна екосистема, като обогатява теоретичната рамка и предоставя практически насоки в тази област.

УВОД

Осигуряването на равни възможности за всички групи в обществото за достигане и ползване на информация, залегнало като правна и етична норма в множество национални и международни рамки, е ключов фактор за социалната справедливост и устойчивото развитие. Непрекъснато нарастващото разнообразие от ресурси, успоредно с необходимостта от притежаване на компетентности за достигане, анализиране, синтезиране и използване на извлечената информация са едни от най-значимите предизвикателства пред всеки потребител в дигиталното общество.

Важен акцент е осъзнаването, че „информацията не е знание, [а] концепции или идеи, които навлизат в индивидуалното поле на възприятие, оценяват се и се усвояват, като затвърдяват или променят личната представа за действителността и/или способността за действие“¹. Разпознаването на различни източници на информация и прилагането на подходящи стратегии за търсене, както и коректната обработка и управление на намерената информация са не само полезни, но и базови умения, част от т.нар. трансверсални умения² на 21 век. Придобиването и постоянното актуализиране на тези компетентности кореспондира с идеята на учене през целия живот и мотивацията на всеки човек да се развива и пълноценно да изпълнява своята социална роля.

Информационната и медийна грамотност – крайгъгълен камък в дигиталното общество

Информационната, медийната и дигиталната грамотност са съществени за постигането на добри резултати в обучителния процес, успешното реализиране на пазара на труда, комуникацията и интегрирането в обществото. Предизвикателство пред всеки човек е развиването на умения, които му позволяват да идентифицира своите информационни потребности, да намира необходимата информация, да я оценява критично, да я прилага ефективно и да я представя по подходящ начин. Същевременно с това, да разпознава и използва различни медийни платформи и да съблюдава за спазването на дигиталните

¹ Лозанова-Белчева, Елица. Среща с Пол Зурковски – бащата на термина „информационна грамотност“. В: *ББИА онлайн*, 2013, № 6, с. 34.

² Лозанова-Белчева, Елица. Библиотеките в процеса на изграждане на ключови компетенции. Във: *Визия за бъдещето на библиотеките в България: Докл. от XXV нац. науч. конф.* Стара Загора, 4–5 юни 2015 г. София: Бълг. библ.-информ. асоц., 2015, с. 57–60.

му права, но да има и дигитална отговорност и в допълнение – да прилага цифрови технологии в ежедневната си дейност.

Изграждането и непрекъснатото актуализиране на тези компетентности трябва да бъде разглеждано като ключов компонент в контекста на дигиталната трансформация, където информацията е основен ресурс, а уменията за нейното достигане и релевантно прилагане – необходимо средство. Насърчаването на критично мислене и развиване на способността за оценка на достоверността и релевантността на информацията са от особено значение за вземането на информирани решения в дигиталната среда, където данните могат да бъдат подвеждащи или манипулирани.

Темата за важноста от подкрепа и насърчаване на тези основни компетенции е широко дискутирана през последните десетилетия (като се има предвид, че терминът „информационна грамотност“ е въведен преди 50 години, а „медийната грамотност“ придобива популярност преди 30 години). И както „да бъдеш информационно грамотен, означава да можеш да откриеш това, което е познато или известно във всяка област“³, така „медийно грамотният човек ... може да декодира, оценява, анализира и създава както печатни, така и електронни медии“⁴. Добавянето на дигитални умения, сред които и работата с изкуствен интелект (ИИ грамотност) към комплекса от „грамотности“ е естествено допълнение, следващо динамиката на технологично развитие, дигиталната трансформация в различните сфери и непрестанно променящите се информационни потребности на потребителите.

Теоретично осмисляне на значимата роля на тези компетентности за индивидуалното и социално развитие на всеки индивид е важно за разбирането на начините, по които те могат да подобрят качеството на живота и да подпомогнат адаптацията към бързо променящия се свят.

Невродивергентни потребители, невроразнообразие – дефинитивни характеристики

Концепцията за „невроразнообразие“ е въведена от социолога Джуди Сингър през 1998 г. в бакалавърската ѝ дипломна теза, озаглавена: „Необичайни хора вътре. Раждането на общността сред хората от „аутистичния спектър“: лично изследване на ново социално движение, основано на неврологичното

³ **Zurkowski**, P. The information service environment: relationships and priorities (Report ED 100391), National Commission on Libraries and Information Science, Washington DC. 1974. In: *European Conference on Information Literacy, October 22–25, 2013, Istanbul, Turkey: Abstracts* / Eds. Serap Kurbanoğlu et al. Ankara: Hacettepe University Department of Information Management, 2013, pp. 268–279. Available form: http://ecil2013.ilconf.org/wp-content/uploads/sites/2/2016/11/ecil2013_abstracts.pdf

⁴ **Aufderheide**, Patricia. *Media Literacy: A Report of the National Leadership Conference on Media Literacy*. Queenstown, MD: The Aspen Institute Wye Center, December 7–9, 1992, p. 1. Available from: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED365294.pdf>

разнообразие“. В нея тя посочва, че: „Неврологично различните представляват ново допълнение към познатите политически категории клас/пол/раса, което ще обогати разбиранията за социалния модел на хората с увреждания“. Тя коментира, че „възходът на невроразнообразието прави още една крачка напред в постмодерната фрагментация. Точно както постмодерната ера вижда как всяко, някога твърдо, убеждение се разпада във въздуха, така и най-очевидните ни предположения: че всички повече или по-малко виждаме, чувстваме, докосваме, чуваме, миришем и сортираме информацията по подобен или почти идентичен начин (освен ако не сме видимо инвалидизирани) – също се размиват“⁵.

И въпреки, че дефинира понятието „невроразнообразие“, Сингър смята, че терминът „невродивергентен“ човек е по-подходящ, когато се говори за отделните индивиди, „тъй като всяко място, в което има повече от един индивид е невроразнообразието“⁶.

Самата Сингър се определя като „част от трето поколение жени от аутистичния спектър“⁷ и вероятно е „някъде в аутистичния спектър – някъде между нискофункционаращ, нормален „неуспешен“ (както често е възприемана) и високофункционаращ, аутистичен оцелял срещу невъзможни шансове“. Тя споделя, че „всички ние сме невроразнообразни, защото няма двама абсолютно еднакви човека на планетата. Нашата планета има невроразнообразно население“⁸.

В допълнение към разсъжденията на Джуди Сингър, можем да посочим, че: „невроразнообразието се отнася до богатото естествено разнообразие на човешките умове [и] е концепция, според която неврологичните различия, като аутизъм, дислексия, [Синдром на дефицит на вниманието/хиперактивност] – ADHD и други, са естествени вариации на човешкия мозък“. Така „вместо да разглежда тези различия като дефицити или разстройства, невроразнообразието подчертава, че тези вариации са част от по-широкия спектър на човешкото разнообразие, подобно на различията в расата, пола или етническата принадлежност“⁹ (вж. фиг. 1).

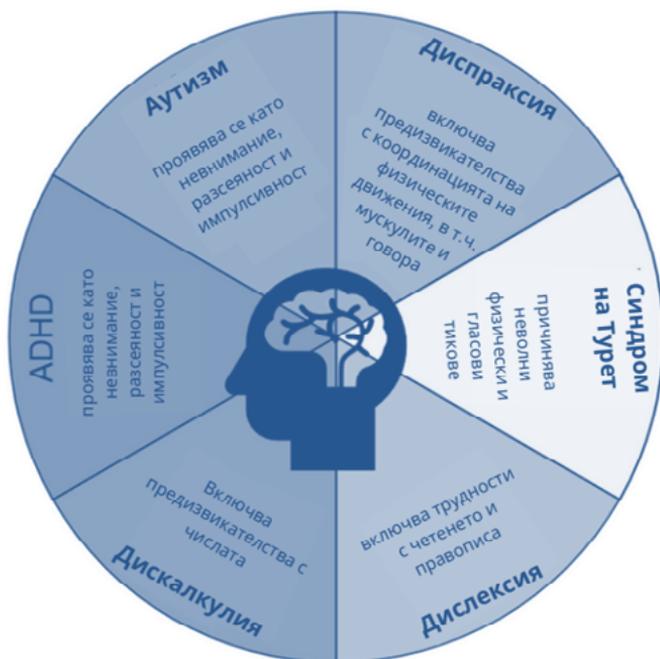
⁵ **Singer, J.** *The birth of community amongst people on the “Autistic Spectrum”*: A personal exploration of a new social movement based on neurological diversity [Undergraduate thesis]. Sydney, University of Technology, 1998, pp. 13–14. Available from: https://terapiastimulus.fi/wp-content/uploads/2023/07/Odd_People_In_The_Birth_of_Community_amo.pdf

⁶ **Singer, Judy.** Neurodiversity: Definition and Discussion. Judy Singer’s Official Definition of Neurodiversity ©. In: *Reflections of Neurodiversity* [blog]. Available from: <https://neurodiversity2.blogspot.com/p/what.html>.

⁷ *Ibid.*

⁸ **Craft, Samantha.** Meet Judy Singer a NeuroDiversity Pioneer: An Interview with the Australian Sociologist who coined the term ‘Neurodiversity’. In: *Spectrum Suite* [online]. 24.10.2017. Available from: <https://web.archive.org/web/20171024132706/http://www.myspectrumsuite.com/meet-judy-singer/>. [Viewed 10.08.2024].

⁹ **Митева, Анелия, Георгиева, Лилия и др.** *Наръчник за 2024 невроразнообразни работни места: проект „Невродивергентност на работното място“ (NEW)*,

Фиг. 1. Спектър на невроразнообразието (Дана Л. Отт, Емили Русо, Мириам Мьолер)¹⁰

Невроразнообразието е широко дискутирана тема в контекста на правата на хората с увреждания, образованието, работното място и обществото като цяло. Движението за невроразнообразие насърчава приемането и подкрепата на хората с различни неврологични профили, вместо да се опитва да ги „поправи“ или „нормализира“. То предлага нова перспектива за разбиране и приемане на различните начини, по които човешкият мозък функционира.

От психологическа гледна точка: „невроразвитийните разстройства са група състояния (поведенчески и когнитивни), чиито симптоми обикновено се изявяват още в ранна детска възраст, характеризират се с необичаен ход в психичното развитие и с дефицити във функционирането в социален, образователен, професионален, личностен и емоционален план. В тази група са включени разстройство от аутистичния спектър (РАС), разстройство с дефицит на внимание и хиперактивност (РДВХ), развитийно разстройство на ученето, разстройство на интелектуалното развитие и др.“¹¹ В този контекст кон-

№ 2021-1-IT01-KA220-VET-000033362 [онлайн]. 2024. Достъпно от: https://usercontent.one/wp/www.neurodiverseworkplaces.eu/wp-content/uploads/2024/10/NEW-Handbook_BG.pdf?media=1681987160

¹⁰ Пак там, с. 7.

¹¹ Стайкова, Светла, Ханчева, Камелия, Атанасова, Анета. Невроразвитийни разстройства и невроразнообразие. Невронетипични деца отвъд юношеството. В: *Българско*

цепцията на Сингър подчертава идеята, че различията в мозъка, включително тези, които традиционно се разглеждат като отклонения, разстройства или увреждания (като аутизъм, дислексия и ADHD), са нормални и трябва да бъдат приемани, разбирани и уважавани като част от човешкото разнообразие.

Диференцирането на потребителите по групи със специални потребности включва разнообразни категории, сред които са хората със специални образователни потребности (СОП) и хората с увреждания¹². В допълнение към тези добре познати категории, концепцията за невродивергентни потребители представлява ново измерение в разбирането за хората със специалните потребности. Необходимостта от индивидуализиран подход и адаптивни стратегии за осигуряване на равен достъп до информация, образование, трудова заетост, здравеопазване, социални услуги е сред приоритетните теми в тази област.

Признаването на специфичните умения на невродивергентните хора е от съществено значение за тяхното по-пълноценното реализиране, от една страна и за ограничаване на формите на *ейбълизъм**, от друга.

Информационно проучване: резултати и изводи

Информационното ни търсене по темата за информационната, медийната и дигиталната грамотност при невродивергентните потребители и ролята на библиотеките в този процес показва, че в научното информационно пространство тази проблематика не е достатъчно изследвана (табл. 1).

Въпреки, че са налице редица публикации по темата, големият брой документи, в които се разглежда невроразнообразието в библиотеките предимно от гледна точка на библиотечното обслужване (табл. 2) и най-вече – работата с потребители с невроразвитийни състояния от аутистичния спектър в библиотеката (табл. 3).

стписание по психология, 2024, № 4, с. 1621. Достъпно от: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=1291538>

¹² **Попова**, Ели. *Потребители и ползване на библиотеките*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2019, с. 163.

* *Аблеизъм/ейбълизъм (ableism)*: дискриминация на хора с увреждания. Може да се определи като обидно и репресивно поведение, основано на идеята, че хората с увреждания са по-низшестоящи от останалите. Този вид дискриминация включва предразсъдъци, стереотипи или „институционална дискриминация“ и е свързана както със съзнателни, така и с несъзнателни действия. Източник: **Съвет на Европа**. Хора с увреждания. В: *КОМПАС: Наръчник за обучение по правата на човека за младежи* [онлайн]. 2015. Достъпно от: <https://www.coe.int/bg/web/compass/disability-and-disablism>. [Прегледан 20.10.2024].

Табл. 1. Информационно търсене по темата за невроразнообразие или невродивергентни потребители и информационна грамотност/медийна грамотност/ дигитални умения и библиотеки

<i>База от данни/ Търсеща машина</i>	<i>Заявка за търсене (Search string)</i>	<i>Бр. резултати</i>
Google Scholar	<i>Advanced Search: anywhere in the article;</i> ((neurodivergent OR neurodiversity) AND („information literacy“ OR „media literacy“ OR „digital skills“) AND library))	1570
Web of Science	TS=((neurodiver* AND („information literacy“ OR „media literacy“ OR „digital skills“) AND library)))	1
Scopus	TITLE-ABS-KEY((neurodiver* AND („information literacy“ OR „media literacy“ OR „digital skills“) AND library))	3

Табл. 2. Информационно търсене по темата за невродивергентни потребители и библиотеки

<i>База от данни/ Търсеща машина</i>	<i>Заявка за търсене (Search string)</i>	<i>Бр. резултати</i>
Google Scholar	<i>Advanced Search: anywhere in the article;</i> ((neurodivergent OR neurodiversity) AND (users OR students) AND library))	19 800
Web of Science	TS=((neurodiver* AND users) OR (neurodiver* AND students) AND (library)))	199
Scopus	TITLE-ABS-KEY((neurodiver* AND students) OR (neurodiver* AND users) AND (library))	23

Табл. 3. Информационно търсене по темата за потребители с аутизъм и библиотеки

<i>База от данни/ Търсеща машина</i>	<i>Заявка за търсене (Search string)</i>	<i>Бр. резултати</i>
Google Scholar	<i>Advanced Search: anywhere in the article;</i> ((autism OR autistic) AND (users OR students) AND library))	525 000
Web of Science	TS=((autis* AND users) OR (autis* AND students) AND (library)))	2159
Scopus	TITLE-ABS-KEY((autis* AND (users OR students) AND library))	109

При промяна в стратегията ни на търсене, като премахнем ограничението – ключовата дума „библиотеки“, получаваме 5 резултата в Web of Science; 8 в SCOPUS и 2610 – Google Scholar. Така успяваме да увеличим съвсем малко броя на резултатите в наукометричните бази от данни, но пък улавяме онези публикации, които са налични в информационното пространство. Сред получените документи и на трите места виждаме, че най-цитираната публикация е статията на Емануел Валковяк „Невроразнообразие на работната сила и

цифрова трансформация: Случаят с включването на служители с аутизъм на работното място¹³ – с 65 цитата в Scopus, 53 в Web of Science и 137 в Google Scholar.

При нашето търсене в Google Scholar установихме (без да бе специално определено като цел), че в изследваната проблематика се открояват и няколко публикации, в които се обръща внимание на библиотечните специалисти, които попадат в групата на невродивергентните хора (8 резултата) или аутистични хора (24 резултата). От тях най-цитираната е есето „Шумни ръце в библиотеката. Невроразнообразие в библиотечно-информационните науки: Теория и практика“¹⁴ на Емили Лорънс.

ОБОБЩЕНИЕ

Основните изводи от проведеното информационно проучване е, че темата за развитието на информационна и медийна грамотност приоритетно от или с помощта на библиотеките, е все още много слабо изследвана в научното информационно пространство.

Проблематиката обаче е предмет на анализ в различни проекти, най-вече от гледна точка на обучението (при деца в училищна и предучилищна възраст) и интегрирането на невродивергентните хора на пазара на труда. Тези проекти^{15,16} най-често разработени от неправителствени организации или академични институции, с международни екипи, обръщат внимание върху уникалните способности на невронетипичните хора и техните възможности за изпълняване на редица сложни и комплексни задачи, приспособени спрямо техните възможности.

Особено полезно е помагалото „Наръчник за невроразнообразни работни места“¹⁷ от 2024 г. (на български език), в което са обобщени силните страни и предизвикателствата на невродивергентните хора, които биха могли да се използват за тяхното по-пълноценно развитие на работното място. Същият подход би могъл да се приложи при обучението на потребители по информа-

¹³ **Walkowiak**, E. Neurodiversity of the workforce and digital transformation: The case of inclusion of autistic workers at the workplace. In: *Technological Forecasting and Social Change*, 2021, Vol. 168, Article 120739, pp. 1–11. DOI: 10.1016/j.techfore.2021.120739

¹⁴ **Lawrence**, E. Loud Hands in the Library. In: *Progressive Librarian*, Fall 2013, N 41, pp. 102–130. Available from: <http://www.progressivelibrariansguild.org/PL/PL41.pdf#page=102>

¹⁵ **Митева**, Анелия, **Георгиева**, Лилия и др. *Цит. съч.*

¹⁶ **Neurodiversity (R)Evolutionary Inclusion Model: Neurodiversity at Work**, Project number 2021-1-IT01-KA220-VET-000033362 [online]. Available from: https://usercontent.one/wp/www.neurodiverseworkplaces.eu/wp-content/uploads/2024/04/New_Revolutionary_Inclusion_Model_01.pdf?media=1681987160

¹⁷ **Съвет** на Европа. *Цит. съч.*

ционна и медийна грамотност или при разработването на материали, подходящи за тях в тази посока.

Друг подходящ ресурс е *WebJunction*¹⁸ – инициатива на OCLC, насочена към подкрепа на обществените библиотеки в тяхната роля като центрове за обучение и развитие на общностите. Платформата предоставя безплатни ресурси, инструменти и обучения, които помагат на библиотечните служители да развиват своите умения и да използват новите технологии ефективно, в това число да се запознаят с невроразнообразието и да прилагат някои полезни съвети в своята работа.

Можем да отворим още един проект, на Института за заетост в областта на невроразнообразието към Вашингтонския университет – *Autism-Ready Libraries*¹⁹. В рамките на проекта са разработени различни обучителни ресурси за библиотечните специалисти, но може да се използва и от всеки, който се интересува от приобщаване на хора с аутизъм и приобщаващи практики за ранно ограмотяване, включително учители и др. Специализираният институт работи и по други подобни инициативи, подкрепящи невроразнообразието.

Посочените примери, целят да илюстрират разнообразните безплатни и общодостъпни помощни ресурси, които биха могли да се адаптират и приложат в работата на библиотеките при работата с невродивергентни потребители, особено при разработването на обучителни и самообучителни материали за развитие на информационни и медийни компетентности.

За да бъдат ефективни и да предоставят адекватна информация и ресурси за всички свои потребители, библиотеките трябва да предложат разнообразие от обучителни ресурси и различни методи за достъп до тях, съобразени с нуждите на различните групи потребители, включително на невродивергентните. Това изисква на първо място по-детайлно запознаване със спецификите на тези потребители и адаптиране на обучителния процес. Така например, предоставянето на по-кратки инструктивни сесии и по-малки задачи би било полезно за читатели с обучителни затруднения (ADHD); предоставяне на онлайн материалите, достъпни чрез технологии за преобразуване на текст към реч и възможности за визуално променяне и редактиране на съдържание, съобразени с личните предпочитания на потребителите; писменото съдържание може да бъде направено достъпно за хора с дислексия чрез използване на безсерифни шрифтове; предоставянето на софтуер за четене може значително да улесни обработката на текст за потребителите с дислексия и други затруднения.

Подкрепата на невроразнообразието не е непозната тема за библиотеките и библиотечно-информационните специалисти, но все по-осезаема става необ-

¹⁸ OCLC. WebJunction [online]. Available from: <https://www.webjunction.org/>. [Viewed 9.10.2024].

¹⁹ University of Washington Institute for Neurodiversity Employment. *Autism-Ready Libraries Toolkit* [online]. Available from: <https://sites.uw.edu/neurodiversity/research-projects/autism-ready-libraries/toolkit/>. [Viewed 10.11.2024].

ходимостта от фокусиране върху възможностите, които те имат, за да предложат компетентно обучение за развиване на така необходимите в дигиталната епоха умения.

ЦИТИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ:

- Лозанова-Белчева**, Елица. Среща с Пол Зурковски – бащата на термина „информационна грамотност”. В: *ББИА онлайн*, 2013, № 6, с. 34.
- Лозанова-Белчева**, Елица. Библиотеките в процеса на изграждане на ключови компетенции. Във: *Визия за бъдещето на библиотеките в България. Докл. от XXV нац. науч. конф. Стара Загора, 4–5 юни 2015 г.* София: Бълг. библ.-информ. асоц., 2015, с. 57–60.
- Митева**, Анелия, **Георгиева**, Лилия и др. *Наръчник за 2024 невроразнообразни работни места: проект „Невродивергентност на работното място“ (NEW)*, № 2021-1-IT01-KA220-VET-000033362 [онлайн]. 2024. Достъпно от: https://usercontent.one/wp/www.neurodiverseworkplaces.eu/wp-content/uploads/2024/10/NEW-Handbook_BG.pdf?media=1681987160
- Попова**, Ели. *Потребители и ползване на библиотеките*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, с. 163.
- Стайкова**, Светла, **Ханчева**, Камелия, **Атанасова**, Анета. Невроразвитийни разстройства и невроразнообразие. Невронетипични деца отвъд юношеството. В: *Българско списание по психология*, 2024, № 4, с. 1621. Достъпно от: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1291538>
- Съвет на Европа**. Хора с увреждания. В: *КОМПАС: Наръчник за обучение по правата на човека за младежи* [онлайн]. 2015. Достъпно от: <https://www.coe.int/bg/web/compass/disability-and-disablism>. [Прегледан 20.10.2024].
- Aufderheide**, Patricia. *Media Literacy: A Report of the National Leadership Conference on Media Literacy*. Queenstown, MD: The Aspen Institute Wye Center, December 7–9, 1992, p. 1. Available from: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED365294.pdf>
- Craft**, Samantha. Meet Judy Singer a NeuroDiversity Pioneer: An Interview with the Australian Sociologist who coined the term ‘Neurodiversity’. In: *Spectrum Suite* [online]. 24.10.2017. Available from: <https://web.archive.org/web/20171024132706/http://www.myspectrumsuite.com/meet-judy-singer/>
- Lawrence**, E. Loud Hands in the Library. In: *Progressive Librarian*, Fall 2013, N 41, pp. 102–130. Available from: <http://www.progressivelibrariansguild.org/PL/PL41.pdf#page=102>
- Neurodiversity (R)Evolutionary Inclusion Model: Neurodiversity at Work, Project number 2021-1-IT01-KA220-VET-000033362** [online]. Available from: https://usercontent.one/wp/www.neurodiverseworkplaces.eu/wp-content/uploads/2024/04/New_Revolutionary_Inclusion_Model_01.pdf?media=1681987160
- OCLC**. WebJunction [online]. Available from: <https://www.webjunction.org/>
- Singer**, J. *The birth of community amongst people on the “Autistic Spectrum”: A personal exploration of a new social movement based on neurological diversity [Undergraduate thesis]*. Sydney: University of Technology, 1998, pp.13–14. Available from: https://terapiastimulus.fi/wp-content/uploads/2023/07/Odd_People_In_The_Birth_of_Community_amo.pdf

- Singer, Judy.** Neurodiversity: Definition and Discussion. Judy Singer's Official Definition of Neurodiversity ©. In: *Reflections of Neurodiversity* [blog]. Available from: <https://neurodiversity2.blogspot.com/p/what.html> [Viewed 5.09.2024].
- University of Washington Institute for Neurodiversity Employment.** *Autism-Ready Libraries Toolkit* [online]. Available from: <https://sites.uw.edu/neurodiversity/research-projects/autism-ready-libraries/toolkit/> [Viewed 10.11.2024].
- Walkowiak, E.** Neurodiversity of the workforce and digital transformation: The case of inclusion of autistic workers at the workplace. In: *Technological Forecasting and Social Change*, 2021, Vol. 168, Article 120739, pp. 1–11. DOI: 10.1016/j.techfore.2021.120739
- Zurkowski, P.** The information service environment: relationships and priorities (Report ED 100391), National Commission on Libraries and Information Science, Washington DC. 1974. In: *European Conference on Information Literacy, October 22–25, 2013, Istanbul, Turkey: Abstracts* /Eds. Serap Kurbanoglu et al. Ankara: Hacettepe University Department of Information Management, 2013. pp. 268–279. Available form: http://ecil2013.ilconf.org/wp-content/uploads/sites/2/2016/11/ecil2013_abstracts.pdf

REFERENCES

- Aufderheide, Patricia.** *Media Literacy: A Report of the National Leadership Conference on Media Literacy*. Queenstown, MD: The Aspen Institute Wye Center, December 7–9, 1992, p. 1. Available from: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED365294.pdf>
- Craft, Samantha.** Meet Judy Singer a NeuroDiversity Pioneer: An Interview with the Australian Sociologist who coined the term 'Neurodiversity'. In: *Spectrum Suite* [online]. 24.10.2017. Available from: <https://web.archive.org/web/20171024132706/http://www.myspectrumsuite.com/meet-judy-singer/>
- Lawrence, E.** Loud Hands in the Library. In: *Progressive Librarian*, Fall 2013, N 41, pp. 102-130. Available from: <http://www.progressivelibrariansguild.org/PL/PL41.pdf#page=102>
- Lozanova-Belcheva, Elitsa.** Bibliotekite v protsesa na izgrazhdane na klyuchovi kompetentsii. Vav: *Vizia za badeshteto na bibliotekite v Bulgaria. Dokl. ot HXV nats. nauch. konf. Stara Zagora, 4–5 yuni 2015 g.* Sofia: Balg. bibl.-inform. asots., 2015, s. 57–60.
- Lozanova-Belcheva, Elitsa.** Sreshta s Pol Zurkovski – bashtata na termina „informatsonna gramotnost“. V: *BBlA onlayn*, 2013, № 6, s. 34.
- Miteva, Anelia, Georgieva, Lilia i dr.** *Narachnik za 2024 nevrodivergentnost na rabotnoto myasto*“ (NEW), № 2021-1-IT01-KA220-VET-000033362 [onlayn]. 2024. Dostapno ot: https://usercontent.one/wp/www.neurodiverseworkplaces.eu/wp-content/uploads/2024/10/NEW-Handbook_BG.pdf?media=1681987160
- Neurodiversity (R)** *Evolutionary Inclusion Model: Neurodiversity at Work, Project number 2021-1-IT01-KA220-VET-000033362* [online]. Available from: https://usercontent.one/wp/www.neurodiverseworkplaces.eu/wp-content/uploads/2024/04/New_Revolutionary_Inclusion_Model_01.pdf?media=1681987160
- OCLC.** *WebJunction* [online]. Available from: <https://www.webjunction.org/>
- Popova, Eli.** *Potrebiteli i polzване na bibliotekite*. Sofia: Univ. izd. „Sv. Kliment Ohridski“, 2019, s. 163.

- Savet na Evropa.** Hora s uvrezhdanja. V: *KOMPAS: Narachnik za obuchenie po pravata na choveka za mladezhi* [onlayn]. 2015. Dostapno ot: <https://www.coe.int/bg/web/compass/disability-and-disablism>. [Pregledan 20.10.2024].
- Singer, J.** *The birth of community amongst people on the “Autistic Spectrum”*: A personal exploration of a new social movement based on neurological diversity [Undergraduate thesis]. Sydney: University of Technology, 1998, pp.13-14. Available from: https://terapiastimulus.fi/wp-content/uploads/2023/07/Odd_People_In_The_Birth_of_Community_amo.pdf
- Singer, Judy.** Neurodiversity: Definition and Discussion. Judy Singer’s Official Definition of Neurodiversity ©. In: *Reflections of Neurodiversity* [blog]. Available from: <https://neurodiversity2.blogspot.com/p/what.html>. [Viewed 5.09.2024].
- Staykova, Svetla, Hancheva, Kamelia, Atanasova, Aneta.** Nevrozvitiyni razstroystva i nevroznoobrazie. Nevronetipichni detsa otvad yunoshestvoto. V: *Balgarsko spisanie po psihologia*, 2024, № 4, s. 1621. Dostapno ot: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=1291538>
- University of Washington Institute for Neurodiversity Employment.** *Autism-Ready Libraries Toolkit* [online]. Available from: <https://sites.uw.edu/neurodiversity/research-projects/autism-ready-libraries/toolkit/>. [Viewed 10.11.2024].
- Walkowiak, E.** Neurodiversity of the workforce and digital transformation: The case of inclusion of autistic workers at the workplace. In: *Technological Forecasting and Social Change*, 2021, Vol. 168, Article 120739, pp. 1–11. DOI: 10.1016/j.techfore.2021.120739
- Zurkowski, P.** The information service environment: relationships and priorities (Report ED 100391), National Commission on Libraries and Information Science, Washington DC. 1974. In: *European Conference on Information Literacy, October 22–25, 2013, Istanbul, Turkey: Abstracts* / Eds. Serap Kurbanoglu et al. Ankara: Hacettepe University Department of Information Management, 2013, pp. 268–279. Available form: http://ecil2013.ilconf.org/wp-content/uploads/sites/2/2016/11/ecil2013_abstracts.pdf

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Библиотечно-информационни науки

Том 16, 2024

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF PHILOSOPHY

Library and Information Science

Volume 16, 2024

ЕТИЧНИ ПРОБЛЕМИ НА НОРМАТИВНАТА ДЕЙНОСТ

НАДЯ КАРАЧОДЖУКОВА

Надя Карачоджукова. ЕТИЧНИ ПРОБЛЕМИ НА НОРМАТИВНАТА ДЕЙНОСТ.

Статията има за цел да постави пред българската общност на каталогизаторите проблема за етичността на въвежданите в контролните записи на имената на лица данни. Да се намери балансиран подход за етично прилагане на променящите се правила за каталогизиране и нормативен контрол, които да отговарят на новата информационна среда и да не затрудняват работата на каталогизатора, е съществен момент в процеса на каталогизация. Разгледан е и първият етичен кодекс на каталогизатора в частта за нормативната дейност и как би се отразил той на изпълняването на ежедневните професионални задължения.

Ключови думи: каталогизация; етика; етичен кодекс за каталогизация; контролни записи; нормативна дейност.

Nadia Karachodjukova. ETHICAL PROBLEMS OF AUTHORITY WORK.

The paper aims to address for the Bulgarian cataloguing community the problem of the ethics of the data described in the authority records of the names of persons. The difficulty of finding a balanced approach to the ethical application of changing cataloguing rules and authority control that respond to the new information environment and do not impede the work of the cataloguer is a significant point in the cataloguing process. The first Cataloguer's code of ethics is discussed in the section on authority work and how it would affect the daily professional activity.

Keywords: cataloguing; ethics; Cataloguing Code of Ethics; authority records; authority control.

Каталогизирането е една от най-отговорните за библиотечните специалисти дейности. След анализ на данните и съдържанието на ресурсите, те ги представят чрез библиографски и контролни записи в базите данни. Коректното предаване на информацията е от значение за потребителите и е важно условие за професионална работа. Чрез създадените от каталогизаторите точки за достъп потребителите получават релевантен отговор на информационните

си запитвания, затова решенията как да представят информацията за каталогизираните ресурси, влияе на достъпа до тях. По този начин те приемат ролята на „архитекти, конструктори и работници по поддръжката на информационната структура, за каквато се приемат библиотечните каталози“¹. В качеството си на такива експерти те трябва да са наясно и с етичната страна на своята дейност, с етичните отговорности и последиците от тях.

Обсъждането на темите в областта на каталогизацията у нас се свежда предимно до стандарти и формати за въвеждане на данни или особени случаи при библиографското описание. Встрани остават въпросите за етичните проблеми на този процес. Следим и следваме документите на ИФЛА, които са основополагащи за развитието на каталогизацията, но се появяват и други документи, с които трябва да бъдем запознати, защото засягат проблеми, които имат значение и за нашата каталогизаторска общност.

Такъв документ е Етичният кодекс за каталогизация², публикуван през януари 2021 г., в резултат на двегодишна работа на международна група експерти. Дейността на групата е ръководена от Управителен комитет по етика в каталогизацията (Cataloging Ethics Steering Committee)³, в който участват шестима представители на професионална общност от САЩ, Великобритания и Канада. Комитетът е създаден с подкрепата на Американската библиотечна асоциация (American Library Association, ALA), Института на библиотечните и информационните специалисти във Великобритания (Chartered Institute of Library and Information Professionals, CILIP) и Канадската федерация на библиотечните асоциации (Canadian Federation of Library Associations, CFLA-FCAB)⁴.

Всички участници в този проект са събрани в изпълнение на общата идея да се създаде документ, който да служи като основа за обсъждане на актуални въпроси в каталогизацията, свързани с нейната етична страна, чрез обобщаване на практическия опит и знания на каталогизаторите. Предвидено е документът да не е статичен, а да се допълва и актуализира, в зависимост от проблемите, пред които се изправят библиотечните специалисти.

¹ **Iliff, Julie Moore.** Cataloging: It's All About Connecting People With Information In: *PnLA Quarterly* [online], 2004, Vol. 68, no 2 winter, p. 15. Available from: <https://pnla.org/pnla-quarterly-past-issues>. [Viewed 5.03.2025].

² **Cataloguing Code of Ethics** [online]. 2021. Available from: https://docs.google.com/document/d/1IBz7nXQPfr3U1P6Xiar9cLAKzoNX_P9fq7eHvzfSlZ0/edit?tab=t.0#heading=h.vtdt667wn9cc. [Viewed 5.03.2025].

³ **Cataloging Ethics Steering Committee** [online]. Available from: <https://sites.google.com/view/cataloging-ethics/home>. [Viewed 5.03.2025].

⁴ **Chan, M., Daniels, J., Furger, S., Rasmussen, D., Shoemaker, E., Snow, K.** The Development and Future of the Cataloguing Code of Ethics. In: *Cataloging & Classification Quarterly*, 2022, Vol. 60, no 8, pp.786–806. <https://doi.org/10.1080/01639374.2022.2134247>

Етичните кодекси са „отличителен белег на една истинска професия“⁵. В тях ясно се очертават най-важните принципи за бранша. Много библиотечни организации, включително и ББИА⁶, имат и спазват от години професионални етични кодекси, но отделен етичен кодекс, специфичен за каталогизацията досега не е имало. Да, тя не е изключена, погледнато общо, професионално, но има специфични етични проблеми, с които каталогизаторите се сблъскват в своята работа.

Под етика на каталогизацията се разбира набор от принципи и ценности, които ръководят каталогизаторите при вземането на информирани решения⁷. Основни принципи са:

- достъп до ресурси и метаданни;
- разбиране на неизбежните пристрастия и разпознаване на грешките;
- защита на професионалните интереси;
- сътрудничество;
- критично прилагане на стандартите;
- многообразие, равнопоставеност и приобщаване;
- обучение и образование;
- зачитане на личния живот и предпочитанията на служителите;
- отчетност и прозрачност;
- разбиране и посрещане на нуждите на потребителите.

Към Управителния комитет по етика в каталогизацията са обособени работни групи, които разглеждат отделни проблеми в процесите по каталогизация:

- нормативна дейност;
- класификации;
- предметни рубрики и контролирани речници;
- обхват и достъп – разглежда проблемите за пълнота на описанието от гледна точка на културни, езикови и технологични въпроси за подобряване на достъпа до информация;
- персонал и условия за труд;
- достъпност до ресурси при описателната каталогизация.

Резултатите от работата се отразяват във финални доклади, изготвени от всяка група. Като отчитам важността на всеки проблем, свързан с отделните процеси на каталогизация, ще се спра по-подробно на дейността на Групата за нормативна дейност и нейния финален доклад, публикуван през 2019 г.

⁵ **Garner**, Martin L. *Information Ethics*. In: *Information services today: an introduction*. Ed. Sandra Hirsh. Lanham: Rowman & Littlefield, 2018, p. 368.

⁶ **ББИА**. *Етичен кодекс* [онлайн]. Достъпно от: https://www.lib.bg/index.php?option=com_content&task=view&id=540&Itemid=182. [Прегледан на 1.05.2025].

⁷ *Cataloguing Code of Ethics ...*

Терминът за нормативна дейност „authority work“ е въведен през 80-те години на миналия век от Хелън Шмиерер⁸. Нормативната дейност включва както формулиране на установена точка за достъп, така и отговорност за данните в контролния запис.

Нормативният контрол е част от процеса на каталогизация и се развива като средство за управление на онлайн каталозите и по-точно на базата от библиографски записи. Нормативен контрол може да има на имена на лица и наименования на колективни органи, на предметни рубрики, на серии, на издателства и т.н. Най-широко разпространен е този за имена на лица и точно той е предмет на разискване от страна на работната група, разглеждаща етично използване на нормативни записи. Групата е съставена от 16 участници, представители на академични и публични институции в САЩ, Канада и Великобритания. Тя започва работа в момент, в който вече има дискусия за данните, които се въвеждат в контролния запис – средството на нормативния контрол.

Нормативният контрол на имената на лица претърпява развитие през годините. Според Т. Уитакър⁹ има промяна в подхода на библиотечната общност към него – от подход „ориентиран към името“, чиято цел е разграничаване и недвусмислие, към подход „ориентиран към личността“, който подпомага по-всеобхватното и изчерпателно описание на лицата.

Мнението на К. Адолфо е, че биографичната информация, включена в контролния запис, може да бъде неточна, подвеждаща и вредна за лицето, за което е съставен запис¹⁰. Причина за това е стремежът на каталогизаторите към бързо намиране на информацията, заради което предават данните в стандартизирани, обобщени, статични факти, които могат да бъдат еднозначно представени. Неприкосновеността на личния живот според Дж. Мартин е „способността или правото да се контролира какво, кога, как и на кого се споделя“. Авторката уточнява, че неприкосновеността на личния живот включва „способността да бъдеш анонимен, както и да пишеш под псевдоним, което ако си разпознаваема личност ти дава право да разграничиш, това което си написал под едно или друго име“¹¹.

⁸ **Schmierer**, Helen F. The relationship of authority control to the library catalog. In: *Illinois libraries*, 1980, Vol. 62, no 7, pp. 559-603.

⁹ **Whittaker**, T. Demographic characteristics in personal name authority records and the ethics of a person-centered approach to name authority control. In: *Ethical questions in name authority control*. Ed. J. Sandberg. Sacramento, CA: Library Juice Press, 2019, pp. 57-68.

¹⁰ **Adolpho**, K. Who asked you? Consent, self-determination, and the Report of the PCC Ad Hoc Task Group on Gender in Name Authority Records. In: *Ethical questions in name authority control*. Ed. J. Sandberg. Sacramento, CA: Library Juice Press, 2019, pp. 111-131.

¹¹ **Martin**, J. M. When public identity meets personal privacy: Ethical considerations for the use of dates of birth in name authority records for living persons. In: *Ethical questions in name authority control*. Ed. J. Sandberg. Sacramento, CA: Library Juice Press, 2019, pp. 43-56.

Данните, които каталогизаторите въвеждат, за да отговорят на функционалните изисквания, посочени в концептуалния модел на ИФЛА LRM¹² според А. Билей имат потенциала да навредят на реалните хора, чрез погрешно идентифициране или цензуриране на информацията, поради пристрастия на каталогизатора или чрез намиране на лична информация, която може да бъде използвана срещу лицето¹³. Средата на свързаните данни увеличава възможността от неправомерно използване на информация. Това се дължи на факта, че след като личните идентификационни данни излязат извън първоначалната си среда, те вече не могат да бъдат контролирани от лицата или институциите, които са създали оригиналните данни.

За да бъдат анализирани по-детайлно представените проблеми, в групата за нормативна дейност се обособяват подгрупи, които разглеждат етичните въпроси на тази дейност през четири концептуални гледни точки: ролята на нормативните данни; идентичност/автономия/собственост; неприкосновеност на личния живот; пристрастия и предразсъдъци.

Подгрупата за ролята на нормативните данни разглежда промяната на значението на контролните данни. С течение на времето се изменя подходът, който от ориентиран към името се променя в подход, ориентиран към отделната личност. Всъщност този подход за разграничаване на личността се прилага и преди това с въвеждането на години на раждане и смърт, с цел да се разграничи едно име от друго. Настоящата тенденция да се подхожда по-внимателно към реалните хора и правата им засяга и тези данни.

Подгрупата за идентичност/автономност/собственост се съсредоточава върху въпросите, свързани с идентичността, описана в контролните записи за имената на лица. Дискутира се проблемът за библиографската идентичност. Дали е по-уместно да се създава отделен контролен запис за всяка библиографска идентичност (напр. псевдоним), или, за да се постигне по-добро разграничаване и по-ефективно свързване на данни, да се създава само един контролен запис за лицето, в който да се събира цялата биографична информация, независимо под каква идентичност е създаден ресурсът? Поставя се въпросът кой има право да взема решения за това как да бъде представен авторът.

Подгрупата отчита факта, че идентичността на човека не е статична. Тя може да включва различни аспекти в различни контексти и може да се развива с течение на времето. Считат, че полетата във форматите за нормативни данни

¹² *IFLA Library Reference Model: A Conceptual Model for Bibliographic Information*. p 2024 <https://repository.ifla.org/items/214c74cb-c075-4428-a138-39f8d06c55aa>

¹³ **Billey, A.** Just because we can, doesn't mean we should: An argument for simplicity and data privacy with name authority work in the linked data environment. In: *Journal of Library Metadata*, 2019, Vol. 19, no 1–2, pp. 1–17. <https://doi.org/10.1080/19386389.2019.1589684>

* Персонажите, създадени или приети от един и същ индивид (вж *Функционални изисквания към нормативните данни*. Прев. на бълг. ез., ИФЛА, 2009, с. 14.)

не са достатъчни, за да се въведе необходимата информация за идентифициране на личността.

Обсъден е въпросът кога е етично допустимо каталогизаторите да включват лична информация с демографски характер в контролните записи на авторите. Единодушни са в мнението си, че няма ситуация, в която ползата от изследването да надхвърля риска от разпространяване на лична информация без съгласието на автора. Но кога можем да сме сигурни, че имаме съгласието на автора? Дали ако авторите не поискат изрично да не се включва определена информация/данни в техните досиета, това ще се счита за „съгласие“? Каква е разликата между „съгласието на автора“ (*да* означава *да*) и „съгласието на автора“ (*всичко, освен не*, означава *да*). Заключение на подгрупата е, че въпреки че в повечето случаи каталогизаторите не разполагат с изричното „съгласие на автора“, би било твърде рисковано да основават преценката си на предположеното „съгласие на автора“. Дори и да се открие определена информация в някакъв източник, това не означава непременно, че лицето възнамерява да направи информацията публична в широката сфера на интернет. Хората могат да се съгласят да разкрият личната си информация в един контекст, но не и в друг. Подгрупата формулира две препоръки: първата е, когато няма ясно изразено съгласие от страна на авторите да не се включва лична информация с демографски характер в контролните записи. Ако такава информация е необходима за целите на разграничаването, каталогизаторите трябва да се свържат с лицето; втората препоръка е да има установен канал за комуникация, по който авторите да могат да поискат промяна на данните в техните контролни записи, в случай че установят наличието на информация, която не желаят да бъде публична.

Подгрупата, занимаваща се с въпросите на неприкосновеността на личния живот се съсредоточава върху въпросите, свързани с включването на поверителна в контролните записи и потенциалните резултати от предоставянето ѝ на обществеността.

Подгрупата за предразсъдъци/предубеденост отчита, че предразсъдъците се проявяват като предположения, които могат да бъдат културни, индивидуални, а понякога и институционални. Културните и институционалните предположения могат да бъдат особено деликатни, тъй като се споделят от колегиалната среда и по този начин са по-трудни за забелязване и по-лесно не се поставят за обсъждане. Въпросите за уместността, полезността или „очевидността“ в контекста на записите на имена, могат да се повлияят от предубежденията на отделния създател на записа и това може да се отрази върху такива неутрални и неоспорими факти като институционална принадлежност или област на дейност.

След като различните аспекти на нормативната дейност са разгледани в подгрупите, те стигат до сходни заключения и препоръки в своите доклади. Едната препоръка е в контролните записи да не се добавя информация, вклю-

чително и година на раждане ако не е необходимо идентифициране и разграничаване. Друга препоръка е каталогизаторите при възможност да се свързват с авторите, като им предоставят възможност за мнение относно въведената за тях информация. Единствената група, която не постига консенсус е групата за предубеденост. В своя доклад тя предлага каталогизаторите да имат по-голяма свобода и да добавят данни за пол например, и без тази информация да е необходима за разграничаването на лицата. Това е в противоречие с препоръките, направени от другите подгрупи и показва деликатната страна на тези въпроси и предполага още дискусии.

Общите препоръки, които се публикуват от името на Групата за етика на нормативната дейност, са публикувани във финалния доклад¹⁴ и са разделени в няколко теми:

ЕМПАТИЯ И УВАЖЕНИЕ

Да се отдели необходимото време за проучване на личността на лицето. Да се защитава и уважава личният живот и да се приеме, че заради безопасността и неприкосновеността на личния живот е по-приемливо част от информацията да остане неизвестна за потребителя.

СЪДЪРЖАНИЕ НА КОНТРОЛНИТЕ ЗАПИСИ

Необходимо е да се преразгледа практиката винаги, когато е известна информацията за години на раждане и/или на смърт, тя да се добавя към имената на лица, дори и да не е необходим елемент за разграничаване на отделните точки за достъп. Тези данни могат да се използват от трети страни извън контекста на предвидената им употреба. Освен ако не е наложително въвеждане на допълнителна информация за създаване на уникална форма на точката за достъп, в контролния запис да се включва само информация, която е налична в описвания ресурс.

Да не се въвеждат елементи като пол, етническа принадлежност, националност или възраст само защото информацията е налична.

Ако истинското име на автора не фигурира в нито едно от неговите произведения, да не се въвежда в контролния запис.

Вместо да се разчита на годините като елемент за разграничаване на имената, да се използват други разграничителни елементи, а години да се добавят когато няма друга информация за разграничаване на имената на лица.

¹⁴ *Authority Work Working Group to the Cataloging Ethics Steering Committee. Final Report* [online]. 2019. Available from: https://docs.google.com/document/d/1gqfPvpQdO7chKY-52IVC_u6VC6gIY1iQDc1y5efOi40U/edit?tab=t.0. [Viewed 5.03.2025].

Годините на раждане да се въвеждат само ако са предоставени от автора или са взети от източници като официални автобиографии.

Съобразяване с желанията на лицето, на което се създава установена точка за достъп за добавянето или премахване на данни от контролния запис.

Да не се включва непотвърдена или неофициална информация.

Да се уважава решението на лицето изобщо да не се създава запис за него.

Да има описан начин за комуникация с лицата, за които е създаден контролния запис, за да поискат промени.

ИЗТОЧНИЦИ ЗА НОРМАТИВНИТЕ ДАННИ

Да се избягва добавяне на информация, намерена в социалните медии или уебсайтове.

Ако е необходима допълнителна информация за разграничаване на дадено име, да се направи връзка с автора и да се съобразите с начина, по който искат да бъдат представени.

Предпочитанията и изискванията на автора да бъдат записани, за да се избегнат едни и същи проучвания.

Каталогизаторите да бъдат максимално откровени при изискване на информация. Авторът трябва да е наясно за предназначението на контролния запис, който може да види информацията и какви са възможностите за представяне на библиографската му идентичност.

Да се отдаде уважение към културни традиции, свързани с информация за години на раждане, както и към потенциалните последици от публичното оповестяване на тази информация, включително възрастова дискриминация, повишен риск от кражба на самоличност при разкриване на датата или годината на раждане и други проблеми, свързани с неприкосновеността на личния живот.

Когато се създава контролен запис за име на лице при въвеждане на данни трябва да се използват най-достоверните налични източници.

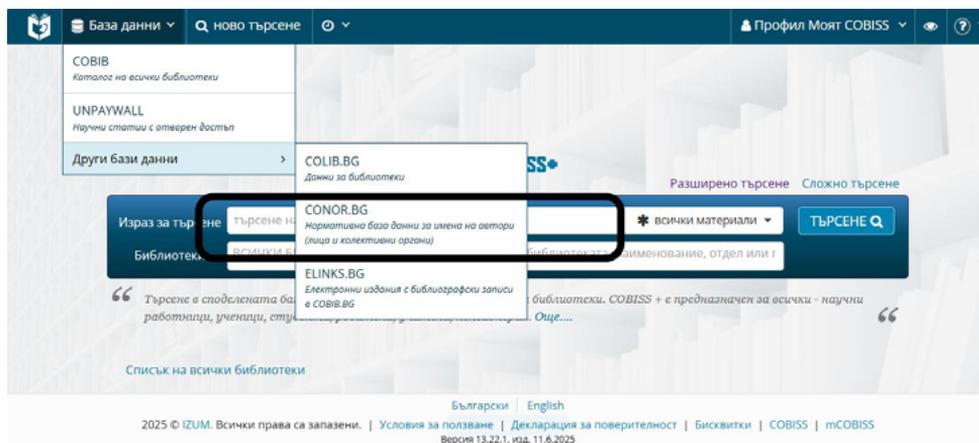
НОРМАТИВНА ДЕЙНОСТ В БЪЛГАРСКИТЕ БИБЛИОТЕКИ

Контролни записи за имена на лица в нашите библиотеки се съставят където използваните софтуери предоставят тази възможност и това наистина е най-ефективния начин за правилното свързване на авторите с ресурсите, в които имат определен вид интелектуална отговорност, което води до пълнота на получената от потребителите информация.

Предпочитаният начин за идентифициране и разграничаване на имената в контролните записи е въвеждането на годините на раждане и смърт. Използва се и друга информация към установената точка за достъп, но по-рядко. Корес-

понденцията с авторите и проучвателна работа за тяхното идентифициране и разграничаване се провежда и сега, но не в такава голяма степен.

Нормативната база на системата COBISS – CONOR.BG е достъпна за всички потребители. Тя е отделна база данни на страницата COBISS.BG (фиг. 1). Достъп има и до контролните записи на Университетска библиотека „Св. Климент Охридски“. И в двете бази контролните записи се показват според изискванията на Ръководството за контролни и справочни записи (GARE) – възприети и вариантни точки за достъп и биографична част.

Фиг. 1. Достъп до база данни CONOR.BG

В най-големия международен контролен файл (VIAF), най-често използваният атрибут, в допълнение към имената, също са годините. Използват се както при исторически личности, така и за наши съвременници. VIAF предлага и пълен достъп до оригиналните контролни записи във формат за нормативни данни MARC.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Формирането на установена точка за достъп при имената на лица в контролните, респективно в библиографските записи е важна част от Принципите на каталогизация. В тях се посочва че „установената точка за достъп за името (наименованието) на определен обект трябва да се запише в контролен запис наред с идентификатори за обекта“¹⁵. От съществено значение е точно идентифициране на името, за да бъде улеснен ползвателя. Заради това в

¹⁵ **Изложение** на Международните принципи на каталогизация, 2009 [онлайн]. Достъпно от: <https://repository.ifla.org/items/44ff0bcc3-f745-4558-9990-00ecf3cfdc07>. [Прегледан 27. 08. 2024].

т. 5.3.4.5. на Принципите на каталогизацията от 2016 г. е отбелязано, че „за разграничаването на един обект от други обекти със същите имена (наименования), като част от установената точка за достъп за обекта трябва да се включат допълнителни идентифициращи характеристики“¹⁶.

Необходимостта от съществуването на Етичен кодекс за нормативната дейност е показателна и той вече е преведен на няколко езика, сред които френски, арабски, гръцки, бошняшки езици. Това потвърждава факта, че проблемите, с които се сблъскват каталогизаторите при създаване на контролни записи са сходни навсякъде.

Пред нас стоят въпросите как ще се приемат и прилагат направените в него препоръки; как ще се намери балансът между функционалните изисквания на ИФЛА за идентифициране на лицата в контролните записи, без да се разкрива информация, която не е библиографски значима; с колко ще се увеличи времето за допълнителни проучвания и кореспонденция. Въпроси, които ще търсят своите отговори.

Междувременно трябва да помислим как да реагираме на исканията на авторите за показаната в контролните записи информация за тях. Най-честите са исканията да не се виждат годините им и ако това ще се променя, то трябва ясно да се определи по какъв начин ще се пишат другите допълнения към името, нужни за разграничаването му – дали това ще бъде професията на лицето или неговото образование, или областта му на дейност. В контролния файл на имената CONOR.BG се срещат различни допълнения и липсва стандартизиране при представяне на информацията:

Арnaudов, Борис, право (CONOR.BG-ID 762213) и Сотиров, Иван, юрист (CONOR.BG-ID 24007525)

или

Иванова, Лилия, ветеринарна медицина (CONOR.BG-ID 38281317) и Горанов, Иван, ветеринарен лекар (CONOR.BG-ID 34594149).

Необходимостта от единни инструкции и правила, които да се прилагат от каталогизаторите, независимо от софтуера, с който работят, е условие за улесняване на дейността им. Опитът, който имат големите научни и университетски библиотеки трябва да бъде споделян.

¹⁶ **Изложение** на Международните принципи на каталогизацията от Секцията по каталогизация на ИФЛА и Срещите на експертите по международни правила за каталогизация: изд. от 2016 г., с мин. поправки от 2017 г. В: *ББИА онлайн*, 2022, № 2, с. 29.

ЦИТИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ:

- ББИА.** *Етичен кодекс* [онлайн]. Достъпно от: https://www.lib.bg/index.php?option=com_content&task=view&id=540&Itemid=182. [Прегледан на 1.05.2025].
- Изложение** на Международните принципи на каталогизация. 2009 [онлайн]. [Прегледан 27. 08. 2024]. Достъпно от: <https://repository.ifla.org/items/44f0bcc3-f745-4558-9990-00ecf3cfd0c7>.
- Изложение** на Международните принципи на каталогизацията от Секцията по каталогизация на ИФЛА и Срещите на експертите по международни правила за каталогизация: изд. от 2016 г., с мин. поправки от 2017 г. В: *ББИА онлайн*, 2022, № 2, с. 29.
- Adolpho, K.** Who asked you? Consent, self-determination, and the Report of the PCC Ad Hoc Task Group on Gender in Name Authority Records. In: *Ethical questions in name authority control*. Ed. J. Sandberg. Sacramento, CA: Library Juice Press, 2019, pp. 111–131.
- Billey, A.** Just because we can, doesn't mean we should: An argument for simplicity and data privacy with name authority work in the linked data environment. In: *Journal of Library Metadata*, 2019, Vol. 19, no 1–2, pp. 1–17. <https://doi.org/10.1080/19386389.2019.1589684>
- Cataloguing Code of Ethics** [online]. 2021. Available from: https://docs.google.com/document/d/1IBz7nXQPfr3U1P6Xiar9cLakzoNX_P9fq7eHvzfSIZ0/edit?tab=t.0#heading=h.vtdt667wn9cc. [Viewed 5.03.2025].
- Cataloging Ethics Steering Committee** [online]. Available from: <https://sites.google.com/view/cataloging-ethics/home>. [Viewed 5.03.2025].
- Chan, M., Daniels, J., Furger, S., Rasmussen, D., Shoemaker, E., Snow, K.** The Development and Future of the Cataloguing Code of Ethics. In: *Cataloging & Classification Quarterly*, 2022, Vol. 60, no. 8, pp.786–806. <https://doi.org/10.1080/01639374.2022.2134247>
- Garner, Martin L.** Information Ethics. In: *Information services today: An introduction*. Ed. Sandra Hirsh. Lanham: Rowman & Littlefield, 2018.
- IFLA Library Reference Model: A Conceptual Model for Bibliographic Information.** 2024. <https://repository.ifla.org/items/214c74cb-c075-4428-a138-39f8d06c55aa>
- Iliff, Julie Moore.** Cataloging: It's All About Connecting People With Information. In: *PNLA Quarterly* [online], 2004, Vol. 68, no 2 winter, p. 15. Available from: <https://pnla.org/pnla-quarterly-past-issues>. [Viewed 5.03.2025].
- Martin, J. M.** When public identity meets personal privacy: Ethical considerations for the use of dates of birth in name authority records for living persons. In: *Ethical questions in name authority control*. Ed. J. Sandberg. Sacramento, CA: Library Juice Press, 2019, pp. 43–56.
- Schmierer, Helen F.** The relationship of authority control to the library catalog. In: *Illinois libraries*, 1980, Vol. 62, no 7, pp. 559–603.
- Whittaker, T.** Demographic characteristics in personal name authority records and the ethics of a person-centered approach to name authority control. In: *Ethical questions in name authority control*. Ed. J. Sandberg. Sacramento, CA: Library Juice Press, 2019, pp. 57–68.

REFERENCES:

- Adolpho**, K. Who asked you? Consent, self-determination, and the Report of the PCC Ad Hoc Task Group on Gender in Name Authority Records. In: *Ethical questions in name authority control*. Ed. J. Sandberg. Sacramento, CA: Library Juice Press, 2019, pp. 111–131.
- BBA**. *Etichen kodeks* [onlayn]. Dostapno ot: https://www.lib.bg/index.php?option=com_content&task=view&id=540&Itemid=182. [Pregledan na 1.05.2025].
- Billey**, A. Just because we can, doesn't mean we should: An argument for simplicity and data privacy with name authority work in the linked data environment. In: *Journal of Library Metadata*, 2019, Vol. 19, no 1–2, pp. 1–17. <https://doi.org/10.1080/19386389.2019.1589684>
- Cataloging Ethics Steering Committee** [online]. 2021. Available from: <https://sites.google.com/view/cataloging-ethics/home>. [Viewed 5.03.2025].
- Cataloguing Code of Ethics** [online]. Available from: https://docs.google.com/document/d/1IBz7nXQPfr3U1P6Xiar9cLakzoNX_P9fq7eHvzfSIZ0/edit?tab=t.0#heading=h.vtdt667wn9cc. [Viewed 5.03.2025].
- Chan**, M., **Daniels**, J., **Furger**, S., **Rasmussen**, D., **Shoemaker**, E., **Snow**, K. The Development and Future of the Cataloguing Code of Ethics. In: *Cataloging & Classification Quarterly*, 2022, Vol. 60, no. 8, pp.786–806. <https://doi.org/10.1080/01639374.2022.2134247>
- Garner**, Martin L. Information Ethics. In: *Information services today: an introduction*. Ed. Sandra Hirsh. Lanham: Rowman & Littlefield, 2018.
- IFLA Library Reference Model: A Conceptual Model for Bibliographic Information**. 2019. <https://repository.ifla.org/items/214c74cb-c075-4428-a138-39f8d06c55aa>
- Iliff**, Julie Moore. *Cataloging: It's All About Connecting People With Information*. In: *PNLA Quarterly* [online], 2004, Vol. 68, no 2 winter, p. 15. [Viewed 5.03.2025]. Available from: <https://pnla.org/pnla-quarterly-past-issues>
- Izlozhenie na Mezhdunarodnite printsipi na katalogizatsia**, 2009 [onlayn]. Dostapno ot: <https://repository.ifla.org/items/44f0bcc3-f745-4558-9990-00ecf3cfdc07>. [Pregledan 27. 08. 2024].
- Izlozhenie na Mezhdunarodnite printsipi na katalogizatsiyata ot Sektsiyata po katalogizatsia na IFLA i Sreshtite na ekspertite po mezhdunarodni pravila za katalogizatsia**: izd. ot 2016 g., s min. popravki ot 2017 g. V: *BBA onlayn*, 2022, № 2, s. 29.
- Martin**, J. M. When public identity meets personal privacy: Ethical considerations for the use of dates of birth in name authority records for living persons. In: *Ethical questions in name authority control*. Ed. J. Sandberg. Sacramento, CA: Library Juice Press, 2019, pp. 43–56.
- Schmierer**, Helen F. The relationship of authority control to the library catalog. In: *Illinois libraries*, 1980, 62, no 7, p. 559–603.
- Whittaker**, T. Demographic characteristics in personal name authority records and the ethics of a person-centered approach to name authority control. In: *Ethical questions in name authority control*. Ed. J. Sandberg. Sacramento, CA: Library Juice Press, 2019, pp. 57–68.

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
Библиотечно-информационни науки
Том 16, 2024

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”
FACULTY OF PHILOSOPHY
Library and Information Science
Volume 16, 2024

**БИБЛИОТЕЧНО-ИНФОРМАЦИОННО
ОБРАЗОВАНИЕ**

**LIBRARY AND INFORMATION SCIENCE
EDUCATION**

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
Библиотечно-информационни науки
Том 16, 2024

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”
FACULTY OF PHILOSOPHY
Library and Information Science
Volume 16, 2024

**ОБРАЗОВАНИЕ, ПРОФЕСИЯ И РЕАЛИЗАЦИЯ
НА ПАЗАРА НА ТРУДА НА СТУДЕНТИТЕ В КАТЕДРА
„БИБЛИОТЕКОЗНАНИЕ, НАУЧНА ИНФОРМАЦИЯ
И КУЛТУРНА ПОЛИТИКА“, СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“**

МАРИЯ АВРАМОВА
МИЛЕНА МИЛАНОВА

Мария Аврамова, Милена Миланова. ОБРАЗОВАНИЕ, ПРОФЕСИЯ И РЕАЛИЗАЦИЯ НА ПАЗАРА НА ТРУДА НА СТУДЕНТИТЕ В КАТЕДРА „БИБЛИОТЕКОЗНАНИЕ, НАУЧНА ИНФОРМАЦИЯ И КУЛТУРНА ПОЛИТИКА“, СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“.

Образователната услуга, предлагана на желаещите да придобият висше образование се реализира в конкурентна среда формирана от една страна от пазар на труда и потребителите на кадри и от образователните институции от друга страна. За да е възможна срещата между тези две страни е необходим диалог и съвместна работа, която да намира отражение в специалностите и техните учебни планове и програми и едновременно с това да създава условия за придобиване на умения в реална работна среда, чрез практики и менторство от страна на потенциални работодатели. Дали това се случва, дали уменията и знанията, придобити от възпитаниците на катедрата по „Библиотекознание, научна информация и културна политика“ на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ се припознават като значими за пазара на труда и как и къде е трудовата реализация на завършилите са въпросите, с които се занимава настоящата публикация.

Ключови думи: пазар на труда; висше образование; информационна наука; библиотечно-информационни науки; публични информационни системи

Maria Avramova, Milena Milanova. EDUCATION, PROFESSION, AND LABOR MARKET REALIZATION OF STUDENTS IN THE DEPARTMENT OF “LIBRARY SCIENCE, SCIENTIFIC INFORMATION, AND CULTURAL POLICY,” SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”.

The educational service offered to those wishing to obtain higher education is delivered in a competitive environment, shaped on the one hand by the labor market and personnel consumers,

and on the other by educational institutions. For this meeting between these two sides to be possible, dialogue and joint work are necessary, which should be reflected in the specialties and their curricula and programs, while simultaneously creating conditions for acquiring skills in a real work environment through internships and mentoring from potential employers. Whether this occurs, whether the skills and knowledge acquired by the graduates of the Department of “Library Science, Scientific Information, and Cultural Policy” at Sofia University “St. Kliment Ohridski” are recognized as significant for the labor market, and how and where the employment realization of the graduates takes place are the questions addressed by this publication.

Keywords: labor market; higher education; information science; library and information sciences; public information systems.

Времето отсява незначимото и незабележителното. Времето, през което името Ели Попова се допълни с образ – познанство, което се превърна в колегиалност и прерасна в приятелство – е време, в което изградихме сърдечни и вдъхновяващи отношения.

Благодарим на доцент Ели Попова за приятелството, подкрепата и доверието!

Българският народ често използва поговорката: „Който учи, той ще сполучи!“⁴. Високото образование винаги се приема за предпоставка за успех, просперитет и повече възможности. Днес добрата реализация се свързва с желано, добре платено работно място и устойчиво при различни икономически сътресения.

ПРЕДИМСТВАТА НА ЗАВЪРШИЛИТЕ ВИСШЕ ОБРАЗОВАНИЕ ПРИ РЕАЛИЗАЦИЯТА НА ПАЗАРА НА ТРУДА

Анализатори отчитат, че висшето образование носи значителни ползи/преимущества при реализацията на пазара на труда, като се вземат предвид показателите: безработица, бедност, заетост, заплащане, устойчивост на работното място. Завършилите висше образование лица представляват 1/3 от работната сила и се отличават с голяма икономическа активност – висока заетост, по-добро заплащане и ниска безработица, отчитат от Института за пазарна икономика (ИПИ)¹.

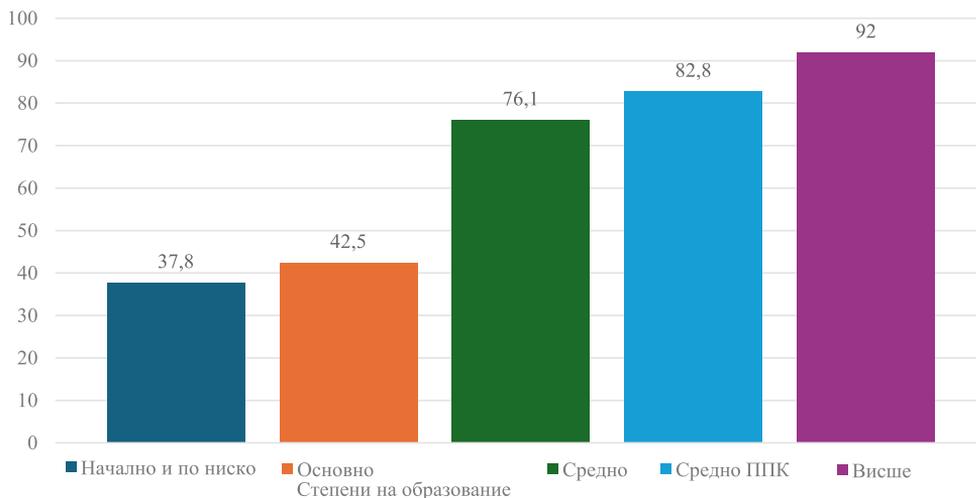
Икономическа активност на завършилите висше образование

Общия брой на населението на България към 31.12.2023 г. е 6 445 481, от тях в трудоспособна възраст са 3 769 424 лица. Работната сила, **заетите и безработните лица (или икономически активното население)** е 3 064 300.

¹ **Николов**, Адриан. Предимството на висшето образование: висока заетост и ниска безработица. В: *Бюлетин* [онлайн]. *Институт за пазарна икономика ИПИ*, 06.07.2024, № 1202. Достъпно от: <https://ime.bg/articles/predimstvoto-na-vissheto-obrazovanie-visoka-zacetost-i-niska-bezrabotitsa/>. [Прегледан на 15.07.2024].

Извън работната сила остават лицата под 15 или над 89 навършени години и лицата, които не са нито заети, нито безработни през наблюдавания период. Наетите лица, т.е. лицата в трудово правоотношение с работодател, съгласно Кодекса на труда и в служебно правоотношение, съгласно Закона за държавния служител, през 2022 г.² са 2 024 150; от тях над 41% (или в точност 836 464 лица) са завършили висше образование.

Относителният дял на икономически активното население с висше образование от общото население (**коэффициент на икономическа активност**) е значителен – 92% (фиг. 1).

Фиг. 1. Коэффициенти на икономическа активност на работната сила по образователни нива за 2023 г.³

За последните завършени 5 години (2019–2023 г.) основно образование са получили средно по 60 647 младежи на година и средно образование – 24 800. Висше образование във всичките му степени – „професионален бакалавър“, „бакалавър“, „магистър“ и „доктор“ придобиват средно 47 782 студенти на година. По-подробни данни за завършилите по години и образователни степени, извлечени от Инфостат са представени в табл. 1.

² Пазар на труда. В: *Национален статистически институт* [онлайн]. *Статистически данни*. 2024. Достъпно от: <https://www.nsi.bg/statistical-data/161>. [Прегледан на 15.07.2024].

³ *Пак там.*

Табл 1. Завършили основно и средно и висше образование през последните 5 години (2019–2023 г.)⁴

Година	Основно	Средно	Висше – „Професионален бакалавър“	Висше – „Бакалавър“	Висше – „Магистър“	Висше – „Доктор“	Общо висше образование
2019	58864	25823	1843	25807	22529	1285	51464
2020	59914	25492	1712	23151	20395	1097	46355
2021	59697	25203	1864	23269	21002	1149	47284
2022	61364	23258	1795	23295	22585	1101	48776
2023	63397	24199	1603	22097	20377	955	45032
Средно	60647	24800	1763,4	23523,8	21377,6	1117,4	47782

Съществен показател за развитието на отделен регион или държава е относителният дял на населението в трудоспособна възраст с висше образование. Изследователите посочват, че високият дял на висшите създава предпоставки за повишаването на конкурентоспособността, производителността на труда и икономическия растеж⁵.

Безработица сред завършилите висше образование

Съгласно данните на Националния статистически институт (НСИ) за последната отчетена статистически година – 2023 г., от общо 132 400 безработни в България, 19 100 са с висше образование. Безработните сред лицата със средно образование са над 71 хил., като почти половината от тях са с придобита професионална квалификация (36 хил.)⁶.

Интерес представляват показателите на коефициент на безработицата, който посочва относителния дял на безработните лица от икономически активното население. Завършилите висше образование безработни са едва 1,9% от работната сила на страната ни (таблица 2).

⁴ **ИС ИНФОСТАТ** – база от данни. София: НСИ, 2024. Достъпно от: <https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/external/login.jsf>.

⁵ **Регионални профили. Показатели на развитие** [онлайн]. София: ИПИ, [2024]. Достъпно от: https://www.regionalprofiles.bg/bg/methodology/labor_market/.

⁶ **Безработни лица и коефициенти на безработица – национално ниво; статистически райони; области.** В: **Национален статистически институт** [онлайн]. *Статистически данни*. 2024. Достъпно от: <https://www.nsi.bg/bg/content/4011/>. [Прегледан на 15.07.2024].

Табл. 2. Безработни лица и коефициенти на безработица на населението на 15 и повече навършени години през 2023 г.⁷

По степени на образование	Безработни лица – хил.	Коефициенти на безработица – %
Висше	19,1	1,9
Средно и средно с професионална квалификация	71,2 (средно с професионална квалификация 36.0)	4,1 (средно с професионална квалификация 3.7)
Основно	29,6	10,7
Начално и по-ниско	12,5	26,9
Общо	132,4	4,3

Нещо повече – според европейско изследване насочено върху реализацията на дипломираните висшисти (EUROGRADUATE 2022 по проект GRADE с участието Министерството на образованието и науката (МОН)), **България е сред страните в Европа с най-висок дял на лицата, завършили висше образование, които работят на постоянен трудов договор.** Конкретните резултати са: делът на работещите сред завършилите бакалавърска и магистърска степен в България през академичните 2016/2017 г. и 2020/2021 г. е между 84% и 88% за различните представени групи в изследването, което означава добра реализация по отношение на намирането на работа⁸.

Още едно предимство на висшето образование – отчетено и в споменатото изследване, е възможността за получаване на международен опит под формата на обучение, работа или стаж по време на следването. Делът на българските висшисти, които са имали някакъв международен опит още докато учат, е близък до средния за европейските страни – около 20%, участвали в изследването EUROGRADUATE 2022 – Австрия, България, Германия, Гърция, Естония, Италия, Кипър, Латвия, Малта, Норвегия, Португалия, Румъния, Словакия, Словения, Унгария, Хърватия и Чехия⁹.

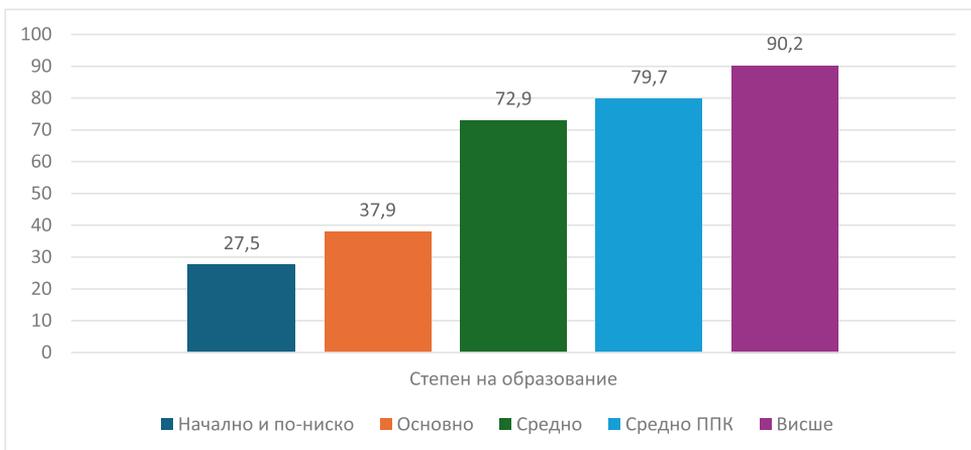
Заетост на завършилите висше образование

Делът на заетите лица с висше образование от българското население надхвърля 90%. Това измерва **коефициентът на заетост**, който показва относителния дял на заетите лица от общото население в съответната група. Разликата в заетостта на висшистите и хората без висше образование надхвърля 25%.

⁷ Пак там.

⁸ **Висшистите** в България с висока заетост на пазара на труда. В: *Аз-буки* [онлайн]. *Новини*, 15-07-2024. Достъпно от: <https://strategies.azbuki.bg/news/novini-2024/visshistite-v-balgariya-s-visoka-zacetost-na-pazara-na-truda/>.

⁹ Пак там.

Фиг. 2. Коефициенти на заетост на населението между 15 и 64 навършени години по степени на образованието, през 2023 г. в проценти¹⁰

Прогнозите за търсенето на труда на Министерство на труда и социалната политика за периода 2025–2034 г. показва тенденцията за висок дял на заетост сред завършилите висше образование. При най-ниско квалифицираните работници се очаква относително слаба динамика, дори спад в потребността от такива човешки ресурси от страна на работодателите (таблица 3). Пазарът на труда в България все повече оценява образованието.

Табл. 3. Коефициент на заетост по образователни степени, прогноза 2025–2034 г. в проценти¹¹

Година	Основно или по-ниско	Средно	Висше	Общо
2025	25,6	87,9	93,0	72,8
2026	25,5	88,4	92,7	73,1
2027	25,5	88,5	92,0	73,1
2028	25,3	88,7	91,3	73,0
2029	24,8	88,7	90,7	73,1
2030	24,3	88,8	89,7	73,1
2031	23,8	88,9	88,8	73,2
2032	23,5	88,6	90,1	73,5
2033	23,3	88,8	91,7	74,2
2034	23,0	88,8	93,1	74,7

¹⁰ Пазар на труда. В: Национален статистически институт [онлайн]. Статистически данни. 2024. Достъпно от: <https://www.nsi.bg/statistical-data/161>. [Прегледан на 15.07.2024].

¹¹ Прогнози за търсенето и предлагането на труд. В: *Анализи и прогнози за развитието на пазара на труда* [онлайн]. София: Министерство на труда и социалната политика, 2019. Достъпно от: lmforecast.mlsp.government.bg/Report/Employment.

Според изследванията на Европейския център за развитие на професионалното обучение (Cedefop) върху развитието на заетостта до 2030 г. повече от половината от свободните работни места в България ще бъдат за високо ниво на квалификация. Най-бърз ръст на заетостта в България се очаква в публичния сектор, отбраната и образованието. Поради все още силния селскостопански сектор, квалифицираните селскостопански работници трябва да бъдат най-бързо развиващата се професия, следвана от юридическите и социалните специалисти и работниците в областта на защитата¹².

Проучванията на ИПИ доказват устойчивостта на работните места на високо образованите работници в хода на кризи. Отбелязва се тенденция: колкото по-ниско е образованието, толкова по-сериозно е въздействието на влошаването на икономическата обстановка върху заетостта и безработицата. Причината е ясна – при икономически кризи работните места на нискоквалифицираните работници са най-застрашени. „При висшестите има малко отклонения от тренда – при пандемията ръстът на безработицата е от порядъка на половин процентен пункт, спадът на заетостта – 1 пункт, при това и двата ефекта в рамките само на една година. Динамиката при хората с по-ниско образование е далеч по-отчетлива дотам, че сред тези с начално и по-ниско в хода на финансовата криза промяната в безработицата е с цели 25 процентни пункта, в пандемията – с 10 пункта, но тенденцията нагоре продължава и днес“¹³.

Заплащане на труда на завършилите висше образование

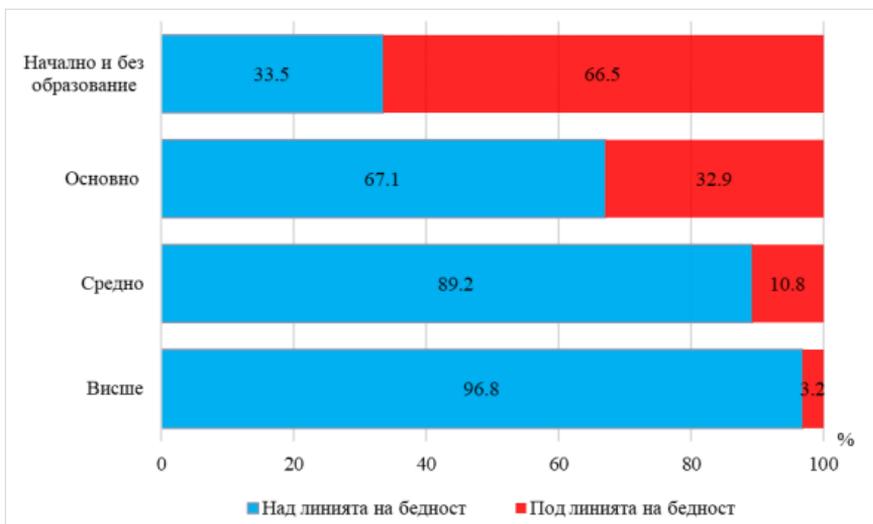
Икономисти от „Отворено общество“ отбелязват значението на висшето образование за социалната и икономическа интеграция¹⁴. Образователното равнище оказва съществено влияние върху риска от бедност при зетите лица. Най-висок е относителният дял на работещите бедни с начално и без образование – 66,5% (фигура 3). С нарастване на образователното равнище относителният дял на бедните сред работещите намалява два пъти за лицата с основно образование и над шест пъти за тези със средно образование. Делът на работещите бедни с висше образование е най-нисък – 3,2%¹⁵.

¹² **Future** employment growth. In: CEDEFOP [online]. *Skills intelligence*. 2024. Available from: <https://www.cedefop.europa.eu/bg/tools/skills-intelligence/future-employment-growth?country=BG&year=2022-2035#4>.

¹³ **Николов**, Адриан. *Цит. съч.*

¹⁴ **Ангелов**, Георги. Има ли смисъл от висше? Да, ако искате двойно по-висока заплата В: *24 часа* [онлайн]. *Мнения*, 01.11.2024. Достъпно от: <https://www.24chasa.bg/mneniya/article/19228728>.

¹⁵ **Индикатори за бедност и социално включване през 2023 година** [онлайн]. София: НСИ, 26.04.2024. Достъпно от: <https://www.nsi.bg/press-release/indikator-i-za-bednost-i-socialno-vklyuchvane-prez-2023-godina-7270>.

Фиг. 3. Разпределение на работещите лица във възрастовата група 18–64 години по бедност и по образование през 2023 г.¹⁶

През 2023 г. линията на бедност общо за страната е 637,92 лв. средно-месечно на лице от домакинство. При този размер на линията под прага на бедност са били 1 325,9 хил. лица, или 20,6% от населението на страната по данни на НСИ¹⁷.

Нещо повече – висшето образование води до високоплатени работни места. От структурна (четиригодишна) статистика на възнагражденията, правена последно през 2022 г. от НСИ, се вижда, че средната брутна годишна заплата на дипломираните висшисти – средно за висшите степени на висшето образование е 30 565 лв. и е два пъти и половина по-висока в сравнение с тази на лицата с начално и основно образование, и двойна на годишната средна заплата на средностите¹⁸.

¹⁶ Пак там.

¹⁷ Пак там.

¹⁸ Данните извлечени от: **ИС ИНФОСТАТ** – база от данни [онлайн]. София: НСИ, 2024. Достъпно от: <https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/external/login.jsf>.

Табл. 4. Средна брутна годишна заплата, наети лица по трудово и служебно правоотношение и среден размер на платения годишен отпуск по степени на образование през 2022 г.¹⁹

Степени на образование	Наети лица	Брутна годишна заплата – общо	в т. ч. от	в т. ч. от	в т. ч. от брутна годишна заплата	Платен годишен отпуск
			брутна годишна заплата	социални придобивки	възнаграждение за платен годишен отпуск	
	брой	левове	левове	левове	левове	дни
Начално и по-ниско	17 401,0	12 463,0	516,0	342,0	938,0	21,0
Основно	93880,0	12 607,0	566,0	389,0	990,0	21,0
Средно	1 076 405,0	15 670,0	822,0	467,0	1246,0	22,0
Висше – степен „професионален бакалавър“	70 133,0	21 002,0	1416,0	462,0	2047,0	26,0
Висше – степен „бакалавър“ и „магистър“	753 008,0	32 156,0	2870,0	554,0	3003,0	27,0
Висше – степен „доктор“	13 323,0	38 537,0	4185,0	390,0	5124,0	39,0

Брутната работна заплата на наетите лица с висше образование включва и по-голям процент начислени средства за: възнаграждение за основен и допълнителен платен годишен отпуск и други видове платени отпуски съгласно КТ и ЗДС (обучение и приеман изпит в учебно заведение, отпуск за изпълнение на граждански и обществени задължения и др.); допълнителни трудови възнаграждения за продължителна работа, за по-висока лична квалификация и др.; допълнително материално стимулиране под формата на еднократни възнаграждения, месечни, тримесечни и годишни премии²⁰.

Изследователи от ИПИ правят интересен исторически преглед на разликите в заплатите. Констатира, че в началото на новото хилядолетие премията на висшето образование е била 57% (между 242 и 380 лв. месечно през 2002 г.), но относително бързо се повишава до диапазона на 85–95%, където

¹⁹ **2022** – годишна заплата по образование – наети лица по трудово и служебно правоотношение, средна брутна годишна заплата и среден размер на платения годишен отпуск през 2022 г. По пол и образование. В: **ИС ИНФОСТАТ – база от данни** [онлайн]. София: НСИ, 2024. Достъпно от: https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/reports/result.jsf?x_2=2248.

²⁰ **Наблюдение** на разходите за труд – национално ниво, през 4 години. В: **Национален статистически институт** [онлайн]. *Метаданни и методология на изследванията*. 2024. Достъпно от: <https://www.nsi.bg/metadata/nablyudenie-na-razhodite-za-trud-nacionalno-nivo-prez-4-godini-124>. [Прегледан на 15.07.2024].

остава до 20-те години на ХХI век. Икономическите кризи не се отразяват значително на тази зависимост, но все пак премията се увеличава леко както през 2010, така и през 2022 г. Важно е, че предимството на висшето образование на българския пазар на труда изглежда изключително устойчиво и постоянно, независимо от макроикономическите събития и промените в структурата на икономиката²¹.

Двойно по-високите заплати на лицата с висше образование днес, в съпоставка със заплатите в началото на века, е предпоставено от значителната промяна на икономическата структура през този период. „През тези две десетилетия България добави значително повече работни места в услугите, където висшето образование е далеч по-търсено. Ръст има и във високотехнологичните производства, където образованите специалисти също са от ключова важност. Не можем да отменим и конкретно растящия дял на ИКТ дейностите, които осигуряват в пъти по-високи от средните заплати и прекроиха около себе си целият пазар на труда и образователна инфраструктура на София. В последните години изпреварващият ръст на заплатите в някои публични отрасли – най-видимо, училищното образование – където работят почти изключително висшисти също има своето влияние, се посочва в анализа“²².

В стратегически план се отбелязва тенденцията към откриване на все по-малко високоплатени места за среднисти и изчезване на тези за хора с основно и по-ниско образование²³. Съвсем обяснимо делът на хората с висше образование в работната сила се увеличава в последните две десетилетия²⁴.

Приведените тук статистически данни категорично посочват предимството на висшето образование при реализацията на пазара на труда.

РЕАЛИЗАЦИЯ НА ЗАВЪРШИЛИ СТУДЕНТИ В ПН 3.5. ОБЩЕСТВЕНИ КОМУНИКАЦИИ И ИНФОРМАЦИОННИ НАУКИ В СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

Образователна услуга в сферата на библиотекознанието и информационните науки в България се предлага в професионалното образование и във всички степени на висшето образование. Според КОО 2008 (Класификация на областите за образовани и обучение)²⁵ обучението е в широка област 3 *Обществени, стопански и правни науки*, тясна област 32 *Журналистика, масова*

²¹ **Николов**, Адриан. *Цит. съч.*

²² *Пак там.*

²³ **Образование** и умения – неизползван потенциал за икономически растеж. В: *ИПИ* [онлайн], 2 окт. 2024, № 1212-1213. <https://ime.bg/analyses/obrazovanie-i-umeniya-neizpolzvan-potentsial-za-ikonomicheski-rastezh/>.

²⁴ **Николов**, Адриан. *Цит. съч.*

²⁵ **Класификация на областите на образование и обучение (КОО – 2008)**. София: НСИ, 2007. Достъпно от: <https://www.navet.government.bg/bg/media/KOO-2008.pdf>

комуникация и информация и детайлна област 322 Библиотечно-информационни науки и архивистика²⁶. Според списъка на професиите за професионално образование и обучение в България (последно утвърден със Заповед на министъра на образованието и науката № РД09-1674/31.07.2023 г.²⁷) професионалното обучение в област 322 е по код и наименование на професията: 322010 Библиотекар в код и наименование на специалност: 3220101 Библиотекознание, които са в III степен на професионална квалификация с препоръчителни длъжности от НКПД 2011²⁸ 4411-3003 Работник-библиотека.

Професионалното образование по професия Библиотекар* се предлага като средна степен на образование в гимназиалния етап или като образователна услуга през различни центрове за професионално обучение²⁹. Придобитата професия е III степен на професионална реализация, с продължителност на обучението до 1,5 години. В професионално направление (ПН) 3.5. Обществени комуникации и информационни науки (ОКИН) според Списъка на професиите за професионално образование и обучение³⁰ единствено професия библиотекар може да бъде придобита чрез системата на професионалното образование. Към края на 2024 г. според регистрите на НАПОО активни са 20 организации, които предлагат подобно обучение³¹. Те са разпределени сравнително неравномерно в страната (фигура 4).

²⁶ За повече подробности виж **Миланова**, Милена. Образованието в областта на библиотекознанието и информационната наука от перспективата на професионалната реализация и очакванията на пазара на труда. В: *Посветени на библиотеките: сб. в чест на доц. д-р Анета Дончева* София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2022, с. 269–288; **Миланова**, Милена, **Лозанова-Белчева**, Елица. Обучението на специалисти по информационни науки в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ в контекста на дигиталната трансформация и изискванията на пазара на труда. В: *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*. Философски факултет. Библиотечно-информационни науки, 2018, Т. 10, с. 21–43.

²⁷ **Списък** на професиите за професионално образование и обучение. В: *Национална агенция за професионално образование и обучение* [онлайн]. *Списък на професиите за ПОО*. Достъпно от: https://www.navet.government.bg/bg/media/pril_1_zapoved_sppoo_11_2021_ministar.pdf

²⁸ **Национална** класификация на професиите и длъжностите, 2011 г. София: ИК Труд и право, 2011. Достъпно онлайн от: https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pages/Classifics/NKPD-2011_1-928.pdf. [Прегледан на 18.07.2024].

* КОД: 322010 (специалност по професията: 3220101 Библиотекознание)

²⁹ **Национална** агенция за професионално образование и обучение [онлайн]. Достъпно от: <https://www.navet.government.bg/bg/>.

³⁰ **Национална** агенция за професионално образование и обучение [онлайн]. *Списък на професиите за ПОО*. Достъпно от: <https://www.navet.government.bg/bg/spisak-na-profesiite-za-poo/>

³¹ **Регистър** на центрове за професионално обучение. В: *Национална агенция за професионално образование и обучение* [онлайн]. Достъпно от: <https://www.navet.government.bg/bg/registar-na-tsentroвете-za-profesional/>

циализирана гимназия в гр. Монтана, която през учебната 2024–2025 предлага прием по професия Библиотекар, който не е реализиран успешно*.

Фиг. 5. Обучени по професия Библиотекар ПИСК (2012–2023)³⁶

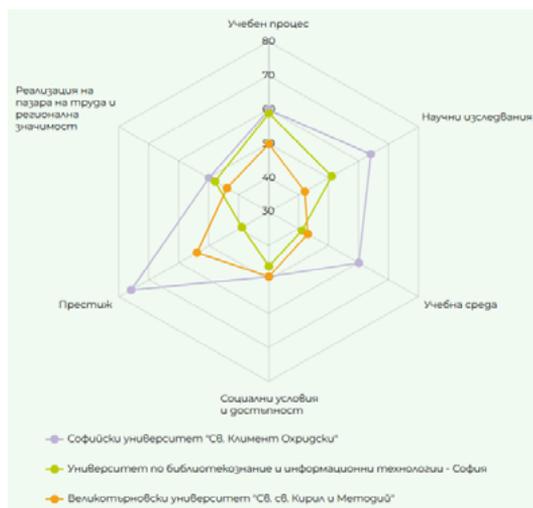
Изхождайки от наблюдението, че придобилите степен на висшето образование ОКС „бакалавър“ и ОКС „магистър“ в което и да е професионално направление се реализират успешно на пазара на труда съвсем естествено е да се предлага образователна услуга в образователни и квалификационни нива 6 и 7 по специалности в областта на библиотекознанието и информационната наука. Според Рейтинговата система на висшите училища в България (РСВУБ)³⁷ в 7 висши училища се предлага обучение в ПН 3.5 ОКИН, като само в 3 от тях се обучават студенти в ОКС „бакалавър“ и „магистър“, и в 2 се подготвят изследователи в ОНС „доктор“ по специалности, отразяващи спецификите на библиотекознанието и на информационната наука (фигура 6). Стремешът на предлаганата образователна услуга е да се покрие цялата широка палитра от професии, необходими за библиотеки, издателства, музеи, архиви, информационни центрове, центрове по дигитализация, образовател-

* Според непотвърдени към момента на съставяне на този текст данни се очаква още една неспециализирана гимназия в община Варна да обяви прием по професия Библиотекар за учебната 2025/2026 г. Данните могат да бъдат обществено достъпни през публикации на съответните Регионални управления на образованието.

³⁶ **Статистика** на обучените лица. В: *Национална агенция за професионално образование и обучение* [онлайн]. Достъпно от: <https://www.navet.government.bg/bg/statistika-na-obuchenite-litsa/>

³⁷ **Рейтингова система на Висшите училища в България** [онлайн]. 2024. Достъпно от: <https://rsvu.mon.bg/#/>.

ни институции, културни центрове и организации, центрове, занимаващи се с администриране на данни, информационни потоци и др.п.

Фиг. 6. Профили на висши училища в България, предлагащи обучение в специалности в областта на библиотекознанието и информационната наука за 2024 г.³⁸

Показателите за успешна реализация на пазара на труда отчитат заетостта на завършилите, тяхната реализация по специалността, която са завършили и доброто заплащане на труда. Сред трите висши училища, които предлагат обучение в ПН 3.5. ОКИН, възпитаниците на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ (СУ) успяват в значителна степен да се реализират на пазара на труда по призвание (около 60%), осигурителният им доход е най-висок, като безработицата сред тях намалява (фигура 7).

Благоприятна образователната структура на работната сила в страната и регионите предполага по-висок дял на населението с висше образование в дадена област, което създава предпоставки за повишаването на нейната конкурентоспособност, производителност на труда и икономически растеж³⁹. В този смисъл образователна услуга, предлагана от висшето образование в областта на библиотекознанието и информационната наука е в състояние да се отрази благоприятно на икономическия потенциал на регионите в страната в сферата на културата. Може да се твърди, че висшите училища са в благоприятно положение, тъй като тяхното значение в тясната професионална област е съотносимо към територията на цялата страна – образованието е специфично, специализираните образователни институции са малко на брой, средното професионално образование не успява да предложи необходимата услуга. Всичко

³⁸ Пак там.

³⁹ Регионални профили ...

Фиг. 7. Реализация на пазара на труда и регионална значимост за 2024 г.

това е предпоставка за добра реализация на пазара на труда и развитие на качествена образователна услуга, насочена потенциално към всички региони в България. По данни на CEDEFOP за периода 2022–2035 г. перспективите за заетост на юридически и специалисти по обществени науки (Legal & social professionals*) в ЕС са 78⁴⁰, за България делът е 59⁴¹. Очаква се заетостта да се увеличи с 16%⁴². Характерно за тези професии е високото ниво на образование. Данните сочат, че зетите в тези професии, обикновено са завършили

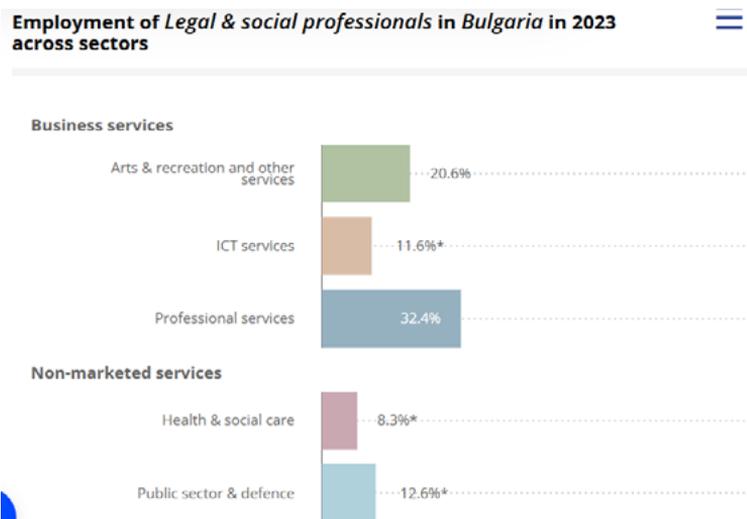
* В групата се наблюдават следните професии: специалисти по обществени науки и религиозни специалисти; юристи; творци и изпълнители; писатели, журналисти и езиковеди; библиотекари, архивисти и уредници. В НКПД (2011) са включени в клас 2 Специалисти, подклас 26 Юристи и специалисти по обществени науки и култура. (*Национална класификация на професиите и длъжностите*, 2011 г. ...).

⁴⁰ **Occupations.** Legal & social professionals. In: CEDEFOP [online]. *Skills intelligence*. 2024. Available from: <https://www.cedefop.europa.eu/en/tools/skills-intelligence/occupations?occupation=2.26>.

⁴¹ **Countries.** Bulgaria. In: CEDEFOP [online]. *Skills intelligence*. 2024. Available from: <https://www.cedefop.europa.eu/en/tools/skills-intelligence/countries?country=BG&occupation=2.26#13>.

⁴² **Legal, social, and cultural professionals: skills opportunities and challenges (2023 update).** In: CEDEFOP [online]. *Publications and reports. Data insight*. 23 Nov. 2023. Available from: <https://www.cedefop.europa.eu/en/data-insights/legal-social-and-cultural-professionals-skills-opportunities-and-challenges-2023-update>.

между 3 и 6 години висше образование⁴³. Месечният брутен доход в евро за тези специалисти се движи през 2023 г. между 1118 и 6118 (медианната стойност се оценява на 2868)⁴⁴. По икономически сектори най-високият дял на заетост на юридически и специалисти по обществени науки е в сектора на услугите (22,9% за ЕС, 32,4% за България) (фигура 8).

Фиг. 8. Заетост по икономически сектори за 2023 г.⁴⁵

Данните сочат, че придобитото висше образование в област *Социални, стопански и правни науки* е предпоставка за добра реализация и с перспективи за увеличаване на работните места. При изборът на образователна услуга е препоръчително да се отчитат всички фактори, които обективно отразяват състоянието и възможностите предлагани, от една страна, от потребителите на кадри и, от друга страна, тези на придобитата специалност и степен, предлагани от различни образователни институции, всяка от които има своето място и престиж в съответната професионална област. Както се установи от представените по-горе данни, са налични достатъчно обективни инструменти (национални и световни), които могат успешно да се използват за оценка и избор на образование

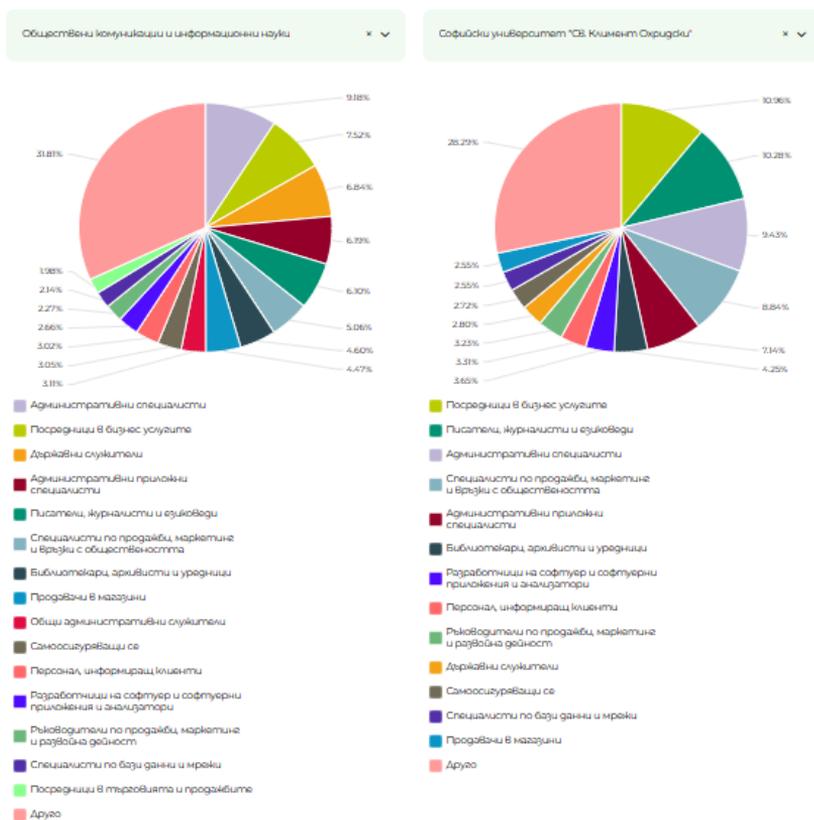
⁴³ **Occupations.** Legal & social professionals. Bulgaria In: CEDEFOP [online]. *Skills intelligence*. 2024. Available from: <https://www.cedefop.europa.eu/en/tools/skills-intelligence/occupations?occupation=2.26&country=BG#3>.

⁴⁴ **Occupations.** Legal & social professionals. In: CEDEFOP [online]. *Skills intelligence*. 2024. Available from: <https://www.cedefop.europa.eu/en/tools/skills-intelligence/occupations?occupation=2.26#7>.

⁴⁵ **Occupations.** Legal & social professionals. Bulgaria In: CEDEFOP [online]. *Skills intelligence*. 2024. Available from: <https://www.cedefop.europa.eu/en/tools/skills-intelligence/occupations?occupation=2.26&country=BG#15>.

според интересите и очакванията на потенциалните наети в различни сектори лица. Пред академичния състав на катедрата по „Библиотекознание, научна информация и културна политика“ (БНИКП) стоят въпросите: къде е мястото на завършващите висше образование в областта на библиотекознанието и информационната наука, каква е тяхната реализация на пазара на труда, какви са възможности, които предлага Софийския университет за придобиване на знания, умения и практически опит? Пресичат ли се интересите на образователната институция, работодателите и обучаващите се в съответните специалности?

Данните от РСВУБ са устойчиви и сочат ясно, че завършващите в СУ се радват на добра реализация на труда, и че престижът на висшето училище е доказано устойчив (фигура 9). Това предполага мотивирани кандидат-студенти, очакващи качествена образователна услуга и добра реализация в попрището, което са избрали.

Фиг. 9. Реализация на завършилите студенти ПН 3.5. ОКИН в СУ по професии и длъжности спрямо всички останали⁴⁶

⁴⁶ **Рейтингова система на Висшите училища в България** [онлайн]. Реализация. 2024. Достъпно от: <https://rsvu.mon.bg/#/professional-development>.

В рамките на СУ обучение в ПН 3.5 ОКИН се предлага в две основни звена – Факултет по журналистика и масови комуникации и Философски факултет. Висше образование в образователни и квалификационни нива 6 и 7 в областта на библиотекознанието и информационната наука се предлага от катедра БНИКП към Философски факултет. В същото звено се подготвят и научно-изследователски кадри в областта чрез обучение в три докторски програми „Книгознание, библиотекознание и библиография“, „Теория на научната информация“, „Информационно-търсещи система“.

Специалностите, по които се извършва обучението в степен бакалавър са „Библиотечно-информационни науки“ в редовна и задочна форма, четиригодишно обучение и „Публични информационни системи“ в редовна форма, четиригодишно обучение. Магистърските програми, които се предлагат са „Библиотечно-информационни науки и културна политика“ в задочна форма, предназначена за специалисти, „Библиотечно-информационни технологии“ в задочна форма, предназначена за неспециалисти, „Управление на електронно съдържание“ в редовна форма, с широко предназначение, за придобиване на знания и умения за създаване и управление на електронно съдържание. Обучението е едногодишно.

Оценката за предлаганата образователна услуга, както и информацията за реализацията на завършващите от официалните източници показва, че нивото на удовлетвореност, както и възможностите пред обучаващите се, са в значителна степен високи (фигура 10). Данните на НСИ за наетите лица през 2023 г. по икономически дейности и сектори показват, че в сектор „Култура, спорт и развлечения“ са наети общо за страната 37 190 лица, като средната годишна заплата е 20 578 лв., отреждайки 12 позиция по ниво на доходи⁴⁷. Средната стойност на професионалното направление в страната е 2286 лв. Престижът на институцията и на придобитата специалност дават отлични възможности за реализация и прилагане на знанията и уменията, развити в процеса на обучение.

Анализ на данните, които се събират през алумни на катедра БНИКП и чрез институционални изследвания на удовлетвореността на специалностите в ПН 3.5 ОКИН в рамките на Философски факултет на СУ, показва в значителна степен съизмеримост спрямо показателите, формиращи стойностите въз основа наблюдение на цялото ПН в СУ.

⁴⁷ **Средна работна заплата.** В: *Национален статистически институт* [онлайн]. *Пазар на труда*. 2024. Достъпно от: <https://www.nsi.bg/statistical-data/173/560>.

Обществени комуникации и информационни науки

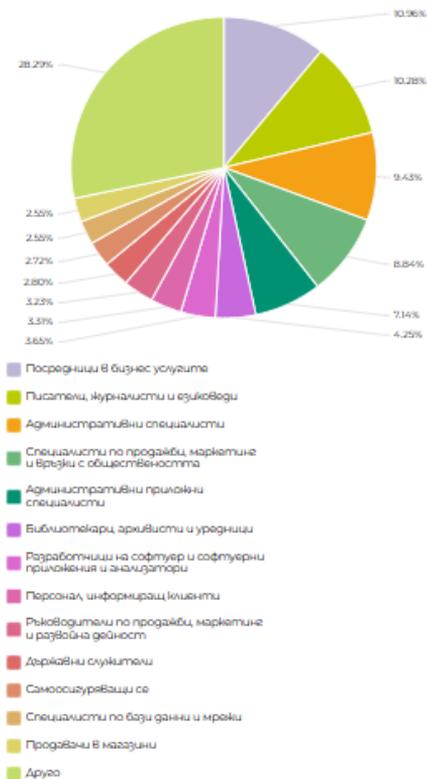
Данни за акредитация

Програмна акредитация: 9.38

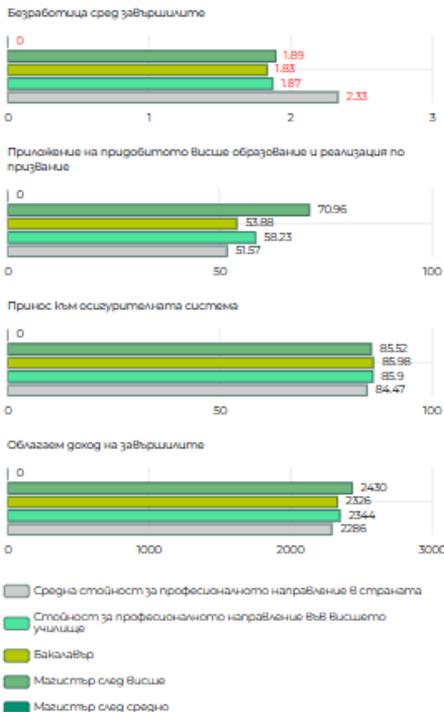
ВИК СПЕЦИАЛНОСТИТЕ

Данни за класирането на Висшето училище в избраното направление в последното издание на РСВУ

Най-често срещани професии и длъжности сред завършилите

Реализация на завършилите на пазара на труда

Фиг. 10. Реализация на завършилите ПН 3.5 ОКИН в СУ на пазара на труда за 2024 г.⁴⁸

През 2024 г. Лабораторията за анализи и проучвания към Университетския център за управление на качеството в СУ проведе анкетно проучване на мненията и оценките на студентите от специалностите „Библиотечно-информационни науки“ и „Публични информационни системи“ (направление 3.5 обществени комуникации и информационни науки) на Философски факултет,

⁴⁸ **Рейтингова система на Висшето училища в България** [онлайн]. Социални, стопански и правни науки. Обществени комуникации и информационни науки. Софийски университет „Св. Климент Охридски“. 2024. Достъпно от: <https://rsvu.mon.bg/#/university-detail/195?majorId=2585&locale=bg>.

за учебния процес и резултатите от него, с автор Магдалена Гуцева-Тонева⁴⁹. Данните, свързани с нагласите за професионална реализация сочат, че 45,8% от анкетираният ще търсят работа в областта на получаваното образование, като удовлетвореността от учебния процес също е висока – данните сочат, че само 4,2% биха търсили обучение в друг университет, както и 4,2% въобще не биха кандидатствали никъде.

Катедра БНИКП традиционно поддържа база данни за завършилите студенти специалност БИН във различните степени и форми. Данните са достъпни в електронна форма от 2016 г., а от 2022 г. (първият дипломирал се випуск) се събират и за завършилите специалност ПИС. Анкетите са насочени към успешно положилите държавен изпит, имат задължителен характер и са анонимни. Целта е да се получат препоръки към образователния процес, както и реална оценка за обучението. Данните показват висока степен на удовлетвореност, като абсолвентите виждат необходимост преди всичко от подобряване на материалната база, както и обогатяване на кръга от дисциплини с практическа насоченост, включени в учебния процес⁵⁰. Това поставя на дневен ред необходимостта от още по-интензивно сътрудничество с представители на бизнеса, както и разширяване на мрежата с работодатели, с които катедрата има сключени рамкови споразумения.

Мотивите за избор на професия понякога са трудно различими. Често те са далече от реалните ни виждания за това какво и как искаме да постигнем в професионален план. Влияят ни обкръжаващата среда, тенденциите в обществото, структурата на пазара на труда, нивото на заплащане, авторитета на семейство, родители, учители, ментори. Независимо от всички тези фактори изборът на професия и нейното осъществяване могат да са изключително удовлетворяващи. Ролята на образованието става все по-важно за компетентностното развитие на човека и неговото успешно реализиране както на пазара на труда, така и в обществото. Получените знания и умения свързани с развиване на критичното мислене, анализ и оценка на информация, способност за работа с дигитални технологии са предпоставка за изграждане на личности,

⁴⁹ Гуцева-Тонева, Магдалена. Доклад с анализ на данни от анкетно проучване на мненията и оценките на студентите от специалностите Библиотечно-информационни науки и Публични информационни системи (Направление 3.5 обществени комуникации и информационни науки) на философски факултет за учебния процес и резултатите от него. София: СУ „Св. Климент Охридски”. Унив. център по управление на качеството. Лаборатория за анализи и проучвания, април 2024. (ръкопис)

⁵⁰ Аврамова, Мария. Алумни на катедра „Библиотекознание, научна информация и културна политика“: Анализ на данните за периода 2018/2019–2022/2023 учебни години. В: *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“* [онлайн]. Философски факултет. Библиотечно-информационни науки, 2022/2023, Т. 14-15, с. 99–105. <http://hdl.handle.net/10506/2654>.

способни да се развиват независимо от сферата и средата, в която попаднат. Наблюденията и анализът на студентите от СУ получаващи образование в ПН 3.5. ОКИН показват, че те са търсени специалисти и се реализират успешно в широк набор от професии, понякога неидентифицирани от институциите, предлагащи образователна услуга в направлението, но често припознати от работодателите, което е възможно единствено чрез изграждане на устойчиви взаимоотношения и доверие между образователните институции, техните възпитаници и потребителите на кадри.

ЦИТИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ:

2022 – годишна заплата по образование – наети лица по трудово и служебно правотношение, средна брутна годишна заплата и среден размер на платения годишен отпуск през 2022 г. По пол и образование. В: *ИС ИНФОСТАТ – база от данни* [онлайн]. София: НСИ, 2024. Достъпно от: https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/reports/result.jsf?x_2=2248.

Аврамова, Мария. Алумни на катедра „Библиотекознание, научна информация и културна политика“: Анализ на данните за периода 2018/2019–2022/2023 учебни години. В: *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“* [онлайн]. *Философски факултет. Библиотечно-информационни науки*, 2022/2023, Т. 14–15, с. 99–105. <http://hdl.handle.net/10506/2654>.

Ангелов, Георги. Има ли смисъл от висше? Да, ако искате двойно по-висока заплата В: *24 часа* [онлайн]. Мнения, 01.11.2024. Достъпно от: <https://www.24chasa.bg/mneniya/article/19228728>.

Безработни лица и коефициенти на безработица – национално ниво; статистически райони; области. В: *Национален статистически институт* [онлайн]. Статистически данни. 2024. Достъпно от: <https://www.nsi.bg/bg/content/4011/>. [Прегледан на 15.07.2024].

Висшистите в България с висока заетост на пазара на труда. В: *Аз-буки* [онлайн]. *Новини*, 15-07-2024. Достъпно от: <https://strategies.azbuki.bg/news/novini-2024/visshistite-v-balgariya-s-visoka-zaetost-na-pazara-na-truda/>.

Гуцева-Тонева, Магдалена. Доклад с анализ на данни от анкетно проучване на мненията и оценките на студентите от специалностите Библиотечно-информационни науки и Публични информационни системи (Направление 3.5 обществени комуникации и информационни науки) на философски факултет за учебния процес и резултатите от него. София: СУ „Св. Климент Охридски“. Унив. център по управление на качеството. Лаборатория за анализи и проучвания, април 2024. (ръкопис).

Индикатори за бедност и социално включване през 2023 година [онлайн]. София: НСИ, 26.04.2024. Достъпно от: <https://www.nsi.bg/press-release/indikator-i-za-bednost-i-socialno-vklyuchvane-prez-2023-godina-7270>.

ИС ИНФОСТАТ – база от данни. София: НСИ, 2024. Достъпно от: <https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/external/login.jsf>.

Класификация на областите на образование и обучение (КОО – 2008). София: НСИ, 2007. Достъпно от: <https://www.navet.government.bg/bg/media/KOO-2008.pdf>.

- Миланова**, Милена. Образованието в областта на библиотекознанието и информационната наука от перспективата на професионалната реализация и очакванията на пазара на труда. В: *Посветени на библиотеките: Сб. в чест на доц. д-р Анета Дончева*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2022, с. 269–288.
- Миланова**, Милена, **Лозанова-Белчева**, Елица. Обучението на специалисти по информационни науки в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ в контекста на дигиталната трансформация и изискванията на пазара на труда. В: *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Философски факултет. Библиотечно-информационни науки*, 2018, Т. 10, с. 21–43.
- Министерство на културата** [онлайн]. *Обучение по изкуства и култура – списък на училищата*. Достъпно от: <https://mc.government.bg/page.php?p=58&s=81&sp=21&t=22&z=0>.
- Министерство на образованието и науката** [онлайн]. *Регистър на институциите в системата на предучилищното и училищното образование*. Достъпно от: <https://ri.mon.bg/home>.
- Наблюдение** на разходите за труд – национално ниво, през 4 години. В: *Национален статистически институт* [онлайн]. *Метаданни и методология на изследванията*. 2024. Достъпно от: <https://www.nsi.bg/metadata/nablyudenie-na-razhodite-za-trud-nacionalno-nivo-prez-4-godini-124>. [Прегледан на 15.07.2024].
- Национална агенция за професионално образование и обучение** [онлайн]. Достъпно от: <https://www.navet.government.bg/bg/>.
- Национална агенция за професионално образование и обучение** [онлайн]. *Списък на професиите за ПОО*. Достъпно от: <https://www.navet.government.bg/bg/spisak-na-profesiite-za-poo/>.
- Национална класификация на професиите и длъжностите**, 2011 г. София: ИК Труд и право, 2011. Достъпно онлайн от: https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pages/Classifics/NKPD-2011_1-928.pdf. [Прегледан на 18.07.2024].
- Национална професионална гимназия по полиграфия и фотография** [онлайн]. *Специалност „Библиотекознание“*. Достъпно от: <https://npgpf.com/библиотекознание/>.
- Николов**, Адриан. Предимството на висшето образование: висока заетост и ниска безработица. В: *Бюлетин* [онлайн]. *Институт за пазарна икономика ИПИ*, 06.07.2024, № 1202. Достъпно от: <https://ime.bg/articles/predimstvoto-na-vissheto-obrazovanie-visoka-zaetost-i-niska-bezrabotitsa/>. [Прегледан на 15.07.2024].
- Образование** и умения – неизползван потенциал за икономически растеж. В: *ИПИ* [онлайн], 2 окт. 2024, № 1212-1213. <https://ime.bg/analyses/obrazovanie-i-umeniya-neizpolzvan-potentsial-za-ikonomicheski-rastezh/>.
- Пазар** на труда. В: *Национален статистически институт* [онлайн]. *Статистически данни*. 2024. Достъпно от: <https://www.nsi.bg/statistical-data/161>. [Прегледан на 15.07.2024].
- Прогнози** за търсенето и предлагането на труд. В: *Анализи и прогнози за развитието на пазара на труда* [онлайн]. София: *Министерство на труда и социалната политика*, 2019. Достъпно от: lmforecast.mslp.government.bg/Report/Employment.
- Регионални профили**. *Показатели на развитие*. [онлайн] София: ИПИ, [2024]. Достъпно от: https://www.regionalprofiles.bg/bg/methodology/labor_market/.

- Регистър** на центровете за професионално обучение. В: *Национална агенция за професионално образование и обучение* [онлайн]. Достъпно от: <https://www.navet.government.bg/bg/register-na-tsentrovete-za-profesional/>.
- Рейтингова система на Висшите училища в България** [онлайн]. 2024. Достъпно от: <https://rsvu.mon.bg/#/>.
- Рейтингова система на Висшите училища в България** [онлайн]. Реализация. 2024. Достъпно от: <https://rsvu.mon.bg/#/professional-development>.
- Рейтингова система на Висшите училища в България** [онлайн]. *Социални, стопански и правни науки. Обществени комуникации и информационни науки. Софийски университет „Св. Климент Охридски“*. 2024. Достъпно от: <https://rsvu.mon.bg/#/university-details/195?majorId=2585&locale=bg>.
- Списък** на професиите за професионално образование и обучение. В: *Национална агенция за професионално образование и обучение* [онлайн]. *Списък на професиите за ПОО*. Достъпно от: https://www.navet.government.bg/bg/media/pril_1_zapoved_sproo_11_2021_ministar.pdf.
- Средна работна заплата**. В: *Национален статистически институт* [онлайн]. *Пазар на труда*. 2024. Достъпно от: <https://www.nsi.bg/statistical-data/173/560>.
- Статистика** на обучените лица. В: *Национална агенция за професионално образование и обучение* [онлайн]. Достъпно от: <https://www.navet.government.bg/bg/statistika-na-obuchenite-litsa/>.
- Countries**. Bulgaria. In: *CEDEFOP* [online]. *Skills intelligence*. 2024. Available from: <https://www.cedefop.europa.eu/en/tools/skills-intelligence/countries?country=BG&occupation=2.26#13>.
- Future employment growth**. In: *CEDEFOP* [online]. *Skills intelligence*. 2024. Available from: <https://www.cedefop.europa.eu/bg/tools/skills-intelligence/future-employment-growth?country=BG&year=2022-2035#4>.
- Legal, social, and cultural professionals: skills opportunities and challenges (2023 update)**. In: *CEDEFOP* [online]. *Publications and reports. Data insight*. 23 Nov. 2023. Available from: <https://www.cedefop.europa.eu/en/data-insights/legal-social-and-cultural-professionals-skills-opportunities-and-challenges-2023-update>.
- Occupations**. Legal & social professionals. In: *CEDEFOP* [online]. *Skills intelligence*. 2024. Available from: <https://www.cedefop.europa.eu/en/tools/skills-intelligence/occupations?occupation=2.26>.
- Occupations**. Legal & social professionals. Bulgaria. In: *CEDEFOP* [online]. *Skills intelligence*. 2024. Available from: <https://www.cedefop.europa.eu/en/tools/skills-intelligence/occupations?occupation=2.26&country=BG>.

REFERENCES:

- 2022** – godishna zaplata po obrazovanie - naeti litsa po trudovo i sluzhebno pravootnoshenie, sredna brutna godishna zaplata i sreden razmer na platenia godishen otpusk prez 2022 g. Po pol i obrazovanie. V: *IS INFOSTAT – baza ot dannii* [onlayn]. Sofia: NSI, 2024. Dostapno ot: https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/reports/result.jsf?x_2=2248.
- Angelov**, Georgi. Ima li smisal ot visshe? Da, ako iskate dvoyno po-visoka zaplata V: *24 chasa* [onlayn]. *Mnenia*, 01.11.2024. Dostapno ot: <https://www.24chasa.bg/mneniya/article/19228728>.

- Avramova, Maria.** Alumni na katedra „Bibliotekoznanie, nauchna informatsia i kulturna politika“: Analiz na dannite za perioda 2018/2019–2022/2023 uchebni godini. V: *Godishnik na Sofiyskia universitet „Sv. Kliment Ohridski“* [onlayn]. *Filosofski fakultet. Bibliotechno-informatsionni nauki*, 2022/2023, T. 14–15, s. 99–105. <http://hdl.handle.net/10506/2654>.
- Bezработni** litsa i koefitsienti na bezработitsa – natsionalno nivo; statisticheski rayoni; oblasti. V: *Natsionalen statisticheski institut* [onlayn]. *Statisticheski dannii*. 2024. Dostapno ot: <https://www.nsi.bg/bg/content/4011/>. [Pregledan na 15.07.2024].
- Countries.** Bulgaria. In: *CEDEFOP* [online]. *Skills intelligence*. 2024. Available from: <https://www.cedefop.europa.eu/en/tools/skills-intelligence/countries?country=BG&occupation=2.26#13>.
- Future employment growth.** In: *CEDEFOP* [online]. *Skills intelligence*. 2024. Available from: <https://www.cedefop.europa.eu/bg/tools/skills-intelligence/future-employment-growth?country=BG&year=2022-2035#4>.
- Gutseva-Toneva, Magdalena.** *Doklad s analiz na danni ot anketno prouchvane na mneniyata i otsenkite na studentite ot spetsialnostite Bibliotechno-informatsionni nauki i Publichni informatsionni sistemi (Napравlenie 3.5 obshtestveni komunikatsii i informatsionni nauki) na filosofski fakultet za uchebnia protses i rezultatite ot nego*. Sofia: SU „Sv. Kliment Ohridski“. Univ. tsentar po upravlenie na kachestvoto. Laboratoria za analizi i prouchvania, april 2024. (rakopis).
- Indikatori za bednost i sotsialno vklyuchvane prez 2023 godina** [onlayn]. Sofia: NSI, 26.04.2024. Dostapno ot: <https://www.nsi.bg/press-release/indikatori-za-bednost-i-socialno-vklyuchvane-prez-2023-godina-7270>.
- IS INFOSTAT – baza ot dannii**. Sofia: NSI, 2024. Dostapno ot: <https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/external/login.jsf>.
- Klasifikatsia na oblastite na obrazovanie i obuchenie (KOO – 2008)**. Sofia: NSI, 2007. Dostapno ot: <https://www.navet.government.bg/bg/media/KOO-2008.pdf>
- Legal, social, and cultural professionals: skills opportunities and challenges (2023 update)**. In: *CEDEFOP* [online]. *Publications and reports*. Data insight. 23 Nov. 2023. Available from: <https://www.cedefop.europa.eu/en/data-insights/legal-social-and-cultural-professionals-skills-opportunities-and-challenges-2023-update>.
- Milanova, Milena, Lozanova-Belcheva, Elitsa.** Obuchenieto na spetsialisti po informatsionni nauki v Sofiyskia universitet „Sv. Kliment Ohridski“ v konteksta na digitalnata transformatsia i iziskvaniyata na pazara na truda. V: *Godishnik na Sofiyskia universitet „Sv. Kliment Ohridski“*. *Filosofski fakultet. Bibliotechno-informatsionni nauki*, 2018, T. 10, s. 21–43.
- Milanova, Milena.** Obrazovaniето v oblastta na bibliotekoznaniето i informatsionnata nauka ot perspektivata na profesionalnata realizatsia i ochakvaniyata na pazara na truda. V: *Posveteni na bibliotekite: Sb. v chest na dots. d-r Aneta Doncheva*. Sofia: Univ. izd. „Sv. Kliment Ohridski“, 2022, s. 269–288.
- Ministerstvo na kulturata** [onlayn]. *Obuchenie po izkustva i kultura – spisak na uchilishtata*. Dostapno ot: <https://mc.government.bg/page.php?p=58&s=81&sp=21&t=22&z=0>.
- Ministerstvo na obrazovaniето i naukata** [onlayn]. *Registar na institutsiite v sistemata na preduchilishtnoto i uchilishtnoto obrazovanie*. Dostapno ot: <https://ri.mon.bg/home>.

- Nablyudenie** na razhodite za trud – natsionalno nivo, prez 4 godini. V: *Natsionalen statisticheski institut* [onlayn]. *Metadanni i metodologija na izsledvaniyata*. 2024. Dostapno ot: <https://www.nsi.bg/metadanni/nablyudenie-na-razhodite-za-trud-nacionalno-nivo-prez-4-godini-124>. [Pregledan na 15.07.2024].
- Natsionalna agentsia za profesionalno obrazovanie i obuchenie** [onlayn]. Dostapno ot: <https://www.navet.government.bg/bg/>.
- Natsionalna agentsia za profesionalno obrazovanie i obuchenie** [onlayn]. *Spisak na profesiite za POO*. Dostapno ot: <https://www.navet.government.bg/bg/spisak-na-profesiite-za-poo/>.
- Natsionalna klasifikatsia na profesiite i dlazhnostite**, 2011 g. Sofia: IK Trud i pravo, 2011. Dostapno onlayn ot: https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pages/Classifics/NKPD-2011_1-928.pdf. [Pregledan na 18.07.2024].
- Natsionalna profesionalna gimnazia po poligrafia i fotografia** [onlayn]. *Spetsialnost „Bibliotekoznanie“*. Dostapno ot: <https://npgpf.com/bibliotekoznanie/>.
- Nikolov, Adrian**. Predimstvoto na vissheto obrazovanie: visoka zaetost i niska bezrabotitsa. V: *Byuletin* [onlayn]. Institut za pazarna ikonomika IPI, 06.07.2024, № 1202. Dostapno ot: <https://ime.bg/articles/predimstvoto-na-vissheto-obrazovanie-visoka-zaetost-i-niska-bezrabotitsa/>. [Pregledan na 15.07.2024].
- Obrazovanie i umenia** – neizpolzvan potentsial za ikonomicheski rastezh. V: *IPI* [onlayn], 2 okt. 2024, № 1212-1213. <https://ime.bg/analyses/obrazovanie-i-umeniya-neizpolzvan-potentsial-za-ikonomicheski-rastezh/>.
- Occupations**. Legal & social professionals. Bulgaria. In: *CEDEFOP* [online]. *Skills intelligence*. 2024. Available from: <https://www.cedefop.europa.eu/en/tools/skills-intelligence/occupations?occupation=2.26&country=BG>.
- Occupations**. Legal & social professionals. In: *CEDEFOP* [online]. *Skills intelligence*. 2024. Available from: <https://www.cedefop.europa.eu/en/tools/skills-intelligence/occupations?occupation=2.26>.
- Pazar na truda**. V: *Natsionalen statisticheski institut* [onlayn]. *Statisticheski danni*. 2024. Dostapno ot: <https://www.nsi.bg/statistical-data/161>. [Pregledan na 15.07.2024].
- Prognozi za tarseneto i predlaganeto na trud**. V: *Analizi i prognozi za razvitiето na pazara na truda* [onlayn]. Sofia: Ministerstvo na truda i sotsialnata politika, 2019. Dostapno ot: lmforecast.misp.government.bg/Report/Employment.
- Regionalni profili. Pokazатели na razvitie** [onlayn]. Sofia: IPI, [2024]. Dostapno ot: https://www.regionalprofiles.bg/bg/methodology/labor_market/.
- Registar na tsentrovete za profesionalno obuchenie**. V: *Natsionalna agentsia za profesionalno obrazovanie i obuchenie* [onlayn]. Dostapno ot: <https://www.navet.government.bg/bg/registar-na-tsentrovete-za-profesional/>.
- Reytingova sistema na Visshite uchilishta v Bulgaria** [onlayn]. 2024. Dostapno ot: <https://rsvu.mon.bg/#/>.
- Reytingova sistema na Visshite uchilishta v Bulgaria** [onlayn]. *Realizatsia*. 2024. Dostapno ot: <https://rsvu.mon.bg/#/professional-development>.
- Reytingova sistema na Visshite uchilishta v Bulgaria** [onlayn]. *Sotsialni, stopanski i pravni nauki. Obshtestveni komunikatsii i informatsionni nauki. Sofiyski universitet „Sv. Kliment Ohridski“*. 2024. Dostapno ot: <https://rsvu.mon.bg/#/university-details/195?majorId=2585&locale=bg>.

- Spisak** na profesiite za profesionalno obrazovanie i obuchenie. V: *Natsionalna agentsia za profesionalno obrazovanie i obuchenie* [onlayn]. *Spisak na profesiite za POO*. Dostapno ot: https://www.navet.government.bg/bg/media/pril_1_zapoved_sppoo_11_2021_ministar.pdf.
- Sredna** rabotna zaplata. V: *Natsionalen statisticheski institut* [onlayn]. *Pazar na truda*. 2024. Dostapno ot: <https://www.nsi.bg/statistical-data/173/560>.
- Statistika** na obuchenite litsa. V: *Natsionalna agentsia za profesionalno obrazovanie i obuchenie* [onlayn]. Dostapno ot: <https://www.navet.government.bg/bg/statistika-na-obuchenite-litsa/>.
- Visshistite** v Bulgaria s visoka zaetost na pazara na truda. V: *Az-buki* [onlayn]. Novini, 15-07-2024. Dostapno ot: <https://strategies.azbuki.bg/news/novini-2024/visshistite-v-balgariya-s-visoka-zaetost-na-pazara-na-truda/>.

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
Библиотечно-информационни науки
Том 16, 2024

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”
FACULTY OF PHILOSOPHY
Library and Information Science
Volume 16, 2024

КУЛТУРНА ПОЛИТИКА

CULTURAL POLICY

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Библиотечно-информационни науки

Том 16, 2024

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF PHILOSOPHY

Library and Information Science

Volume 16, 2024

КАК ДА РАЗБИРАМЕ ЦЕННОСТИТЕ

ЦВЕТАН ДАВИДКОВ

Цветан Давидков. КАК ДА РАЗБИРАМЕ ЦЕННОСТИТЕ.

Ценностите играят ключова роля в човешкия живот – битие – дейност. Те са интегрална част от човешкия начин на овладяване на действителността. Изследването им е устойчива традиция – натрупани са множество резултати. В същото време изследванията – като правило – са дисциплинарно и контекстуално ограничени. В текста се прави опит да се обобщят резултатите от изследване на ценностите въз основа на различни изследователски оптики. Целта е да се постигне по-цялостно и систематично знание. Обобщението е представено чрез речник на термини, които насочват към богатство от възможни рефлексии върху ценностите.

Ключови думи: ценности; функции на ценностите; вграждане в модели и инструменти; ценности и култури; интерпретиране на ценностите

Tsvetan Davidkov. HOW TO UNDERSTAND VALUES.

Values play a key role in human life – being – activity. They are an integral part of the human way of mastering reality. Their research is a persevering tradition - many results have been accumulated. At the same time, researches are – as a rule – disciplinary and contextually limited. The text attempts to summarize the results of a study of values based on various research optics. The aim is to achieve a more comprehensive and systematic knowledge. The summary is presented through a glossary of terms that steer to a wealth of possible reflections on values.

Keywords: values; functions of values; embedding in models and tools; values and cultures; interpreting values

ПРЕДИСТОРИЯ

В сферата на културите и организационното поведение изследванията върху ценности са устойчива традиция. По силата на изследователските си интереси и професионалните си ангажименти група преподаватели/изследователи от Стопанския факултет систематично изследват ценностни аспекти на човешкото поведение¹. В посочените текстове са показани предимно изследвания върху ценности, свързани с труда – работното място – организацията.

УВОД

Познанието за ценностите е важно и полезно поради множество причини:

– Ценностите са интегрална част от познанието за човека / хората / групите / обществата / ... Изучаването им има значение както самостоятелно, така и в различни отнасяния (например ценности – удовлетвореност // ценности – мотивация // ценности – потребности – интереси // ценности – норми и т.н.). Ценностите се враждат в модели за изучаване на човешкото поведение в разнообразен контекст (в семейството – училището – трудовата организация – ...).

– Познанието за ценностите може да се *операционализира* в инструменти за диагностика. Работещите диагностични инструменти осигуряват конкретно приложимо знание – за нуждите на ръководителите и функционалните специалисти в организацията; в процеса на консултиране. Ценностното характеризирание на конкретни социални и професионални групи е полезно за вземащите решения, които влияят върху статуса и функционирането на тези групи; за органите, които обосновават политики и мерки за въздействие и др.

– Чрез изучаване на собствените ценности всеки от нас има ориентири за самопознание и (само)развитие – ние разбираме по-добре смисълът и мотивите на собственото си поведение.

Същевременно изучаването на ценностите, като правило, е *предметно и контекстуално ограничено*. Тази необходима рамка осигурява целенасоченост на научното дирене; същевременно тя (рамката) ограничава възможностите за по-цялостно и систематично познание. Друга причина да се обърне внимание на ценностите е фактът, че изследователите често не проблематизи-

¹ Давидков, Ц. *Изследвания върху културите*. В: *Културни ориентири на управлението*. София: Стопански факултет СУ „Св. Климент Охридски“, 2019; Davidkov, T., Vedar, O., Kanazireva, I., Gourbalova, I. Organizational Values: Procedures & Empirical Explanations. In: *Business Administration: Theory and Practice in Bulgaria II*. Sofia: “St. Kliment Ohridski” University Press, 2019, pp. 9–19; Давидков, Ц., Петкова, И. Изследвания върху трудови ценности. В: *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*. Стопански факултет, 2022, Т. 21, с. 27–46.

зират въпроса за интерпретацията на получените данни – какво ни „казват“ получените резултати? Как ги интерпретираме? Достатъчно ли е да констатираме, че за „лицето Х“ заплащането е по-важно от добрите физически условия на работното място? В състояние ли сме да „надникнем“ отвъд очевидността на подобно твърдение?

Този текст е опит да се покаже, че изучаването на ценностите може да надхвърля предметните и контекстуални ограничения и с това да осигури възможности за по-обхватно и систематично познание. Същевременно – в интерпретацията на резултатите не трябва да се блазим от лесните (и опростени) обяснителни схеми; винаги е полезно да се стремим да *преминем отвъд* непосредствено очевидното. За да постигнем заявеното, ние ще „атакуваме“ предметното поле на ценностите през различни изследователски оптики и ще се опитаем да вградим резултатите в една по-цялостна изследователска парадигма.

ЦЕННОСТИТЕ ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА ОСНОВНИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ

Ценностите са:

– „Идеи на групите за това, което е желателно, уместно, добро или зло. Различията в ценностите представляват ключови аспекти от разнообразието на човешката култура. Това, което хората ценят, силно се влияе от конкретната култура, в която се е случило да живеят.“²

– „... ценностите са групи убеждения за определен обект или процес.“³

– „Ценностите са трайни убеждения, че конкретен начин на поведение или крайно състояние на съществуването са лично или социално за предпочитане пред противоположния начин на поведение или крайно състояние на съществуването“ – тази дефиниция е предложена от Милтън Рокич⁴.

– „... ценностите ... представляват масова обществена нагласа за предпочитане на едно състояние на нещата пред други. Ценностите са емоционални оценки, снабдени с указание за положително и отрицателно.“⁵

– „Ценностите в психологията и ОП [организационното поведение – Ц.Д.] са фундаментално понятие, обозначава познавателна структура, която осигурява критериите за избор измежду алтернативни поведения. Става дума за

² Гидънс, А. *Социология*. Прев. К. Симеонов, И. Парчев. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2004, с. 824.

³ Фърнам, Е. *Индивидуалните различия на работното място*. София: Изток – Запад, 2013, с. 416.

⁴ Rokeach, M. *The Nature of Human Values*. New York: Free Press, 1973, цит. по: Нелсън, Д. Л., Куик, Д. К. *Организационно поведение: Науката, реалният свят и ние*. София: Изток – Запад, 2017, с. 190.

⁵ Хофстеде, Х., Хофстеде, Х. Я., Минков, М. *Култури и организации (софтуер на ума)*. 3. прераб. и доп. изд. София: „Класика и стил“, 2020, с. 23.

това, което ориентира избираността на нашето поведение, активността ни в социална среда.^{6,7}

В приведените определения ценностите се подвеждат под разбиранята за *идеи, убеждения, нагласи*, въз основа на които се *избира/предпочита поведение* (измежду различни възможности). Те са *емоционална оценка*; специфична *познавателна структура*. Горните определения дават начална представа за ценностите – да направим крачка напред:

– В качеството си на идеи – убеждения – вярвания – нагласи и пр., субект („носител“) на ценностите може да бъде както *отделен индивид*, така и *група хора*; може да се говори за ценности на обществото (обществата); за национални ценности; за общочовешки ценности и т.н.

– Ценностите са свързани с процеса на *оценяване – приписване на значимост* (важност, смисъл). Те имат определен смисъл (значимост, стойност) именно за оценяващия субект. Същевременно е налице „нещо“, което се оценява (явление, предмет, процес, взаимоотношение и т.н.). Има основания ценностите да се мислят като *субект – обектно отношение*. Ако се приеме тази гледна точка, в процеса на изучаване на ценностите могат да се „легитимират“ като подходящи следните въпроси: какво се оценява – кой оценява – кои са характерните особености на процеса на оценяване?

– Оценяването предполага *категории*, чрез които се оценява и *скала*, въз основа на която се оценява*. Когато се наблюдава начинът, по който даден човек (или група хора) описва/т (обяснява/т) даден обект (предмет – явление – поведение – събитие – ...), изследователят може да разбере какво в характеризирания обект е интересно за наблюдателя (евентуално – защо именно това предизвиква интерес). Картината е по-пълна и цялостна ако има възможност да се наблюдава практическото поведение на описващия (обясняващия) към дадения обект**.

⁶ **Паунов, М., Паунова, М., Паунов, А.** *Организационно поведение*. София: Сиела, 2013, с. 98.

⁷ Съвременните разбираня за ценностите имат *история и предшественици* – вж. напр.: **Allport, G.W.** *The person in psychology: Selected essays*. Boston: Beacon, 1968; **Rokeach, M.** *The Nature of Human Values*. New York: Free Press, 1973; **Schwartz, S. H.** Universals in the content and structure of values: theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In: **Zanna, M.** (ed.). *Advances in experimental social psychology*, 1992, Vol. 25.

* При изследване, посветено на значимостта на факторите на трудовата ситуация за служителите, може да се използва следния индикатор: „В каква степен за Вас е важно работата, с която се захващате, да Ви предлага: „ – следва изброяване на факторите. Тук възможни категории на оценката са: много важно / по-скоро е важно / колкото важно, толкова и неважно / по-скоро не е важно / изобщо не е важно; скалата на оценяване е 5-степенна.

** Тук е заложена идеята, че ценностното отношение към даден обект се идентифицира по-точно, ако се наблюдават в единство вербалните (или писани) оценки и практическото поведение.

– В контекста на съвкупността („системата“) от цели, ценностите могат да се класират като ценности – цели и ценности – средства. Статутът на ценностите като цели и средства може да се проследи в различните вериги за създаване на стойност.

– При насочване на вниманието към ценностите като „значимо за...“ логично възниква и следният въпрос: кое в обкръжението на човека е обект на оценяване (и защо); има ли елементи на средата, които не са обект на оценяване (защо)? Една възможност да се отговори на тези въпроси е разбирането за системата на човешките потребности⁸.

– Поради характера на човешката психика (единство на рационално, емоционално и дейностно-волево), трудно може се приеме, че ценностите са единствено и само емоционална оценка – в процеса на оценяване (приписване на значимост) могат да се открият и рационални, и емоционални, и дейностно-волеви елементи.

– Поради характера на човешките потребности и осмислянето им с помощта на ценностите, за субекта ценностите са организирани в *ценностни системи*. Ценностните системи (в определен смисъл) следват системите на човешките потребности. Последните влияят върху съдържанието, обхватът и организацията на ценностните системи. Между отделните ценности (и групи ценности) в ценностните системи могат да са налице разнообразни връзки⁹.

– Някои автори обръщат внимание върху факта, че ценностите могат да бъдат осъзнати в различна степен¹⁰. В поведението на хората се наблюдават действия и епизоди, които те (хората) не проблематизират и не си дават сметка за тяхната ценностна обусловеност*. Разбира се може да се проследи и поведение/действия, за които човек има ясно съзнание за тяхната ценностна обусловеност.

– В качеството си на идеи (убеждения, вярвания, възгледи) ценностите могат да имат различна *устойчивост*. В литературата обикновено се обръща внимание на тяхната устойчивост – такъв подход има основание, но не бива да се абсолютизира.

⁸ Към темата за човешките потребности е налице постоянен и неотслабващ интерес. Това е обяснимо предвид факта, че понятието за потребности неизменно „присъства“ в моделите за описване, обяснение и прогнозиране на човешкото поведение – вж. напр.: **Маслоу**, Е. *Мотивация и личност (в търсене на човешката същност)*. София: Кибеа, 2010.

⁹ Ценностите могат да са съпосочни, но така също взаимно да се отричат (или ограничават). Те могат да се „конкурират“ – вж. **Камерън**, К. С., **Куин**, Р. Е. *Диагностика и промяна на организационната култура*. София: „Класика и Стил“, 2012.

¹⁰ **Байчинска**, К. *Ценности. Ценностен стрес... ценностна криза*. София: Акад. изд. „Марин Дринов“, 1994.

* Някои автори поддържат тезата, че една от трудностите при изследването на ценности е свързана със следния факт: в ранните години на социализацията ценностите се усвояват по-скоро несъзнателно; те се превръщат в основания и ориентири на нашето поведение без да ги обосноваваме и проблематизираме.

ФУНКЦИИ НА ЦЕННОСТИТЕ

Същността и смисълът на ценностите могат да бъдат разбрани по-добре въз основа на идентифициране на техните *функции и предназначение*.

– Ценностните системи имат *предписващ характер* – показват какво (не) трябва да се прави. На този фон хората проверяват актуалния си опит¹¹.

– „... ценностите са *мотивационен* конструктор.“¹² Те се отнасят към „желани, предпочитани цели, които се преследват от носителите им.“¹³ „Ценностите действат като общи мотиви“.¹⁴

– „Представяйки критерии за оценка, ценностите са и *критерии за избор*, стандарти при избора между алтернативни поведения, хора и събития.“¹⁵ Ценностите са регулатор на човешката поведение¹⁶.

– В друго свое проявление ценностите функционират като *основания* – те са аргументи/те при защита или опровергаване на теза (позиция); на преценките и вземането на решения.

– Ценностите изпълняват *стабилизираща* роля – в качеството си на „указатели“ за това кое е важно и значимо, кое има (и кое няма) смисъл, те осигуряват основанията на ИЗБОРА (множеството от всекидневни избори – същността на нашия живот). Тази стабилизираща роля понякога се подчертава чрез израза *ценностни котви*.

– В зависимост от категориите и начина на оценяване, те задават същността на различните нормативни системи, които *ориентират* човешкото поведение. Добро – зло – дължимо – възвишено – (система на нравствеността). Красиво – грозно – изящно – ... (система на естетическото) и др. Тъй като част от ценностите се усвояват неосъзнато (обикновено в ранна детска възраст), ние – като правило – трудно можем да изградим цялостно ценностния си портрет (като себепознание). В отношението си към заобикалящия ни свят по-лесно откриваме онези нагласи, които сме възприели осъзнато.

– Обобщено, ценностите са фактор на нашата *идентичност*. Чрез тях хората разбират отношението си към заобикалящия ги свят и към себе си; чрез тях осмисляме изискванията на другите към нас (какво се очаква от нас)*.

¹¹ **Фърнам**, Е. *Цит. съч.*, с. 431.

¹² **Паунов**, М., **Паунова**, М., **Паунов**, А. *Цит. съч.*, с. 98.

¹³ **Фърнам**, Е. *Цит. съч.*, с. 431.

¹⁴ **Davidkov**, Ts., **Vedar**, O., **Petkova-Gourbalova**, L. **Mihaylova**, I. Motivation of the Workplace (aggregate motivational profile – Bulgaria 2021). In: *Conference Proceedings XIX International Scientific Conference „Management and Engineering’21“ „Science Days – 2021“ Sozopol*, pp. 220–224.

¹⁵ **Паунов**, М., **Паунова**, М., **Паунов**, А. *Цит. съч.*, с. 98.

¹⁶ **Байчинска**, К. *Цит. съч.*

* За изследователите изучаването на ценностното отношение към действителността в различни времеви точки дава възможност да се търсят обосновани отговори на въпроса: защо нещо е важно (по-важно, по-малко важно) за ... в даден „момент“? Отговорът на този въпрос „отключва“ други изследователски въпроси, свързани с потребностите и интересите на хората (към даден „момент“, период); с техните цели и т.н.

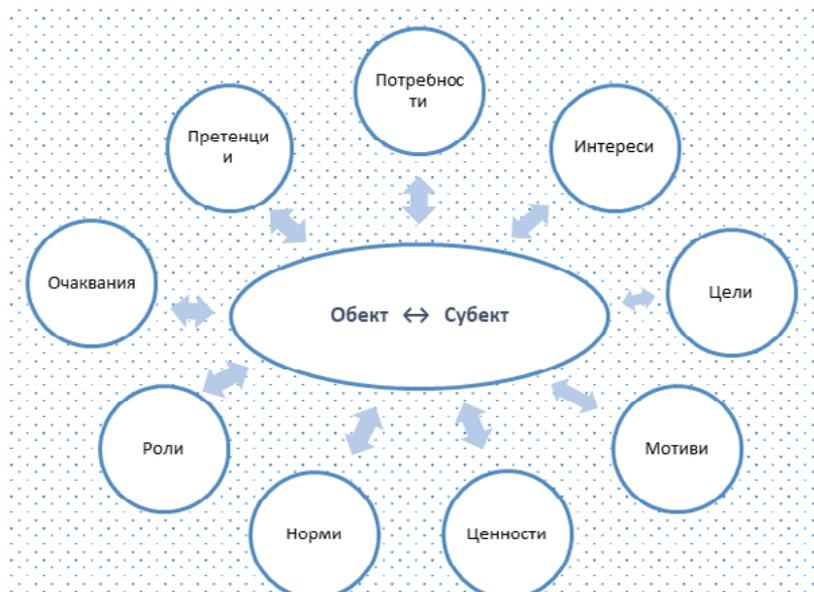
Споменатото за *функциите и предназначението* на ценностите дава частично отговор на въпросите: как действат – за какво служат (в качеството им на познавателна структура). Същевременно – доколкото обект на изследване са конкретни хора – „носител“ на конкретни ценности, последните са характеристика (отличителен белег), въз основа на която отделните хора (и колективните субекти) могат да бъдат групирани и/или разграничавани. Ако се приеме, че *индивидуализъм* и *колективизъм* са обобщаващи ценности с конкретно съдържание, въз основа на проучване може да се установи кой е „носител“ на по-скоро индивидуалистични ценности и кой на колективистични.

Възможност за осмисляне на същността и характерните особености на ценностите е тяхното разглеждане в отношението им към други (свързани) явления. Какво научаваме за ценностите ако ги разгледаме в отношението им към *нормите* (правилата)? В общия случай когато хората възприемат нещо като *ценно и важно за тях*, те се стремят към поведение, което има за цел да създава – запазва – умножава това „ценно и важно“. Ако се приеме, че нормите са мярка на нашето практическо поведение, в посочения случай е налице ценностно обосноваване – начинът, по който приписваме значимост е в основата на правилата, които ръководят практическото ни поведение*. Такава обусловеност може да се проследи и в случаите, когато дадено явление се оценява (обобщено) със знак минус – например като опасно за нашето здраве. Това оценяване също обуславя определени правила за практическо поведение.

За да бъде разбрана по-добре същността и ролята на ценностите в процеса на опознаване на хората и човешкото поведение, изследователят може да ги мисли като интегрална част на модел за описание и обяснение на човешкото поведение (фиг. 1)¹⁷.

* От това твърдение не следва, че ценностите еднозначно са условие или причина на правилата на практическото поведение. Може да се защити твърдението, че ценностите и правилата са свързани функционално – всяко от относимите (ценности – правила) е едновременно и обусловено, и обуславящо.

¹⁷ Давидков, Ц. *Управление на организацията*. София: СУ „Св. Климент Охридски“ – Стопански факултет, 2021.

Фиг. 1. Модел за описание и обяснение на поведението

В центъра е изобразен субектът в отношението му към заобикалящия го свят (човешкият начин на съществуване предполага такова изучаване на човека в многообразните му отнасяния и проявления). Околността са обозначени различни гледни точки, чрез които се характеризира отношението субект – обект. Тези гледни точки ни дават представа за основни понятия*, чрез които се описва и обяснява човешкото поведение. Конфигурацията на този модел предполага следното:

– Между понятията, посочени в големия контур, *съществува общо* – то се дължи на факта, че това са различни гледни точки към *една и съща изучавана действителност* – отношението субект – обект; ако се приеме тази предпоставка, изследователят има право да си задава въпроси – например кое е общото между потребностите и интересите; а между потребностите, интересите и целите; а между мотивите и ценностите; а между интересите, ценностите и нормите... Изследователят може да изяви общото както при разглеждането на двойка избрани понятия, така и при съотнасянето на три и повече понятия.

– Понятията от външния контур са *различни гледни точки* към изучаваното – поради това всяко от тези понятия ни „дава“ и нещо различно, уникално. В своето единство тези понятия изграждат цялостно и систематично познание за човека и човешкото поведение.

* В зависимост от характера на изучаване на човешкото поведение, „списъкът“ от понятия може да бъде попълван или редуциран.

– Този модел е възможност да се изследва човешкото поведение чрез набор от свързани явления (понятия / категории). Същевременно не бива да се забравя, че в моделите действителността са опростява („огрубява“) – моделът е абстракция; непрекъснато трябва да се държи сметка за ограниченията, свързани с избора на конкретен модел като средство за изследване и познание.

– Ценностите са органична част от националните и организационните култури. Когато се разглежда „архитектурата“ на една култура, ценностите обикновено се отнасят към „сърцевината на културата“¹⁸. На различни равнища на културата те имат друго лице (проекция) и проявление – в ритуалите, организационните герои, символите, практиките¹⁹.

– Връзката *ценности – култура* се проблематизира в широко обсъжданото управленско поле *управление на организационната промяна*. „Макар необходимите инструменти и техники да са налице, а стратегията за промяна да се провежда енергично, множество подобни инициативи [за промяна – бел. Ц,Д.] пропадат, тъй като фундаменталната култура на организацията – ценности, начин на мислене, стил на мениджмънт, парадигми, подходи към разрешаване на проблеми – си остават същите²⁰. Ценности – начин на мислене – стил на мениджмънт – водещи концепции (парадигми) – подходи към... – всички те, поотделно и заедно, съставляват „фундаменталната култура на организацията“²¹. В изследванията върху опитите за организационна промяна често се стига до извода, че основен препъникачък е невъзможността за (бърза) промяна на културата. Предвид определящата роля на ценностите спрямо всички равнища и елементи на културата, този резултат изглежда предизвестен.

– Организациите „... прилагат уникален сбор от ценности, които се отнасят до натрупването на състояние. Тези ценности характеризират както организацията, която ги използва, така и продуктите и услугите, които предприятието създава... Продуктите не могат да бъдат по-добри от самия човешки процес на оценяване, който участва в направата им.“²² „Създаването на състояние, както и на ценностни системи е по същество морален акт... Предприемачите, от която и да е религия, трябва да създадат „ценни“ предмети или услуги за очакваните клиенти, преди да открият дали клиентите са съгласни с този израз на стойността... Един продукт или услуга, в такъв случай, се оформя преди всичко от

¹⁸ Хофстеде, Х., Хофстеде, Х. Я., Минков, М. *Цит. съч.*, с. 23.

¹⁹ *Пак там*.

²⁰ Камерън, К. С., Куин, Р. Е. *Цит. съч.*, с. 26.

²¹ Във връзка с възможностите и стратегиите за организационна промяна в литературата широко се обсъжда „веригата“ стратегия – структура – култура вж. напр. **Илиева, С.** *Организационна култура: Същност, функции и промяна*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2006.

²² **Хемпдън-Търнър, Ч., Троомпернаарс, А.** *Седемте култури на капитализма*. Варна: ИК „ТедИна“, 1995, с. 11.

образа на своя творец и на нейния или неговия Творец^{23,24}. Ценностната обусловеност на човешкото поведение може да бъде проследена във всяка човешка дейност – в производството, духовната сфера, свободното време. Процесът на споделяне (несподеляне) на ценности е важен обяснителен инструмент при изследване на взаимоотношенията във всички сфери на обществото.

Доколкото ценностите са най-дълбоката и „интимна“ същност на културите, те могат да се използват самостоятелно за очертаване на *културната специфика* на обособени социални групи (формирани въз основа на един или повече признаци). Така например въз основа на сравняване на професионални ценности (значимост на основни фактори на трудовата среда за представителите на различни професионални групи), може да се очертае конкретно общо и конкретно различно между учители – директори на училища, лекари – търговци^{25,26}, служители в библиотеките^{27,28} и т.н. Въз основа на сравняване на професионални ценности в рамките на организациите^{29,30} могат да се очертаят специфични субкултури на поколенията*.

²³ Пак там.

²⁴ Trompernaars, F., Hampden-Turner, C. *Riding the Waves of Culture*. 2. ed. New York: McGraw-Hill, 1998.

²⁵ Давидков, Ц., Цветанска, С. Ценностен профил на учителите в национален контекст. В: *Педагогика*, 2023, № 7, с. 863–879.

²⁶ Давидков, Ц., Ведър, О., Тонева, С., Пехливанска, Р. Професионални култури в сравнителна перспектива. В: *XXI Международна научна конференция Мениджмънт и Инженеринг, 25–29 юни 2023 г. гр. Созопол*, с. 219–223. Онлайн достъп и от: <https://iscme.tu-iiim.org/archive/>.

²⁷ Давидков, Ц. Организационна култура на регионалните библиотеки в България. Основни резултати от социологическо проучване по методиката на Х. Хофстеде. Организационното поведение в културен контекст. В: *Библиотека*, 2015, № 5, с. 99–137.

²⁸ Попова, Е. *Кариерно развитие на библиотечния персонал в контекста на информационното общество*, Ч. 1. Проучвания 2012–2015. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2016.

²⁹ Давидков, Ц. Ценностен портрет на поколенията в българските организации (резултати от емпиричното социологическо изследване Национална и организационни култури – 2021). В: *Управление на човешките ресурси: Сб. с докл. от Международ. науч.-практ. конф., организирана от Икономически университет – Варна, 30 септември 2022 г.* Варна: Наука и икономика Иконом. унив. – Варна, с. 15–20. Достъпно и от: <https://conference.ue-varna.bg/hrm/wp-content/uploads/Proceedings/HRMConfProceeding2022.pdf>.

³⁰ Давидков, Ц. *Изследвания върху културите*

* В рамките на организациите и/или професионалните общности могат да се изследват *ценностни субкултури* въз основа както на основни социално-демографски характеристики на изследваните лица – пол, възраст, образование, трудов опит и др., така и въз основа на организационния статус на заетите (изпълнител – ръководител). Интересни резултати могат да бъдат получени при изследване на ценностни субкултури въз основа на ключови характеристики на организациите (сфера на дейност, големина, местоположение и др.).

В увода беше посочено, че въз основа на изучаване на ценностите могат да се създават инструменти за диагностика на различни страни на човешкото поведение. Тук привеждаме пример – ценностите се изучават за нуждите на изграждане на *мотивационен профил*^{31,32,33}. Основната идея на този инструмент е, че в организационен контекст сравняването между равнището на значимост на факторите на трудовата ситуация и равнището на удовлетвореност от реалното им състояние, може да бъде индикатор за мотивационния потенциал на изследваните фактори.

„Мотивационният профил дава портрета на личността от гледна точка на това какво и доколко го мотивира в организацията. Мотивационният профил представлява аналитично изображение на степента, в която компанията удовлетворява различните потребности на своите служители. В този смисъл мотивационният профил зависи както от потребностите, ценностите и интересите на служителите, така и от наличностите в организацията, с които тя отговаря на техните нужди.“³⁴ „Изследването на мотивационния профил на организацията дава възможност да се установят основните несъответствия между представите, желанията и очакванията на работниците за мотивационно въздействие и фактически осъществяването на въздействието. Анализът представлява средство за повишаване на ефективността на мотивацията чрез обосновани управленски въздействия.“³⁵

„Технологията на изграждане на мотивационен профил предполага (поне) две линии на оценяване на факторите на трудовата ситуация: а) по степен на *значимост*; б) по равнище на *удовлетвореност*. Като правило за всеки фактор на трудовата мотивация прогнозиране на мотивационната ситуация.“³⁶ Може да се покаже, че когато даден фактор на трудовата ситуация е (подчертано) ценен, но равнището на удовлетвореност от реалното му състояние е ниско, в този фактор се „съдържа“ значим мотивационен потенциал*.

³¹ **Джонев, С., Димитров, П.** *Организационно консултиране*, Т. 3. София: Ен Джи Би Консултинг, 2015, с. 144.

³² **Давидков, Ц., Гурбалова, И.** Мотивационен профил. В: *Реторика и комуникации* [онлайн], 2018, № 36. Достъпна от: <https://s.shopeee.com/GwKi>. [Прегледано 29.09.2024].

³³ **Кузманова, М., Александрова, М.** *Мениджмънт: Теория и практика*. София: Везни-4, 2013.

³⁴ **Джонев, С., Димитров, П.** *Цит. съч.*, с. 144.

³⁵ **Кузманова, М., Александрова, М.** *Цит. съч.*, с. 290.

³⁶ **Давидков, Ц., Гурбалова, И.** *Цит. съч.*

* Антитезата е следната: фактори, които не са (много) ценни и равнището на удовлетвореност от реалното им състояние е (относително) високо, са с по-слаб мотивационен потенциал вж. **Давидков, Ц., Гурбалова, И.** *Цит. съч.*

КАК ИНТЕРПРЕТИРАМЕ ЦЕННОСТИТЕ?

Най-често въпросът за интерпретирането на ценностите не се проблематизира – „мълчаливо“ се приема, че въз основа на получен резултат (например „стойностена значимост“ на група фактори на работното място за служител) е достатъчно да се посочи следното: „за X A е по-важно от B“ (или „B е по-малко важно от A“). В част от случаите – разбира се – се коментират характеристиките на „отстоянието“. В по-редките случаи, когато въпросът за това „какво ни казва полученият резултат“ няма как да се заобиколи, авторите се задоволяват с разпространеното: ценно е това, което е дефицитно, трудно постижимо... ценността на нещо се разбира когато сме го изгубили (а не когато е налично). Тази позиция най-често черпи аргументи от опита. Изразът „ти не знаеш какво имаш“ (в смисъл не го цениш достатъчно) потвърждава маркираната популярна теза. В „чак сега разбрах какво съм загубил“ също е отразен житейски опит – докато не загубим нещо (не се лишим от него), трудно можем да оценим истинската му стойност.

Възгледът *ценно е това, което не достига или е трудно постижимо* е удобен (като „лесно обяснение“), но е ограничен и едностранчив. Да не забравяме, че приписването на значимост е форма на избор. Определени форми на избор се формират въз основа на сложна система от взаимодействащи си фактори. Ценностните предпочитания/избори (като резултат) обикновено не разкриват трудностите на избора (понякога драматични). *Цената на избора*, разбираана като (възможни) последици за засегнатите, е фактор, който също трябва да се взема предвид при интерпретирането на ценностите.

Тъй като интерпретирането на ценностите (като резултат) е *интерпретация на интерпретацията*, за изследователя е важно в каква степен познава и отчита характеристиките на „първичната интерпретация“.

Важен ориентир за интерпретирането на ценностите е статусът им в рамките на конкретна култура^{37,38}. В качеството си на „гости“ носителите на *културната характеристика твърд аз* оценяват по един начин приемащата култура. Друг е случаят на „гостите“, които са носители на *културната характеристика мек аз* – тяхното отношение към приемащата култура е различно*.

При интерпретирането на ценностите следва да се отчитат възможните различия между *мислено* и *казано* (изявено). В част от случаите възможна причина

³⁷ Минков, М. *Защо сме различни: Междукulturни различия в семейството, обществото и бизнеса*. София: Класика и Стил, 2002.

³⁸ Minkov, M, Hofstede, G. *Cultural Differences in a Globalizing World*. Bingley, UK: Emerald, 2011.

* При среща (контакт) с приемаща култура, носителите на културната характеристика *твърд аз* обикновено се затварят в собствената културна общност – това е техният предпочитан начин да реагират на „другостта“. В същата ситуация носителите на културната характеристика *мек аз* се опитват да се „разтворят“ в приемащата култура - това е техният предпочитан начин да реагират на „другостта“.

за това „разминаване“ се открива в социално желателните отговори**. Вариант на описаното явление са „срамежливото да“ и „срамежливото не“***.

ВМЕСТО ЗАКЮЧЕНИЕ

В жанра научен текст е прието да се завършва с обобщение/заклучение. Тук „сумирането“ на представените резултати е организирано като кратък речник (табл. 1). Термините в този речник или могат да се срещнат в текста, или са реакция на твърдения и идеи в текста.

Табл. 1. Кратък речник на термините, свързани с ценост/и

	Термини, свързани с ценост/и (Ц)
А	Автономност – като Ц; вж. самостоятелност; Аз (твърд аз; мек аз)
Б	Баланс (например между професионалната и личната сфера – като Ц);
В	Възприятие/я – ценностна обусловеност; Вярване/вярвания (Ц като вярване, че ...) – вж. идея, убеждение;
Г	–
Д	Дейност – влияние на Ц върху съдържанието и характера на дейността; Дейностно – волева страна на човешката психика – в процеса на формиране на Ц; вж. рационално; вж. емоция; Добро (Ц като идея за това кое е добро; ...); вж. приемливо, дължимо; вж. лошо, неприемливо;
Е	Емоция (вкл. емоционална компонента на човешката психика); Ц са емоционалната оценка (или съдържат емоционална оценка); вж. рационално; вж. дейностно-волево;
Ж	Желание (Ц указват кое е желано); вж. нежелано;
З	Значимост (Ц са резултат от приписването на значимост);
И	Идея/и – Ц като идеи за ...; вж. убеждение, вярване; Избор (приписването на Ц/значимост е форма на избор; Ц влияят върху нашите избори); Интерес/и (и Ц); Интерпретация на Ц – например <i>ценно е това, което е трудно постижимо</i> ; Интерпретация на интерпретацията;
Й	–
К	Категория/и – на оценяването; вж. скала на оценяване/то; Конкуренция (конкуриращи се Ц); вж. сътрудничество; Критерий/и – Ц функционират като критерий/и за сравняване и избор;

** Заявяваш нещо, което е различно от истинската ти позиция – защото „това се очаква“, искаш да се харесаш на някого. Или се страхуваш да кажеш това, което мислиш и т.н.

*** Изследователите обръщат внимание върху факта, че изборът на оценъчна позиция не винаги съвпада с буквалния смисъл, който може да се извлече от „етикета“ (дума; израз). Има случаи, в които оценката „колкото важно, толкова и неважно“ означава по същество „по-скоро е важно“. Същата оценка в други случаи означава „по-скоро е важно“.

	Термини, свързани с ценност/и (Ц)
Л	Лошо (Ц като указател за това кое е лошо) вж. добро, приемливо;
М	Матрица – ценностна; Мотив/ация (Ц функционират като общи мотиви);
Н	Нагласа/и – Ц като нагласа към...; Нежелано – Ц указват кое не е желано; вж. желано; Неприемливо (Ц като указател за неприемливо) вж. приемливо, добро; Неуместно (Ц указват кое е неуместно); вж. уместно и др.; Неустойчивост – на Ц; вж. устойчивост; Норма/и – ценностно обосноваване на нормите и нормативните системи;
О	Общо (между Ц и потребности – интереси – ...; ...); вкл. оприличаване – като важна (логическа) операция при формирането на ценности/те; Ориентир – Ц имат ориентираща роля; Основание – Ц като основание в процеса на избор и вземане на решения; Отношение – Ц като тип отношение към...; като субектно-обектно отношение; Очаквания (и Ц; взаимни влияния Ц – норми; ...)
П	Поведение (вербално и предметно-преобразуващо) като източник на познание за Ц; Познание – Ц като познавателна структура; Посока (Ц имат посока – знак „плюс“ или „минус“); Потребност/и – системата на потребностите „задава“ системата на Ц; Предписване – на поведение (като функция на Ц); Предпочитане (Ц предполагат... да се предпочете пред друго нещо; Претенция/и (и Ц); Приемливо (Ц като указател за приемливо); вж. неприемливо; Противоречие (между Ц); вж. съгласие (съгласуване); Профил (напр. мотивационен); Проявление на Ц (вербално; чрез поведението);
Р	Работа (ценностни аспекти); Различие (различаване) – като съществена (логическа) операция в процеса на формиране на Ц; вж. общо; Рационално – като начин на обосноваване на Ц; Регулатор(на) функция на Ц – регулират човешкото поведение; Решение/я – Ц влияят върху вземането на решения; Различно (между Ц и потребности – ... – цели – мотиви – роли ...; ...); Роля/и (и Ц; ценностна обусловеност на ролите; ...);
С	Самостоятелност – като Ц; вж. автономност; Система – ценностна; Скала – на оценяването; виж категории на оценяването; Смисъл – Ц придава смисъл на ...; Стабилност – стабилизираща роля на Ц (ценностна котва); Стойност – вж. Ц; Съгласие (съгласуваност) на Ц; вж. противоречие; Сътрудничество/то – като Ц; виж конкуренция; Субект (на Ц) – индивид, група, общност, общество, нация,...;
Т	Творчество – като Ц;

	Термини, свързани с ценност/и (Ц)
У	Убеждение (Ц като убеждение); вж. идея, вярване; Удовлетвореност – връзка с Ц; Уместно (Ц като указател за това кое е уместно); вж. неуместно; Устойчивост – на Ц; вж. неустойчивост;
Ф	Функция/и – на Ц;
Х	–
Ц	Цел/и (и Ц); Ц – вж. стойност; Ц – като сърцевина на културите; в изучаването на културите и организационното поведение; Ц – цели / Ц – средства; Ц – трудови (на работното място; в организацията) – например добро заплащане, сътрудничество, самостоятелност и др.
Ч-Я	–

ЦИТИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

- Байчинска, К.** *Ценности. Ценностен стрес... ценностна криза*. София: Акад. изд. „Марин Дринов“, 1994.
- Гидънс, А.** *Социология*. Прев. К. Симеонов, И. Парчев. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2004, с. 824.
- Давидков, Ц.** *Изследвания върху културите. Културни ориентири на управлението*. София: Стопански факултет СУ „Св. Климент Охридски“, 2019.
- Давидков, Ц.** *Организационна култура на регионалните библиотеки в България. Основни резултати от социологическо проучване по методиката на Х. Хофстеде. Организационното поведение в културен контекст*. В: *Библиотека*, 2015, № 5, с. 99–137.
- Давидков, Ц.** *Управление на организациите*. София: Стопански факултет СУ „Св. Климент Охридски“, 2021.
- Давидков, Ц.** *Ценностен портрет на поколенията в българските организации (резултати от емпиричното социологическо изследване Национална и организационни култури – 2021)*. В: *Управление на човешките ресурси: Сб. с докл. от Международ. науч.-практ. конф., организирана от Икономически университет – Варна, 30 септември 2022 г.* Варна: Наука и икономика Иконом. унив. – Варна, с. 15–20. Достъпно и от: <https://conference.ue-varna.bg/hrm/wp-content/uploads/Proceedings/HRMConfProceeding2022.pdf>.
- Давидков, Ц., Гурбалова, И.** *Мотивационен профил*. В: *Реторика и комуникации* [онлайн], 2018, № 36, Достъпно от: <https://s.shopeee.com/GwKi>. [Прегледано 29.09.2024].
- Давидков, Ц., Петкова, И.** *Изследвания върху трудови ценности*. В: *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*. Стопански факултет, 2022, Т. 21, с. 27–46.
- Давидков, Ц., Цветанска, С.** *Ценностен профил на учителите в национален контекст*. В: *Педагогика*, 2023, №. 7, с. 863–879.

- Джонев, С., Димитров, П.** *Организационно консултиране*, Т. 3. София: Ен Джи Би Консултинг, 2015, с. 144.
- Илиева, С.** *Организационна култура: същност, функции и промяна*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2006.
- Камерън, К. С., Куин, Р. Е.** *Диагностика и промяна на организационната култура*. София: „Класика и Стил“, 2012.
- Кузманова, М., Александрова, М.** *Мениджмънт: теория и практика*. София: Везни-4, 2013.
- Маслоу, Е.** *Мотивация и личност (в търсене на човешката същност)*. София: Кибеа, 2010.
- Минков, М.** *Защо сме различни: Межкултурни различия в семейството, обществото и бизнеса*. София: Класика и Стил, 2002.
- Нелсън, Д. Л., Куик, Д. К.** *Организационно поведение: науката, реалният свят и ние*. София: Изток – Запад, 2017.
- Паунов, М., Паунова, М., Паунов, А.** *Организационно поведение*. София: Сиела, 2013.
- Попова, Е.** *Карьерно развитие на библиотечния персонал в контекста на информационното общество, Ч. 1. Проучвания 2012–2015*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2016.
- Фърнам, Е.** *Индивидуалните различия на работното място*. София: Изток – Запад, 2013, с. 416.
- Хемпдън-Търнър, Ч., Троомпернаарс, А.** *Седемте култури на капитализма*. Варна: ИК „ТедИна“, 1995.
- Хофстеде, Х., Хофстеде, Х. Я., Минков, М.** *Култури и организации (софтуер на ума)*. 3. прераб. и доп. изд. София: „Класика и стил“, 2020.
- Allport, G.W.** *The person in psychology: Selected essays*. Boston: Beacon, 1968.
- Davidkov, T., Vedar, O., Kanazireva, I., Gourbalova, I.** Organizational Values: Procedures & Empirical Explications. In: *Business Administration: Theory and Practice in Bulgaria II*. Sofia: “St. Kliment Ohridski” University Press, 2019, pp. 9–19.
- Davidkov, Ts., Vedar, O., Petkova-Gourbalova, L. Mihaylova, I.** Motivation of the Workplace (aggregate motivational profile – Bulgaria 2021). В: *Conference Proceedings XIX International Scientific Conference „Management and Engineering’21“ „Science Days – 2021“ Sozopol*, pp. 220–224.
- Давидков, Ц., Ведър, О., Тонева, С., Пехливанска, Р.** Професионални култури в сравнителна перспектива. В: *XXI Международна научна конференция Мениджмънт и Инженеринг, 25–29 юни 2023 г. гр. Созопол*, с. 219–223. Онлайн достъп и от: <https://iscme.tu-iiim.org/archive/>.
- Minkov, M., Hofstede, G.** *Cultural Differences in a Globalizing World*. Bingley, UK: Emerald, 2011.
- Rokeach, M.** *The Nature of Human Values*. New York: Free Press, 1973.
- Schwartz, S. H.** Universals in the content and structure of values: theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In: **Zanna, M.** (ed.). *Advances in experimental social psychology*, 1992, Vol. 25.
- Trompernaars, F., Hampden-Turner, C.** *Riding the Waves of Culture*. 2. ed. New York: McGraw-Hill, 1998.

REFERENCES

- Allport, G.W.** *The person in psychology: Selected essays*. Boston: Beacon, 1968.
- Baychinska, K.** *Tsennosti. Tsennosten stres... tsennostna kriza*. Sofia: Akad. izd. „Marin Drinov“, 1994.
- Davidkov, T., Vedar, O., Kanazireva, I., Gourbalova, I.** Organizational Values: Procedures & Empirical Explications. In: *Business Administration: Theory and Practice in Bulgaria II*. Sofia: “St. Kliment Ohridski” University Press, 2019, pp. 9–19.
- Davidkov, Ts.** *Izsledvania varhu kulturite. Kulturni orientiri na upravlението*. Sofia: Stopanski fakultet SU „Sv. Kliment Ohridski“, 2019.
- Davidkov, Ts.** Organizatsionna kultura na regionalnite biblioteki v Bulgaria. Osnovni rezultati ot sotsiologicheskoprochvanepometodikata na H. Hofstede. Organizatsionnoto povednie v kulturen kontekst. V: *Biblioteka*, 2015, № 5, s. 99–137.
- Davidkov, Ts.** Tsennosten portret na pokoleniyata v balgarskite organizatsii (rezultati ot empirichnoto sotsiologicheskoprochvanepo Natsionalna i organizatsionni kulturi – 2021). V: *Upravlenie na choveshkите resursi: sbornik s dokladi ot Mezhdunarodna nauchno-prakticheska konferentsia, organizirana ot Ikonomicheskii universitet – Varna, 30 septemvri 2022 g.* Varna: Nauka i ikonomika Ikonom. Univ. – Varna, s. 15–20. Dostapno i ot: <https://conference.ue-varna.bg/hrm/wp-content/uploads/Proceedings/HRMConfProceeding2022.pdf>.
- Davidkov, Ts.** *Upravlenie na organizatsiite*. Sofia: Stopanski fakultet SU „Sv. Kliment Ohridski“, 2021.
- Davidkov, Ts., Gurbalova, I.** Motivatsionen profil. V: *Retorika i komunikatsii* [onlayn], 2018, № 36. Dostapno ot: <https://s.shopee.com/GwKi>. [Pregledano 29.09.2024].
- Davidkov, Ts., Petkova, I.** Izsledvania varhu trudovi tsennosti. V: *Godishnik na Sofiyskia universitet „Sv. Kliment Ohridski“*. Stopanski fakultet, 2022, T. 21, s. 27–46.
- Davidkov, Ts., Tsvetanska, S.** Tsennosten profil na uchitelite v natsionalen kontekst. V: *Pedagogika*, 2023, № 7, s. 863–879.
- Davidkov, Ts., Vedar, O., Petkova-Gourbalova, L., Mihaylova, I.** Motivation of the Workplace (aggregate motivational profile – Bulgaria 2021) B: *Conference Proceedings XIX International Scientific Conference „Management and Engineering’21“ „Science Days – 2021“ Sozopol*, pp. 220–224.
- Davidkov, Ts., Vedar, O., Toneva, S., Pehlivanska, R.** Profesionalni kulturi v sravnitelna perspektiva – V: *XXI International Scientific Conference „Management & Engineering“*, June 25–29, 2023 Sozopol, Bulgaria, Science Days Of Tu-Sofia 2023, c. 219–223. ISSN 1314-6327. Достъп и от: <http://iscme.tu-iiim.org/index.php/arhiv>.
- Dzhonev, S., Dimitrov, P.** *Organizatsionno konsultirane*, T. 3. Sofia: En Dzhi Bi Konsulting, 2015, s. 144.
- Farnam, E.** *Individualnite razlichia na rabotnoto myasto*. Sofia: Iztok – Zapad, 2013, s. 416.
- Gidans, A.** *Sotsiologia*. Prev. K. Simeonov, I. Parchev. Sofia: Univ. izd. „Sv. Kliment Ohridski“, 2004, s. 824.
- Hempdan-Tarnar, Ch., Troompernaars, A.** *Sedemte kulturi na kapitalizma*. Varna: IK „TedIna“, 1995.
- Hofstede, H., Hofstede, H. Ya., Minkov, M.** *Kulturi i organizatsii (softuer na uma)*. 3. prerab. i dop. izd. Sofia: „Klasika i stil“, 2020.

- Ilieva, S.** *Organizatsionna kultura: sashtnost, funktsii i promyana*. Sofia: Univ. izd. „Sv. Kliment Ohridski“, 2006.
- Kameran, K. S., Kuin, R. E.** *Diagnostika i promyana na organizatsionnata kultura*. Sofia: „Klasika i Stil“, 2012.
- Kuzmanova, M., Aleksandrova, M.** *Menidzhmant: teoria i praktika*. Sofia: Vezni-4, 2013.
- Maslou, E.** *Motivatsia i lichnost (v tarsene na choveshkata sashtnost)*. Sofia: Kibea, 2010.
- Minkov, M., Hofstede, G.** *Cultural Differences in a Globalizing World*. Bingley, UK: Emerald, 2011.
- Minkov, M.** *Zashto sme razlichni: mezhdukulturni razlichia v semeystvoto, obshtestvoto i biznesa*. Sofia: Klasika i Stil, 2002.
- Nelsan, D. L., Kuik, D. K.** *Organizatsionno povedenie: naukata, realniyat svyat i nie*. Sofia: Iztok – Zapad, 2017.
- Paunov, M., Paunova, M., Paunov, A.** *Organizatsionno povedenie*. Sofia: Siela, 2013.
- Popova, E.** *Karierno razvitie na biblioteknia personal v konteksta na informatsionnoto obshtestvo, Ch. 1. Prouchvania 2012–2015*. Sofia: Univ. izd. „Sv. Kliment Ohridski“, 2016.
- Rokeach, M.** *The Nature of Human Values*. New York: Free Press, 1973.
- Schwartz, S. H.** Universals in the content and structure of values: theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In: **Zanna, M.** (ed.). *Advances in experimental social psychology*, 1992. Vol. 25.
- Trompernaars, F., Hampden-Turner, C.** *Riding the Waves of Culture*. 2. ed. New York: McGraw-Hill, 1998.

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Библиотечно-информационни науки

Том 16, 2024

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF PHILOSOPHY

Library and Information Science

Volume 16, 2024

ЧЕТЕНЕ, БИБЛИОТЕКАРИ И ТВОРЧЕСКО ПИСАНЕ

ПОЛИ МУКАНОВА

Поли Муканова. ЧЕТЕНЕ, БИБЛИОТЕКАРИ И ТВОРЧЕСКО ПИСАНЕ.

Идеята на текста е да представи първия курс по „Творческо писане за библиотекари“ в България с насоченост към библиотечните специалисти – работещи в институциите на паметта и обучаващи се в тази сфера. Акцент е поставен върху проведено анкетно проучване с участниците, в което се засяга връзката на творческото писане с библиотерапията. Целта е да се изтъкне възможността на библиотечните специалисти да покажат своите творчески заложби и по този начин да допринесат за авторитетността на институцията библиотека. Така ще стане ясно, че библиотекарите могат да участват със собствено творчество както в събитийния живот на библиотеките, така и са отворени към компетентно усъвършенстване на своите писателски умения.

Ключови думи: четене; библиотека; библиотекари; творческо писане; анкетно проучване. библиотерапия

Polly Mukanova. READING, LIBRARIANS AND CREATIVE WRITING.

The idea of the text is to present the first course on “Creative Writing for Librarians” in Bulgaria aimed at library specialists – working in memory institutions and training in this field. Emphasis is placed on a survey conducted with the participants, which touches on the relationship between creative writing and bibliotherapy. The aim is to highlight the opportunity for library specialists to show their creative talents and thus contribute to the authority of the library institution. This will make it clear that librarians can participate with their own creativity both in the eventful life of libraries and are open to competent improvement of their writing skills.

Keywords: reading; library; librarians; creative writing; survey; bibliotherapy

*На доц. д-р Ели Попова – с пожелание все така неспирно,
посветено и вдъхновено да изследва четенето и библиотеките!*

УВОД

В своето дълголетно съществуване библиотеките освен хранилища на знание, са и вдъхновители за откривателства, както и двигатели за творческо развитие. Във времена на стремглаво навлизане на изкуствения интелект във всички сфери на обществения живот, творчеството също се превръща в застрашена територия. В България повече от две десетилетия – от средата на 90-те години на ХХ век, е утвърдено академичното преподаване на творческо писане. Доайен в това отношение е Софийският университет. В най-стария български университет се провеждат курсове както в бакалавърска степен, така и към самостоятелната магистърска програма „Литературата – творческо писане“¹. Институционалното канализиране на творческото писане в академичното русло дава и сериозни заявки за пълноправното му битуване редом с другите дисциплини, което в световен контекст отдавна е факт. И в историята на българските библиотеки изявени писатели са оглавявали институцията на паметта (Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“) – Петко Р. Славейков и Пенчо П. Славейков, Стилиян Чилингиров, Орлин Василев, Петър Караангов и в по-новата история – Кирил Топалов².

Ролята на библиотеките като обществени медиатори, които проправят пътя на знанието до човечеството, до всеки отделен индивид, определя тяхното фундаментално влияние върху прогреса в културата, цивилизационното развитие и историята на човешкия вид.

„ТВОРЧЕСКО ПИСАНЕ ЗА БИБЛИОТЕКАРИ“: ПРОГРАМА И ДЕЙНОСТИ

Обект на настоящото проучване е първият в България курс по „Творческо писане за библиотекари“ с насоченост към библиотечните специалисти – работещи в институциите на паметта и обучаващи се в тази сфера³. Целта на

¹ **Магистърска програма:** Литературата – творческо писане. Във: *Факултет по славянски филологии* [онлайн]. Достъпно от: <https://slav.uni-sofia.bg/magistarska-programa-literaturata-t/>.

² Подробна информация за директорите в най-старата библиотека в следосвобожденска България, може да се проследи в: **Симеонова, Ружа, Христова, Боряна.** *Българската национална библиотека и нейните директори (1879–2009)*. София: Христо Ботев, 2009, 184 с.

³ Лекторът на обучението Поли Муканова е магистър по *Творческо писане (СУ)* и доктор по *Книгознание, библиотекознание и библиография – История на книгата (СУ)*, ав-

това изследване е да се представи проведеното обучение на библиотекарите, като се изтъкне възможността библиотечните специалисти да покажат своите творчески заложби и по този начин да допринесат за авторитетността на институцията библиотека. Така ще стане ясно, че библиотекарите могат да участват със собствено творчество както в събитийния живот на библиотекарите, така и са отворени към компетентно усъвършенстване на своите писателски умения⁴. Акцент е поставен върху проведеното анкетно проучване с участниците, което дава обратна връзка за смисъла и резултатите от инициативата, както и по-широк контекст във връзка с терапевтичната роля на творческите практики и четенето.

Курсът по „Творческо писане за библиотекарите“ бе реализиран институционално от Центъра за продължаващо обучение към Университета по библиотекознание и информационни технологии (УниБИТ) в периода 29–31 март 2024 г. Както вече бе отбелязано появата на такава възможност на библиотекарите да излявят и надградят своите писателски умения не бе имала свои примери в последните години⁵. Обръщането на ролята на библиотекарят изцяло в услуга на потребителите на информационни ресурси и основно ядро в организационната пирамида по отношение на творчески срещи с автори на художествени произведения, омаловажава ролята им на автономни създатели на творчество. Това е лесно проследимо във всички обучения, насочени към библиотечно-информационните специалисти⁶ (снимка 1). Самите регионални библиотеки с техния потенциал и ресурс да „осигуряват библиотечно-информационното обслужване на цялото население без никакви ограничения... успяващи да разгърнат

торка на пет художествени книги (поезия и кратка проза), както и на две книги, издадени в Р Северна Македония. Достъпно от: https://bg.wikipedia.org/wiki/Поли_Муканова

⁴ Това ще допринесе и за кариерното развитие на библиотечния персонал. Вж. специализираните и дългогодишни проучвания на **Ели Попова** по темата, които обзорно могат да бъдат проследени в: *Авторите. База данни за научната дейност на Софийски университет „Св. Климент Охридски“*. Достъпно от: <https://authors.uni-sofia.bg/AuthorPublications.aspx?id=f6ca3db6-725b-4f95-a0a0-d93144019951>.

⁵ Изключение прави антологията: **Непредизвикано: антология библиотечно творчество**. София: Нац. библ. „Св. св. Кирил и Методий“, 2016, в която са включени художествени произведения на библиотечни специалисти: Корнелия Благоева, Петър Величков, Ганчо Ганчев, Любомир Георгиев, Бисера Дживодерова, Диана Кирилова, Румяна Лазарова, Мариана Максимова, Мария Мирчева–Деянова, Соня-Хени, Илга Тодорова, Даниела Лука Тонева, Мария Тотевска, Иван Добромиров.

⁶ Единственото представяне на резултатите от курса „Творческо писане за библиотекарите“ бе в международна среда пред италиански колеги от Университета в Парма, обучаващи библиотекарите. Посещението бе реализирано по проекта “Improving Transliteracy Skills through Serious Games – TLIT4U” с ръководител доц. д-р Марина Енчева (завършила своята бакалавърска, магистърска и докторска степен в катедра „Библиотечнознание, научна информация и културна политика“ на СУ). TLIT4U, Teaching and Learning using Serious Games. In: *TLIT4U Parma training school Program, 18–24 April 2024, University of Parma „Scienze e Tecnologie“* [online]. [19 Nov 2024]. Available from: <https://www.ce.unipr.it/TLIT4U/>.

впечатляващи и устойчиви инициативи, кампании, услуги, събития, проекти, посветени на насърчаване на четенето....⁷ биха били мощен генератор в създаването, мотивирането и иницирането на курсове по творческо писане за библиотекари. Така условията за развитие на утвърдената творческа дейност от библиотеките в услуга на потребителите, ще придобие и друга оптика – в компетентностно усъвършенстване на пишещите библиотекари и служители, които работят в организационната структура на институцията на паметта.

Идеята на учебното съдържание за тридневния курс по „Творческо писане за библиотекари“ бе разработването му в няколко аспекта: с въвеждащи лекции; участие на гост-лектори и литературни пленери за самостоятелна работа по писане на художествен текст съобразно регламент. Целта е изявените гостуващи автори да предадат своя опит в създаването на художествена литература по метода *learning by doing*, въведен и апробиран от американския философ и реформатор на образованието Джон Дюи. Семинарът заложи и на четенето на собствени произведения пред аудитория. Завършекът на проведеното обучение бе с анкетиране на участниците и връчване на сертификати.

Първият ден от курса включва регистрацията и откриване, след което – среща с изявен представител на литературата, а именно Владимир Левчев – доктор на УниБИТ, поет, писател, преводач и преподавател в Американския университет в България по *Творческо писане*⁸. По време на срещата писателят изнесе въвеждаща лекция по проблематиката на творческото писане, последвана от дискуссионна част, в която аудиторията получи възможността да зададе въпроси. В програмата на курса бе заложена и теоретична лекция, обхващаща различните жанрове, целите, стратегията, стилът и публичността на писането на художествени текстове. След това курсът включи работа с художествени средства – първоначално участниците се запознават с тропи, стилистични фи-

⁷ **Попова**, Ели. Книгата и четенето като акценти в уебсайтовете на регионалните библиотеки (Проучване). В: *Женските лица на историята. Сб. в чест на Красимира Даскалова*. Състав. Валентина Миткова и Илко Пенелов. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2024, 486 с.

⁸ **Levchev**, Vladimir. In: *American University in Bulgaria* [online]. [19 Nov 2024]. Available from: <https://www.aubg.edu/professors/levchev-vladimir/>. Темата на дисертацията му е „Документални източници и символна визуализация на масонството“ с научни ръководители: доц. д-р Васил Загорев и проф. д-р Николай Палашев, защитена през 2018 г. в катедра „Библиотечни науки“, Факултет по библиотекознание и културно наследство, УниБИТ. Достъпно от: <https://drive.google.com/drive/folders/1NqIQoJVeWtwyz8XsFEN-5Q8qQvVkWWr7>. Любомир Левчев също е учил „Библиотекознание и библиография“ в Софийския университет при проф. Тодор Боров и през 2009 г. е поканен от катедра „Библиотекознание, научна информация и културна политика“ (СУ) да сподели своите впечатления като студент на проф. Боров по повод изданието: **Боров**, Тодор. *Избрани страници*. Състав. и науч. ред. Татяна Янакиева. София: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 2009; **Тодор Боров** – и книгознанието е наука! В: *Софийски университет* [онлайн]. Достъпно от: https://www.uni-sofia.bg/index.php/bul/layout/set/print/novini/arhiv/arhiv_na_goreschi_novini/todor_borov_i_knigoznaniето_e_nauka

гури и похвати. Последва теоретична лектория, служеща като база за работа с литературни текстове – а именно разглеждане на съвременните тенденции в българската поезия – стилови похвати, изразни средства и литературни тропи. Финалните две занимания от първия ден на курса включват практическа работа – четене на авторски текстове от участниците, с цел запознаване с тяхното творчество и жанрова насоченост, а след това практикум *Литературен пленер 1* – писане по зададена тема (снимка 2).

Ден втори започва с темата за стила – авторския почерк – с разглеждане на характерни представители, видове и тенденции. Срещата с изявен представител на литературата този път е с поетесата, писателка и преводач Лидия Димковска от Република Северна Македония⁹. Авторката живее от 20 години в Словения и разговорът с нея бе проведен онлайн. В него Димковска разказа за своя творчески път, писателския процес и за професионалното си развитие в литературата. Писателката има и докторат по румънска литература – това провокира интерес сред участниците за въпроси и дискусия.

След теоретично въвеждане в съвременните тенденции в българската проза и запознаване с кратките жанрове като фрагмент, афоризъм, импресия, участниците са въввлечени в уъркшоп: работа с текст, включваща практики на редактиране. В проведения втори *Литературен пленер* курсистите пишат свои текстове по определена тема и с различен ракурс от гледна точка на разработваните персонажи, а в края на деня имат възможност да представят и дискутират написаното на *Кръгла маса* с жанров разбор.

Последният ден от курса по „Творческо писане за библиотекари“ започва с въвеждаща лекция относно съвременните тенденции в литературата – какво се търси и чете. След това са представени различни литературни сайтове, платформи и фестивали в България и чужбина. Крайна задача е третият *Литературен пленер*, отново съпроводен от писане по зададена тема, четене на глас пред аудитория на написаното по време на обучението в т.нар. литературни пленери и *Кръгла маса*. На третия ден бе проведена и творческа среща с поетесата, носителка на престижната френска награда за поезия „Гийом Аполинер“ Аксиния Михайлова. Поетесата е завършила своето образование първоначално в Държавния библиотекарски институт със специалност „Научна информация“ (1984), а след това се е дипломирала като филолог (българска и френска филология в СУ). Михайлова разказа с въодушевление за годините, прекарани в ДБИ и двугодишният ѝ стаж в *Справочния отдел* на Областната библиотека в Шумен в периода 1984–1986 г.¹⁰ Аудиторията провокира по-

⁹ **Лидия** Димковска. В: *Уикипедия* [онлайн]. Достъпно от: https://bg.wikipedia.org/wiki/Лидия_Димковска.

¹⁰ **Аксиния** Михайлова. В: *Уикипедия*. Достъпно от: https://bg.wikipedia.org/wiki/Аксиния_Михайлова, както и в: *Жанет 45. Автори*. Достъпно от: <https://janet45.com/np/authors/4725-аксиния-михайлова>. Подобно въодушевление по повод библиотечното образование и стимул за по-нататъшната професионална писателска кариера споделя Здравка

етесата с множество въпроси относно творческия процес и вдъхновението. Курсистите бяха заплени от своеобразния поетичен рецитал, който направи Михайлова.

Съобразно изпълнените задачи в рамките на трите литературни пленери, активното участие в дискусиите и теоретична подготвеност от лекционната част на курса, участниците получиха сертификат от ЦПО към УниБИТ за придобитите умения по „Творческо писане за библиотекари“. Курсистите бяха приветствани от проф. д.ик.н. Стоян Денчев – дългогодишен ректор на УниБИТ и председател на Съвета на настоятелите на Университета. Със сертификати бяха почетно удостоени и тримата гост-лектори – утвърдени поети с международна известност.

АНКЕТНОТО ПРОУЧВАНЕ

По време на курса бе проведена анкета на тема „Творческо писане за библиотекари – библиотерапевтични подходи“, засягаща библиотерапията, творческото писане и четенето на художествена литература като терапевтично средство.

Емпиричното изследване е реализирано през март 2024 г. в рамките на курса с участниците, сред които библиотекари от Регионалните библиотеки във Велико Търново и Хасково, както и със студенти, изучаващи библиотечно-информационни специалности в УниБИТ. Проучването е разпространено чрез онлайн анкета в Google Forms.

Анкетата е попълнена от всички деветнадесет участници със 100% представителна извадка. В тематично отношение проучването обхваща две секции, както следва: общи въпроси – демографски профил на респондентите и въпроси относно проведеното обучение, творческото писане и терапевтичния потенциал на четенето. Формулярът се състои от следните въпроси и отговори¹¹:

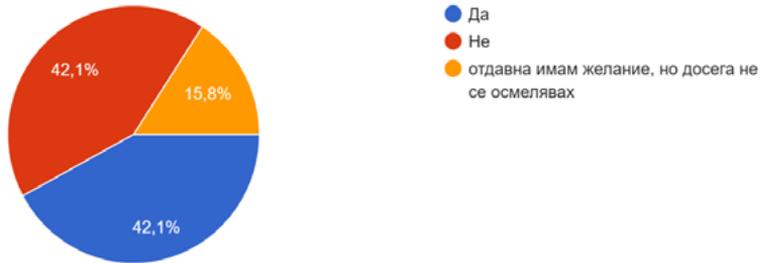
На първия въпрос: *Участвали ли сте в курс по Творческо писане досега?* 42,1% от анкетираните отговарят с отговор „да“, още 42,1% с отговор „не“, а останалите 15,8% споделят, че са проявявали желание да посетят такъв курс, но до този момент не са се осмелявали да го направят (фиг. 1).

Евтимова. Известната авторка споменава и своята преподавателка Нина Шуманова, която ѝ е направила силно впечатление „своя духовен аристократизъм, богата култура, човечност и топлота бе станала пример за мен – как трябва да се държи всяка жена, за да създаде атмосфера на разбиране и мотивация за постигане на високи резултати. Тя ни преподаваше по справочно-библиографска работа. Нейните лекции и упражнения бяха най-интересни за мене“. Повече за този ценен спомен в статията: **Ефтимова**, Здравка. Спомени за Библиотекарския институт. В: *Библиотека*, 2024, № 5, с. 110–111. (по повод 70-годишнината на списанието); Същата публикация и в: *Библиотека*, 2005, № 5, с. 76–77.

¹¹ В диаграмите се посочва оригиналната номерация на анкетата.

1. Участвали ли сте в курс по Творческо писане досега?

19 отговора

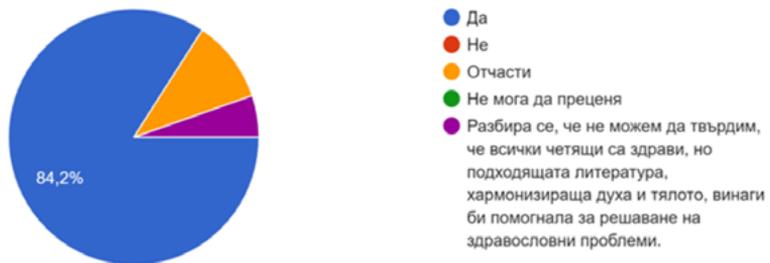

Фиг. 1. Участие в курсове по Творческо писане

На втория и третия въпрос, по-голямата част от анкетираните потвърждават терапевтичният ефект на четенето и писането на художествена литература (фиг. 2 и 3).

2. Според Вас четенето на художествена литература може ли да има терапевтичен ефект?

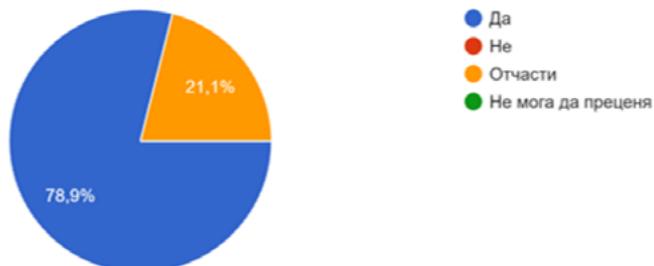
19 отговора

Фиг. 2. Терапевтичният ефект на четенето.

3. Според Вас писането на художествени произведения може ли да има терапевтичен ефект?

19 отговора

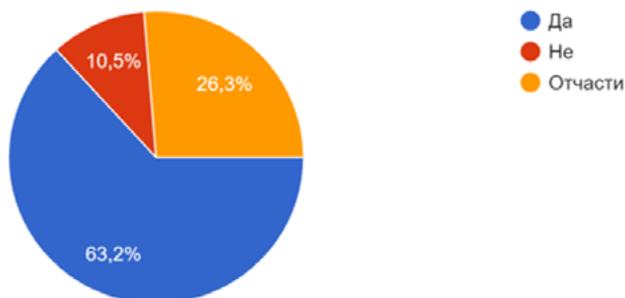

Фиг. 3. Терапевтичният ефект на четенето

На четвъртия въпрос: *Знаете ли какво е библиотерапия?*, 63,2% от участниците отговарят с отговор „да“, 26,3% с отговор „отчасти“, а 10,5% с „не“ (фиг. 4).

4. Знаете ли какво е библиотерапия?

19 отговора

Фиг. 4. Информираност за библиотерапията

Утвърдителните отговори се дължат на преподаването на „Библиотерапия“ в УниБИТ, а голяма част от участниците са студенти или негови възпитаници, както и на традиционно провежданите обучения от ББИА като „Тренингово обучение за консултанти по библиотерапия“ с лектори Дончо Донев и Минчо Николов¹².

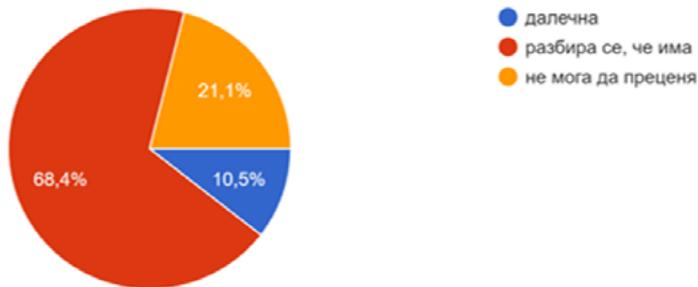
Петият въпрос представя връзката между библиотерапията и творческото писане – като мнозинството от респондентите (68,4%) я потвърждават, а 21,1% заявяват, че не могат да преценят дали има връзка между двете, едва 10,5% отричат близостта им (фиг. 5).

Шестият въпрос е с отворен отговор и е свързан с петия – *В какво според Вас се изразява връзката между творческото писане и библиотерапията?* Тук допирните точки между различните отговори са в изразяването на емоции чрез писане, освобождаването от негативни мисли и писането като средство за разсейване и забравяне на негативните мисли.

¹² **Тренингово обучение за консултанти по библиотерапия.** Лектори Дончо Донев, Минчо Николов. В: *Българска библиотечно-информационна асоциация* [онлайн]. Достъпно от: <https://www.lib.bg/train/ЦПОБ/Модули-и-курсове/Услуги/286-Тренингово-обучение-за-консултанти-по-библиотерапия>.

5. Според Вас, има ли връзка между библиотерапията и творческото писане?

19 отговора

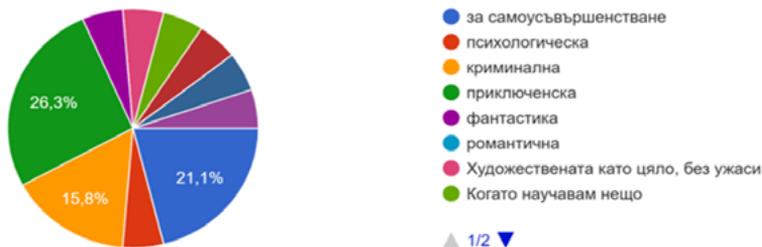

Фиг. 5. Връзката между библиотерапията и творческото писане

На седмия въпрос: *Има ли тип литература, която ви кара да се чувствате добре?*, с най-висок процент са приключенската, криминалната и литературата за самоусъвършенстване. Сред жанровете, които са слабо засегнати са романтичния, фантастичния, сатиричната литература и мемоаристиката (фиг. 6).

7. Има ли тип литература, която ви кара да се чувствате добре?

19 отговора

Фиг. 6. Благотворното въздействие на литературата.

В следващия въпрос респондентите посочват заглавия, които препоръчват с терапевтична цел. Някои от тях, респективно на отговорите в предишния въпрос, са „Здравето е в главата, а не в аптеката“ (Александър Свияш), „Вашите слаби места“ (Уейн Дайър), „Човекът в търсене на смисъла“ (Виктор Франкъл), Джо Витале, „Животът. Инструкции за употреба“; „Открий съдбата си“, третата книга от поредицата „Монахът, който продаде своето ферари“ (Робин Шарма); както и книгите на Лиз Бурбо; от приключенските: „Бялата ръкавица“ (Майн Рид) и криминалната „Парфюмът“ (Патрик Зюскинд).

В унисон с темата на проучването е и въпрос номер девет, анкетираните споделят стратегиите си за преодоляване на стреса по време на пандемията –

четенето е един от най-честите отговори, следван от общуването с близките, вглъбяването в творчеството и семейството.

На десетия въпрос, **Как достигате до новите книги най-често?**, малко повече от половината участници в анкетата заявяват (57,9%), че най-често достигат до нови заглавия, като ги купуват. Малко над 20% ги заемат от библиотеки, а само 10,5% достигат до тях чрез интернет и електронни ресурси – например сайта *Моята библиотека*, популярен като *Читанка*¹³ (фиг. 7).

10. Как достигате до новите книги най-често?

19 отговора

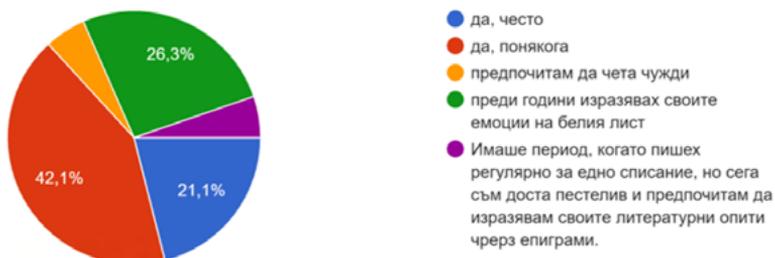

Фиг. 7. Достъп до новите книги

Въпрос номер единадесет, **Вие пишете ли художествени текстове?**, 42,1% отговарят с „да, понякога“, 26,3% споделят, че са го правили преди, а малко над 20% казват, че пишат художествени текстове често (фиг. 8).

11. Вие пишете ли художествени текстове?

19 отговора

Фиг. 8. Писане на художествени текстове

В дванадесетия въпрос, относно четенето пред публика, 36,8% от респондентите заявяват, че го намират за разговарващо, а 21,1% предпочитат инди-

¹³ *Моята библиотека* [онлайн]. Достъпно от: <https://chitanka.info/>.

видуалния прочит, още 21,1% го намират за стресиращо, а 15,8% са безразлични към четенето пред аудитория (фиг. 9).

12. Как възприемате четенето пред публика?

19 отговора

Фиг. 9. Публични участия – четене пред аудитория

В последния, тринадесети въпрос, участниците в курса по „Творческо писане за библиотекари“ споделят впечатленията си от него. Всички отзиви са позитивни и в повечето от тях анкетираните определят курса като информативен, образователен, интересен и разтоварващ.

БИБЛИОТЕРАПЕВТИЧНИ ПОДХОДИ, ПРИЛОЖЕНИ В КУРСА „ТВОРЧЕСКО ПИСАНЕ ЗА БИБЛИОТЕКАРИ“

В проведената анкета бе засегната темата за терапевтичния потенциал на четенето. Библиотерапевтичните методи, приложени в курса по „Творческо писане за библиотекари“ са два: 1) методът на творческото изразяване и този на 2) четене на глас¹⁴.

На следваща позиция се откроява една от първите дейности в програмата на курса – четенето на авторски текстове от участниците. То помага за подобряване на способностите за четене пред публика, с които половината участници имат известни затруднения според анкетно проучване, проведено по време на курса. Чрез тази дейност се изпълнява една от задачите на библиотерапията – *развитието на комуникативните умения*.

На второ място се явява задачата по творческо писане и четене на глас – участниците имат на разположение определено време, в което да напишат кратка история от личния си житейски опит, която след това да прочетат на глас. В тази дейност се припокриват и двата метода. От една страна, чрез креативното писане се развиват мисловният и творческият процес. От друга, то помага на пишещия да осмисли написаното преживяване по рационален

¹⁴ Ефтимова, Събина. *Библиотерапия: теория и практика: Учебник*. София: За буквите – О писменехъ, 2023, с. 35–36.

начин, тъй като то трябва да бъде лесно разбираемо за аудиторията по време на четенето на глас. В резултат от усилията за представянето на събитията точно и ясно пред останалите участници, те стават по-ясни и възприемчиви за самия пишещ.

В проведеното анкетно проучване, по-голямата част от участниците потвърждават връзката между творческото писане и библиотерапията и смятат, че четенето и писането на художествена литература има терапевтичен ефект. Втората половина от задачата – *четенето на глас* – развива на първо място комуникационните и социалните умения и на второ, помага при реализирането на две от целите на библиотерапията – предприемане на стъпка към разкриване на чувствата и мислите на индивида пред хора, което подпомага преодоляването на тенденцията за самоизолация и чувството за самота, и осъзнаването на възможността за повече от едно решение на даден проблем, за което подпомагат различните мнения на участниците.

Успешно приложените методи, изпълнените задачи и постигнатият ефект от библиотерапията в курса по „Творческо писане за библиотекари“ са един пример за това колко достъпна и бързо приложима всъщност е тя и колко полезно може да бъде постигането дори само на няколко от нейните цели за всеки човек. Ето как творческото писане и библиотерапията пресичат своите пътища на академичното поприще и допринасят за продуктивност както в създаването на текстове, така и в личностното възприемане на ролята на писането в живота на всеки от нас.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Обучението продължава през целия живот и всяка стъпка по пътя на самоусъвършенстването допринася за личностно благополучие и удовлетвореност. В случая с развиването на уменията на библиотекарите по творческо писане – процесът е двустранен – по компетентностно развитие на личността и принос в обществената мисия на библиотекаря. Последната се изразява в авторитетността на институцията библиотека, чийто представител е библиотекарят и едновременно с това като носител на общочовешките послания на литературата в социума.

Проведеният курс направи малка, но сигурна стъпка за промяна в нагласите и наложените стереотипи и затвърждава пълноправната роля на участниците в създаването на художествена литература. Успешността на обучението е атестат за бъдещо апробиране на методиката и в курсове по линия на Българската библиотечно-информационна асоциация, също и като избираема дисциплина във висшите училища, които обучават библиотечно-информационни специалисти.

ЦИТИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ:

- Аксиния** Михайлова. В: *Уикипедия* [онлайн]. Достъпно от: https://bg.wikipedia.org/wiki/Аксиния_Михайлова; В: *Жанет 45* [онлайн]. *Автори*. Достъпно от: <https://janet45.com/np/authors/4725-аксиния-михайлова>.
- Ефтимова**, Събина. *Библиотерапия: теория и практика : Учебник*. София: За буквите – О писменехъ, 2023, 269 с.
- Моята библиотека* [онлайн] [прегледан на 15.11.2024]. Достъпно от: <https://chitanka.info/>.
- Непредизвикано: антология библиотечно творчество*. София: Нац. библ. Св. св. Кирил и Методий, 2016.
- Попова**, Ели. Книгата и четенето като акценти в уебсайтовете на регионалните библиотеки (Проучване). В: *Женските лица на историята*. Сб. в чест на Красимира Даскалова. Състав. Валентина Миткова и Илко Пенелов. София: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 2024, с. 486–506.
- Симеонова**, Ружа, **Христова**, Боряна. *Българската национална библиотека и нейните директори (1879–2009)*. София: Христо Ботев, 2009, 184 с.
- Тренингово** обучение за консултанти по библиотерапия. Лектори Дончо Донев, Минчо Николов. В: *Българска библиотечно-информационна асоциация* [онлайн] [прегледан на 15.11.2024]. Достъпно от: <https://www.lib.bg/train/ЦПОБ/Модули-и-курсове/Услуги/286-Тренингово-обучение-за-консултанти-по-библиотерапия>.
- Levchev**, Vladimir. In: *American University in Bulgaria* [online]. Available from: <https://www.aubg.edu/professors/levchev-vladimir/>. [Viewed 19 Nov 2024].

REFERENCES

- Aksinia** Mihaylova. V: *Uikipedia* [onlayn]. Dostapno ot: https://bg.wikipedia.org/wiki/Aksinia_Mihaylova; V: *Zhanet 45* [onlayn]. *Avtori*. Dostapno ot: <https://janet45.com/np/authors/4725-aksinia-mihaylova>.
- Eftimova**, Sabina. *Biblioterapia: teoria i praktika : Uchebnik*. Sofia: Za bukвите – O pismenehy, 2023. 269 s.
- Levchev**, Vladimir. In: *American University in Bulgaria* [online]. Available from: <https://www.aubg.edu/professors/levchev-vladimir/>. [Viewed 19 Nov 2024].
- Moyata biblioteka* [online] [pregledan na 15.11.2024]. Dostapno ot: <https://chitanka.info/>.
- Nauchni** prinosi na dots. d-r Eli Popova. V: *Avtorite. Baza dannii za nauchnata deynost na Sofiyski universitet „Sv. Kliment Ohridski“* [online] [pregledan na 15.11.2024]. Dostapno ot: <https://authors.uni-sofia.bg/AuthorPublications.aspx?id=f6ca3db6-725b-4f95-a0a0-d93144019951>.
- Nepredizvikano: antologia bibliotечно творчество*. Sofia: Nats. bibl. Sv. sv. Kiril i Metodiy, 2016.
- Popova**, Eli. Knigata i cheteneto kato aktsenti v uebsaytovete na regionalnite biblioteki (Prouchvane). V: *Zhenskite litsa na istoriyata: Sb. v chest na Krasimira Daskalova*. Sastav. Valentina Mitkova i Ilko Penelov. Sofia: Univ. izd. Sv. Kliment Ohridski, 2024, s. 486–506.
- Simeonova**, Ruzha, **Hristova**, Boryana. *Balgarskata natsionalna biblioteka i neynite direktori (1879–2009)*. Sofia: Hristo Botev, 2009, 184 s.

Treningovo obuchenie za konsultanti po biblioterapia. Lektori Doncho Donev, Mincho Nikolov. V: *Balgarska bibliotечно-informatsionna asotsiatsia* [online] [pregledan na 15.11.2024]. Dostapno ot: <https://www.lib.bg/train//TsPOB/Moduli-i-kursove/Uslug-i/286-Treningovo-obuchenie-za-konsultanti-po-biblioterapia..>

Сн. 1. Представяне на курса „Творческо писане за библиотекари“ в Университета в Парма пред колеги библиотекари и студенти, обучаващи се в библиотечно-информационни специалности, април, 2024 г.

Сн. 2. Връчване на сертификата на гост-лектора Владимир Левчев за участието му в курса, март, 2024 г.

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
Библиотечно-информационни науки
Том 16, 2024

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”
FACULTY OF PHILOSOPHY
Library and Information Science
Volume 16, 2024

ИНФОРМАЦИОННИ И КОМУНИКАЦИОННИ ТЕХНОЛОГИИ

INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Библиотечно-информационни науки

Том 16, 2024

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF PHILOSOPHY

Library and Information Science

Volume 16, 2024

ИЗКУСТВЕНИЯТ ИНТЕЛЕКТ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА ПРЕД ПРАВНАТА РЕГУЛАЦИЯ

МИЛЕНА МОДЕВА

Милена Модева. ИЗКУСТВЕНИЯТ ИНТЕЛЕКТ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА ПЕРЕД ПРАВНАТА РЕГУЛАЦИЯ.

Целта на настоящата статия е да представи кратка история за възникването и тенденциите в развитието на Изкуствения интелект, като представи общо неговото практическо, икономическо и социално значение и обоснове причините, които са наложили приемането на правна регулация в рамките на Европейския съюз. В статията се представя накратко обхвата на правната регулация и основните правни тенденции, както и целите, които си поставя новата правна рамка, като същевременно е изказана резервираност относно качеството на регламентацията предвид обстоятелството, че за пръв път се създават нови правни институти и се регулират свършено нови обществени отношения и зрелостта на нормативната уредба предстои да бъде проверена в хода на правоприлагането и бъдещите спорове, които неминуема ще възникнат. При изготвянето на документа са използвани научните методи като кабинетно проучване, сравнително-правен анализ и методите за тълкуване на правната уредба.

Ключови думи: изкуствен интелект; Акт за изкуствения интелект; европейска правна рамка

Milena Modeva. ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND THE CHALLENGES TO LEGAL REGULATION.

The aim of this paper is to provide a brief history of the emergence and trends in the development of Artificial Intelligence, presenting in general terms its practical, economic and social significance and justifying the reasons that have necessitated the adoption of legal regulation within the European Union. The article briefly presents the scope of legal regulation and the main legal trends, as well as the objectives set by the new legal framework, while expressing reservations about the quality of the regulation, given that new legal institutes are being created for the first time and new social relations are being regulated for the first time, and the maturity of the regulation is to be tested in the course of law enforcement and future

disputes that will inevitably arise. In the preparation of the paper, scientific methods such as desk research, comparative legal analysis and methods of legal interpretation have been used.

Key words: artificial intelligence; Artificial Intelligence Act; European legal framework

УВОД

Темата за изкуствения интелект (ИИ) се очертава да бъде все по-важна и често срещана в ежедневието на съвременното общество, поради стремглавия напредък на технологиите и невъзможността на този етап обществените отношения и правната регулация да догонят този технологичен скок. Страховете от „новото“ са типични за човешкото общество – част от хората „изгарят“, за да открият нови земи, нови светове, нови планети, но друга част се страхува от новото, защото не го познава. Предпазливата част от социума може да има полезна роля, с оглед на тенденцията да задава въпроси и предизвиква спорове, а както е известно още от времето на Римската империя, „Истината се ражда в спора!“. Именно усещането, че машината става все по-важна в човешкия свят и страхът, че скоро тя няма може да бъде контролирана и следователно би могла да бъде заплаха, поставя редица неизвестни за бъдещото ни в света с ИИ. Същевременно не може да се отрече, че в съвременния свят се натрупаха много данни, които трудно могат да се обработват без помощта на машините. Ясно е, че в редица професии и сфери на обществения живот, движение напред няма как да се осъществи без новите технологии, но какво би се случило ако машините имат интелект, могат да мислят, да се развиват и усъвършенстват, и какво би се случило с Човека и неговата роля в този нов свят? Истината е, че дискусиата е наложителна и тя се случва, но с колко време разполагаме, за да бъде завършена и да бъде регулирана ролята на „умната машина“ в новия човешки свят? Въпроси, които имат технологичен, социален и правен характер и на които настоящото изложение се опитва да даде един възможен отговор.

СЪЩНОСТ НА ИИ. ПЪРВИ СЪПКИ

За автор на термина „изкуствен интелект“ се сочи математикът Джон Маккарти, който за пръв път го въвежда през 1955 г., подготвяйки своето представяне на научна конференция, проведена през 1956 г. в колежа Дартмут, Великобритания. За преломен момент в живота си, Маккарти описва симпозиума от 1948 г., който го събира с водещи умове на онова време като математиците Алън Тюринг и Клод Шанън и психолога Карл Лешли. Резултат от съвместната им работа е доктората на Маккарти от Принстън, в който ученият описва възможността машините „да могат да мислят като хората“. Според него дългосрочната цел на ИИ е той да бъде на висотата на човека.

Маккарти има огромна роля в съвременния технологичен свят. През 1958 г. той създава програмния език LISP, който проправя пътя за възникването на

други технологии, включително технология за разпознаване на глас, използвана от iPhone. Негово дело е и технологията, позволяваща един компютър да бъде използван от повече от един потребител.

Друга водеща фигура в областта на ИИ, е британският математик Алан Тюринг, който създава т.нар. „Тест на Тюринг“, представен през 1950 г. в статията му „Изчислителни машини и разум“ (Computing Machinery and Intelligence), публикувана в списание „Mind“. Основната цел на този тест е да определи дали компютърът проявява разум в човешкия смисъл на думата. Тюринг предложил тест, който да замени безсмисления според него въпрос „Може ли машината да мисли?“ с по-определен. Съвременната интерпретация на този тест изглежда по следния начин: човек взаимодейства дистанционно с двама събеседници – компютър и човек. На основание на отговорите на въпросите, тестовият субект трябва да определи дали разговаря с машина (ИИ/компютърна програма) или с жив човек. Задачата на компютърната програма е да въведе човека в заблуда, карайки го по този начин да направи грешен избор¹.

Малко преди това писателят-фантаст и философ Айзък Азимов дефинира трите принципа на роботиката, известни като „закони на роботиката“, на които всеки позитронен робот в неговите разкази трябва да се подчинява. За първи път те се споменават в разказа „Runaround“ от 1942 г. и имат следното съдържание: 1. Роботът не може да навреди на човешко същество или чрез бездействие да причини вреда на човешко същество; 2. Роботът трябва да се подчинява на заповедите, получени от човешки същества, освен когато тези заповеди влизат в противоречие с Първия закон; 3. Роботът трябва да защитава съществуването си, освен когато това влиза в противоречие с Първия и с Втория закон.

По-късно е формулиран Нулевия закон със следното съдържание: един робот не трябва да причинява вреда на човечеството или чрез бездействието си да допусне на човечеството да бъде причинена вреда. Към останалите закони се добавя условието: „ако това не противоречи на Нулевия закон“².

В развитието им има и български принос – писателят Любен Дилов (баща) добавя и четвърти закон – „Роботът трябва винаги да се представя като такъв“, както и пети закон (от Никола Кесаровски) – „Роботът трябва да знае, че е робот“³.

¹ **Алън Тюринг**. В: *Уикипедия* [онлайн]. Достъпно от: https://bg.wikipedia.org/wiki/Алън_Тюринг. [Прегледан на 11.01.2025].

² **Айзък Азимов**. В: *Уикипедия* [онлайн]. Достъпно от: https://bg.wikipedia.org/wiki/Айзък_Азимов. [Прегледан на 11.01.2025].

³ **Полимирова**, Димитрина, **Шаламанов**, Велизар, **Стоянов**, Николай, **Тагарев**, Тодор и др. *Киберсигурност и възможности за приложение на иновативни технологии в работата на държавната администрация в България* [онлайн]. София: Институт по публична администрация, 2018. Достъпно от: https://www.ipa.government.bg/sites/default/files/01_ipa_study_v10.0_final_ed.pdf. [Прегледан на 11.01.2025].

Това са постулати, произлезли от научно-фантастичната литература, но са задали редица философски въпроси за общуването на човека с интелигентната машина, така че те всъщност са поставили и основата на обсъждането на бъдещата правна регулация на ИИ в свят, в който той вече присъства.

ТЕНДЕНЦИИ ЗА РАЗВИТИЕ НА ИЗКУСТВЕНИЯ ИНТЕЛЕКТ

Светът винаги се е движил напред, макар и с времена на по-силни или по-слаби тенденции за развитие. В човешката история от по-нови времена преломен момент е технологичният бум на индустриалната революция, а в днешно време ИИ предизвиква буря от емоции и дискусии с подобен, а дори и по-висок интензитет. В контекста на ИИ, за първи път от доста време осезаемо се чувства, че човечеството е на прага на огромен технологичен скок, макар и да се наблюдават известни резерви дали това е за добро или зло. Безспорно е, че технологиите, базирани на ИИ, навлизат все повече в различни сфери: в медицината, за да се диагностицира по-добре и по-прецизно или да се оперира по-добре; чатботове при предоставяне на услуги; софтуер за разработване на различни бизнес-модели и анализ на данни, за да се определи тенденцията на финансовия пазар; анализ на редица съдебни решения и казуси, за да се даде по-адекватно предложение за решаване на даден правен проблем за много по-кратко време и редица други. Тези функции отнемат на ИИ секунди, за разлика от дни труд на много човешки същества за издирване сред множество документи на малко релевантна информация. Именно посочените иновации в ИИ задвижиха инвестициите и показаха феноменален растеж. През 2017 г. глобалният пазар на изкуствен интелект е оценен на 16,06 млрд. долара – цифра, която се очаква да достигне 190,61 млрд. долара до 2025 г., нараствайки с CAGR от 36,62%⁴. Съществуват редица данни, съгласно които Microsoft Corporation е отделила 50 млн. долара за програмата „AI for Earth“ за борба с изменението на климата, като целта е да се намали негативното влияние на човешката дейност върху климата. Според PwC през следващите години глобалният БВП ще се увеличи с 14% – всичко това, благодарение на ИИ⁵. Видно е, че ИИ е част от съвременното общество и няма никакво намерение да го напуска.

Развитието на технологиите не спира, следователно логически обосновано е да се предположи, че е въпрос на време ИИ да достигне нивото на човешката интелигентност, а вероятно това вече е факт. Трудно е да се каже категорично, тъй като скоростта, с която ИИ се развива е твърде бърза. Прогнозите са

⁴ **Market** Trends. The age of AI-Powered Innovation is here. In: *Analytics Insight* [online]. 29 Apr 2019. Available from: <https://www.analyticsinsight.net/artificial-intelligence/the-age-of-ai-powered-innovation-is-here>. [Viewed 11.01.2025].

⁵ *Пак там.*

неточни и реалността е вероятно да изпревари очакванията, предвид възможността развитите форми и системите на ИИ в някакъв момент да бъдат достатъчно интелигентни, за да създадат решения, както и проблеми, невъзможни за решаване от хора.

Необходима е цялостна дискусия, която предоставя по-подробно разбиране както на светлите, така и на тъмните страни на ИИ⁶. Необходимо е да се обърне внимание на конкретните положителни и отрицателни нагласи и да се разбере как интеграцията на ИИ като ресурс, може едновременно да създава и да унищожава ценностите⁷.

Извън научните предположения, в рамките на актуализирания *Координиран план за изкуствения интелект* на Европейския съюз, се очаква ИИ да се развие чрез множество механизми за финансиране. Сред тях са програмите „Цифрова Европа“ и „Хоризонт Европа“, Механизъмът за възстановяване и устойчивост, в който е предвидена 20-процентна цел по отношение на средствата в цифровата сфера, както и програмите на кохезионната политика. Основните цели са:

- да бъдат създадени благоприятни условия за развитието на ИИ и неговото внедряване чрез обмен на идеи за политиките, споделяне на данни и инвестиции в критични изчислителни мощности;
- да се насърчат върховите постижения в областта на ИИ – „от лабораторията до пазара“ – чрез създаване на публично-частни партньорства;
- да се осигурят гаранции, че ИИ работи за хората и е движеща сила за благото на обществото;
- да се създаде стратегическа лидерска позиция в секторите и технологиите с голямо въздействие, включително околната среда, чрез фокус върху приноса на ИИ за устойчивото производство и протекция на здравето чрез разширяване на трансграничния обмен на информация, както и за публичния сектор, мобилността, вътрешните работи, земеделието и роботиката.

ИКОНОМИЧЕСКИ ЕФЕКТИ

Внедряването на изкуствен интелект през следващото десетилетие се очаква да добави още 15,7 трилиона долара към световния БВП. Сред международната общност се очаква Китайската народна република да вземе 7 трилиона долара, а Северна Америка – 3,7 трилиона долара, като внедри иновативен изкуствен интелект в своите бизнес решения. Китай е на първо място по

⁶ **Grundner**, Lukas, **Neuhofner**, Barbara. The bright and dark sides of artificial intelligence: A futures perspective on tourist destination experiences. In: *Innovation and Management in Tourism* [online]. *Journal of destination marketing & management*, 2021, Vol. 19, pp. 1–12.

⁷ *Пак там.*

количество и цитиране на научни статии, като максималният брой патенти за ИИ е запълнен⁸.

Правителството на Китай обяви амбициозните си планове за изграждане на способности в областта на ИИ и страната със сигурност разработва стратегии, за да изпревари близките си конкуренти, като планира да запознае света с плана си за развитие на изкуствения интелект от следващо поколение. Планът е разделен на три етапа, като върви в крак с технологиите за изкуствен интелект до 2020 г., ще достигне до пробиви в ИИ до 2025 г. и ще стане световен лидер в ИИ технологиите до 2030 г.⁹

Очаква се Европейският пазар да бъде повлиян значително, като относно индустрията за изкуствен интелект се очаква темп на растеж (CAGR*) от 44,45% за периода 2018–2026¹⁰. Най-същественото обаче е, че докато говорим или пишем, ИИ продължава да се развива и е твърде вероятно, докато бъде обсъдено настоящото изложение, ситуацията да се промени кардинално. Говорим за такава скорост на развитие, която е непредвидима и това звучи страшно, но и много вълнуващо.

Всички данни водят до логичния извод, че е много вероятно този, който постигне най-значим напредък в областта на ИИ и технологиите, в които е включен, да придобие планетарно могъщество, което да му позволи да участва преимуществено или еднолично в решаването на въпроси, вълнуващи целия свят. Затова и съревнованието между значимите икономически субекти е толкова ожесточено. Това не е нещо ново, познанието винаги е давало предимство!

ПРИМЕРИ ЗА ПРИЛОЖЕНИЯ НА ИИ

ИИ може да бъде категоризиран в три области:

- 1) в тесен смисъл на думата – AI за решаване само на конкретни задачи, като например спечелване на шахматна игра;
- 2) изкуствен интелект с обща интелигентност (AGI**), която се описва като интелигентност на човешко ниво;
- 3) свръхинтелект – форма на ИИ, която надминава човешкия капацитет във всеки аспект¹¹.

Не са чужди на съвременния свят автономни транспортни системи, усъвършенствани AR (разширена реалност) приложения, които интегрират човешки и цифрови аспекти в реалния свят, VR (виртуална реалност) светове или VR атракции, които са почти неразличими от реалността, а дори се очаква

⁸ Пак там.

⁹ Пак там.

* Compound Annual Growth Rate (CAGR)

¹⁰ Пак там.

** Artificial general intelligence (AGI)

¹¹ Пак там.

да бъдат създадени андроиди. ИИ също може да служи като иновационен катализатор за различни форми на космически туризъм и космическото пътуване да стане достъпно за всички¹².

Примерите за икономическите ползи от използването на ИИ са множество, само малка част от тях са свързани с т.нар. „Cross selling“ – приложение за продуктово групиране, благодарение на изкуствен интелект. Също така онлайн магазините дават възможност, докато пазарува, на потребителят да се предлагат и други сходни продукти, като например най-добрите алтернативи на продукт, който е напълно изчерпан. ИИ използва и т.нар. „neural networking“ – невронни мрежи, чиято функциониране наподобява мисловните процеси на човешкия мозък.

ИИ се използва в различни сфери на обществения и икономически живот, съществуват различни бизнес решения (e-mail shopping; google shopping), виртуални асистенти, като Siri на Apple, Allo на Google или Duplex на Google, които са само част от приложенията, които са влезли в употреба в ежедневието на много хора. В туризма и хотелиерството има доказателства за предоставяне на услуги, улеснени от ИИ – от внедряване на гласови асистенти към румсървис и по-нататък – до обслужващи роботи¹³.

Въпреки тези новаторски примери, пълният потенциал на внедряването на ИИ в съвременните екосистеми на услугите, особено в сферата на системите за туристически дестинации, все още е далеч от пълния си потенциал¹⁴.

СОЦИАЛНИ ЕФЕКТИ

Безспорно се приема от повечето анализатори по темата, че внедряването и широката употреба на ИИ ще промени глобалния пазар на труда, а това налага да се въведат правила, които да осигуряват или да изискват в определени сфери на работа човешката намеса да бъде гарантирана, т.е. или крайното решение, или контролът на процеса, да гарантира участието на човек. Следователно от гледна точка на обществото все по-широкото приложение на ИИ има две страни – позитивната е свързана основно с повишаване на качеството, бързината и надеждността, но от друга страна, ако машината с интелект стане по-добра и по-евтина алтернатива на пазара на труда, това би довело до сериозни сътресения при трудещите се, до загуба на работни места. В допълнение към това не трябва да се изключи и неприемливата вероятност от грешки в системите с ИИ, тъй като те няма как да проявят пълната асоциативна емоционалност на човека, а работят по протокол/алгоритъм. В някои случаи, за решаването на съществен проблем се налага да не се приложи стриктно

¹² Пак там.

¹³ Пак там.

¹⁴ Пак там.

правилото, да се проявят емоционално съчувствие и онази креативност, която е присъща само на човешкия мозък, защото той не работи по статичен протокол, а има необятно асоциативно мислене.

Съществуват различни проучвания, които целят да представят обществената нагласа, респективно нагласата на бизнеса, по отношение навлизането на ИИ в съответния бранш. Например в областта на туристическите услуги чрез различни научни методи е събрана емпирична информация за отношението на обществото към ползите и негативите от ИИ в конкретната област¹⁵. В проучването се приема, че от една страна, нарастващото използване на ИИ в туризма може да доведе до намаляване на приятните преживявания, тъй като се редуцират социалните контакти, изолират се хора и това води до ситуации, в които технологиите надделяват в едно преживяване. От друга страна, констатациите сочат и към по-светла страна на ИИ в контекста на туризма като цяло. ИИ подобрява живота на хората и туристическото преживяване преди, по време и след пътуването. ИИ като ресурс, е интегриран по начин, който разбира желанията на туристите и е в състояние да направи индивидуални предложения, които да решат определени проблеми. Когато обаче ИИ се употребява прекомерно, това може да доведе до човешка зависимост от него и съответно да намали социалната страна на преживяването, като създаде социални дефицити. Силно автоматизирано и индивидуално планирано и персонализирано преживяване, насочващо туристите към различни пътища, които не се пресичат с маршрутите на други туристи, могат да доведат до изолация.

На по-широко обществено ниво резултатите показват, че участниците в горещитираното проучване вярват, че хората трябва винаги да контролират ИИ и трябва да имат възможност за намеса, ако е необходимо.

ОСЪЗНАВАНЕ НА НУЖДТА ОТ РЕГУЛАЦИЯ

С развитието и популяризирането на ИИ много действия, процеси и професии ще се извършват от или с помощта на системи с ИИ, както и хората неминуемо ще станат обект на действия и решения, които се вземат от машините или с тяхна помощ. Съществен става въпросът, как ще се оспорват тези решения, в случай че те са неправилни. Също така чрез ИИ може да се профилират или наблюдават хора (от работодатели, правителствена служба и др.), което поставя проблема за съхраняване и опазване на събраните лични данни, тъй като капацитетът на ИИ за обработка на данните е изключително голям. Същевременно съществуват много online посредници, които насочват и модерират данните към конкретни потребители, така че да ги стимулират към определено и целенасочено пазарно поведение. На практика системите за наблюдение и търсене и разпознаване на лица, могат да способстват за профилирането или проследява-

¹⁵ Пак там.

нето на хора и да доведат до нарушаване на правата на личен живот, неприкосновеност и принципа за защита на личните данни, като се допусне повсеместно въвеждане на принципа „Big Brother“. Отсъствието на регулация би предоставило огромна сила на лицата, които притежават системите с ИИ, тъй като те ще разполагат с прекомерен обем от информация, която биха могли да използват неправомерно. Нещо повече – системите с ИИ са самообучаващи се и саморазвиващи се, а липсата на регулация, която е съобразена с тази динамичност, ще направи уредбата напълно безполезна.

В допълнение като примери за възможно нарушение на основните права и свободи, биха могли да се посочат грешки в алгоритмите или целенасоченост на алгоритмите, които разпознават по-добре при търсене лица от мъжки пол, или лица с бяла кожа. Предубедеността и липсата на обективност, социалните предразсъдъци, всъщност са част от „естествения интелект“ и защо да мислим или да очакваме, че те няма да се проявят при създаването, развитието и използването на ИИ. Възможно е погрешното създаване или развитие на алгоритмите на ИИ да лишат определени лица от достъп до помощ, образование, работа или други подобни съществени права и свободи, тъй като първоначалният проект е дефектен и развитието на системата стои извън възможността за контрол. Ефектът на т.нар. „черна кутия“ всъщност представлява невъзможност за проследяване на процесите по създаването, използването, развитието и самоусъвършенстването на ИИ. По този начин проверяващите органи/лица няма да имат възможност да проверят как едно решение е взето и съответно дали са спазени установените към даден момент правила.

Предвид изложеното следва, че навлизането на ИИ широко в индустрията като цяло и в реалния живот, без да се отчитат социалните ефекти, не би било стабилно и разумно, поради което обществото се нуждае от създаването на нова политика и регулация, която да подпомага индустриалните предимства на използването на ИИ, но също и да минимизира отрицателните последици от неговото все по-широко използване. Установени са два подхода: подход на саморегулация и подход на целенасочена регулация. В рамките на Европейския съюз се предприеха действия по установяването на регулация на ИИ, задължителни за всички държави членки, която да осигури единство в право-прилагането на територията на цялата общност. Не може да се отрече обаче, че прекомерното регулиране също трябва да бъде избегнато, за да се осигури свобода за развитие. Съществува мнение, че стремежът за свръхрегулация кара Европа да изостава в развитието на новите технологии и ИИ, за разлика от САЩ и другите развити икономики, които са оставили обществото и пазара да са водещи, за сметка на преднамереното и предварително регулиране. От друга страна следва да се отчете, че Европа се оказва фактор, който поставя на дневен ред въпросите за ползите и рисковете, свързани с ИИ, откривайки дискусията относно проблеми, заплахи, рискове и възможни решения.

В така наречената *Бяла книга*¹⁶ за първи път са идентифицирани 5 принципа, които представляват основата на бъдещата политика на ниво ЕС, както следва:

- насърчаване на иновациите и споделено развитие;
- създаване на нови възможности за „човешки труд“ и защита на човешкото благосъстояние;
- либерализиране на политиката за данните;
- преосмисляне на поверителността;
- изискуемата отчетност на системите с ИИ и осигуряване на етичност.

Именно тези принципни положения, дефинирани на ниво ЕС, са залегнали в нормативните решения, които последваха с фокус в два аспекта: продължаване на развитието и надграждане на ИИ, с едновременно създаване на регулации, чрез които да бъдат разбрани и използвани възможностите на ИИ от цялото общество, без да се навреди необосновано на членовете на това общество. От това следва, че ИИ и обществото с ИИ изисква надлежна регулация.

ПРАВНА РЕГУЛАЦИЯ НА ЕВРОПЕЙСКО НИВО

В историческо-правен аспект съществуват някои съществени документи¹⁷, които имат отношение към ИИ като първи опит да се създаде официална позиция по проблема чрез дефиниране на критичните точки и създаване на

¹⁶ *Бяла книга за изкуствения интелект – Европа в търсене на високи постижения и атмосфера на доверие*. COM (2020) 65 final, Брюксел, 19.2.2020. В: *EUR-Lex* [онлайн]. Достъпно от: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX:52020DC0065>. [Прегледан на 12.01.2025].

¹⁷ *Изкуствен интелект за Европа*. COM/2018/237 final. Брюксел, 25.4.2018. Служба за публикации, 2019. В: *EUR-Lex* [онлайн]. Достъпно от: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX:52018DC0237>. [Прегледан на 12.01.2025]; *Насоки относно етичните аспекти за надежден ИИ* [онлайн]. Служба за публикации, 2019. Достъпно от: <https://data.europa.eu/doi/10.2759/80204>. [Прегледан на 12.01.2025]; *Assessment List for Trustworthy Artificial Intelligence (ALTAI) for self-assessment* [online]. 17 July 2020. Available from: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/assessment-list-trustworthy-artificial-intelligence-altai-self-assessment>. [Viewed 12.01.2025]; *Бяла книга за изкуствения интелект...; Регламент (ЕС) 2024/1689 на Европейския парламент и на Съвета от 13 юни 2024 година за установяване на хармонизирани правила относно изкуствения интелект и за изменение на регламенти (ЕО) № 300/2008, (ЕС) № 167/2013, (ЕС) № 168/2013, (ЕС) 2018/858, (ЕС) 2018/1139 и (ЕС) 2019/2144 и директиви 2014/90/ЕС, (ЕС) 2016/797 и (ЕС) 2020/1828 (Акт за изкуствения интелект)* [онлайн]. ОВ L, 2024/1689, 12.7.2024. Достъпно от: <http://data.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj>. [Прегледан на 11.01.2025]; *Директива* на Европейския парламент и на Съвета за адаптиране на правилата за извъндоговорна гражданска отговорност към изкуствения интелект (Директивата относно отговорността във връзка с изкуствен интелект). COM/2022/496 final. Брюксел, 28.9.2022. В: *EUR-Lex* [онлайн]. Достъпно от: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX:52022PC0496>. [Прегледан на 12.01.2025]; *Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence*

предложения за възможните решения за преодоляването им. В Бялата книга е представена визията за ИИ в Европа като екосистема на високи постижения и доверие, като положенията, залегнали в нея, са предмет на обществената консултация, в която се включват участници от цял свят. Бялата книга е придружена от *Доклад относно отражението на изкуствения интелект, интернет на нещата и роботиката върху безопасността и отговорностите*, в който се заключава, че в днешното законодателство за безопасността на продуктите има редица празноти, които трябва да бъдат запълнени, по-специално – в Директивата относно машините¹⁸.

През 2019 г., създадената експертна група на високо равнище публикува насоки относно надежден ИИ¹⁹, които включват следните положения: човешки фактор и надзор; техническа стабилност и безопасност; управление на данните и неприкосновеност на личния живот в този контекст; прозрачност; многообразие, липса на дискриминация, неприкосновеност на личния живот; обществено и екологично благополучие и отчетност.

След процедура по обществено обсъждане, насоките са актуализирани, но основната нагласа е, че Европейската комисия предлага нови правила и действия, чиято цел е Европа да стане световен център за надежден ИИ^{20,21}.

and Human Rights, Democracy and the Rule of Law. In: *Council of Europe Treaty Series* [online]. 05/09/2024, No. 225. Available from: <https://rm.coe.int/1680afae3c>. [Viewed 12.01.2025].

¹⁸ *Директива 2006/42/ЕО на Европейския парламент и на Съвета от 17 май 2006 година относно машините и за изменение на Директива 95/16/ЕО (преработен текст) Текст от значение за ЕИП* [онлайн]. ОJ L 157 09.06.2006, с. 120–182, ELI: <http://data.europa.eu/eli/dir/2006/42/oj>. [Прегледан на 11.01.2025].

¹⁹ *Насоки относно етичните аспекти за надежден ИИ...*

²⁰ В този смисъл Маргрете Вестегер, изпълнителният заместник-председател на Европейската комисия с ресор „Европа, подготвена за цифровата ера“, заяви: „Когато става въпрос за изкуствен интелект, доверието е задължително, а не пожелателно. С тези революционни правила ЕС застава начело на създаването на нови глобални норми, които да бъдат гаранция за това, че можем да се доверим на ИИ. Определяйки стандартите, можем да проправим пътя на етичните технологии по цял свят и да гарантираме продължаващата конкурентоспособност на ЕС. Нашите правила са ориентирани към бъдещето и дружелюбни за иновациите. Те влизат в действие само когато това е несъмнено необходимо – когато става въпрос за безопасността и основните права на гражданите на ЕС“. (Съобщение за медиите 21.04.2021 г. Брюксел „Европа, подготвена за цифровата ера: Комисията предлага нови правила и действия за високи постижения и доверие в изкуствения интелект“ Достъпно от: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/bg/ip_21_1682).

²¹ Комисарят по въпросите на вътрешния пазар Тиери Бретон добавя: „ИИ е средство, не цел. Той е в употреба от десетилетия, но промени капацитета си благодарение на увеличените изчислителни мощности. Това разкрива огромен потенциал в най-разнообразни области – здравеопазване, транспорт, енергетика, селско стопанство, туризъм, киберсигурност. Но крие и някои рискове. Днешните предложения имат за цел да се укрепят позицията на Европа като световен център за високи постижения в ИИ – от лабораторията до пазара да се гарантира, че ИИ в Европа зачита нашите ценности и норми и да се впрегне

ИДЕНТИФИКАЦИЯ НА РИСКОВЕТЕ

В хода на разработване на правната регулация, ЕК отчита, че ИИ е динамично развиващ се, поради което една статична регулационна рамка няма да може да отговори на обществените очаквания за безопасност и прозрачност. Именно поради това регулациите следва да бъдат отворени и податливи на доработки.

Очертани са следните рискове, свързани с ИИ:

1. Риск относно основните права – право на вероизповедание, свобода на словото, недопускане на дискриминация на база полов, сексуален, социален, и др. признаци, свобода на събирането, защита на личните данни, право на събиране, право на ефективна съдебна защита, право на защита на личните данни, личен живот и липса на дискриминация и редица други;

2. Рискове за безопасност и ефективното функциониране на режима за отговорност;

3. Рискове от грешки в проектирането на технологиите на ИИ;

4. Риск от липса на достатъчно данни относно ИИ, за да може да се контролира адекватно;

5. Риск от грешки при самообучението на системите с ИИ;

6. Риск от липса на изходна информация за първоначалното проектиране на системите;

7. Риск от липса на данни за възможното самоусъвършенстване, което води до труден достъп до доказателства за доказване на вредите.

Идеята е да се въведе регулация, която да ограничи до максимална степен установените рискове, като по този начин се създаде добра общностна база за развитие на ИИ и технологиите, в които е включен. Също така нормативната нагласа разглежда ИИ, от една страна, като нещо относително самостоятелно и, от друга страна, като част от други системи или устройства, като детерминира и хипотези, при които вследствие на проблеми във функционирането, могат да възникнат физически или психически вреди върху потребителите. След редица дискусии, в документите на общностно ниво по принцип се приема, че действащата **правна рамка**²² по отношение на безопасността на продуктите и отговорността е приложима по отношение на ИИ и системите с ИИ. Но тъй като се очаква да се появят нови обществени отношения, които

потенциалът му за промишлено приложение“. (Съобщение за медиите 21.04.2021 г. Брюксел „Европа, подготвена за цифровата ера: Комисията предлага нови правила и действия за високи постижения и доверие в изкуствения интелект“ Достъпно от: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/bg/ip_21_1682).

²² Директива 2000/43/ЕО; Директива 2000/78/ЕО.; Директива 2004/113/ЕО; Директива 2006/54/ЕО.42; Директивата за нелоялните търговски практики (Директива 2005/29/ЕО); Директивата за правата на потребителите (Директива 2011/83/ЕО); Директива (ЕС) 2019/882 за изискванията за достъпност на продукти и услуги и редица други.

не могат да бъдат съотнесени към действащи правни норми, ще има случаи, в които ще се наложи да се адаптира въпросът с отговорността за вредите, причинени от стоки с включен ИИ, или за решения, взети при приложението на ИИ. Това създава необходимостта от приемането на *Предложение за Директива на Европейския парламент и на Съвета за адаптиране на правилата за извъндоговорна гражданска отговорност към изкуствения интелект (Директива относно отговорността във връзка с ИИ)* или подобен документ²³.

ОТНОСНО ПРИЛОЖИМОСТТА НА ТЕКУЩАТА ПРАВНА РАМКА

Проучвателната дейност на ЕК и документите, които са изготвени във връзка с ИИ, определят, че ИИ като самостоятелен продукт – софтуер, трябва да отговаря на определени изисквания за безопасност. Това налага да бъдат въведени правила за регулация за безопасност на услугите, основани на ИИ (напр. здравеопазване). Същевременно е установено и разбирането, че ИИ е способен да се самообучава, което означава, че фактическото и правно положение към датата на неговото състояние няма да бъдат статични, а следва да се разглеждат като един динамичен процес, който изисква гъвкава регулация.

Като обобщение, в доклада към Бялата книга се приема, че голяма част от съществуващото законодателство на ЕС в областта на безопасността на продуктите и отговорността, включително специфичните отраслови правила, допълнени от национални закони, засяга редица нововъзникващи приложения на ИИ и е възможно да се прилага за тях. В Бялата книга се приема, че цялото действащо общностното законодателство²⁴, което се отнася до защита на основните права и свободи на гражданите и потребителите, следва да се прилага *съответно* и по отношение на стоки и услуги, които включват или използват ИИ. Да се приложи *съответно* на правен език означава, че се прилага действащо в други случаи законодателство, но трябва да се отчитат спецификите на ИИ. Същевременно Европейската комисия отчита, че се налага да се създаде

²³ *Предложение за Директива на Европейския парламент и на Съвета за адаптиране на правилата за извъндоговорна гражданска отговорност към изкуствения интелект* (Директива относно отговорността във връзка с ИИ). COM/2022/496 final. 28/09/2022. В: *EUR-Lex* [онлайн]. Достъпно от: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/ALL/?uri=CELEX:52022PC0496>. [Прегледан на 12.01.2025].

²⁴ Директивата за расовото равенство, Директивата за равно третиране в областта на заетостта и професиите, директивите относно равното третиране на мъжете и жените по отношение на заетостта и достъпа до стоки и услуги, редица правила за защита на потребителите, както и правилата относно защитата на личните данни и неприкосновеността на личния живот, по-специално Общия регламент относно защитата на данните и друго секторно законодателство относно защитата на личните данни, като например Директивата относно правоприлагането в областта на защитата на данните.

нова правна регулация относно употребата на ИИ, за да бъде даден адекватен правен отговор на следните рискове и ситуации:

1. *Ограничения в обхвата на съществуващото законодателство на ЕС:* законодателството на ЕС в областта на безопасността на продуктите поставя особено ударение върху пускането на пазара на продукти, без да може да се приеме безспорно дали самостоятелният софтуер е обхванат от законодателството на ЕС в тази област, както и по принцип дали не е съществувала регулация спрямо услугите, основани на ИИ (например здравни услуги, финансови услуги, транспортни услуги).

2. *Промяна на функционалността на системите с ИИ:* системите, които изискват често актуализиране на софтуера или разчитат на машинно самообучение, могат да доведат до нови рискове, които не са съществували при появата на системата на пазара, а настоящата правна регулация регламентира продуктите до първоначалната им поява на пазара и не се интересува от следващото им динамично развитие.

3. *Несигурност по отношение на разпределянето на отговорностите между различните икономически оператори по веригата на доставки:* проблемът, който се очертава е как се разпределя отговорността в продукти с по-сложен характер/състав: например производител на устройство, към което по-късно е добавен ИИ от трета страна, и съответно как се разпределя отговорността за причинените вреди от продукта като цяло. Промяната в състоянието на техниката няма как да бъде обхванато от текущото законодателство.

4. *Промени в концепцията за безопасност:* като пример се посочва, че не е била налична регулация относно новите умни домакински уреди, нито е регламентирана причинената вреда поради липса на интернет.

5. *Разпокъсаност и неконсистентност на нормативната уредба на ИИ.* Действащото законодателство в областта на безопасността на продуктите вече съдържа широко разбиране на понятието за защита срещу всички видове рискове, произтичащи от продукта, в зависимост от употребата му. Същевременно, за да се осигури по-голяма правна сигурност, се въвеждат разпоредби, които да обхващат изрично новите рискове, свързани с новопоявяващите се цифрови технологии²⁵.

6. *Автономното поведение на някои системи с ИИ* през техния жизнен цикъл може да доведе до значителни промени в продуктите с отражение върху безопасността, което може да наложи преоценка на риска. Освен това, като

²⁵ **Регламент (ЕС) 2022/2065** относно единния пазар на цифрови услуги и за изменение на Директива 2000/31/ЕО (Акт за цифровите услуги) [онлайн]. ОВ L 277, 27.10.2022, с. 1–102. Достъпно от: <http://data.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj>. [Прегледан на 11.01.2025]; **Регламент (ЕС) 2022/1925** за достъпни и справедливи пазари в цифровия сектор и за изменение на директиви (ЕС) 2019/1937 и (ЕС) 2020/1828 (Акт за цифровите пазари) [онлайн]. ОВ L 265, 12.10.2022, с. 1–66. Достъпно от: <http://data.europa.eu/eli/reg/2022/1925/oj>. [Прегледан на 11.01.2025].

предпазна мярка, може да се наложи човешки надзор от самото проектиране и през целия жизнен цикъл на продуктите и системите с ИИ.

7. *Изрични задължения за производителите по отношение на рисковете за психичното здраве на потребителите*: например при работа с човекоподобни роботи, а също и да се предвиди регулация относно специфични изисквания. Такива изисквания трябва да отговорят на рисковете за безопасността, вследствие използването на ненадеждни данни на етапа на проектирането, и да включват механизми за гарантиране на качеството на данните по време на използването на продуктите и системите с ИИ.

8. *Изисквания за прозрачността на системите*, основани на алгоритми.

От обсъждането, споменато по-горе, Комисията заключава, че освен възможните корекции в съществуващото законодателство, може да се наложи приемането на ново законодателство специално за ИИ, за да може правната рамка на ЕС да бъде съобразена с настоящото и очакваното технологично и търговско развитие. В този смисъл се приемат и някои изрични нормативни документи, които имат отношение към проблематиката, а именно:

– Регламент (ЕС) 2024/1689 на Европейския парламент и на Съвета от 13 юни 2024 г. за установяване на хармонизирани правила относно изкуствения интелект и за изменение на регламенти (ЕО) № 300/2008, (ЕС) № 167/2013, (ЕС) № 168/2013, (ЕС) 2018/858, (ЕС) 2018/1139 и (ЕС) 2019/2144 и директиви 2014/90/ЕС, (ЕС) 2016/797 и (ЕС) 2020/1828 (Акт за изкуствения интелект)²⁶;

– Регламент (ЕС) 2022/868 относно европейска рамка за управление на данните и за изменение на Регламент (ЕС) 2018/1724 (Акт за управление на данните)²⁷;

– Регламент (ЕС) 2022/2065 относно единния пазар на цифрови услуги и за изменение на Директива 2000/31/ЕО (Акт за цифровите услуги)²⁸;

– Регламент (ЕС) 2022/1925 за достъпни и справедливи пазари в цифровия сектор (Акт за цифровите пазари)²⁹ и др.

В международен аспект следва да се спомене *Рамковата конвенция на Съвета на Европа за изкуствения интелект и правата на човека, демокрацията и принципите на правовата държава*, приета на 17 май 2024 г. от Комитета на министрите на Съвета на Европа, на неговата 133-та сесия в Страсбург и открита за подписване по време на Конференцията на министрите на правосъдието във Вилнюс (Литва) на 5 септември 2024 г. С подписването ѝ от първите държави (Андора, Грузия, Исландия, Норвегия, Република Молдова, Сан

²⁶ *Регламент (ЕС) 2024/1689 на Европейския парламент и на Съвета от 13 юни 2024 ...*

²⁷ *Регламент (ЕС) 2022/868 относно европейска рамка за управление на данните и за изменение на Регламент (ЕС) 2018/1724 (Акт за управление на данните)* [онлайн]. ОВ L 152, 3.6.2022, с. 1–44. Достъпно от: <http://data.europa.eu/eli/reg/2022/868/oj>. [Прегледан на 11.01.2025].

²⁸ *Регламент (ЕС) 2022/2065 относно единния пазар на цифрови услуги ...*

²⁹ *Регламент (ЕС) 2022/1925 за достъпни и справедливи пазари в цифровия сектор ...*

Марино, Обединеното кралство, Израел, Съединените американски щати) и Европейския съюз (от името на неговите двадесет и седем държави членки), Рамковата конвенция е първият по рода си международен правно обвързващ договор в тази област. Скоро след това Черна гора става 11-тата страна, подписала договора. Рамковата конвенция е отворена за подписване от държави, които не са държави-членки³⁰.

Във връзка с конвенцията е разработена методология, наречена HUDERIA³¹ (акроним за оценка на въздействието върху правата на човека, демокрацията и върховенството на закона). Този документ, макар и да няма правнообвързващ характер, представлява насочващ и професионално подготвен документ. Той съчетава техническите аспекти на ИИ, заедно със социално-техническия контекст на неговото разработване и прилагане, и включва всички достижения на правото на Съвета на Европа не само по отношение на правата на човека, но особено по отношение на демокрацията и върховенството на закона.

В допълнение ЕК представя информация, че Конвенцията е в съответствие с *Акта за изкуствения интелект*, както и с други законодателни актове на Европейския съюз, и включва редица ключови понятия от Акта за ИИ, като например:

- акцент върху ориентирания към човека ИИ, в съответствие с правата на човека, демокрацията и принципите на правовата държава;
- подход, основан на риска;
- ключови принципи за надежден ИИ (напр. прозрачност, стабилност, безопасност, управление и защита на данните);
- прозрачност за съдържанието, генерирано от ИИ, и при взаимодействието със системите с ИИ;
- засилена документация, отчетност и средства за правна защита;
- подкрепа за безопасни иновации чрез регулаторни лаборатории задължения за управление на риска задължения за документиране механизми за надзор на дейностите с ИИ³².

³⁰ **Council** of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, *Democracy and the Rule of Law* ...

³¹ **Committee** on Artificial Intelligence (CAI). *Methodology for the Risk and Impact Assessment of Artificial Intelligence Systems from the Point of View of Human Rights, Democracy and the Rule of Law (HUDERIA Methodology)* [online]. Strasbourg, 28 Nov. 2024. Available from: <https://rm.coe.int/cai-2024-16rev2-methodology-for-the-risk-and-impact-assessment-of-arti/1680b2a09f>. [Viewed 12.01.2025].

³² *Пак там*.

ЕДИНЕН ЕВРОПЕЙСКИ ПОДХОД КЪМ НАДЕЖДЕН ИЗКУСТВЕН ИНТЕЛЕКТ

Новите правила, регламентирани в Акта за ИИ се прилагат пряко по еднакъв начин във всички държави членки въз основа на даденото в акта легално определение за ИИ. За първи път на законодателно равнище се дава определение за ИИ – според чл. 3, т. 1 от Регламент (ЕС) 2024/1689: „система с ИИ“ означава машинно базирана система, която е проектирана да работи с различни нива на автономност, и която може да прояви адаптивност след внедряването си, и която, с явна или подразбираща се цел, въз основа на въведените в нея входящи данни, извежда начина на генериране на резултати като прогнози, съдържание, препоръки или решения, които могат да окажат влияние върху физическа или виртуална среда³³. Макар и определението да е далеч от съвършенството, все пак дава отправна точка, която да даде основата за определянето на ИИ като самостоятелен софтуер или част от руга система, регулацията по отношение на които се базира на основан на риска подход.

Съгласно Акта, когато системите се определят като такива с **неприемлив риск**, те се считат за несъмнена заплаха за безопасността, поминъка и правата на хората и тяхното съществуване се забранява. В тази категория се включват системите и приложенията с ИИ, които манипулират или биха могли да манипулират човешкото поведение с цел заобикаляне на свободната воля на потребителите (например играчки с гласов асистент, които насърчават опасно поведение от страна на малолетни лица) и системи, които дават възможност за социален ранкинг от страна на държавното управление.

Системите с **висок риск** включват технологии с ИИ, използвани при критични инфраструктури:

- които биха могли да изложат живота и здравето на гражданите на риск (например в транспорта);
- от които може да зависи достъпа на лица до образование и професионално развитие (например автоматично оценяване на изпитни резултати);
- свързани с безопасността в медицината (например приложение с ИИ в роботизираната хирургия);
- заетост, управление на работници и достъп до самостоятелна заетост (например софтуер за сортиране на професионални автобиографии при наемане на работа);
- основни частни и публични услуги (например кредитни оценки, които лишават гражданите от възможността да получат определен кредит);
- правоприлагане, което може да засегне основните права на гражданите (например оценка на надеждността на доказателства);
- управление на миграцията, убежището и граничния контрол (например проверка на автентичността на документи за пътуване);

³³ *Регламент (ЕС) 2024/1689 на Европейския парламент и на Съвета от 13 юни 2024 ...*

– правораздаване и демократични процеси (например прилагане на закона към конкретен набор от факти).

Европейска регулация (*Регламент за изкуствения интелект*) предвижда **високорисковите системи с ИИ** да бъдат обект на високи изисквания преди да бъде разрешена широката им пазарна употреба. Предвиден е набор от законодателни мерки, които включват:

- адекватна оценка на риска и системи за неговото ограничаване;
- високо качество на наборите от данни, захранващи системата, с цел минимизиране на рисковете и дискриминационния резултат;
- поддържане на записи за дейността, за да се гарантира проследимостта на резултатите;
- подробна документация, предоставяща цялата необходима информация за системата и целта ѝ, за да могат органите да оценят нейното съответствие;
- ясна и адекватна информация за потребителя; подходящ човешки надзор с цел минимизиране на риска;
- висока степен на устойчивост, сигурност и точност и др.

Всички системи за биометрична идентификация от разстояние се считат за високорискови и като такива подлежат на строги изисквания. Използването им в реално време на публично достъпни места за целите на правоприлагането е по правило забранено. Допуснатите неголеми изключения са строго дефинирани и регулирани (например когато това е необходимо за издирването на изчезнало дете, за предотвратяване на конкретна и непосредствена терористична заплаха или за откриване на лица, свързани с престъпление). За подобно използване трябва да бъде получено разрешение от съдебен или друг независим орган и то да бъде ограничено във времето, пространството и претърсваните бази данни.

Системите с ИИ с **ограничен риск** са със специфични задължения за прозрачност – така при използването на чатботове потребителите следва да бъдат наясно, че общуват с машина, за да могат да вземат решение дали да продължат взаимодействието или да се откажат.

Системите с ИИ с **минимален риск** са системи, при които се допуска свободното използване (приложения като видеоигри с ИИ или филтри за спам), като огромната част от системите с ИИ попадат в тази категория. Те крият минимален или никакъв риск за правата или безопасността на гражданите и предложеният регламент не регулира тази област.

След като определя категориите системи според степента на риска, Актът за ИИ въвежда и два кумулативни критерия, по които да се определи дали дадена система попада в категорията високорисков ИИ.

1. *ИИ се използва в сектори, в които преобладаващите дейности и техните характеристики предполагат наличието на значителни рискове.* Този първи критерий гарантира, че регулаторна намеса ще има в областите, в които се приема, че е най-вероятно да възникнат рискове. Новата регулаторна рамка

съдържа изричен и изчерпателен списък на обхванатите сектори, включващ здравеопазване, транспорт, енергетика и части от публичния сектор. Списъкът следва да се преразглежда периодично и когато е необходимо да се изменя в зависимост от промените в практиката.

2. *ИИ се прилага по рисков начин*, т.е. ИИ се прилага даден сектор така, че има вероятност да възникнат значителни рискове. Този втори критерий отразява допускането, че не всяко използване на ИИ в избраните сектори неизбежно предполага значителни рискове.

Допуска се и трета категория високорисков ИИ, който е определен като такъв, *поради естеството си*, независимо дали отговаря на горепосочените два критерия. Този високорисков ИИ включва технологии, използвани при подбор на персонал или при дистанционна биометрична идентификация³⁴ и други технологии за наблюдение, които нарушават неприкосновеността на личния живот, поради което тези системи винаги ще се считат за „високорискови“.

На законодателно равнище се застъпва регламентацията, че се прилага допълнителна регулация към високорисковия ИИ, която се изразява в:

- изисквания към обема и разнообразието на данните за обучение на системите, за да се избегне профилиране и/или дискриминиране от всякакъв характер;

- изисквания към съхранението на документация и данни, така че да бъде осигурена възможност за проследяване, анализ и проверка на взетите от ИИ решения и входните данни за обучение на системите;

- изисквания за предоставяне на информация на потребителя, че комуникира с машина;

- изисквания към изправността и точността на функциониране на системите с цел избягване на бъгове и други системни грешки, включително и справяне с киберзаплахи;

- осигуряване на възможност за човешки надзор чрез предоставяне на възможността резултатите от действията на системите с ИИ да бъдат предмет на обжалване и/или човешки контрол, включително и човек да може да се намесва независимо и автономно в работата на системата.

³⁴ Дистанционната биометрична идентификация следва да се разграничава от биометричната проверка (втората е мярка за сигурност, която се основава на уникалните биологични характеристики на лицето и има за цел удостоверяване истинността на неговите/нейните твърдения относно неговата/нейната самоличност). За дистанционна биометрична идентификация говорим, когато от разстояние се установява самоличността на множество лица с помощта на биометрични идентификатори (пръстови отпечатащи, портретна снимка, ирис, съдови модели и т.н.), на обществено място и по постоянен или непрекъснат начин, като данните се сверяват с база данни.

Въведени са *Специфични изисквания към дистанционната биометрична идентификация*³⁵ (системи за разпознаване на хора на обществени места). *Общият регламент относно защитата на данните* (ОРЗД) ограничава използването на тези системи, като те трябва да се употребяват надеждно, обосновани, пропорционално и да бъдат обект на подходящи гаранции.

В Акта за ИИ са разгледани и редица друг въпроси, които не могат да бъдат обхванати в настоящото изложение, поради ограничения му обхват, но следва да бъде споменато, че са детайлизирани отговорните субекти, институциите и другите адресати на действия и задължения в сферата на ИИ, като е поставена общата рамка на бъдещото развитие. Същевременно жизненият цикъл на една система с ИИ предполага много участници. Сред тях са разработчикът, внедрителят (лицето, което използва продукт или услуга с ИИ) и евентуално други (производител, дистрибутор или вносител, доставчик на услуги, професионален или частен ползвател). При разработването на регулаторната рамка се приема, че всяко задължение следва да е отправено към участника или участниците, които са в състояние най-добре да отговорят на всички потенциални рискове. Затова се и приеха допълнителните актове като *Акта за цифровите услуги*, *Акта за данните*³⁶, *Акта за управление на данните*³⁷ и *Директивата за цифровите пазари*, както и други косвено свързани регулации. В процедура по приемане е и *Директива на Европейския парламент и на Съвета за адаптиране на правилата за извъндоговорна гражданска отговорност към изкуствения интелект* (Директива относно отговорността във връзка с изкуствен интелект). Изготвеното предложение е внесено в Европейския парламент, но на този етап не е приета. Все пак тя е опит или индикация каква би била евентуалната бъдеща правна рамка в тази област. Основната цел на Директивата, е да хармонизира правилата за предоставяне на защита на претърпелите вреди, причинени от системи за изкуствен интелект, като се намали правната несигурност и фрагментирането, което възниква поради различията в националните законодателства на държавите членки в ЕС. В проекта се цели да се улесни реализирането на отговорността от вреди, без да се въвеждат нови правни институти в областта на деликтната отговорност и да се подпомогне защитата на правата на претърпелите вреди и получаването на обезщетение. Дали ще се продължи в посока на приемане на директивата

³⁵ Биометрични данни означава „лични данни, получени в резултат на специфично техническо обработване, които са свързани с физическите, физиологичните или поведенческите характеристики на дадено физическо лице и които позволяват или потвърждават уникалната идентификация на това физическо лице, като лицеве изображения или дактилоскопични данни [пръстови отпечатащи]“. (Директива относно правоприлагането, член 3, параграф 13; ОРЗД, член 4, параграф 14; Регламент (ЕС) 2018/1725, член 3, параграф 18).

³⁶ *Data Act* [online]. Available from: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/bg/policies/data-act>. [Viewed 11.01.2025].

³⁷ *Регламент (ЕС) 2022/868 относно европейска рамка за управление на данните ...*

е трудно да се каже предвид приемането на други актове в областта на ИИ, които разглеждат косвено въпросите, засегнати в коментирания проект.

Европейският съюз чрез своите органи предприе действия по правна регламентация на ИИ с цел неговото по-силно налагане в силно конкурентния пазар. Видно е от изложения анализ, че е направен опит за регламентация на ИИ, продуктите и услугите с ИИ, данните и достъпа до тях, както и редица други правни институти, някои от които намират правна регламентация за първи път. Дали този подход ще даде резултат и ще бъде определен като навременно законодателно решение, което е регламентирано съществуващи обществени явления, или самата правна уредба създава нови такива е въпрос, чийто отговор предстои да разберем. Това зависи от обстоятелството, че качеството на една нормативна уредба се установява в процеса на нейното прилагане и устойчивост и най-вече доколко е пригодена да ограничи споровете или да ги разреши адекватно и практически приложимо. Доколко стриктната регулация ще постави Европа по назад в световната надпревара с големите играчи като САЩ, Китай, Япония, времето ще покаже.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изкуственият интелект е стратегическа технология, която ще доведе до коренна промяна в живота на човечеството. Като всяко ново начало, то е трудно и се очаква да бъде изпъстрено с грешни решения, но е важно да бъде намерен точният баланс между общественото развитие в правилната посока и „тъмната страна на ИИ“. Считам, че голяма роля за „светлата страна на ИИ“, биха могли да изиграят юристите, поне онези от тях, които мислят за бъдещето и опирайки се на хилядолетните познания в областта на правните науки, прилагат адаптираните модели за бъдещата регулация на напирещото свръхмодерно общество. Прави впечатление, че древното римско право е задало основите на редица правни институти и регулации, които модерна Европа използва и до днес. Следователно юристите от времето на Римската империя са „напирали“ подход как да регулират обществото и щом тези правила се прилагат и днес, макар и адаптирани, означава, че са работили повече от 2000 години. Продължавайки разсъжденията в тази посока Общата теория на правото учи, че не правото създава обществените отношения, правото не е източник на промяна, а променените обществени условия, нововъзникналите такива, винаги се нуждаят от регулация и те предопределят развитието на правните науки. Е, ето че имаме такава коренна промяна в нашето общество в лицето на ИИ и със сигурност юристите знаят, че тези отношения трябва да се регулират по един подходящ начин. Това е огромно предизвикателство, но и огромна отговорност – да бъдат поставени основите на едно ново технологично общество, в което човекоподобният робот може би ще бъде не обект, а субект на правото. Сега е моментът да бъде поставена антропоцентрична, етична, устойчива и

зачитаща основните права и ценности регулация. Актовете на Общностното право са опит за това, но ще има твърде много работа и в националните правни системи по целия свят. ИИ ще подобри живота и това е сигурно, но ще има и цена, която обществото трябва да бъде готово да плати. Рисковете трябва да бъдат оправдани и премерени, а ресурсите правилно и пропорционално разпределени. Дано да успеем!

ДОПЪЛНИТЕЛНА ЛИТЕРАТУРА:

- Енджов**, Васил. Изкуственият интелект като предизвикателство пред правото. 15 май 2023. В: *News Lex.bg* [онлайн]. Достъпно от: <https://news.lex.bg/Изкуственият-интелект-като-предизвикателство-пред-правото>. [Прегледан на 08.01.2025].
- Иванова**, Павлина, **Антонова**, Катя. Бъдещето на работните места: ползи и рискове от използването на изкуствен интелект. В: *Известия: списание на Икономическия университет – Варна*, 2021, 4, с. 372–384. Достъпно онлайн от: <https://journal.ue-varna.bg/article/789>.
- Изкуственият интелект: дълбоката промяна на бизнеса* [онлайн]. [Пловдив]: Международно висше училище. по информатика и електронно лидерство „Махатма Ганди“, 2019. Достъпно от: <http://mvuiel.bg/wp-content/uploads/2019/06/Изкуственият-интелект.pdf>. [Прегледан на 08.01.2025].
- Изкуственият интелект в образованието и науката. Идеи за развитието и използването на ИИ в образованието и науката в Република България* [онлайн]. Проект. Министерство на образованието и науката, 2020. Достъпно от: https://leadthesuccess.eu/file/file/download?guid=fca8c137-afa8-440c-ab52-3570be1939ad&hash_sha1=aaa42422. [Прегледан на 08.01.2025].
- Костов**, Атанас. Защита на роботиката чрез интелектуалната собственост. В: *iusauthor* [онлайн]. Достъпно от: <https://iusauthor.com/publikacii/431-robotics-intellectual-property.html>. [Прегледан на 08.01.2025].
- Мазаджиев**, Г. Компютърни парадигми и повсеместен компютинг. В: *MATTEX* [онлайн]: *сборник научни трудове*. 2014, Т. 1, с. 129–137. Достъпно от: <http://info.fmi.shu-bg.net/skin/pfiles/16.pdf>. [Прегледан на 22.05.2023].
- Харизанова**, О. От дигитализация към виртуализация – поредната стъпка в ИКТ-еволюцията. В: *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Философски факултет. Книга Библиотечно-информационни науки*, 2014, Т. 6, с. 5–22.
- Харизанова**, О. Генезис и развитие на компютърните системи за виртуална реалност. В: *Екология на виртуалните реалности*. София: Проектория, 2015, с. 41–57.
- Currier**, James. From Social Networks To Market Networks. In: *TechCrunch* [online]. June 27, 2015. Available from: <https://techcrunch.com/2015/06/27/from-social-to-market-networks/?guccounter=1>. [Viewed 15.07.2020].
- Grundner**, Lukas, Neuhofer, Barbara. The bright and dark sides of artificial intelligence: A futures perspective on tourist destination experiences. In: *Innovation and Management in Tourism, Journal of destination marketing & management*, 2021, Vol. 19, pp. 1–12.
- Liang**, Fan, **Das**, Vishnupriya, **Kostyuk**, Nadiya, **Hussain**, Muzammil. Constructing a Data-Driven Society: China’s Social Credit System as a State Surveillance Infrastructure. In: *Policy and Internet*, 2018, Vol. 10, No. 4. <https://doi.org/10.1002/poi3.183>. [Viewed 21.04.2023].

ЦИТИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

- Айзък Азимов.** В: *Уикипедия* [онлайн]. Достъпно от: https://bg.wikipedia.org/wiki/Айзък_Азимов. [Прегледан на 11.01.2025].
- Алън Тюринг.** В: *Уикипедия* [онлайн]. Достъпно от: https://bg.wikipedia.org/wiki/Алън_Тюринг. [Прегледан на 11.01.2025].
- Бяла книга за изкуствения интелект – Европа в търсене на високи постижения и атмосфера на доверие.** COM (2020) 65 final, Брюксел, 19.2.2020. В: *EUR-Lex* [онлайн]. Достъпно от: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX:52020DC0065>. [Прегледан на 12.01.2025].
- Директива 2006/42/ЕО на Европейския парламент и на Съвета от 17 май 2006 година относно машините и за изменение на Директива 95/16/ЕО (преработен текст) Текст от значение за ЕИП.** [онлайн]. OJ L 157 09.06.2006, с. 120–182, ELI: <http://data.europa.eu/eli/dir/2006/42/oj>. [Прегледан на 11.01.2025].
- Директива** на Европейския парламент и на Съвета за адаптиране на правилата за извъндоговорна гражданска отговорност към изкуствения интелект (Директивата относно отговорността във връзка с изкуствен интелект). COM/2022/496 final. Брюксел, 28.9.2022. В: *EUR-Lex* [онлайн]. Достъпно от: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX:52022PC0496>. [Прегледан на 11.01.2025].
- Изкуствен интелект за Европа.** COM/2018/237 final. Брюксел, 25.4.2018. В: *EUR-Lex* [онлайн]. Достъпно от: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX:52018DC0237>. [Прегледан на 12.01.2025].
- Насоки относно етичните аспекти за надежден ИИ** [онлайн]. Служба за публикации, 2019. Достъпно от: <https://data.europa.eu/doi/10.2759/80204>. [Прегледан на 12.01.2025].
- Полимирова, Димитрина, Шаламанов, Велизар, Стоянов, Николай, Тагарев, Тодор** и др. *Киберсигурност и възможности за приложение на иновативни технологии в работата на държавната администрация в България* [онлайн]. София: Институт по публична администрация, 2018. Достъпно от: https://www.ipa.government.bg/sites/default/files/01_ipa_study_v10.0_final_ed.pdf. [Прегледан на 11.01.2025].
- Предложение за Директива на Европейския парламент и на Съвета за адаптиране на правилата за извъндоговорна гражданска отговорност към изкуствения интелект** (Директива относно отговорността във връзка с ИИ). COM/2022/496 final. 28/09/2022. В: *EUR-Lex* [онлайн]. Достъпно от: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/ALL/?uri=CELEX:52022PC0496>. [Прегледан на 12.01.2025].
- Регламент (ЕС) 2022/2065 относно единния пазар на цифрови услуги и за изменение на Директива 2000/31/ЕО (Акт за цифровите услуги)** [онлайн]. OJ L 277, 27.10.2022, с. 1–102. Достъпно от: <http://data.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj>. [Прегледан на 11.01.2025].
- Регламент (ЕС) 2022/1925 за достъпни и справедливи пазари в цифровия сектор и за изменение на директиви (ЕС) 2019/1937 и (ЕС) 2020/1828 (Акт за цифровите пазари)** [онлайн]. OJ L 265, 12.10.2022, с. 1–66. Достъпно от: <http://data.europa.eu/eli/reg/2022/1925/oj>. [Прегледан на 11.01.2025].
- Регламент (ЕС) 2022/868 относно европейска рамка за управление на данните и за изменение на Регламент (ЕС) 2018/1724 (Акт за управление на данните)** [онлайн].

- OB L 152, 3.6.2022, с. 1–44. Достъпно от: <http://data.europa.eu/eli/reg/2022/868/oj>. [Прегледан на 11.01.2025].
- Регламент (ЕС) 2024/1689 на Европейския парламент и на Съвета от 13 юни 2024 година за установяване на хармонизирани правила относно изкуствения интелект и за изменение на регламенти (ЕО) № 300/2008, (ЕС) № 167/2013, (ЕС) № 168/2013, (ЕС) 2018/858, (ЕС) 2018/1139 и (ЕС) 2019/2144 и директиви 2014/90/ЕС, (ЕС) 2016/797 и (ЕС) 2020/1828 (Акт за изкуствения интелект)** [онлайн]. OB L, 2024/1689, 12.7.2024. Достъпно от: <http://data.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj>. [Прегледан на 11.01.2025].
- Assessment List for Trustworthy Artificial Intelligence (ALTAI) for self-assessment** [online]. 17 July 2020. Available from: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/assessment-list-trustworthy-artificial-intelligence-altai-self-assessment>. [Viewed 12.01.2025].
- Committee on Artificial Intelligence (CAI). Methodology for the Risk and Impact Assessment of Artificial Intelligence Systems from the Point of View of Human Rights, Democracy and the Rule of Law (HUDERIA Methodology)** [online]. Strasbourg, 28 Nov. 2024. Available from: <https://rm.coe.int/cai-2024-16rev2-methodology-for-the-risk-and-impact-assessment-of-arti/1680b2a09f>. [Viewed 12.01.2025].
- Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law.** In: *Council of Europe Treaty Series* [online], 05/09/2024, No. 225. Available from: <https://rm.coe.int/1680afae3c>. [Viewed 12.01.2025].
- Data Act.** [online]. Available from: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/bg/policies/data-act>. [Viewed 11.01.2025].
- Grundner, Lukas, Neuhofer, Barbara.** The bright and dark sides of artificial intelligence: A futures perspective on tourist destination experiences. In: *Innovation and Management in Tourism* [online]. *Journal of destination marketing & management*, 2021, Vol. 19, pp. 1–12.
- Market Trends.** The age of AI-Powered Innovation is here. In: *Analytics Insight* [online]. 29 Apr 2019. Available from: <https://www.analyticsinsight.net/artificial-intelligence/the-age-of-ai-powered-innovation-is-here>. [Viewed 11.01.2025].

REFERENCES

- Alan** Turing. V: *Uikipedia* [onlayn]. Dostapno ot: https://bg.wikipedia.org/wiki/Alan_Turing. [Прегледан на 11.01.2025].
- Assessment List for Trustworthy Artificial Intelligence (ALTAI) for self-assessment.** 17 yuli 2020. Available from: https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=68342. [pregledan na 11.01.2025].
- Ayzak** Azimov. V: *Uikipedia* [onlayn]. Dostapno ot: https://bg.wikipedia.org/wiki/Ayzak_Azimov. [Прегледан на 11.01.2025].
- Byala kniga za izkustvenia intelekt – Evropa v tarsene na visoki postizhenia i atmosfera na doverie.** COM(2020) 65 final, Bryuksel, 19.2.2020. V: *EUR-Lex* [onlayn]. Dostapno ot: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX:52020DC0065>. [Прегледан на 12.01.2025].
- Committee on Artificial Intelligence (CAI). Methodology for the Risk and Impact Assessment of Artificial Intelligence Systems from the Point of View of Human Rights, Democracy**

and the Rule of Law (HUDERIA Methodology). [online]. Strasbourg, 28 November 2024. Available from: <https://rm.coe.int/cai-2024-16rev2-methodology-for-the-risk-and-impact-assessment-of-arti/1680b2a09f>. [Viewed 12.01.2025].

Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law. In: *Council of Europe Treaty Series* [online], 05/09/2024, No. 225. Available from: <https://rm.coe.int/1680afae3c>. [Viewed 12.01.2025].

Data Act. [online]. Available from: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/bg/policies/data-act>. [Viewed 11.01.2025].

Direktiva 2006/42/EO na Evropeyskia parlament i na Saveta ot 17 may 2006 godina odnosno mashinite i za izmenenie na Direktiva 95/16/EO (preraboten tekst) Tekst ot znachenie za EIP. [onlayn]. OJ L 157 09.06.2006, p. 120–182, ELI: <http://data.europa.eu/eli/dir/2006/42/oj>. [Pregledan na 11.01.2025].

Direktiva na Evropeyskia parlament i na Saveta za adaptirane na pravilata za izvandogovorna grazhdanska otgovornost kam izkustvenia intelekt (Direktivata odnosno otgovornostta vav vrazka s izkustven intelekt) [onlayn]. COM/2022/496 final. Bryuksel, 28.9.2022. V: *EUR-Lex* [onlayn]. Dostapno ot: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX:52022PC0496>. [Pregledan na 11.01.2025].

Grundner, Lukas, Neuhofer, Barbara. The bright and dark sides of artificial intelligence: A futures perspective on tourist destination experiences. In: *Innovation and Management in Tourism, Journal of destination marketing & management*, 2021, Vol. 19, p. 1–12.

Izkustven intelekt za Evropa. COM/2018/237 final. Bryuksel, 25.4.2018. V: *EUR-Lex* [onlayn]. Dostapno ot: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX:52018DC0237>. [Pregledan na 21.01.2025].

Market Trends. The age of AI-Powered Innovation is here. In: *Analytics Insight* [online]. 29 Apr 2019. Dostapno ot: <https://www.analyticsinsight.net/artificial-intelligence/the-age-of-ai-powered-innovation-is-here>. [Pregledan na 11.01.2025].

Nasoki odnosno etichnite aspekti za nadezhden II. [onlayn]. Sluzhba za publikatsii, 2019. Dostapno ot: <https://data.europa.eu/doi/10.2759/80204>. [Pregledan na 12.01.2025].

Polimirova, Dimitrina, Shalamanov, Velizar, Stoyanov, Nikolay, Tagarev, Todor i dr. *Kibersigurnost i vazmozhnosti za prilozhenie na inovativni tehnologii v rabotata na darzhavnata administratsia v Bulgaria* [onlayn]. Sofia: Institut po publichna administratsia, 2018. Dostapno ot: https://www.ipa.government.bg/sites/default/files/01_ipa_study_v10.0_final_ed.pdf. [Pregledan na 11.01.2025].

Predlozhenie za Direktiva na Evropeyskia parlament i na Saveta za adaptirane na pravilata za izvandogovorna grazhdanska otgovornost kam izkustvenia intelekt (Direktivata odnosno otgovornostta vav vrazka s II). COM/2022/496 final. 28/09/2022. V: *EUR-Lex* [onlayn]. Dostapno ot: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/ALL/?uri=CELEX:52022PC0496>. [Pregledan na 12.01.2025]

Reglament (ES) 2022/2065 odnosno edinnia pazar na tsifrovi uslugi i za izmenenie na Direktiva 2000/31/EO (Akt za tsifrovite uslugi) [onlayn]. OB L 277, 27.10.2022, s. 1–102. Dostapno ot: <http://data.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj>

Reglament (ES) 2022/1925 za dostapni i spravedlivi pazari v tsifrovia sektor i za izmenenie na direktivi (ES) 2019/1937 i (ES) 2020/1828 (Akt za tsifrovite pazari) [onlayn]. OB L 265, 12.10.2022, s. 1–66. Dostapno ot: <http://data.europa.eu/eli/reg/2022/1925/oj>. [Pregledan na 11.01.2025].

Reglament (ES) 2022/868 *otnosno evropeyska ramka za upravljenje na dannite i za izmenenie na Reglament (ES) 2018/1724 (Akt za upravljenje na dannite)* [onlayn]. OB L 152, 3.6.2022, s. 1–44. Dostapno ot: <http://data.europa.eu/eli/reg/2022/868/oj>. [Pregledan na 11.01.2025].

Reglament (ES) 2024/1689 *na Evropeyskia parlament i na Saveta ot 13 yuni 2024 godina za ustanovyavane na harmonizirani pravila otnosno izkustvenia intelekt i za izmenenie na reglamenti (EO) № 300/2008, (ES) № 167/2013, (ES) № 168/2013, (ES) 2018/858, (ES) 2018/1139 i (ES) 2019/2144 i direktivi 2014/90/ES, (ES) 2016/797 i (ES) 2020/1828 (Akt za izkustvenia intelekt)* [onlayn]. OV L, 2024/1689, 12.7.2024. Dostapno ot: <http://data.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj>. [Pregledan na 11.01.2025].

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Библиотечно-информационни науки

Том 16, 2024

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF PHILOSOPHY

Library and Information Science

Volume 16, 2024

ДИГИТАЛНО ИЗДАТЕЛСТВО, КНИЖАРНИЦА И БИБЛИОТЕКА С OPEN MONOGRAPH PRESS

КИРИЛ КАМБУРОВ

Кирил Камбуров. ДИГИТАЛНО ИЗДАТЕЛСТВО, КНИЖАРНИЦА И БИБЛИОТЕКА С OPEN MONOGRAPH PRESS.

Статията има за цел запознаване с възможностите на издателската система Open Monograph Press (OMP) за публикуване, достъп и дългосрочно съхранение на монографии и сборници (непериодични издания) в електронна среда.

Представени са практически приложения на софтуера за нуждите на съвременен електронно издателство – подаване на чернови, редакторска обработка, оформление и публикуване на крайния електронен продукт. Разгледани са основните характеристики на системата, включително възможната употреба за комерсиална книжарница. Показани са идеи за употребата като модерна цифрова библиотека, съхраняваща и обогатени медийни формати – хиперлинкове, видео, набори от структурирани данни и други.

Изследвани са няколко казуса с практическо приложение на OMP. Показан е опита на Heidelberg University Publishing – Германия, Национален център за документация на Гърция, Издателство на университета Саламанка, Испания и др.

Ключови думи: издателски софтуер; Open Monograph Press; електронна библиотека; електронно публикуване; електронна книжарница

Cyril Kamburov. DIGITAL PUBLISHING HOUSE, BOOKSTORE AND LIBRARY WITH OPEN MONOGRAPH PRESS.

The article aims to explore Open Monograph Press (OMP) as publishing system for publication, access and long-term digital storage of monographs and books collections in an electronic environment.

Practical applications of the software for a modern electronic publishing house are presented – submission of drafts, editorial processing, layout and publication of the final electronic product. The main features of the system are discussed, including possible use for a commercial bookstore. Ideas are shown for use as a modern digital library, storing and enriched media formats – hyperlinks, video, structured data sets and others.

Several case studies of practical application of OMP have been investigated. The experience of Heidelberg University Publishing - Germany, National Documentation Center of Greece, Salamanca University Publishing – Spain, etc. is also shown.

Keywords: publishing software; Open Monograph Press; digital library; digital publishing; digital bookstore

УВОД

Open Monograph Press (OMP) е съвременна, развиваща се и все по-широко използвана платформа в областта на научното публикуване, която намира приложение особено в хуманитарните и социалните науки. OMP е софтуер с отворен код, предназначен да улесни редакционния работен процес, извършван при преглед, редактиране, каталогизиране, създаване и публикуване на електронни книги, монографии и академични сборници. Тази система позволява гъвкаво управление на процеса на публикуване, позволява на издателите да работят ефективно и адаптивно в цифрова среда. Възможностите на платформата са от съществено значение за справяне с уникалните предизвикателства, стоящи пред по-малките и средните издателства, които играят решаваща роля в разпространението на научни разработки в тези области¹.

Приложимостта на OMP се подчертава от продължаващия преход към модели за публикуване с отворен достъп, които се утвърждават все повече в академичната общност, тъй като традиционните модели за публикуване са изправени пред редица предизвикателства – срокове за отпечатване, стойност на печатното копие, разпространение на отпечатания тираж. OMP предоставя жизнеспособна алтернатива, която поддържа разпространението на знания без тези бариери. Промяната в тази посока е видима, тъй като много учени възприемат цифрови формати, включително електронни книги и монографии с отворен достъп^{2,3}.

Системата може да бъде използвана като дигитален издателски комплекс. Процесът на електронно публикуване следва някои аспекти на традиционния процес на публикуване на хартия (например редактиране и оформление), но се различава от традиционното публикуване по това, че не включва използването на висок, дълбок или офсетов печат за крайния продукт и по-скоро се избягва

¹ **Montgomery, L., Neylon, C., Ozaygen, C., Leaver, T.** Getting the best out of data for open access monograph presses: a case study of UCL press. In: *Learned Publishing* [online], 2018, Vol. 31, no. 4, pp. 335–344. <https://doi.org/10.1002/leap.1168>. [Viewed 01.09.2024].

² **Engels, T., Starčić, A., Kulczycki, E., Pölonen, J., Sivertsen, G.,** Are book publications disappearing from scholarly communication in the social sciences and humanities?, In: *Aslib Journal of Information Management* [online], 2018, Vol. 70, no. 6, pp. 592–607. <https://doi.org/10.1108/ajim-05-2018-0127>. [Viewed 02.09.2024].

³ **Toledo, E., Jermen, N., Sivertsen, G.** *Towards proper evaluation of book publishing in the social sciences* [online], 2022. <https://doi.org/10.4337/9781800372559.00027>. [Viewed 03.09.2024].

разпространението на физически продукт на хартия. Тъй като съдържанието е електронно, то може да се разпространява като файлове, независимо от формата им, посредством дигитални носители или достъпвано чрез Интернет.

ОМР може да служи и като електронна книжарница, като съдържанието се предлага безплатно или срещу заплащане. Системата предлага възможности за закупуване на отделен файл или абонамент, обработва плащанията и доставя съответното съдържание. Потребителите могат да четат материала на набор от електронни и цифрови устройства, включително настолни компютри, лаптопи, таблети, смартфони или електронни четци. Потребителят може да достъпва съдържанието онлайн и/или записва това съдържание на свое устройство за офлайн употреба. Разбира се, съдържанието може да бъде отпечатано по заявка и доставено като книжен носител, ако издателството предлага подобна услуга или потребителят сам да извърши това с настолен лазерен принтер. Особеност на дигиталната книжарница е, че публикуваният материал няма тираж, съответно изданието не се изчерпва. Като метрика могат да се следят броя прочитания на абстрактна информация и броя „изтегляния“ на конкретния материал, независимо дали става въпрос за отворен (безплатен) или затворен (с абонамент или платен еднократно) достъп.

Все пак основната цел на РКР (Public Knowledge Project) и софтуерът ОМР е предоставянето на платформа за публикуване на пълноформатни монографични издания с отворен достъп, който е в основата на възможностите за отворено образование.

Системата би могла да се използва за електронна библиотека. Богатите медийни формати, метаданните, търсещата машина и множеството инструменти за индексирание, класифициране и четене, фактът че се разработва с отворен код и не на последно място – широката мрежа от поддръжници, предпочагат утвърждаването ѝ като един от първите избори за изграждане на дигитални библиотеки. А тези библиотеки са съществена част от концепцията за отворено образование. Редица учени, включително български, изследват теми свързани с отвореното образование⁴, свързаните и споделени данни и реализацията на концепцията за семантичен уеб⁵.

Отвореното образование е общ термин, под който могат да се поберат различни разбирания за отворено образование. Той надхвърля отворените обра-

⁴ **Lozanova-Belcheva, E., Milanova, M.** Open Education Resources, Information Literacy and Libraries – „the Bermuda Triangle“ or „the Treasure Island“? In: *The Eight European Conference on Information Literacy (ECIL), October 9th–12th, 2023, Kraków, Poland: Abstracts*. Eds. Sonja Špiranec, Serap Kurbanoglu, Denis Kos, Joumana Boustany, Magdalena Wójcik. Paris: InLitAs – Information Literacy Association. 2023, p. 119.

⁵ **Аврамова, М.** Свързани данни в електронните библиотеки. В: *Музеи, библиотеки, архиви как центрове на съвременните изследователски изследвания: Сб. материалов IX междунар. музейних чтений „Современные проблемы музеелогии“*, Орел, 15–16 мая 2019 г. Вып. 7. Орел: Орловский гос. инст. культуры, 2019, с. 70–93.

зователни ресурси (OER) и откритите резултати от изследвания, за да обхванат стратегически решения, методи на преподаване, сътрудничество между индивиди и институции, признаване на неформалното обучение и различни начини за предоставяне на съдържание.

Дефиницията на Европейската комисия за отворено образование е „начин за провеждане на образование, често използвайки дигитални технологии. Целта му е да разшири достъпа и участието за всички, като премахне бариерите и направи обучението достъпно, изобилно и персонализирано за всички. Предлага множество начини за преподаване и учене, изграждане и споделяне. Той също така предоставя различни пътища за достъп до формално и неформално образование и свързва“⁶.

„В отвореното образование отворените данни се свързват с научноизследователски статии с отворен достъп, където наборите от данни, участващи в изследванията, се публикуват открито по начин, който гарантира, че изследванията могат да бъдат проверени и възпроизводими. Отворените данни и практиките на отворените данни се използват все по-често при преподаване и обучение, особено в областта на науката“⁷.

„Научният прогрес и технологиите са били в помощ на достъпа до познания през вековете. Когато се получавал вакуум или липсващо звено, технологията е отговаряла с изобретение, което допринася за идеята за свободен достъп до образование“⁸. OMP може да бъде определено като такова средство даващо възможност за публикуване, разпространение и достъп до информация и образование.

Появата на различни инициативи⁹, които имат за цел да подкрепят издаването с отворен достъп чрез колективно финансиране, допълнително подчертава нарастващото признание на необходимостта от устойчиви модели на публикуване в академичните среди¹⁰.

⁶ **Inamorato Dos Santos, A, Punie, Y, Castaño Muñoz, J.** *Opening Up Education: A Support Framework for Higher Education Institutions*. Luxembourg (Luxembourg): Publications Office of the European Union [online], 2016. Available from: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC101436>. [Viewed 04.09.2024].

⁷ **Миланова, М.** Отворен достъп, отворена наука, отворено образование: защо „отворено...“? В: *Образователни функции на институциите на паметта*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2021, с. 23.

⁸ **Миладинов, Петър.** Отвореното образование – назад към бъдещето. В: *Образователни функции на институциите на паметта*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2021, с. 15.

⁹ **Laird, A.** Supporting open access monographs: PENN State University Libraries' participation in the TOME initiative. In: *College & Research Libraries News* [online], 2024, Vol. 85, no. 3. <https://doi.org/10.5860/crln.85.3.114>. [Viewed 04.09.2024].

¹⁰ **Maron, N., Kennison, R., Bracke, P., Hall, N. et al.** Open and equitable scholarly communications: creating a more inclusive future [online], 2019. <https://doi.org/10.5860/acrl.1>. [Viewed 04.09.2024].

OMP е представен като самостоятелен софтуерен пакет през 2012 г. от Public Knowledge Project (PKP)¹¹. От версия 3.x OMP използва общо софтуерно ядро и програмен код с друг популярен продукт на PKP – Open Journal Systems. Издава се с отворен код, под публичния лиценз GNU General Public License (GPL), версия 3.

Последният издаден към септември 2024 г. вариант е версия 3.4. Използваният програмен език е PHP. Особеност на тази версия е изискването за поддръжка от страна на сървъра на PHP 8.0. Софтуерният код е адаптиран и с повишено бързодействие на изпълнението си спрямо предната версия 3.3, която е с дългосрочна поддръжка. OMP ползва предимствата и новите функционалности на PHP 8.0.

Друга особеност е промяната на езиковите кодировки и съществени изменения в организацията на базата данни. Мигрирането от по-стари версии е относително трудно и към момента няма автоматизиран инструмент за изпълнение на подобна задача.

Системата за управление на релационната бази данни може да бъде MySQL, MariaDB или PostgreSQL.

Продуктът може да бъде инсталиран на Linux операционни системи, както и на BSD, Solaris, Mac OS X и Microsoft Windows. За работата му е необходим уеб сървър, като най-често това е Apache или IIS. Наличен е и като автоматизиран скрипт за инсталиране, чрез особено популярната Softaculous Cloud платформа. Това предполага достъпност дори при наличие на обикновен и споделен хостинг пакет.

Въпреки това параметри като налично дисково пространство следва да бъдат планирани с възможност за разширение, особено ако ще бъдат поддържани повече от едно издателство с висока публикационна активност.

КОНЦЕПЦИЯ

Джон Уилински (John Willinsky), който концептуализира и е основен идеен двигател на OJS и OMP (през 1998 г. той основава PKP), обобщава следния многостъпков процес от етапите на публикуване¹²:

1. *Инкубационен етап*. Включени са редактор (или редактор на серии), автор (или редактор на томове), общности по интереси. Обработват се документи като статии, глави, работни документи, библиография, източници, набори

¹¹ **Open Source & Open Access**. In: *PKP. Public Knowledge Project* [online]. Available from: <https://pkp.sfu.ca/about/ossoa/>. [Viewed 04.09.2024].

¹² **Willinsky, J.** *Toward the Design of an Open Monograph Press*. In: *Journal of electronic publishing* [online], 2019, Vol. 12. no. 1. <https://doi.org/10.3998/3336451.0012.103>. [Viewed 07.09.2024].

от данни. Етапът се явява незадължителна тестова площадка, която редакторите могат да използват, позволявайки на авторите да изпробват потенциални идеи за книги, открити в документи, блогове и дискусия с редактор, както и поканени личности или по-широки общности, което потенциално води до представяне на проспект на книга и чернова на етапа на оценка.

2. *Етап на оценяване.* Включени са редактор, автор, директор, редакционна комисия, външни рецензенти, координатор на финансирането. Обработват се проспект, формуляр за публичност на автора, вътрешни рецензии, отговори на автора, доклад на финансиращия, авторски договор. На този етап авторът изпраща проспект, глави или пълен проект за редактора, за да бъде оценен чрез вътрешна и/или външна рецензия, с възможности за ревизия, като ръкописите, които са приети, преминават към етапа на подготовка на изданието.

3. *Етап на подготовка на изданието.* Участват редактор, автор, типографски редактор (страньор), специалисти по маркетинг и продажби, графичен дизайнер, техническа поддръжка. Създават се каталожно копие, разрешения за авторски права, доклад за предаване. На този етап ръкописът е редактиран, визуалните елементи са подготвени, оформлението е проектирано за множество формати; ръкописът е одобрен и изпратен към производствения етап, за да бъде превърнат в книга.

4. *Производствен етап.* Участват производствен редактор, автор, индексатор, редактор на оформление, дизайнер, маркетинг и продажби, производствен мениджър, техническа поддръжка. Обхващат се материали за маркетингови планове, стратегии за продажби, оферти от печатници, ако се предвижда и печатно копие. На този етап книгата е проектирана и оформена, с графики и други функции, за определени формати, въз основа на маркетингови планове и стратегии за продажби, разработени на този етап, с придружаващи реклами, плакати, отметки в подготовка за публикация.

5. *Етап на публикуване.* Участват автор, маркетинг и продажби, техническа поддръжка, читатели. Тук са включени интервюта, рецензии, събиране на данни, доклад към финансиращите институции. На този етап книгата е публикувана в мрежова среда, която позволява работата да бъде свързана в рецензии, отговори, блогове, други оригинални материали и индекси, позволява цитиране.

ВЪЗМОЖНОСТИ

ОМР е разработен, за да улесни издаването в електронна среда на книги, редактирани томове и друга непериодична литература. Специализиран като цялостно решение за академично и научно публикуване той може да бъде използван различни сфери на издателска активност. Тенденцията за отворен достъп до публикуваната научна информация е част от основната идея на проекта. Целта е разработката на достъпен софтуер за публикуване на реферира-

ни издания (*peer-review*) и предоставянето на техническа инфраструктура не само за онлайн представяне на статиите в списанията, но и за целия работен процес на редакционен мениджмънт, като това включва както изпращането на статия, така и многостъпкова редакторска и рецензионна работа, а и последващото индексирание на съдържанието.

Някои ключови характеристики и функции на OMP:

- *Управление на подаването на материали и рецензирането.* OMP осигурява рационализиран работен процес за подаване на ръкописи, рецензиране и вземане на редакционни решения. Авторите могат да изпращат черновите си чрез инструмент, наречен „съветник стъпка по стъпка“, а редакторите могат да управляват ефективно процеса на рецензиране, коректури и оформление на електронния документ¹³.
- *Метаданни и разпространение.* Платформата поддържа богати стандарти за метаданни, като гарантира, че публикуваните произведения са лесно откриваеми чрез търсачките и академичните бази данни. Интегрира се с Google Scholar и други инструменти за събиране на метаданни – например Българският портал за отворена наука (bpos.bg).
- *Персонализиране и брендиране.* Изгледът на уебсайта на отделното издателство в рамките на OMP може да бъде силно индивидуализиран и с адаптиран дизайн спрямо графичните стандарти и търговски марки на издателите. Това включва възможности за персонализирани теми или лесно модифициране на базовата графична тема, инсталирана по подразбиране¹⁴.
- *Многоезична поддръжка.* OMP е разработен на английски език, но е преведен и проектиран да поддържа множество езици, което го прави подходящ за издатели, които искат да достигнат до глобална аудитория. Интерфейсът е преведен изцяло и на български език¹⁵.
- *Данни и преносимост.* Платформата позволява на отделните издатели да имат достъп и притежават целия набор от публикувани документи, метаданни и сервизна информация свързана с работния процес – черновите, редактираните копия, лог файловете и др. Използването на системата е отворено и не налага ексклузивната употреба на конкретния софтуер. Включена е широка палитра от инструменти за импортиране и експортиране на данни, което улеснява смяната на платформи, ако е необходимо.

¹³ **Open Monograph Press (OMP).** In: *PKP: Public Knowledge Project* [online]. Available from: <https://pkp.sfu.ca/software/omp/>. [Viewed 04.09.2024].

¹⁴ **Trujillo, G.** Open Monograph Press: qué es, cómo funciona y cómo gestionarla. In: *Paideia studio* [online], 05/06/2023. <https://doi.org/10.62059/paideia.studio.12341>. [Viewed 04.09.2024].

¹⁵ **Kamburov, C.** *Open Monograph Press 3.4 Bulgarian language* [online]. Available from: <https://translate.pkp.sfu.ca/user/kamburov/#contributed>. [Viewed 04.09.2024].

- *Продажби и плащания.* OMP поддържа онлайн (банкови карти, PayPal) и офлайн плащания (чрез банкова сметка и заверяване на конкретна покупка или абонамент), което позволява на издателите да продават книги директно чрез собствения си каталог.
- *Богата и модерна медия с възможност за допълнителни формати и материали.* Издателите могат да включват допълнителни материали като аудио, видео и набори от данни заедно с основния текст.
- *Защитени формати.* Публикацииите могат да бъдат изтеглени от читателите в PDF, ePub или друг защитен електронен формат или публикувани с отворен достъп.

OMP, по подобие на OJS, работи с ролеви модел и потребителски интерфейс съобразен с него, като отделен достъп и функционалност се предоставят за различните групи потребители. За разлика от OJS тук моделът предполага значително по-малък набор от роли: издател/мениджър, редактори, автори, читатели и т.н. И тук системата може да бъде потребявана и като хостнато решение при Public Knowledge Project (спрещу заплащане) предлагано от PKP-operated Publishing Services. Предлагат се и допълнителни услуги като разработка на персонализирани функции и оформителски теми, членство в Crossref и разширена поддръжка на DOI, миграция да масиви от данни от други платформи.

„Плъгин архитектурата“ дава възможност за използване на вече познати от OJS допълнителни инструменти:

Специалният библиографски инструмент „Citation plugin“ е наличен и за OMP. Ако е включен – в отделно каре е показан коректния начин за цитиране според стандартите ACM, ACS, APA, ABNT, Chicago, Harvard, IEE, MLA, Turabian, Vancouver и ГОСТ, а цитатната информация може да бъде изтеглена като Endnote/Zotero/Mendeley или BibTeX форматиран файл.

Разработени са серия от инструменти за четене.

Сред широката палитра от инструменти внимание заслужават и възможностите за импортиране и експортиране:

- Tab Delimited Content Import Plugin: импортиране на изпратени материали, разделени с табулатори;
- Native XML Plugin: импортиране и експортиране на книги в стандартния XML формат на OMP;
- ONIX 3.0 Monograph Export Plugin: експортирайте метаданни на монография във формат ONIX 3.0.

И OMP дава възможност да се използват различни графични и текстови шаблони за цялостно оформление на изданията – менюта, графика, шрифтове и т.н.

ИЗПОЛЗВАЕМОСТ

РКР използва собствен подход, за идентифициране, проверка, анализ на грешки при идентификации и локализиране на употреби на OMP и OJS. Инсталационните пакети се разпространяват в Интернет без регистрация. За целите на идентификацията съществува функцията „маяк“ (“*beacon*”), която позволява на инсталацията да се идентифицира в мрежата на РКР. Данните се обобщават и публикуват ежегодно като структуриран набор от данни (дейтасет)¹⁶.

От него е видно, че към края на 2023 г. са известни няколкостотин активно действащи инсталации на продукта. Всяка инсталация поддържа едно или много издателства, които поддържат неограничен брой електронни издания. Общият брой публикувани монографии е над 70 хиляди.

КАЗУСИ И ИНТЕРЕСНИ ВНЕДРЯВАНИЯ

*Heidelberg University Publishing*¹⁷ е издателство свързано с университетската библиотека на Хайделберг, Германия и извършва услуги за публикуване с отворен достъп. Използват се OMP и OJS за публикуване на периодични издания, монографии и научни сборници. Поддържат се около 150 списания с OJS, а с OMP се публикуват десетки книги всяка година.

Мария Ефингер (Maria Effinger) е ръководител на отдел „Публикационни услуги“ и управляващ директор на heiUP, споделя за тяхната работа с OJS и OMP:

„Мисията ни е да осигурим отворен достъп до изключителни академични публикации. Ние виждаме възможностите, предоставени от дигиталното публикуване, като начин за подобряване на видимостта на изследователската продукция отвъд границите на академичните дисциплини. За нас това означава, че публикуваме с отворен достъп, следваме последователна стратегия, използваме иновативни цифрови формати за публикации и гарантираме качество чрез процес процесът на рецензиране. За стратегията за отворен достъп на Хайделбергската университетска библиотека утвърдения софтуер с отворен код като OJS и OMP, използван масово по целия свят, е добра основа за нейните издателски дейности. За разлика от други проекти от този вид, тук работи стабилна група от програмисти, които непрекъснато развиват изходния код и се подкрепят и обогатяват от много активна общност. Възможността за включване на множество плъгини, но също и за писане на ваши собствени плъгини, предлага широка гама от възможности.

¹⁶ **Khanna, S., Raoni, J., Smecher, A., Alperin, J. P., Ball, J., Willinsky, J.** Details of publications using software by the Public Knowledge Project. Dataset. In: *Harvard Dataverse*, V4, UNF:6:gZEARPVQ7u+ewxiX1pWVBQ== [fileUNF] [online], 2024. <https://doi.org/10.7910/DVN/OCZNVY>. [Viewed 09.09.2024].

¹⁷ **Heidelberg University Publishing Case.** In: *PKP: Public Knowledge Project* [online]. Available from: <https://pkp.sfu.ca/showcase/heidelberg/>. [Viewed 10.09.2024].

Изключително стойностен пример за възможностите на електронната среда за публикуване може да бъде открит в електронното издание “Die Zukunft des kunsthistorischen Publizierens” [„Бъдещето на публикуването на историята на изкуството“], където редакторите споделят:

„Системата за научно публикуване е в състояние на катаклизъм и никой не може да пренебрегне дигиталното като универсална промяна на играта. Много съмнително е дали печатната книга ще бъде масов модел в тази област в бъдеще. По-скоро Интернет се предлага като изключително гъвкава среда, която, от една страна, осигурява значителна добавена стойност, но от друга страна също така позволява общи начини за приемане“. В същото издание „се разглеждат възможностите, които дигиталното публикуване отваря по много начини в поредица от 14 есета от гледна точка на историята на изкуството. Антологията се публикува не само като PDF електронна книга, HTML версия и издание за печат при поискване, но също така се публикува като XML версия, обогатена с маркиране на авторитетни данни“¹⁸ (прев. К.К.).

Франк Крабес споделя за изработката на това издание: „Тази антология се превърна в саморефлексивно експериментално поле за петте изисквания, формуирани от Шьох за машинночетими научни публикации, три от които бяха изпълнени и редакционната и техническата процедура можеше да бъде документирана тук: обогатяването с метаданни, кодирането на текстови структури като както и обогатяването на семантични данни под формата на обекти и концепции и тяхното свързване с Gemeinsame Normdatei (GND) и базата данни за знания Wikidata“¹⁹ (прев. К.К.).

Това конкретно издание илюстрира по забележителен начин възможностите на ОМР. Изданието е публикувано в PDF и HTML, като форматите са обогатени. Добавен е дейтасет²⁰. Електронното издание е свободно за четене (ISBN 978-3-948466-73-2 (PDF). Предлага се книжен вариант (ISBN 978-3-948466-74-9) срещу заплащане. Статистиката за четене и сваляне на книгата са изключително подробни – представени по месеци, по години и спрямо държави.

Следващ интересен проект реализиран с ОМР е внедряването от страна на *Националния център за документация на Гърция* (Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης, ЕКТ)²¹. Към момента са представени 17 академични издателства с множество

¹⁸ Effinger, M., Kohle, H. (eds.). *Die Zukunft des kunsthistorischen Publizierens* [online]. Heidelberg: arthistoricum.net-ART-Books, 2021. <https://doi.org/10.11588/arthistoricum.663>. [Viewed 11.09.2024].

¹⁹ Krabbes, F. Making-of: Die „Zukunft des kunsthistorischen Publizierens“ als Experimentierfeld. In: Effinger, Maria and Kohle, Hubertus (eds.). *Die Zukunft des kunsthistorischen Publizierens* [online]. Heidelberg: arthistoricum.net-ART-Books, 2021, pp. 171–188. <https://doi.org/10.11588/arthistoricum.663.c10517>. [Viewed 12.09.2024].

²⁰ Вж. <https://heidata.uni-heidelberg.de/dataset.xhtml?persistentId=doi:10.11588/data/XTLTCA>

²¹ Достъпно от: <https://ebooks.epublishing.ekt.gr/>.

електронно публикувани книги със свободен достъп, интерфейсът и метаданните се представят на гръцки и английски език.

Друг заслужаващ внимание издател с ОМР е *Издаелство на университет Саламанка, Испания* (Ediciones Universidad de Salamanca). Издаелството на университета отговаря за планирането, разработването и изпълнението на програмата за монографии и периодични публикации на Университета в Саламанка, като използва медиите, които счита за подходящи. Това е единственият институционален орган, който отговаря за редактирането, разпространението и маркетинга на книги, списания и всякакви редакционни продукти, произведени от Университета на Саламанка. Работи под търговската марка Ediciones Universidad de Salamanca, чиято корпоративна идентичност и имидж му принадлежат. Неговата мисия е да публикува знанията, генерирани в националната и международната университетска и научна област, както и да насърчава редактирането и разпространението на съдържание, предназначено за преподаване, изследване и разпространение, както се съобразява с обществените нужди²². Много активно издаелство, като с ОМР са представени над 5 хиляди заглавия. Част от тях са със свободен достъп, а други – с възможност за закупуване, тъй като системата работи и като онлайн книжарница.

Друг показателен пример е издаелска къща *“Baltija Publishing” – Латвия*²³. Изключително активно латвийско издаелство, базирано в Рига. Публикуваните монографии, томове от сборници с конферентни материали и др. литература са над 9000. Каталогът е политематичен и обхваща архитектура и строителство, култура и изкуства, икономика, здравеопазване, история и археология, информационни технологии, естествени науки, образование и педагогика, философия, религиозни изследвания и културология, филология, политически науки, психология, публична администрация и управление, социални науки, ветеринарна медицина и аграрни науки, технически науки и инженерство, математика и статистика и др.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Платформата обхваща както предпубликационните процеси, така и електронното публикуване, разпространение, депозиране в цифрови репозитории и съхранение в последствие, като това включва не само изданията с отворен достъп. ОМР може да работи като онлайн книжарница, през която да се продават електронни издания, други формати на публикациите или да се поръчват отпечатани хартиени копия на електронните издания.

Софтуерът е проектиран да поддържа едно или повече издаелства с разделени потребителски роли, права за достъп, статистики и т.н.

²² Достъпно от: <https://eusal.es>

²³ Достъпно от: <http://baltijapublishing.lv/omp/>

Предлага се на множество езици, като система с отворен код.

Освен това интегрирането на ОМР с други системи, като Open Journal Systems (OJS), подобрява неговата функционалност и удобство за потребителя, което позволява по-цялостен подход към академичното публикуване²⁴. Тази оперативна съвместимост е от решаващо значение, тъй като позволява на институциите да рационализират своите процеси на публикуване и да подкрепят по-добре своите научни общности. Библиотеките често поемат ролята на издатели, използвайки платформи като ОМР за създаване и разпространение на отворени образователни ресурси и академични текстове²⁵. Тази тенденция отразява по-широко движение към усилия за публикуване във формат за свободно и безплатно за четене. Финансирането на изданията в такава форма често е осигурено от университети или научни организации или държавни проекти свързани с дигитализацията.

В заключение, Open Monograph Press дава възможност за развитие на академичното публикуване по научни дисциплини, подложени на финансовия натиск на традиционния търговски модел – печатането на хартия. По този начин ОМР не само подкрепя разпространението на научни разработки, но също така допринася за развиващия се пейзаж на публикуване с отворен достъп, като гарантира, че изследванията остават достъпни за по-широка аудитория^{26,27}.

Въпреки че към момента продуктът не е особено познат у нас, все повече използваният OJS и общото софтуерно ядро, както и лесният за употреба интерфейс, достъпен и на български език, предпоставят приложение и за българските издателства.

ЦИТИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

Аврамова, М. Свързани данни в електронните библиотеки. В: *Музеи, библиотеки, архиви как центрове на съвременните изследвания: Сб. материали IX междунар. музейни четения „Современни проблеми на музеологията“, Орел, 15–16 май 2019 г. Вып. 7*. Орел: Орловский гос. инст. культуры, 2019, с. 70–93.

²⁴ **Murdiani, D., Umar. R.** Evaluasi kualitas sistem jurnal elektronik berbasis open journal system (OJS) menggunakan iso/iec 25010. In: *Baca Jurnal Dokumentasi Dan Informasi* [online], 2020, Vol. 41, no. 1, p. 75. <https://doi.org/10.14203/j.baca.v41i1.588>. [Viewed 11.09.2024].

²⁵ **Kolesnykova, T.** The role of libraries as publishers in the open education landscape: reflecting modern world practice of open textbooks. In: *University Library at a New Stage of Social Communications Development Conference Proceedings* [online], 2019, no. 4, pp. 88–99. https://doi.org/10.15802/unilib/2019_187423. [Viewed 11.09.2024].

²⁶ **Taylor, M.** Mapping the publishing challenges for an open access university press. In: *Publications* [online], 2019, Vol. 7, no. 4, p. 63. <https://doi.org/10.3390/publications7040063>. [Viewed 11.09.2024].

²⁷ **Eve, M. P., Pinter, F., Lair, S., Grady, T.** Opening the future: a new model for funding open access monographs. In: *The Serials Librarian* [online], 2022, pp. 1–4. <https://doi.org/10.1080/0361526x.2022.2040247>. [Viewed 11.09.2024].

- Миладинов, П.** Отвореното образование – назад към бъдещето. В: *Образователни функции на институциите на паметта*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2021, с. 15.
- Миланова, М.** Отворен достъп, отворена наука, отворено образование: защо „отворено...“? В: *Образователни функции на институциите на паметта*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2021, с. 23.
- Effinger, M., Kohle, H.** (eds.). *Die Zukunft des kunsthistorischen Publizierens* [online]. Heidelberg: arthistoricum.net-ART-Books, 2021. <https://doi.org/10.11588/arthistoricum.663>. [Viewed 11.09.2024].
- Engels, T., Starčić, A., Kulczycki, E., Pölönen, J., Sivertsen, G.**, Are book publications disappearing from scholarly communication in the social sciences and humanities? In: *Aslib Journal of Information Management* [online], 2018, Vol. 70, no. 6, pp. 592–607. <https://doi.org/10.1108/ajim-05-2018-0127>. [Viewed 02.09.2024].
- Eve, M. P., Pinter, F., Lair, S., Grady, T.** Opening the future: a new model for funding open access monographs. In: *The Serials Librarian* [online], 2022, pp. 1–4. <https://doi.org/10.1080/0361526x.2022.2040247>. [Viewed 11.09.2024].
- Heidelberg University Publishing Case.** In: *PKP: Public Knowledge Project* [online]. Available from: <https://pkp.sfu.ca/showcase/heidelberg/>. [Viewed 10.09.2024].
- Inamorato Dos Santos, A., Punie, Y., Castaño Muñoz, J.** *Opening Up Education: A Support Framework for Higher Education Institutions* [online]. Luxembourg (Luxembourg): Publications Office of the European Union, 2016. Available from: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC101436>. [Viewed 04.09.2024].
- Kamburov, C.** *Open Monograph Press 3.4 Bulgarian language*. [online]. Available from: <https://translate.pkp.sfu.ca/user/kamburov/#contributed>. [Viewed 04.09.2024].
- Khanna, S., Raoni, J., Smecher, A., Alperin, J. P., Ball, J., Willinsky, J.** Details of publications using software by the Public Knowledge Project. Dataset. In: *Harvard Dataverse*, V4, UNF:6:gZEARPVQ7u+ewxiX1pWVBQ== [fileUNF] [online]. 2024. <https://doi.org/10.7910/DVN/OCZNVY>. [Viewed 09.09.2024].
- Kolesnykova, T.** The role of libraries as publishers in the open education landscape: reflecting modern world practice of open textbooks. In: *University Library at a New Stage of Social Communications Development Conference Proceedings* [online], 2019, no. 4, pp. 88–99. https://doi.org/10.15802/unilib/2019_187423. [Viewed 11.09.2024].
- Krabbes, F.** Making-of: Die „Zukunft des kunsthistorischen Publizierens“ als Experimentierfeld. In: Effinger, Maria and Kohle, Hubertus (eds.). *Die Zukunft des kunsthistorischen Publizierens*. Heidelberg: arthistoricum.net-ART-Books [online], 2021, p. 171–188. <https://doi.org/10.11588/arthistoricum.663.c10517>. [Viewed 12.09.2024].
- Laird, A.** Supporting open access monographs: PENN State University Libraries' participation in the TOME initiative. In: *College & Research Libraries News* [online], 2024, Vol. 85, no. 3. <https://doi.org/10.5860/crln.85.3.114>. [Viewed 04.09.2024].
- Lozanova-Belcheva, E., Milanova, M.** Open Education Resources, Information Literacy and Libraries – „the Bermuda Triangle“ or „the Treasure Island“? In: *The Eight European Conference on Information Literacy (ECIL), October 9th–12th, 2023, Kraków, Poland: Abstracts*. Eds. Sonja Špiranec, Serap Kurbanoglu, Denis Kos, Joumana Boustany, Magdalena Wójcik. Paris: InLitAs – Information Literacy Association. 2023, p. 119.

- Maron, N., Kennison, R., Bracke, P., Hall, N.** et al. Open and equitable scholarly communications: creating a more inclusive future [online], 2019. <https://doi.org/10.5860/acrl.1>. [Viewed 04.09.2024].
- Montgomery, L., Neylon, C., Ozaygen, C., Leaver, T.** Getting the best out of data for open access monograph presses: a case study of UCL press. In: *Learned Publishing* [online], 2018, Vol. 31, no. 4, pp. 335–344. <https://doi.org/10.1002/leap.1168>. [Viewed 01.09.2024].
- Murdiani, D., Umar, R.** Evaluasi kualitas sistem jurnal elektronik berbasis open journal system (OJS) menggunakan iso/iec 25010. In: *Baca Jurnal Dokumentasi Dan Informasi* [online], 2020, Vol. 41, no. 1, p. 75. <https://doi.org/10.14203/j.baca.v41i1.588>. [Viewed 11.09.2024].
- Open Monograph Press (OMP).** In: *PKP. Public Knowledge Project* [online]. Available from: <https://pkp.sfu.ca/software/omp/>. [Viewed 04.09.2024].
- Open Source & Open Access.** In: *PKP. Public Knowledge Project* [online]. Available from: <https://pkp.sfu.ca/about/ossoa/>. [Viewed 04.09.2024].
- Taylor, M.** Mapping the publishing challenges for an open access university press. In: *Publications* [online], 2019, Vol. 7, no. 4, p. 63. <https://doi.org/10.3390/publications7040063>. [Viewed 11.09.2024].
- Toledo, E., Jermen, N., Sivertsen, G.** *Towards proper evaluation of book publishing in the social sciences* [online]. 2022. <https://doi.org/10.4337/9781800372559.00027>. [Viewed 03.09.2024].
- Trujillo, G.** Open Monograph Press: qué es, cómo funciona y cómo gestionarla. In: *Paideia studio* [online], 05/06/2023. <https://doi.org/10.62059/paideia.studio.12341>.
- Willinsky, J.** Toward the Design of an Open Monograph Press. In: *Journal of electronic publishing* [online], 2019, Vol. 12, no. 1. <https://doi.org/10.3998/3336451.0012.103>. [Viewed 07.09.2024].

REFERENCES

- Avramova, M.** Svarzani danni v elektronnite biblioteki. V: Muzei, biblioteki, arhivy kak tsentry sovremennykh istochnikovedcheskih issledovaniy: *Sb. materialov IH mezhdunar. muzeynykh chteniy „Sovremennye problemy muzeologii“, Orel, 15–16 maya 2019 g. Vyp. 7.* Orel: Orlovskiy gos. inst. kultyry, 2019, s. 70–93.
- Effinger, M., Kohle, H.** (eds.). *Die Zukunft des kunsthistorischen Publizierens* [online]. Heidelberg: arthistoricum.net-ART-Books, 2021. <https://doi.org/10.11588/arthistoricum.663>. [Viewed 11.09.2024].
- Engels, T., Starčić, A., Kulczycki, E., Pölönen, J., Sivertsen, G.** Are book publications disappearing from scholarly communication in the social sciences and humanities? In: *Aslib Journal of Information Management* [online], 2018, Vol. 70, no. 6, pp. 592–607. <https://doi.org/10.1108/ajim-05-2018-0127>. [Viewed 02.09.2024].
- Eve, M. P., Pinter, F., Lair, S., Grady, T.** Opening the future: a new model for funding open access monographs. In: *The Serials Librarian* [online], 2022, pp. 1–4. <https://doi.org/10.1080/0361526x.2022.2040247>. [Viewed 11.09.2024].
- Heidelberg University Publishing Case.** In: *PKP: Public Knowledge Project* [online]. Available from: <https://pkp.sfu.ca/showcase/heidelberg/>. [Viewed 10.09.2024].

- Inamorato Dos Santos, A., Punie, Y., Castaño Muñoz, J.** *Opening Up Education: A Support Framework for Higher Education Institutions* [online]. Luxembourg (Luxembourg): Publications Office of the European Union, 2016. Available from: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC101436>. [Viewed 04.09.2024].
- Kamburov, C.** *Open Monograph Press 3.4 Bulgarian language*. [online]. Available from: <https://translate.pkp.sfu.ca/user/kamburov/#contributed>. [Viewed 04.09.2024].
- Khanna, S., Raoni, J., Smecher, A., Alperin, J. P., Ball, J., Willinsky, J.** Details of publications using software by the Public Knowledge Project. Dataset. In: *Harvard Dataverse*, V4, UNF:6:gZEARPVQ7u+ewxiX1pWVBQ== [fileUNF] [online]. 2024. <https://doi.org/10.7910/DVN/OCZNVY>. [Viewed 09.09.2024].
- Kolesnykova, T.** The role of libraries as publishers in the open education landscape: reflecting modern world practice of open textbooks. In: *University Library at a New Stage of Social Communications Development Conference Proceedings* [online], 2019, no. 4, pp. 88–99. https://doi.org/10.15802/unilib/2019_187423. [Viewed 11.09.2024].
- Krabbes, F.** Making-of: Die „Zukunft des kunsthistorischen Publizierens“ als Experimentierfeld. In: Effinger, Maria and Kohle, Hubertus (eds.). *Die Zukunft des kunsthistorischen Publizierens. Heidelberg: arthistoricum.net-ART-Books* [online], 2021, p. 171–188. <https://doi.org/10.11588/arthistoricum.663.c10517>. [Viewed 12.09.2024].
- Laird, A.** Supporting open access monographs: PENN State University Libraries' participation in the TOME initiative. In: *College & Research Libraries News* [online], 2024, Vol. 85, no. 3. <https://doi.org/10.5860/crln.85.3.114>. [Viewed 04.09.2024].
- Lozanova-Belcheva, E., Milanova, M.** Open Education Resources, Information Literacy and Libraries – „the Bermuda Triangle“ or „the Treasure Island“? In: *The Eight European Conference on Information Literacy (ECIL)*, October 9th–12th, 2023, Kraków, Poland: Abstracts. Eds. Sonja Špiranec, Serap Kurbanoglu, Denis Kos, Joumana Boustany, Magdalena Wójcik. Paris: InLitAs – Information Literacy Association. 2023, p. 119.
- Maron, N., Kennison, R., Bracke, P., Hall, N.** et al. *Open and equitable scholarly communications: creating a more inclusive future* [online], 2019. <https://doi.org/10.5860/acrl.1>. [Viewed 04.09.2024].
- Miladinov, P.** Otvorenoto obrazovanie – nazad kam badeshteto. V: *Obrazovatelni funktsii na institutsiite na pametta*. Sofia: Univ. izd. „Sv. Kliment Ohridski“, 2021, s. 15.
- Milanova, M.** Otvoren dostap, otvorena nauka, otvoreno obrazovanie: zashto „otvoreno...“? V: *Obrazovatelni funktsii na institutsiite na pametta*. Sofia: Univ. izd. „Sv. Kliment Ohridski“, 2021, s. 23.
- Montgomery, L., Neylon, C., Ozaygen, C., Leaver, T.** Getting the best out of data for open access monograph presses: a case study of UCL press. In: *Learned Publishing* [online], 2018, Vol. 31, no. 4, pp. 335–344. <https://doi.org/10.1002/leap.1168>. [Viewed 01.09.2024].
- Murdiani, D., Umar, R.** Evaluasi kualitas sistem jurnal elektronik berbasis open journal system (OJS) menggunakan iso/iec 25010. In: *Baca Jurnal Dokumentasi Dan Informasi* [online], 2020, Vol. 41, no. 1, p. 75. <https://doi.org/10.14203/j.baca.v41i1.588>. [Viewed 11.09.2024].
- Open Monograph Press (OMP).** In: *PKP. Public Knowledge Project* [online]. Available from: <https://pkp.sfu.ca/software/omp/>. [Viewed 04.09.2024].

- Open Source & Open Access.** In: *PKP. Public Knowledge Project* [online]. Available from: <https://pkp.sfu.ca/about/ossoa/>. [Viewed 04.09.2024].
- Taylor, M.** Mapping the publishing challenges for an open access university press. In: *Publications* [online], 2019, Vol. 7, no. 4, p. 63. <https://doi.org/10.3390/publications7040063>. [Viewed 11.09.2024].
- Toledo, E., Jermen, N., Sivertsen, G.** *Towards proper evaluation of book publishing in the social sciences* [online]. 2022. <https://doi.org/10.4337/9781800372559.00027>. [Viewed 03.09.2024].
- Trujillo, G.** Open Monograph Press: qué es, cómo funciona y cómo gestionarla. In: *Paideia studio* [online], 05/06/2023. <https://doi.org/10.62059/paideia.studio.12341>.
- Willinsky, J.** Toward the Design of an Open Monograph Press. In: *Journal of electronic publishing* [online], 2019, Vol. 12, no. 1. <https://doi.org/10.3998/3336451.0012.103>. [Viewed 07.09.2024].